

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 1 2020

Частина 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Сеітяг'ясва Таміла Решатівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 27.04.2020 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4182Р від 28.09.2009 року)

***Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України
від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)***

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)***

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2663-6069 (Print)
ISSN 2663-6077 (Online)**

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Алексеева Л. О., Глазова С. М.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНЕСТЕЗІЙНИХ
МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ У ТВОРАХ ПРЕДСТАВНИКІВ
«НОВОЇ ПОЕЗІЇ»..... 1

Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.

АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ МУЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 8

Васянович Є. А.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ *ВІЙНА*
ЯК ФРАГМЕНТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІЇВ..... 13

Вітюк В. В.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ ЯК ОДНА З ФОРМ НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ВИШІ..... 18

Гадюк Р. В.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ПРОХАННЯ
У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 23

Горда О. М.

ПРО МАРІЮ ЗАНЬКОВЕЦЬКУ НА ЗАНЯТТІ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ..... 28

Зозуля І. Є., Поздрань Ю. В., Слободянюк А. А.

РОЛЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИВЧЕННІ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ..... 33

Грищенко І. В.

ТЕКСТ ЯК КОГНІТИВНИЙ РЕСУРС У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ..... 39

Ільїна О. В.

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 44

Кичан Д. О.

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИЧИНОВИХ
ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Ю. М. КОСАЧА
«ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ»)..... 51

Коротич К. В.

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО ГАЗЕТИ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПЕРШОЇ КНИГИ СПОГАДІВ
«Я – МЕНЕ – МЕНІ... (І ДОВКРУГИ)»)..... 56

Куньч З. Й., Василюшин І. П.

РОЛЬ АНТИЧНИХ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ
У ДОСЯГНЕННІ КОМУНІКАТИВНОЇ МЕТИ ОРАТОРА..... 61

Лагута Т. М., Вержанська О. М. РОЛЬ МЕТАФОРИ В МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАЧА.....	67
Лазаренко С. В., Назаренко О. М. ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР.....	72
Марченко Т. А. ЕВФЕМІЗМИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	78
Межов О. Г., Рабчук І. Ю. ЛЕКСИЧНЕ НАПОВНЕННЯ АПОЗИТИВНИХ СИНТАКСЕМ-НАЗВ ОСІБ ПРИ СУБСТАНЦІЙНИХ СИНТАКСЕМАХ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО Й ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛІВ).....	83
Плотнікова Н. В. ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТОСФЕРА» ТА «КОНЦЕПТ» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	91
Подворчан А. З. КОНЦЕПТ «ГРАМОТА» В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ.....	97
Прудникова Т. І. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРИКМЕТНИКІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕМАТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ МОВИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ).....	102
Скрипник Н. І. СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПІДВИЩЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ.....	109
Сопіна К. В. ТЕМАТИКА Й СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЯМИХ ЗАКЛИКІВ ЧАСІВ ЄВРОМАЙДАНУ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ «FACEBOOK» І «TWITTER»).....	114
Стовбур Л. М. СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДНОСКЛАДНИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ.....	119
Стратулат Н. В., Проценко Г. П. ПРАВОПИСНІ ЗМІНИ В НОВОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ФАХОВОМУ МОВЛЕННІ.....	124
Сьоміна О. І., Тищенко Т. М. СПЕЦИФІКА ПРИЙМЕННИКОВИХ СПОЛУЧЕНЬ ІЗ ПРИЙМЕННИКОМ <i>ДО</i> В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	129
Тесленко Н. О. ХЕШТЕГ: МОВНИЙ ФЕНОМЕН І МАРКЕР ПОШУКОВОЇ СИСТЕМИ.....	135
Трумко О. М. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОГО РІВНЯ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ НА ТЕМУ «ХАРЧУВАННЯ»).....	142

Шабат-Савка С. Т. ПРЕВЕНТИВНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНИЙ ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ.....	149
--	-----

РОСІЙСЬКА МОВА

Заманова И. В. РОЛЬ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА В ОПИСАНИИ НОМИНАТИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ (НА ПРИМЕРЕ СИГНИФИКАТА «ДУШЕВНОЕ СОСТОЯНИЕ»).....	155
--	-----

Плахтий А. А. ОСМЫСЛЕНИЕ ЯДРА КОНЦЕПТА «АНГЛИЯ» В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ.....	161
---	-----

Циганенко В. В. РЕФЕРАТ-РЕЗЮМЕ В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ.....	167
--	-----

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Кобець Н. О. ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЗИ ЙОЗЕФА БАНАША В КОНТЕКСТІ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ.....	172
--	-----

Топчий Л. М. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (НА МАТЕРІАЛЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ).....	177
---	-----

РОМАНСЬКІ МОВИ

Буць Ж. В. МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПОЗИЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ М. ЛЕВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «VOUS REVOIR»).....	182
--	-----

Вишпольська І. С. СЕМАНТИКА ЛЮБОВІ У КАНОНІЧНОМУ ТЕКСТІ НОВОГО ЗАВІТУ.....	188
---	-----

Добровольська-Піпіч І. Є. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПАРЕМІЙ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ЛЮБОВ, В ІСПАНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ.....	194
---	-----

Косович О. В. ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЯКІ РЕПРЕЗЕНТУЮТЬ ЛЕКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ <i>LE VIN</i> («ВИНО»).....	200
---	-----

Пежинська О. М. ТОПОНІМНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	208
---	-----

Станіслав О. В. СИНТАКСИЧНА СЕПАРАТИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ХУДОЖНІХ «ТРОПІЗМІВ» НАТАЛІ САРРОТ.....	214
--	-----

CONTENTS

UKRAINIAN LANGUAGE

Alekseeva L. O., Hlazova S. M.

FEATURES OF the FUNCTIONING of SYNESTHEtic METAPHORICAL MODELS
IN THE POETIC WORKS OF REPRESENTATIVES OF the “NEW POETRY” 1

Bulyk-Verkhola S. Z., Tehlivets Yu. V.

THE ANALYTICAL WAY
OF THE MUSICAL TERMS CREATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE..... 8

Vasianovych Ye. A.

PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE ASSOCIATIVE FIELD *WAR*
AS A FRAGMENT OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD
OF UKRAINIAN HUMANITIES STUDENTS 13

Vitiuk V. V.

SEMINARS AS ONE OF THE FORMS OF TEACHING
THE UKRAINIAN LANGUAGE IN MODERN UNIVERSITIES 18

Hadyk R. W.

THE MEANS OF EXPRESSION OF MODAL REQUEST SEMANTICS
IN WORKS OF FICTION LITERATURE..... 23

Horda O. M.

ABOUT MARIYA ZANKOVETSKA DURING A LESSON
IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE..... 28

Zozulia I. Ye., Pozdran Yu. V., Slobodianiuk A. A.

THE ROLE OF DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN LANGUAGE
AS A FOREIGN..... 33

Hryshchenko I. V.

TEXT AS COGNITIVE RESOURCE IN THE STUDY
OF UKRAINIAN AS FOREIGN LANGUAGE..... 39

Ilina O. V.

LINGUAL AND STYLISTIC FEATURES OF THE CONFSSIONAL STYLE
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE..... 44

Kychan D. O.

MORPHOLOGICALEXPRESSIOF CAUSAL FORMAL-SYNTACTIC CONNECTIONS
(BASED ON THE NOVEL “VOLODARKA PONTYDY” BY YURII KOSACH)..... 51

Korotych K. V.

YURIY SHEVELOV ABOUT TOTALITARIAN NEWSPAPERS (ON THE MATERIAL
OF THE FIRST BOOK OF MEMORIES “I AM – ME – ME... (AND AROUND)”..... 56

Kunch Z. Yo., Vasylyshyn I. P.

THE ROLE OF ANCIENT IDIOMATIC PHRASES
IN ACHIEVING THE COMMUNICATIVE PURPOSE OF THE SPEAKER..... 61

Laguta T. N., Verzhanskaya O. N.

THE ROLE OF METAPHOR
IN THE LANGUAGE PRACTICES OF THE TEACHER..... 67

Lazarenko S. V., Nazarenko O. M. THE TYPOLOGY OF PRECEDENT PHENOMENA OF MODERN UKRAINIAN PUBLICISTIC TEXT: THE SOCIAL AND CULTURAL DIMENSION	72
Marchenko T. A. EUPHEMISMS IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES.....	78
Mezhov O. H., Rabchuk I. Yu. LEXICAL MEANING OF APPOSITIVE PERSON NAMES SYNTAXEMES USED WITH SUBSTANTIVE SYNTAXEMES (BASED ON BELLES-LETTERS AND NEWSPAPER STYLES)	83
Plotnikova N. V. “CONCEPTOSPHERE”AND “CONCEPT” IN MODERN LINGUISTICS	91
Podvorchan A. Z. THE GRAMMAR CONCEPT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE SPACE	97
Prudnykova T. I. ADJECTIVES ACTUALIZATION IN ECONOMIC TOPICS (ON THE EXAMPLE OF LANGUAGE OF MASS COMMUNICATION).....	102
Skrypnyk N. I. MODERN METHODS AND TECHNIQUES OF IMPROVEMENT OF THE SPEECH COMPETENCES OF STUDENT-PHILOLOGISTS	109
Sopina K. V. TOPIC AND SEMANTIC-STRUCTURAL PECULIARITIES OF DIRECT CALLS OF EUROMAIDAN (ON MATERIALS OF SOCIAL NETWORKS “FACEBOOK” AND “TWITTER”).....	114
Stovbur L. M. THE STYLISTIC POTENTIAL OF SINGLE COMPOSITIVE NOMINATIVE SENTENCES IN THE WORKS BY OSTAP VYSHNIA	119
Stratulat N. V., Protsenko G. P. SPELLING CHANGES IN THE NEW UKRAINIAN SPELLING: FEATURES OF THEIR IMPLEMENTATION IN PROFESSIONAL SPEECH.....	124
Siomina O. I., Tyshchenko T. M. SPECIFIC FEATURES OF THE PREPOSITIONAL PHRASES WITH “TO” IN THE EASTERN PODILLIA DIALECTS	129
Teslenko N. O. HASHTAG: LANGUAGE PHENOMENON AND SEARCH ENGINE TOKEN.....	135
Trumko O. M. METHODS OF FORMATION OF THE SUFFICIENT LEVEL OF UKRAINIAN IN A FOREIGN LANGUAGE AUDIENCE (ON THE MATERIAL OF THE LESSON PLAN ON THE THEME “FOOD”).....	142
Shabat-Savka S. T. PREVENTIVE STATEMENT AS A SYNTACTIC MEANS OF VERBALIZATION OF INTENTIONS OF CAUTION.....	149

RUSSIAN LANGUAGE

Zamanova I. V.

THE ROLE OF AN INTEGRATED APPROACH
IN THE DESCRIPTION OF NOMINATIVE LANGUAGE MEANS
(ON THE EXAMPLE OF SIGNIFICATUM OF “STATE OF MIND”) 155

Plakhtii A. O.

THE COMPREHENSION OF THE KERNEL OF CONCEPT ENGLAND
IN THE RUSSIAN BÉLLES-LÉTTRES..... 161

Tsyganenko V. V.

ABSTRACT-SUMMARY IN THE PRACTICE
OF FOREIGN STUDENTS-PHARMACISTS 167

SLAVIC LANGUAGES

Kobets N. O.

THE PROBLEMS OF JOSEF BANASH PROSE IN THE CONTEXT
OF THE SLOVAKIAN-UKRAINIAN RELATIONS 172

Topchy L. M.

GENDER ASPECT OF PHRASEOLOGICAL UNITS
(ON THE MATERIAL OF THE RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES) 177

ROMANIC LANGUAGES

Buts Zh. V.

THE MANIPULATIVE POTENTIAL OF THE COMPOSITIONAL STRUCTURE
OF M. LEVY’S NARRATIVE (ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL «VOUS REVOIR»)..... 182

Vyshpolska I. S.

THE SEMANTICS OF LOVE IN THE CANONICAL TEXT OF THE NEW TESTAMENT 188

Dobrovolska-Pipich I. E.

COMPARATIVE ANALYSIS OF PAREMIUS DESCRIBING LOVE
IN SPANISH, RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES 194

Kosovych O. V.

FEATURES OF FRENCH LINGUOCULTURE ON THE MATERIAL OF PHRASEOLOGICAL
UNITS, REPRESENTING THE LEXICAL CONCEPT *LE VIN* («WINE”) 200

Pezhynska O. M.

TOPONYMIC WORD FORMATION IN THE FRENCH LANGUAGE..... 208

Stanislav O. V.

SYNTAXIC SEPARATION AS A MEANS OF REPRESENTING
THE ARTISTIC “TROPISMS” OF NATHALIE SARRAUTE 214

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'373

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/01>**Алексєєва Л. О.**

Бердянський державний педагогічний університет

Глазова С. М.

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНЕСТЕЗІЙНИХ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ У ТВОРАХ ПРЕДСТАВНИКІВ «НОВОЇ ПОЕЗІЇ»

Сучасний етап розвитку мовознавчої науки характеризується міждисциплінарним підходом до вивчення різних мовних утворень. Одним із таких явищ є синестезія. Синестезія – це психічний феномен, що притаманний людині тією чи іншою мірою. Саме тому інтерес до синестезії проявляється в різних галузях сучасної науки: медицині, психології, філософії, естетиці, культурології, мистецтвознавстві, лінгвістиці і літературознавстві, поетиці тощо. У лінгвістиці ж послуговуються трьома шляхами вивчення синестезійних явищ: синкретичним, когнітивним та метафоричним.

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування синестезійних метафоричних моделей у творах представників «нової поезії» (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса та ін.). У науковій роботі з'ясовано зміст поняття «синестезійна метафора» у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, визначено її місце серед інших засобів художнього вираження, описано структурно-семантичні особливості побудови літературної синестезійної метафори, виявлено засоби вираження цих конструкцій у творах М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса, досліджено текстоутворюючі потенції, особливості функціонування літературної синестезійної метафорики у творах поетів.

На основі аналізу мовного матеріалу можемо стверджувати, що творчість українських поетів-шістдесятників – М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса – збагатила світову літературу яскравими художніми узагальненнями, незвичайними поетичними образами. Авторські синестезії позбулися символістської концептуальності і мають психолого-фізіологічну основу утворення, репрезентуючи гру-синтез різних значень перцептивної семантики – тактильної, зорової, одоративної, смакової, слухової. Дослідження поетичних творів митців доводять, що всі вони використовували синестезію, яка стала характерною ознакою «нової поезії».

Аналіз авторських синестезійних метафоричних моделей М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса не є завершеними і потребують подальшого вивчення. Важливою перспективою подальших наукових розвідок є розгляд метафор з точки зору генетичного та міфопоетичного аспектів.

Ключові слова: лінгвістика, синестезія, авторська синестезія, міжчуттєві асоціації, синестезійна метафора, синестезійна метафорична модель.

Постановка проблеми. Феномен синестезії відомий науці впродовж трьох століть, а перші спроби трактувати поняття почали в наукових розвідках приблизно сто років тому. Учені відносять синестезію до основних властивостей чуттєвого пізнання, оскільки вона поєднує різні відчуття у процесі їх відображення психікою

людини. Відтворення психічних складників через мову здійснюється завдяки механізму переносного значення, що є підґрунтям для існування багатьох тропів української мови: епітетів, порівнянь, алегорій, уособлень, метонімії, синекдох, складних метафоричних конструкцій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці синестезія розглядається як категорія філософії, медицини, психології, мистецтвознавства, лінгвістики тощо. У мовознавстві сформувалися три основні підходи до вивчення синестезійних явищ: синкретичний (злиття двох різних за характером якостей у нову, представники – О. Веселовський, Р. Дірвен), когнітивний (поєднання синкретизму й подібності – Г. Нікітін, М. Складарська), метафоричний (Б. Уорф, С. Ульман). Прихильники метафоричної природи синестезії кваліфікують її як один із видів метафори, розглядаючи це явище у широкому та вузькому розумінні. Це й зумовлює актуальність дослідження.

Постановка завдання. У нашій роботі ми ставимо такі цілі: відповідно до сучасних наукових принципів проаналізувати особливості функціонування синестезійних метафоричних моделей у мовотворчості представників «нової поезії» (В. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стуса та ін.) у структурно-семантичному аспекті та визначити авторські особливості вживання синестезійної метафорики.

Поставлені цілі передбачають вирішення таких завдань:

- розглянути зміст поняття «синестезійна метафора» у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці, визначити її місце серед інших засобів художнього вираження;
- дослідити структурно-семантичні особливості побудови літературної синестезійної метафори, виявити засоби вираження цих моделей у творах представників «нової поезії» – В. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стуса;
- визначити текстоутворюючі потенції, особливості функціонування літературної синестезійної метафорики у творах поетів-шістдесятників.

Цілі й завдання дослідження зумовили використання таких **методів**: структурно-семантичного, суцільної вибірки, спостереження та опису, контекстологічного й трансформаційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Натепер у науці не існує єдиної теорії та методологічних підходів щодо вивчення феномена синестезії, який має давню історію вивчення з-поміж гуманітарних і природничих наук (філософії, естетики, психології, фізіології, медицини, мистецтвознавства, мовознавства). Також маємо різні погляди на тлумачення природи синестезії: «фізіологічна аномалія», перцептуально-сенсорний і семантико-пізнавальний прояви мислення.

Пізнання та ідентифікація людиною світу, формування перцептивних образів починається з чуттєвого відображення дійсності. Цілісне сприйняття об'єктів навколишнього середовища забезпечує взаємодія відчуттів. Для вчених є актуальними наукові розвідки, що пов'язані з вивченням особливої форми взаємодії цих почуттів – міжсенсорним зв'язком, синестезією.

Слово «синестезія» вперше зустрічається в праці французького критика Жюль Мілля про мультисенсорне сприйняття (1892 р.). Згідно з визначенням, яке подається в німецькому тлумачному словнику Дудена, синестезія є медичним терміном і позначає стимуляцію одного органу чуття за одночасного подразнення іншого, наприклад, відчуття кольору під час слухання певних звуків. А з іншого боку, термін «синестезія» використовується в літературознавстві, особливо у характеристиці мови романтизму і символізму, яке виражене словами об'єднання декількох сенсорних відчуттів, наприклад, «кричущий пурпур» [6].

З кінця ХІХ ст. синестезію (на той час досліджувався тільки психофізіологічний аспект) активно починають вивчати мовознавці. До 1920-х р. ХХ ст. наряду з терміном «синестезія» дослідники використовували такі терміни, як «фотизми» (зорові синестезії), «хроместезія» або «синопсія» («кольоровий слух»). У лінгвістиці під терміном «синестезія» позначається як сам процес міжчуттєвих асоціацій, так і його результати» [7, с. 126], тобто лексичні або фразеологізми одиниці, які побудовані на перенесенні позначень відчуттів від одного органу чуття на інший.

Дослідник синестезійних процесів С. Воронін слушно зауважує: синестезія – це явище виникнення у відповідь на подразники вторинних відчуттів і уявлень іншої якості; спільна робота (відчуттів), за якої особливості відчуттів одного виду (наприклад, слухових) переносяться на інший вид відчуттів (наприклад, зорових); синестезія – це явище переносу якостей однієї модальності на іншу; синестезія – це феномен сприйняття, який полягає в тому, що враження, яке відповідає даному подразникові й специфічний для певних органів чуттів, супроводжується іншим, додатковим враженням або образом, при цьому часто таким, який характерний для іншої модальності [3, с. 82–83].

На думку Л. Короткової, синестезія – це особливий спосіб сприйняття, коли деякі стани, явища, поняття і символи мимоволі наділяються додатковими якостями: кольором, запахом, текстурою, смаком, геометричною формою,

звуковою тональністю або положенням у просторі. Ці якості ілюзорні: органи чуття, які зазвичай відповідають за їх появу, в синестетичному сприйнятті не беруть участі. При цьому почуття немов зміщуються: людина може бачити або відчувати звук, чути колір, відчувати текстуру або геометричну форму мелодії і т. д. [8, с. 112].

Американський лінгвіст Б. Уорф зауважував на тому, що «синестезія – це можливість сприйняття за допомогою органів якогось одного відчуття, явищ, що відносяться до області іншого, наприклад, сприйняття кольору або світла через звуки, і навпаки, повинна була би зробитися більш усвідомленою завдяки лінгвістичній метафоричній системі, яка передає непросторове уявлення за допомогою просторових термінів» [18, с. 163]. Таким чином, думки, відчуття або звуки, за які відповідає сфера непросторового сприйняття, передаються за допомогою лексем, що позначають елементи просторового, тим самим приписуючи нашим думкам, відчуттям, звуковим відчуттям властивості, спочатку їм не властиві – колір, форму, контури, структуру. Ми погоджуємося з автором у тому, що дана властивість синестезійної метафори відіграє величезну роль у мистецтві.

З іншого боку, «синестезія – це своєрідний стилістичний маркер, що відкриває читачеві специфіку світосприймання і світовідчуття письменника і поета, його бачення навколишньої дійсності» [15, с. 102]. Використання синестезійних метафор дозволяє зрозуміти «внутрішній світ поета, особливості його мислення, його пристрасті, схильності» [13].

Важливість синестезійної метафори для літератури очевидна, адже даний троп допомагає створювати особливо яскраві образи і передавати навіть найскладніші відчуття, а також дає читачеві уявлення про світовідчуття автора. Синестезійні метафори містять досить «несподівані» поєднання і, таким чином, «розширюють можливості тексту, кордони його сприйняття» [12, с. 392].

Як і кожне явище, синестезія потребує класифікації, і найбільш змістовним, на думку Б. Галєєва, є схематичний варіант, запропонований Ж. Д'Удіном: «Зірка Ж. Д'Удіна». На вершинах «Зірки Д'Удіна» знаходяться «зовнішні» відчуття, які складають ієрархію від вищих (зору та слуху), до нижчих (дотику, смаку та нюху) [4 с. 61–62]. Лінії – зв'язки, які їх з'єднують, діють в обидві сторони (наприклад, між зором і слухом, це: «Дивлюся зорям в мерехтливій вічі, в **оранжєвє**

шептання...» [5, с. 113]; «Гуде вогонь – веселий сатана, **червоним рөготом** вихоплюється з печі» [10, с. 270].

Синестезійні процеси ретельно досліджуються в літературознавстві й лінгвістиці, але й дотепер вчені не об'єднали свої зусилля для створення єдиної теоретичної бази щодо цього феномену. Здебільшого синестезію розуміють як метафорично-образне вербальне утворення, обидва компоненти якого належать до сфери чуттєвого сприйняття, причому вказують на їхню різномірну модальність. А. Шамота, розглядаючи типи переносних значень прикметників, зазначає, що «мовне явище синестезії надзвичайно широкорозвинене і особливо яскраво виступає саме в галузі прикметника, хоча має місце також і в іменнику, і в дієслові...» [19, с. 27].

Потрібно зазначити, що синестезійні прийоми зустрічаються ще в давніх літературних пам'ятках Китаю («Лаоцзи»), Індії («Рігведа»), Риму (елегії Овідія, Тібулла), Єгипту («Тексти пірамід»), Греції («Гомерівські гімни») тощо. Наприкінці XIX ст. феномен синестезії входить до літератури із сонетами Ш. Бодлера («Співмірності»), А. Рембо («Голосні»), К. Бальмонта («Аромат Сонця»), проникаючи в поезію через тропи і стилістичні фігури, в яких наявні міжчуттєві зіставлення.

З позицій літературознавства синестезію розглядають як «особливий різновид метафори, що відображає багатогранність художнього світосприйняття» [11, с. 123]. У системі поетичного мовлення типовим виявом синестезії є метафорична конструкція. С. Ульман, аналізуючи семантичні універсалиї, зауважує, що явище синестезії є універсальною формою метафори [17, с. 106]. Б. Уорф робить акцент на тому, що, «можливо, першопочатком метафори є синестезія, а не навпаки» [18, с. 64].

Отже, синестезія – художній прийом, поєднання в одному тропі різних, іноді далеких, асоціацій. Феномен впливає із природно-біологічної властивості людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття, що приводить до синтезу кількох відчуттів, наприклад, сприймання кольору або світла через звуки, і навпаки.

У лінгвістиці послуговуються трьома шляхами вивчення синестезійних явищ: синкретичним (йдеться про злиття двох різних за характером якостей у нову, представники – О. Веселовський, Р. Дірвен), когнітивним (коли спостерігається поєднання синкретизму і подібності – Г. Нікітін, М. Склярєвська), метафоричним (Б. Уорф, С. Ульман). Дослідники метафоричної природи

синестезії кваліфікують її як один із видів метафори, розглядаючи це явище в широкому розумінні (універсальна форма метафори) та вузькому розумінні (перенесення найменувань, які ґрунтуються на подібності відчуттів і сприймаються суб'єктом).

Дослідження синестезійних метафор допомагають зрозуміти особливості сприймання і пізнання людиною навколишнього світу. Ми вважаємо, що синестезійні метафоричні моделі – це поєднання рівня чуттєвого сприйняття і вербальної сигнальної системи, передумовою виникнення якої є суперечність між людським пізнанням навколишнього світу й обмеженими ресурсами мови. У разі коли потреба правильно диференціювати ознаку наштовхується на відсутність конкретних слів, дієвим засобом вирішення цих суперечностей виступає синестезійна метафорична конструкція.

Синестезійна метафора трактується нами, як метафора, в якій властивості предметів відриваються від їхніх носіїв, слова втрачають основне значення і вживаються в переносному значенні, принагідно створюється можливість утворення будь-яких відповідностей.

Для з'ясування природи синестезійних перенесень має значення те, якими органами чуття сприймається дана якість, що відображена в значенні слова. Художньо-естетичне відображення дійсності митці досягають асоціацією з відчуттями зору, слуху, дотику, нюху, смаку, що через посередництво уяви може викликати різні образи. Виокремлюють десять моделей механізму синестезії, зокрема: «зір – слух», «дотик – слух», «дотик – зір», «смак – слух», «запах – слух», «зір – смак», «запах – зір», «дотик – смак», «дотик – запах», «смак – запах».

Синестезія сприяє розкриттю думок та почуттів автора, підсилює емоційно-оцінне забарвлення мови, допомагає знайти найближчий шлях до читача. Провідна роль у творенні словесної образності належить метафорі. Поезія, художній текст – основне середовище існування метафор, які несуть у собі конкретно-пізнавальні можливості і функціонують як засіб лінгвального осмислення та репрезентації нової інформації. Саме метафора як виражальний засіб є яскравою ознакою самобутності ідіостилю поета. Авторська метафора завжди оригінальна, неповторна і влучна, вона є підґрунтям успіху мистецького твору. У системі поетичного мовлення типовим виявом синестезії є метафорична конструкція [1, с. 10].

Ми вважаємо, що літературна (поетична) синестезія є вербальною фіксацією міжсенсорних асоціацій, які виникають у письменника під час сенсорного контакту зі світом. Адже в поезії слово може бути почуте і побачене на різних рівнях, наприклад, мелодійному, колористичному, пластичному. Ця особливість, цей витончений характер конкретно-чуттєвого бачення світу помітно вирізняє поезію серед інших мистецтв. Наприклад, у системі поетичного мовлення поетів-шістдесятників типовим виявом синестезії є метафорична конструкція: «*Смугла музика точених ніг*», «*У пахучому співі вишень*», «*Ми чуєм трав зелений крик*» [5, с. 43, 77, 129]; «*Біла симфонія снігу*», «*Але у вітру голос пересох*», «*Болять дисонанси*» [10, с. 245]; «*Ловлю її до тону шовкового голосу*» «*На стінах порох і скорбота, і запах крику, крові й поту*», «*І дух терпкий нічної свідини*» [16, с. 362, 154, 78]; «*Важко дивитися в очі ганьби*» [14, с. 290]; «*Лілова тінь весни*», «*Грози вишневі очі*», «*Червоний светр, білий сміх я обійняв за плечі*», «*Лимонний вітер задмухав понаддніпровий вечір...*» [2, с. 75, 43, 116, 189].

Чуттєве бачення світу помітно вирізняє твори шістдесятників серед інших періодів літератури. Світла гама кольорів (жовтий, зелений, голубий, золотистий, білий, синій) у значенні оновлення, розквіту, підкреслює оптимістичне світосприйняття природи: «*Очі материнські і білява хата*» [14, с. 236]; «*Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги лежать, на кігті похиливши зелену гриву шельюги*» [9, с. 45]; «*В кукурудзинні з-за лиману, Де тихі дині в жовтих снах, Де зайчєнята плачуть маму І голубим сміється птах...*» [2, с. 78].

Наявність синестезійних метафоричних асоціацій у творах поетів «нової поезії» свідчить про неосаяжність їхнього творчого потенціалу, налаштування на внутрішнє мовлення, намагання створити художній світ творів через індивідуальну образну інтерпретацію всієї сукупності почуттів.

Стилетворчим чинником мовотворчості шістдесятників виступає синестезія, побудована на тактильних асоціаціях, що дає змогу авторам передати мінливе враження настрою, динаміку єдності світу, певну змістовну філософську позицію автора. Спостерігаючи будь-яке явище, художники слова отримують замість звичайного тільки їм відомі асоціації. Наприклад, форму вираження ознак слуху та дотику фіксуємо в рядках В. Симоненка, І. Драча, Л. Костенко, В. Стуса.

У цій моделі властивості, пізнавані тактильними відчуттями, використовуються для означення звукових вражень:

*«Зимовий вечір, / Закуривши люльку,
Розсипав зорі, / Неначе іскри,
Пустив хмарки, / Мов кільця диму,
І, проскрипівши чобітьми,
Шепнув морозам, / Щоб готували вікна...»*

[14, с. 160];

«Від твоїх музичних дотиків у небі розквітають зорі», «Пекучі мелодії жал», «В сивих коників теплім сюрчанні...», «Мокро хлипати у блакитну хустку...», «Обтяжені тишею й безрухом птиці», «Бо ошпарює реквієм мою душу окропом» [5, с. 25, 111, 83, 136, 179, 194];

«Але мовчали, тяжко так мовчали», «Давила бархатна тиша», «Наталія молилась гаряче», Мені хтось душу тихо взяв за плечі – заговорив шопенівський ноктюрн, «Ту, без котрої холодно словам» [10, с. 47, 85, 112, 303];

«Ловлю її до тону шовкового голосу» [16, с. 220].

Уривок з поезії М. Вінграновського виявляє синестезію, яка передає відчуття дотичності до фізичного тіла (в уяві читача миттєво постає невідомою ніжність і ласка у взаємовідносинах між чоловіком та жінкою):

«Кого я так люблю – люблю тільки тебе.

Рука моя в твоїй руці співає,

І погляд твій в душі моїй цвіте

Тим квітом, імені якому ще не знаю...» [2, с. 112].

В. Симоненко вдало використовує розгорнуту дієслівну метафору, що характеризується перенесенням значення зі сфери слухової на зорову:

«Нежданий вечір виповза з печери,

мовчазні тіні висилає густо...»?

«Буду тебе ждати, там де вишня біла виглядає з саду тихо і несміло» [14, с. 148, 367].

У рядках поезій І. Драча, Л. Костенко відбувається перенесення значення зі сфери зорової на слухову: *«Зірок золоте каяття мовчить мені тоном малиновим», «Дивлюся зорям в мерехтливій вічі, в оранжєвє шептання...», «Де кров'ю блаватною ринва гуде»* [5, с. 113]; *«У срібній тиші урочистих пауз», «Такі густі смарагдові слова», «Гуде вогонь – веселий сатана, червоним реготом вихоплюється з печі»* [10, с. 95]; *«У полі спить зоря під колоском / І сонно слуха думу колоскову, І сонна тиша сонним язиком / Шепоче саду сиву колицкову...»* [2, с. 130].

У поезіях М. Вінграновського зустрічаємо синестезійні метафори одоративного значення (метафори запахових вражень). Ускладнення

метафори здійснюється за допомогою ідентифікації дотикових вражень за асоціацією зі слухом, наприклад:

«Сміється засць з морквою за вухом,

Мокреньким носом ловить сніженя...

І пахне шишка біля себе сухо,

І степ лежить від мене – до коня...» [2, с. 65].

У рядках Л. Костенко, В. Стуса, І. Драча запахові властивості отримують смакове наповнення: *«Який солодкий дим багать»* [10, с. 267]; *«І губи гіркі, аж солоні, і досі ще пахнуть»* [16, с. 111]; *«Яке терпке життя всепроминує солодким димом обгорілих літ!»* [5, с. 36].

Одномоментного ефекту синестетизму В. Стус, І. Драч та М. Вінграновський досягають шляхом поєднання кольору й звуку, наприклад:

«Самотньо сновигає голос у синіх нетрях вечорів» [16, с. 258];

«Його шептання, вогняне й суворе...» [5, с. 81];

«Дрімає вітру срібна дуда,

І дика груша в сні дичить,

Лиш не ляга моя прибудла,

Лиманом з поля ідучи» [2, с. 112].

Зорові властивості отримують тактильне наповнення в подвійній метафорі, яку зустрічаємо у творі Л. Костенко «Записки українського самашедшого»: *«Приснився дятел, що клює націю в скроню. Дятел був як дятел, дзьобатенький і пістрявий, а нація якась аморфна, розпливчаста, і все підставляє скроню»* [9, с. 156].

Ми вважаємо, що образно-метафоричний світ визначає творчу індивідуальність митців слова. У проаналізованих творах феномен синестезії є вираженням через мовну семантику фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів: зорових, звукових, нюхових, смакових. Це засвідчує асоціативність та унікальну складність мислення поетів.

Висновки і пропозиції. Синестезія як психологічне явище зумовлює унікальні метафоричні перенесення, що дають змогу письменникові надати тексту виразності й експресивності, оптимізувати сприйняття читачем художнього твору. Виникнення синестезичних метафор у мовотворчості поетів-шістдесятників може бути пояснено асоціативним мисленням окремої людини. Ці метафори є результатом творчої уяви, що залежать від психологічного стану автора. Синестезійні метафори, як й інші засоби художнього увиразнення, сприяють розкриттю думки і почуттів автора, підсилюють емоційне забарвлення мови, дають можливість виявити особливості суб'єктивного світосприйняття.

Поетична мова шістдесятників відзначається вмінням знайти найбільш вдалі й доречні засоби для вираження своїх думок, почуттів, що виражається яскравою, самобутньою образно-метафоричною насиченістю поетичного слова. Синестезійна метафорика розширює мовно-виражальні можливості слова, власне, авторські синестезії позбулися символістської концептуальності й мають психофізіологічну основу утворення, залучаючи зорову, слухову, смакову, тактильну, одоративну семантику, наповнюють читацьку аперцепцію новим чуттєвим змістом.

Творчість українських поетів-шістдесятників – М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса – збагатила світову літературу яскравими художніми узагальненнями, незвичайними поетичними образами. Дослідження поетич-

них творів митців доводять, що всі вони використували синестезію, яка стала характерною ознакою «нвої поезії». Авторські синестезії дозволяють зрозуміти й розкрити внутрішній світ поетів, проаналізувати особливості мислення митців, осягнути світобачення та світосприйняття, впливають на естетичне сприйняття людиною літератури, відіграють активну роль у створенні художнього образу, підсилюють емоційний вплив на реципієнта.

Аналіз авторських синестезійних метафоричних моделей у творах поетів-шістдесятників – М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка, В. Стуса – не є завершеними і потребують подальшого вивчення. Важливою перспективою подальших наукових розвідок є розгляд метафор з точки зору генетичного та міфопоетичного аспектів.

Список літератури:

1. Алексеева Л. О., Глазова С. М. Метафоричні конструкції у мовотворчості символістів як типовий вияв синестезії. *Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 18–19 жовтня 2019 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. С. 7–11.
2. Вінграновський М. С. Цю жінку я люблю. Київ : Дніпро, 1990. 205 с.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики. Ленинград : Высшая школа, 1982. 364 с.
4. Галеев Б. М. Человек, искусство, техника (проблема синестезии в искусстве). Казань : Сфера, 1987. 264 с.
5. Драч І. Ф. Драматичні поеми. Київ : Дніпро, 1982. 284 с.
6. Duden. URL: www.duden.de
7. Ищенко И. Г., Ким К. К. Способы реализации синестезии в американских музыковедческих текстах. *Вестник Амурского государственного университета. Гуманитарные науки*. 2014. № 66. С. 126–132.
8. Короткова Л. В. Синестезійність як один із принципів архітектоніки англomовного креативного курсу. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9. Т. 1. С. 112–116.
9. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
10. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
11. Никитина Т. Э. Синестезия как художественный прием в произведениях И. А. Бунина. URL: <http://journals.susu.ru/lcc/article/view/273/400>
12. Сатретдинова А. Х. Синестезия как основной стилеобразующий элемент поэтического текста Серебряного века. *Известия ПГУ им. В. Г. Белинского*. 2012. № 27. С. 392–395.
13. Сафина Г. Можно ли «видеть» звуки и «слышать» запахи? URL: http://synesthesia.prometheus.kai.ru/safina_r.htm
14. Симоненко В. А. Вибрані твори ; упорядник А. М. Ткаченко. Київ : Смолоскип, 2012. 850 с.
15. Смолина А. Н. Синестезия как троп метафорического типа. *Журнал Сибирского Федерального университета. Гуманитарные науки*. 2009. Т. 2. С. 101–108.
16. Стус В. С. Вибрані твори. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 352 с.
17. Ульман С. Семантические универсалии. Новое в лингвистике. Москва : Просвещение, 1970. Вып. V. 279 с.
18. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва : Издательство иностранной литературы, 1960. 464 с.
19. Шамота А. М. Переносне значення слова в мові художньої літератури. Київ : Наукова думка, 1967. 125 с.

Alekseeva L. O., Hlazova S. M. FEATURES OF THE FUNCTIONING OF SYNESTHETIC METAPHORICAL MODELS IN THE POETIC WORKS OF REPRESENTATIVES OF THE “NEW POETRY”

The current stage of linguistic science development is characterized by an interdisciplinary approach to the study of different linguistic formations. Synesthesia is one of such phenomena. Synesthesia is a psychic phenomenon that is inherent in a person in one way or another. That is why the interest in synesthesia is manifested in various fields of modern science: medicine, psychology, philosophy, aesthetics, cultural studies, fine art studies, linguistics and literature criticism, poetics, etc. In linguistics, there are three ways of studying synesthesia: syncretic, cognitive, and metaphorical.

The article is devoted to the study of features of the functioning of synesthetic metaphorical models in the poetic works of representatives of the “New Poetry” (M. Vinhranovskyi, I. Drach, L. Kostenko, V. Symonenko, V. Stus, etc.). In the scientific work the content of the concept “synesthetic metaphor” has been clarified in Ukrainian and foreign linguistics, its place among other means of artistic expression has been determined, the structural and semantic features of the construction of the literary synesthetic metaphor have been described, the means of expression of these constructions in the poetic works by M. Vinhranovskyi, I. Drach, L. Kostenko, V. Symonenko, V. Stus have been identified, and the text-forming intentions and peculiarities of the functioning of literary synesthetic metaphors in the poets’ works have been investigated.

Based on the analysis of the language material, we can maintain that the poetic works of Ukrainian “the Sixtiers” (“shistdesiatnyky”) poets – M. Vinhranovskyi, I. Drach, L. Kostenko, V. Symonenko, V. Stus – enriched the world literature with vivid artistic generalizations, unusual poetic images. The author’s synesthesia has lost its symbolic conceptualism and has a psychological and physiological basis of formation, representing the game-synthesis of different meanings of perceptual semantics – tactile, visual, odorous, taste, auditory. Studies of the poetic works of the artists prove that all of them used synesthesia, which became a characteristic feature of the “New Poetry”.

The analysis of the authors’ synesthetic metaphorical models used by M. Vinhranovskyi, I. Drach, L. Kostenko, V. Symonenko, V. Stus are not complete and need further study. An important prospect of the further scientific exploration is the consideration of metaphors in terms of genetic and mythopoetic aspects.

Key words: linguistics, synesthesia, author’s synesthesia, inter-sensory associations, synesthetic metaphor, synesthetic metaphorical model.

Булик-Верхола С. З.

Національний університет «Львівська політехніка»

Теглівець Ю. В.

Національний університет «Львівська політехніка»

АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ МУЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті охарактеризовано один із найпродуктивніших способів творення музичних термінів української мови – аналітичну деривацію. Причиною активного використання цього способу термінотворення є стрімкий розвиток музичної галузі, потреба конкретизації наявних та нових наукових понять, можливість виділити гіперо-гіпонімічні відношення між терміносполуками. У публікації окреслено специфіку аналітичного способу творення термінів, виділено типи складених термінів за семантичною ознакою, тобто за ступенем валентності компонентів, виокремлено структурні моделі терміносполук, з'ясовано закономірності поєднання компонентів у складених термінах.

Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів і утворюють розкладні та нерозкладні словосполучення. Розкладні поділяємо на вільні словосполучення, в яких кожен із компонентів є музичним терміном, що може вільно сполучатися з іншими термінами в межах терміносистеми (мелодичний мажор), та неподільні словосполучення, в яких один із компонентів має нульову термінологічну валентність, а інший є музичним терміном (електронний рок). Нерозкладні терміни – це фразеологізми, в яких відображаються лише деякі зовнішні ознаки іменованих понять: слабка доля (доля такту, на яку не припадає акцент).

Найпоширенішими виявились двокомпонентні розкладні терміносполуки, утворені за такими моделями: прикметник + іменник (симфонічний оркестр), іменник + іменник (прискорення темпу), числівник + іменник (друга скрипка), дієприкметник + іменник (збільшений інтервал), іменник + прислівник (секунда вгору), дієслово + прислівник (співати фальшиво). Трикомпонентні терміни утворено або на основі двокомпонентного словосполучення (язичковий духовий інструмент, сильна доля такту, добре темперований клавір), або на базі одного слова (діапазон співацького голосу). Багатокомпонентні структурні моделі (поступово зменшувати силу звука) не є численними.

Складеними термінами легше передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на гіперо-гіпонімічному зіставленні понять, а це сприяє широкому використанню цього способу творення у музичній термінології. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у можливості виявлення смислових особливостей музичних термінів, утворених аналітичним способом.

Ключові слова: аналітична деривація, аналітичний спосіб творення термінів, український музичний термін, терміносполука, структурні моделі термінів.

Постановка проблеми. Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення української музичної термінології є аналітична деривація, тобто творення складених номінацій – терміносполук. Стрімкий розвиток різних галузей, потреба конкретизації наявних та нових наукових понять зумовлюють активне використання цього способу термінотворення. Оскільки терміносполуки мають високий ступінь рухомості синтаксичних моделей, вони здатні точніше виражати наукові поняття, ніж синтетичні терміни [4, с. 130].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітична деривація неодноразово була об'єктом

лінгвістичних досліджень. Цей спосіб творення термінів вивчали Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, О. Чуєшкова, З. Куньч, І. Фецько, І. Федькова, О. Богуш. Проте ґрунтового дослідження аналітичного способу творення музичних термінів української мови ще не було. З огляду на це вивчення структурних типів та особливостей функціонування складених термінів в українській музичній термінології є вельми актуальним.

Постановка завдання. Метою дослідження є окреслення специфіки і виокремлення структурних моделей музичних терміносполук, з'ясування

закономірностей поєднання компонентів у складених музичних номінаціях.

Виклад основного матеріалу. Терміни, утворені аналітичним способом, здатні найбільш повно відобразити необхідні специфічні риси поняття. На цьому акцентує Л. Гаращенко: «Терміни-словосполучення виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати уточнювальні галузеві характеристики загальноживаним словам [1, с. 224]. О. Чуєшкова вважає, що, на відміну від однокомпонентних термінів, терміносполуки виражають більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним мовним одиницям; вони помітно менше входять у синонімічні відносини, майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, для них характерна можливість більш гнучкої класифікації та систематизації за певними моделями [6, с. 32].

І. Фецько наголошує, що терміносполуки – це «семантично цілісні утворення, що мають у своєму складі два і більше компоненти. Такі терміни подібні до вільних словосполучень, однак вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а терміносполука – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, строго закріплене за ним поняття» [5, с. 194].

А. Коваль зазначає, що «складені терміни – це стійкі терміносполуки, їх вводять у текст у готовому вигляді, а не створюють заново (це одиниці мови, а не мовлення)» [3, с. 293].

За семантичною ознакою, тобто за ступенем валентності компонентів, складені терміни поділяємо на:

1. Розкладні:

а) вільні, в яких кожен із компонентів – музичний термін, кожен з них може вступати у двосторонній зв'язок, кожен може вільно сполучатися з іншими термінами в межах терміносистеми: *артист балету, блюзовий звукоряд, вокальна музика, гармонічний мажор, гармонічний мінор, гучність звука, мелодичний мажор, струнний інструмент, хроматична гама* та ін.;

б) неподільні словосполучення, в яких компоненти взяті ізольовано, можуть бути і не бути термінами, тобто один із компонентів має нульову термінологічну валентність (виражений загальноживаним словом), а інший є музичним терміном: *абсолютний слух, англійський ріжок, архаїчний ранній джаз, брудні тони, великий барабан, електронний рок, квінтове коло, комічна опера, легка музика, лідійський лад* та ін.

2. Нерозкладні терміни – фразеологізми, в яких відображаються лише деякі зовнішні

ознаки іменованих понять. Це синтаксично стійкі сполуки, які передають зміст лише в нерозчленованому вигляді, значення окремих компонентів не мотивуються: *асиметричний квадрат* (квадрат, утворений від суперечності тактової симетрії із внутрішньою асиметрією мотивів), *слабка доля* (доля такту, на яку не припадає акцент), *бінауральний ефект* (здатність людини визначати напрям джерела звуку), *галантний стиль* (стиль європейської музики XVII ст., який відзначався ясністю, доступністю та вишуканістю), *вільний стиль* (стиль поліфонічної музики) та ін.

Завдяки застосуванню комбінаторних методів вивчення лексики, зокрема моделювання, можна виділити структурні моделі складених термінів [2, с. 63], які вказують на частиномовну належність і на морфемний склад компонентів терміна, а також на розташування елементів у складеному терміні.

Серед **двокомпонентних термінів** у музичній термінології виділяємо такі структурні моделі, вихідним словом для творення яких є іменник:

1) іменник + іменник: *вершина інтервалу, висота звука, доля такту, історія музики, гама Чорномора, обернення акорду, основа інтервалу, постановка голосу, прискорення темпу, рівномірність ритму, родина інструментів, розмір такту, спорідненість тональностей, сприйняття музики, ступінь спорідненості, флейта Пана, читання партитур* та ін.

Така модель об'єктного типу на основі синтаксичного зв'язку керування досить поширена. Опорний компонент виражається іменником у називному відмінку, а залежні – іменниками в родовому відмінку. Різновидом цього типу є модель двокомпонентної терміносполуки, ускладненої приїменниками: *читання з аркуша, спів до залу*;

2) прикметник + іменник: *великий барабан, військовий барабан, гармонічне варіювання, грамофонна платівка, губна гармонія, еолійська каденція, перехресна ритміка, полонецька кобза, мелодичний мінор, мажорна система, музична імпровізація, непряме голосоведення, суворий стиль, теноровий ключ, хроматична гама* та ін.

Така атрибутивна модель на основі синтаксичного зв'язку узгодження побудована на родовидовому зіставленні. До терміна-іменника, що означає родові поняття, додають означення, яке конкретизує його значення. Переважно в ролі атрибутивного компонента виступає відносний прикметник (*духовий оркестр, піхотний ріжок, ритмічна фігура*), а якісні прикметники змінюють свою природу – набувають ознак відносності,

зокрема втрачають компаративотворчі властивості. Так, не утворюють ступенів порівняння прикметники у терміносполуках *велика терція*, *вільне розташування*, *мала секунда*. Думки мовознавців щодо порядку слів у атрибутивних словосполученнях розходяться. Деякі лінгвісти (Р. Будагов, Р. Лаптева) доводять, що нормативною є постпозиція атрибута, деякі (М. Сенкевич) вважають за доречне використовувати прямий порядок слів, поширений у загальнолітературній мові. Ми погоджуємось із позицією З. Куньч, яка вважає інверсію в термінах зручним способом подавання такого типу термінів у словниках і каталогах, а для потреб наукового вжитку варто застосовувати прямий порядок слів [4, с. 131];

3) порядковий числівник + іменник: простий порядковий числівник + іменник: *восьма пауза*, *друга партія*, *друга скрипка*, *перша вольта*, *перша скрипка*, *перший кларнет*, *перша партія*, *третій голос*; складний порядковий числівник + іменник: *шістнадцята нота*, *шістнадцята пауза*; складений порядковий числівник + іменник: *тридцять друга нота*, *тридцять друга пауза*, *шістдесят четверта нота*, *шістдесят четверта пауза* та ін;

4) дієприкметник + іменник: *збільшений інтервал*, *збільшена кварта*, *збільшена квінта*, *зменшений інтервал*, *зменшена квінта*, *обернений акорд*, *вистівана мелодія*, *проспіваний вокаліз* та ін;

5) іменник + прислівник: *секунда вверху*, *кварта вгору*, *септима вниз* та ін. Така модель атрибутивного типу на основі синтаксичного зв'язку керування найменш поширена.

На периферії музичної термінології є термінолексика, в межах якої трапляються словосполучення, що мають у семантиці побутовий фон, однак у музичній терміносистемі набувають вузької специфіки. Це структурні моделі, опорним компонентом для творення яких є дієслово:

1) дієслово + іменник: дієслово + іменник у знахідному відмінку: *виконувати п'єсу*, *відпустити педаль*, *натиснути педаль*, *оперти дихання*, *оркеструвати симфонію*, *писати музику*, *співати пісню*, *танцювати падеграс*, *утворювати мелодію*, *філірувати звук*; дієслово + іменник в орудному відмінку: *грати октавами*, *співати терціями*;

2) дієслово + прислівник: *виконувати артистично*, *виконувати пристрасно*, *грати напам'ять*, *грати тихо*, *співати фальшиво*, *грати швидко*;

3) прислівник + дієслово: *дедалі дужчати* (*poco a poco crescendo*), *відразу голоснішати*

(*subito crescendo*), *пантом стишувати* (*subito decrescendo*), *пантом притихати* (*subito diminuendo*), *трохи підсилити*, *трохи голоснішати* (*poco crescendo*), *трохи стримувати* (*poco ritenuto*), *трошки сповільнювати* (*un poco rallentando*).

Серед **трикомпонентних термінів**, які «виникають шляхом ускладнення двокомпонентних терміносполук внаслідок подальшої конкретизації, уточнення складного наукового поняття й вказівки на різновид поняття» [5, с. 202], переважають такі моделі:

1) прикметник + прикметник + іменник: *велика басова труба*, *великий мажорний септакорд*, *висхідний ввідний тон*, *малий симфонічний оркестр*, *неоднорідні мішані голоси*, *низький жіночий голос*, *німецька комічна опера*, *сольна інструментальна музика*, *старогрецька музична теорія*, *язичковий музичний інструмент*. Ці терміни утворено на основі моделі «прикметник + іменник»;

2) іменник + прикметник + іменник: *діапазон музичного інструмента*, *діапазон співацького голосу*, *підвищення діатонічних звуків*, *пониження ступеня звукоряду*. Вихідним словом для цієї структурної моделі є іменник;

3) прикметник + іменник + іменник: *буквена назва звуків*, *вертикальне переміщення голосів*, *легка частина мелодії*, *милозвучне сполучення звуків*, *нижній звук інтервалу*, *сильна доля такту*, *стійкі ступені ладу*, *танцювальна частина сюїти*, *тісне розташування акорду*. Основним елементом для творення термінів цієї структури є словосполучення «іменник + іменник». Прикметник стоїть у препозиції і є конкретизатором значення наступних двох компонентів, які становлять семантичну єдність. Завдяки цьому прикметник утворює гіпонімічні терміни: *верхній звук інтервалу – нижній звук інтервалу*, *сильна доля такту – слабка доля такту*;

4) прислівник + прикметник + іменник: *вертикально рухливий контраргумент*, *рівномірно темперований лад*, *добре темперований клавір* та ін. Вихідним для творення такої структурної моделі є словосполучення «прикметник + іменник».

Отже, трикомпонентні терміни утворено або на основі двокомпонентного словосполучення, або на базі одного слова.

Трапляються в українській музичній термінології поодинокі **чотирикомпонентні структурні моделі**, наприклад, *духовні пісні американських негрів*, *виконувати в стилі камерної музики*, *поступово зменшувати силу звуку*.

Чимало іншомовних музичних термінів, що позначають характер і прийоми виконання, прийнято перекладати в українській мові словосполученнями таких типів:

1) дієслово **виконувати** + прислівник + прислівник: *виконувати дуже сильно, дуже голосно (fortissimo), дуже ніжно (dolcissimo), дуже швидко (allegro assai, allegro molto), дуже тихо (pianissimo), помірно швидко (allegro moderato), трошки тихіше (un poco meno forte), раз у раз голосніше (sempre più forte);*

2) дієслово **виконувати** + прислівник + дієприслівник: *виконувати добре витримуючи (ben tenuto), раптово посилюючи (rinforzando), поступово затримуючи (ritenuto), поступово прискорюючи (stringendo);*

3) дієслово **виконувати** + прийменникова форма родового відмінка іменника: *виконувати без сурдини (senza sordini), без педалі (senza pedale), без зупинки (non stop), без підготовки (a prima vista), від знака (dal segno);*

4) дієслово **виконувати** + прийменникова форма орудного відмінка іменника: *виконувати з любов'ю (con amore), із запалом (con brio), з почуттям (con affetto), зі сурдиною (con sordino), із педаллю (con pedale), із душею (con anima), із жаром (con brio), із гнівом (con collera), за бажанням (ad libitum), за вподобанням (a capriccio);*

5) дієслово **виконувати** + прийменникова форма знахідного відмінка іменника: *виконувати в унісон;*

6) дієслово **виконувати** + іменник в орудному відмінку + іменник у родовому відмінку: *виконувати верхом смичка;*

7) дієслово **виконувати** + іменник в орудному відмінку + прислівник: *виконувати октавою вище, октавою нижче;*

8) дієслово **виконувати** + прикметник + іменник в орудному відмінку: *виконувати правою рукою (con mano destra), лівою рукою (con mano sinistra), повним голосом (a piena voce), військовим темпом (alla millitare);*

9) дієслово **виконувати** + прикметник + прийменникова форма місцевого відмінка іменника: *виконувати в мадригальному стилі*

(madrigalesco), у новому стилі, у модернім стилі (alla moderna), у старовинному стилі, в античному стилі (all' antica), в турецькому стилі (alla turca), у циганському стилі (alla zingara);

10) дієслово **виконувати** + прийменникова форма місцевого відмінка іменника + іменник у родовому відмінку: *виконувати у стилі бурлеску (alla burlesca), у стилі козака (alla cosacca), у стилі менуєта (alla menuetto), у стилі сициліани (alla siciliana), у стилі медецьки (alla tedesca), у темпі маршу (a tempo di marcia);*

11) дієслово **виконувати** + числівник + прийменникова форма місцевого відмінка іменника: *виконувати на одній струні (a una corda);*

12) дієслово **виконувати** + прикметник + іменник в орудному відмінку + іменник у родовому відмінку: *виконувати верхнім кінцем смичка (a punto d'arco).*

Бажання виразити якомога точніше, вичерпніше будь-яке поняття призводить до творення громіздких багатокомпонентних термінів. Більша частина складених термінів порівняно з простими мають вужче значення, хоч і стійке. У цьому випадку виникає протиріччя між вимогами точності й короткості термінів.

Висновки і пропозиції. Аналітичний спосіб творення музичних термінів є досить продуктивним. Це можна пояснити лексичною природою терміна і його функційним призначенням. Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів і утворюють вільні та зв'язані словосполучення. Найпоширенішими виявились двокомпонентні розкладні терміносполуки, утворені за моделями прикметник + іменник, іменник + іменник, числівник + іменник, дієслово + прислівник. Складеними термінами легше передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на гіперо-гіпонімічному зіставленні понять, а це сприяє широкому використанню цього способу творення в музичній термінології. У цій статті викладено структурно-граматичні особливості терміносполук музичної галузі, а також семантичне наповнення цих структур. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо в можливості виявлення смислових особливостей музичних термінів, утворених аналітичним способом.

Список літератури:

1. Гаращенко Л. Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2012. Вип. 34. С. 223–228.
2. Кияк Т. Р. Лигвистические аспекты терминоведения : учеб. пособ. Киев : УМК ВО, 1989. 104 с.
3. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ : Вид-во Київського університету, 1970. 307 с.

4. Куньч З. Й. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 216 с.
5. Фецько І. Українська терміносистема музейництва: історіографія й лінгвістичний аналіз : монографія. Львів : Бадікова Н.О., 2017. 312 с.
6. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 200 с.

Bulyk-Verkhola S. Z., Tehlivets Yu. V. THE ANALYTICAL WAY OF THE MUSICAL TERMS CREATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

One of the most productive ways of the musical terms creation in the Ukrainian language – the analytical derivation – has been characterized in this article. The reason for the active usage of this method of the terms creation is the rapid development of the musical branch, the necessity to concretize the available and new scientific notions, the possibility to distinguish hypero-hyponimic relations between the terminological combinations. In this publication the peculiarity of the analytical method of the terms creation has been outlined, the types of the compound terms by the semantic characteristic, i.e. by the degree of the components valency, have been distinguished, the structural models of the terminological compounds have been distinguished, the regularities of the components combination in the compound terms have been established.

The compound nominations are derived from the syntactically finalized combination of words and constitute decomposable and non-decomposable word combinations. The decomposable ones are divided into the free word combinations, in which each of the components is a musical term that can freely combine with other terms within the terminological system (tuneful major key) and indivisible word combinations in which one of the components has zero terminological valency and another one is a musical term (electronic rock). Non-decomposable terms are the idiomatic expressions in which only some external features of the nominated notions are reflected: weak beat (the time beat with no accent).

The most widely used are the two-component decomposable terminological combinations created according to the following patterns: adjective + noun (symphony (ic) orchestra), noun + noun (tempo acceleration), numeral + noun ((the second violin), participle + noun (increased interval), noun + adverb (the second upwards), verb + adverb (to sing out of tune (falsely)). The three-component terms have been created either on the basis of the two-component term (the lingual wind instrument, the time strong beat, the tempered clavier), or on the basis of one word (the singer's voice range). The multi-component structural models (to decrease gradually the sound intensity) are not numerous.

By means of the compound terms it is easier to convey the belonging to the classification row, which is based on the hypero-hyponimic comparison of the notions, and it contributes to the wide usage of this creation method in the musical terminology. We see the further research prospect in the possibility of discovering the notional peculiarities of the musical terms created with analytical method.

Key words: *analytical derivation, analytical method of the terms creation, Ukrainian musical term, terminological compound, terms structural models.*

Васянович Є. А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ *ВІЙНА* ЯК ФРАГМЕНТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІЇВ

*Традиційно під час психолінгвістичних досліджень мовної картини світу вдаються до асоціативного експерименту для оприявлення взаємодії між лінгвальними та психологічними процесами, що зазвичай є неявними для спостереження. Асоціація вже багато років залишається актуальним предметом багатьох наукових розвідок. Людське буття постійно супроводжується побудовою певних зв'язків між явищами дійсності, що кодуються і зберігаються за допомогою мови. Асоціативний експеримент дозволяє дослідити такі зв'язки і виявити їхні лінгвістичні або культурні особливості. На базі отриманих результатів стає можливим здійснення кількісного, статистичного, граматичного, семантичного аналізу тощо. У статті подано психолінгвістичний аналіз асоціативного поля слова-стимулу *ВІЙНА* задля оприявлення національної мовної картини студентів-гумантаріїв. Шляхом проведеного анкетування респондентів зафіксовано слова-реакції на зазначений стимул. Приділено особливу увагу класифікації отриманого матеріалу. На основі аналізу наявних досліджень, присвячених розподілу реакцій, виділено основні типи асоціацій і запропоновано власну рівневу класифікацію результатів експерименту за структурними, семантичними і конотаційними характеристиками. За першим принципом виділяємо вербально прості й вербально складені; за другим – парадигматичні, синтагматичні асоціації, реакції розгортання, власні назви та персоналії; за третім виокремлюємо позитивну, негативну і нейтральну конотацію слова. Виокремлено та вивчено ядро асоціативного поля. Грунтуючись на зібраному матеріалі, реалізовано кількісний та якісний аналіз. У роботі для дослідження когнітивного складника асоціативного поля *ВІЙНА* та структурування отриманих результатів використано метод «асоціативного гештальту». Проаналізовано гештальтні зони, їхній обсяг, ядра та якісне наповнення.*

Ключові слова: мовна картина світу, асоціативний експеримент, асоціативне поле, класифікація, асоціативний гештальт.

Постановка проблеми. У сучасній науковій спільноті постає необхідність всебічного дослідження мовної картини світу українця. Оскільки війна для сьогодні є складником політичного, соціального і культурного життя країни, вивчення асоціативного поля такого стимульного слова оприявить її асоціативне наповнення в національному мовному образі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати асоціативного експерименту неодноразово ставали матеріалами для психолінгвістичної наукової розвідки. Їх використовували у своїх дослідженнях Н. М. Галунова, О. І. Горощко, О. Ф. Загородня, Т. В. Кучма, Л. В. Кушмар, Д. І. Терехова [2; 4; 5; 7; 8; 10; 11].

Постановка завдання. Мета статті – аналіз асоціативного поля стимулу *ВІЙНА* задля виявлення його структури і семантичного наповнення.

Матеріалом дослідження стали результати асоціативного експерименту серед харківських сту-

дентів-гумантаріїв із загальною кількістю респондентів 100.

Виклад основного матеріалу. Основою для теоретичного обґрунтування поняття «мовна картина світу» є ідеї В. фон Гумбольдта про те, що мова формує картину світу у свідомості народу. «Мовна картина світу – форма реалізації різноманітних типів пізнання дійсності свідомістю» [6, с. 66]. Вона об'єктивує за допомогою мовних засобів певний досвід людини, здобутий у побутовому, культурному, соціальному житті тощо. Для неї притаманна однорідність та транзитивність у межах певної спільноти. Саме через це мовна картина світу, когнітивна картина світу, концептуальна картина світу, національна мовна картина світу являють собою цілісне утворення, складники якого повторюють або накладаються один на один [5].

Асоціативний експеримент є методом дослідження мовної картини світу, що широко використовується у психолінгвістичних дослідженнях,

проте в сучасному дискурсі відсутня чітка та універсальна класифікація результатів такого експерименту. Добір принципів аналізу реакцій відбувається залежно від мети дослідження, від віку/статі/професії/національності реципієнтів або наповнення самих реакцій тощо. У своїй монументальній праці О. І. Горошко навела численну кількість наявних класифікацій, які значною мірою базуються на різноманітних принципах та різних тлумаченнях самої сутності асоціативного зв'язку [4, с. 197–258].

Традиційно виділяють синтагматичні асоціації – такі, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу, і парадигматичні, що мають збіг із граматичним класом стимулу [1].

Під час дослідження економічної лексики за допомогою вільного асоціативного експерименту Л. В. Кушмар поділяє отримані реакції на вербальні прості, вербальні складені, невербальні та комплексні [8]. Серед вербальних простих авторка виділяє: парадигматичні (які відрізняються від стимулу не більш як за однією, хоча суттєвою, семантичною ознакою, які перебувають зі стимулом у відношеннях координації, субординації, суперординації, антонімії, належать до одного граматичного класу зі стимулом); синтагматичні реакції (разом зі стимулом утворюють словосполучення); тематичні асоціації (можуть утворити зі стимулом граматичне словосполучення внаслідок граматичної зміни реакції); словотвірні реакції (мають спільний корінь зі словом-стимулом); граматичні реакції (є граматичною формою відповідного стимулу); фонетичні реакції (в яких існує співзвучність між стимулом та реакцією); власні назви, аббревіатури; ремінісцентні асоціації (вислови з фільмів, рядки пісень, народні вислови); емоційно-оцінні асоціації.

Багато сучасних дослідників беруть за основу для своїх робіт класифікацію, запропоновану Д. І. Тереховою, в якій авторка пропонує розподіляти реакції на синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, словотвірні, граматичні, ремінісцентні, фразеологічного типу, персоналії [10].

На матеріалі експерименту серед респондентів носіїв української, польської і німецьких мов Т. В. Кучма виділяє синтагматичні (атрибутивні, синтаксичні); парадигматичні (категоріальні, гіперонімічні, гіпонімічні, синонімічні, антонімічні); тематичні; когнітивні; фонетичні; оклично-вигукі; словотвірні; ремінісцентні – цитати, назви, персонажі художніх творів, пісень, кінофільмів, прислів'їв та приказок тощо; персоналії – імена,

прізвища видатних людей минулого і сьогодення [7]. Під час дослідження лексики кольоропозначення Н. М. Галунова та Е. О. Савчук поділили її на 7 типів: синтагматичні; парадигматичні; словотвірні; власні назви; реакції-персоналії; фразеологічного типу; емоційно-оцінні [9].

О. І. Горошко зазначає, що доцільно послуговуватися не лінійними класифікаціями, а такими, що базуються на декількох принципах розподілу [4, с. 257]. Таку класифікацію пропонує у своїй дисертації О. Ф. Загородня. Авторка розділяє отримані результати за двома рівнями: перший базується на структурних особливостях реакцій, у ньому виокремлюються парадигматичні, синтагматичні, вербальні складені, піктографічні; на другому рівні реакції поділені на тематичні, словотвірні, граматичні, фонетичні, емоційно-оцінні, ремінісцентні, власні назви, аббревіатури, невербальні, комплексні, перекладні, й за основу взятий змістовий критерій [5].

Спираючись на сучасні дослідження, можна зробити висновок, що більшість класифікацій подібні між собою і мають лише невеликі відмінності, що, на нашу думку, зумовлено цілями автора й отриманими результатами. Після аналізу теоретичної бази та отриманих реакцій на стимул ВІЙНА було розроблено власну класифікацію, яка складається із трьох рівнів.

Якщо брати за основу будь-яку лінійну класифікацію, то маємо неоднозначність розподілу. Наприклад, певна синтагматична реакція може одночасно бути віднесена до емоційно-оцінної лексики або вербальна складена асоціація може бути парадигматичною, якщо вона становить синонімічну фразу до слова-стимулу. Зважаючи на це, вбачаємо доцільним виділити три рівні класифікування, в першому з яких реакції розподіляються за структурним принципом, у другому – за семантичним навантаженням, а у третьому до уваги береться конотаційна характеристика асоціата.

За першим принципом виділяємо вербально прості й вербально складені. До першої групи відносимо реакції, що представлені одним словом, до другого – словосполученням чи фразою. Серед вербально складених можна виділити реакції, що становлять сполучення двох слів, і такі, що утворені з більше ніж двох слів.

Другий рівень представлений парадигматичними (відношення синонімії, гіпонімії та частина/ціле), синтагматичними реакціями, реакціями розгортання, власними назвами та персоналіями. Термін *реакції розгортання* вживала у своїй класифікації Н. О. Гасица, де розгортання

стимульного слова відбувалося за декількома напрямками [3]. У цій роботі такі реакції виокремлюються за ситуативною ознакою: реципієнт «розгортає» стимул до певного образу або уявлення. До цього рівня можливо віднести фонетичні, цитатні, фразеологічні реакції тощо, але серед отриманих реакцій вони представлені не були, таким чином, включати їх до класифікації цього дослідження є недоцільним.

На третьому рівні аналізується оцінно-емоційний компонент асоціацій, де виділяється позитивна, негативна і нейтральна конотація слова.

Результатами проведеного асоціативного експерименту стали 565 реакцій, викликаних стимулом ВІЙНА, серед 216 різних асоціатів. Ядро асоціативного поля представлено одиницями *смерть* (48), *сльози* (31), *біль* (29), *страх* (24) і *зброя* (20), що є вербально простими реакціями розгортання. Асоціати *смерть*, *сльози*, *біль* і *страх* мають негативну конотацію, а *зброя* – нейтральну. Як бачимо, ядерні реакції на стимул демонструють, що частина мовної картини світу українців, яка пов'язана з війною, оприявнює похмурі та неприємні емоції.

Серед отриманих результатів 544 реакції були вербально простими (*катастрофа*; *байдужість*; *трупоїди*), а 21 – вербально складеними (*зникнення нації*; *відсутність щастя*; *коли виникають певні конфлікти*).

Найбільш численними виявилися реакції розгортання: 532 асоціації (*булінг*, *переговори*, *фінанси*), до цієї класифікації належить ядро асоціативного поля. Стимул ВІЙНА викликав ще

16 парадигматичних (*боротьба*, *ворожнеча*, *конфлікт*), 11 власних назв (*Донбас*, *Росія*, *Україна*), 5 персоналій (*Гітлер*, *Наполеон*, *Sabatón*) і одну синтагматичну реакцію (*ядерна*).

Реципієнти майже не вдавалися до позитивної конотації у своїх асоціаціях: стимул ВІЙНА викликав лише два таких асоціата – *перемога* з частотою реакції 3 і *гідність*. Загалом було отримано 352 реакції з негативним значенням (*горе*; *діти*, *що плачуть*; *скорбота*) і 212 – з нейтральним (*шум*; *Америка*; *сірість*), що свідчить про існування поняття «війна» у мовній картині українців як такого явища, що не сприймається з підвищеними почуттями, а скоріше пригнічує. Більшість реакцій з нейтральною конотацією стосувалися саме воєнної атрибутики (*танк*, *постріл*, *важкий транспорт*).

Аналіз отриманих реакцій можливий і з акцентом на когнітивний складник, а не лінгвістичний, з увагою на нерозривний зв'язок мови і дійсності/реальності. Для цього використовується метод семантичного гештальту, який надає можливість докладно показати структуру та наповнення асоціативного поля [4, с. 226]. Д. І. Терехова вживає у своїх роботах термін «асоціативний гештальт» [11]. Авторка зазначає, що «гештальт вдало структурує кожне асоціативне поле, у ньому враховано всі, навіть низькочастотні, асоціації» [11]. Подібний розподіл на семантичні групи був використаний Н. М. Галуною в дисертаційному дослідженні [2].

Результати аналізу асоціативного поля стимулу ВІЙНА представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Зони гештальтів асоціативного поля ВІЙНА

Зони гештальтів	Кількість реакцій	Кількість асоціатів	%
Емоції і відчуття	123	35	21,7
Смерть	80	14	14,1
Атрибути війни	73	36	12,9
Лихо/зло	48	17	8,4
Плач	44	4	7,8
Стан	44	20	7,8
Наслідки	40	17	7,1
Кров	27	3	4,8
Конфлікт	21	19	3,7
Гостро політичні	20	15	0,4
Колір	13	8	2,3
Діти	8	7	1,4
Люди	5	5	0,9
Історія	5	4	0,9
Результат	4	2	0,7
Культура	4	4	0,7
Даремність	3	3	0,5
Гроші	3	3	0,5

Загальна кількість гештальтних зон – 18. Найбільшими за обсягами через наявність у них ядерних реакцій виявилися зони *Емоції і відчуття* (123 асоціації з ядром *біль*), *Смерть* (80 асоціацій з ядром *смерть*) і *Атрибути війни* (73 асоціації з ядром *зброя*). Зона *Атрибути війни* складається з найбільшої кількості різних асоціативів, хоча і не є найчисельнішою, бо ввібрала у себе велику кількість одиничних реакцій.

Проаналізувавши структуру асоціативного поля ВІЙНА, зазначимо, що війна є емоційно наповненим поняттям для українського студентства, саме через це така гештальтна зона нараховує найбільшу кількість реакцій (*відчай; байдужість; страх за життя своїх близьких*).

Той факт, що війна і смерть є нерозривно пов'язаними явищами, демонструє наявність таких асоціацій, як *смерть, могили, трупи, кістки, мертві* тощо, які утворюють другу за чисельністю групу. Схоже семантичне наповнення має зона *Кров* (*кров, кроваві жертви*). Таким чином, у свідомості реципієнтів відбувається олюднення такого процесу, як війна, перетворюючи його на цілком реальні події із залученням людей, що призводять до фатальних наслідків. Це ж висвітлюється зоною *Люди* (*люди, натовп, чоловіки*).

До Атрибутів війни було віднесено реакції, пов'язані зі зброєю (*зброя, танк, бомба, меч, пуля*), подіями (*вибух, втеча, обстріли*), військовими (*армія, військові, солдат, форма*), спорун-

дженнями (*катакомби, укриття*) тощо. Такі асоціації зображають війну як фізичну реальну подію зі своїми невід'ємними характеристиками та надбанням, а не як абстрактне явище.

Група Наслідки складається лише з негативно конотованих асоціацій: *розруха, руїни, знищення, зруйновані сім'ї, вигорівші ліси, зникнення нації, занепад держави, криза* тощо. У мовній картині світу реципієнтів війна не призводить до позитивних наслідків, які покращують добробут та благополучність життя українців, а залишає після себе зруйновану та викривлену дійсність як фізичного світу, так і соціального, політичного або культурного.

Цікавим є наявність у структурі асоціативного поля ВІЙНА зони *Кольори* (*чорний колір, сірість, червоний, зелений*). Більшість реакцій у цій групі пов'язана з чорним, який співвідноситься зі смертю, сумом, горем тощо, і червоним, що однозначно посилається на відтінок крові, але з наведених прикладів очевидно, що війна не асоціюється з певним і конкретним кольором.

Висновки і пропозиції. Отже, після аналізу отриманих асоціацій на стимульне слово ВІЙНА були виявлені певні риси національної мовної картини світу українців через репрезентації структури асоціативного поля. Перспективи подальших досліджень полягає у побудові асоціативних полів для пов'язаних з війною понять задля оприявлення цього поняття як цілісного концепту.

Список літератури:

1. Белянин В. П. Психолінгвістика. Москва : Флінта ; Моск. психолого-соц. ин-т, 2003. 232 с.
2. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.) : автореф. дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2012. 21 с.
3. Гасица Н. А. Ассоциативная структура значения слова в онтогенезе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Москва, 1990. 184 с.
4. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 316 с.
5. Загородня О. Ф. Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.21. Житомир, 2018. 256 с.
6. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно- коммуникативного анализа языка : кол. монография / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. 246 с.
7. Кучма Т. В. Асоціативне поле номінацій соціального статусу людини в українській, польській та німецькій мовах. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2013. Кн. 4. С. 258–262.
8. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2011. 20 с.
9. Савчук Е. О., Галунова Н. М. Особливості сприйняття кольоропозначень у мовній картині світу англійських представників середнього віку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. Харків, 2018. Вип. 78. С. 185–188.
10. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : КДЛУ, 2000. 244 с.

11. Терехова Д. І. «С чего начинается родина...» (психолінгвістичний аналіз асоціативних полів стимулів БАТЬКІВЩИНА / РОДИНА / РАДЗИМА). *Східнослов'янська філологія: Збірник наукових праць. Мовознавство*. Горлівка, 2008. Випуск 14. 280 с.

Vasianovych Ye. A. PSYCHOLINGUISTIC ANALYSIS OF THE ASSOCIATIVE FIELD WAR AS A FRAGMENT OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF UKRAINIAN HUMANITIES STUDENTS

Traditionally, psycholinguistic study of linguistic picture of the world deals with an associative experiment to reveal the interactions between linguistic and psychological processes, which are usually hidden from observation. For years, the association has been a subject of crucial importance for many scientific explorations. Human is constantly establishing certain connections between the environmental phenomena, which are encoded and held with the help of language. An associative experiment allows us to study such connections and identify their linguistic or cultural characteristics. Basing on the obtained results it is possible to perform quantitative, statistical, grammatical, semantic analyzes, etc. The article presents a psycholinguistic analysis of the associative field of the word-stimulus WAR in order to present the national language picture of humanities students. The recipients were interviewed through the questionnaire and their responses on the stimulus were fixed in the written form. Special attention is paid to the classification of the materials. Based on the analysis of the available researches on the topic of reaction distribution, the main types of associations are singled out and special level classification was put forward, the results are studied by structural, semantic and connotative characteristics. By the first principle we distinguish verbal simple and verbally complex responses; semantics is represented by paradigmatic, syntagmatic associations, unfolding reactions, proper names and personalities; the third level presents the positive, negative and neutral connotation of the word. The centre reactions of the associative field are singled out and studied. Based on the material of the associative experiment a quantitative and qualitative analyses were performed. While studying the cognitive component of the associative field WAR and structuring the result, the method of "associative gestalt" was used. The gestalt zones, their volume, and semantics were analyzed.

Key words: *linguistic picture of the world, associative experiment, associative field, classification, associative gestalt.*

Вітлюк В. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ ЯК ОДНА З ФОРМ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ВИШІ

У статті наголошено на значущості семінарського заняття як однієї з форм аудиторних занять з української мови в закладах вищої освіти України. Зокрема, автор статті стверджує, що семінарські заняття розвивають у студентів уміння добирати, аналізувати наукову літературу, готувати власні доповіді, доводити чи спростовувати мовознавчі гіпотези. У науково-методичній розвідці обґрунтовано сутність дефініції «семінарське заняття», охарактеризовано основні види та функції семінарських занять у вищій школі.

Запропоновано авторське розуміння семінарського заняття з української мови як однієї з форм аудиторних занять, головна мета яких полягає в тому, щоб забезпечити студентам можливість практичного застосування теоретичних знань в умовах, що моделюють форми діяльності науковців. Визначено найбільш ефективні види семінарів у процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи: традиційний семінар, семінар-конференція, семінар-пресконференція, семінар-панельна дискусія. Наголошено, що вибір викладачем виду семінару зумовлений багатьма чинниками, основними серед яких є мета заняття, зміст навчального матеріалу, рівень підготовки студентів, кількісний склад академічної групи, педагогічна майстерність і фахова компетентність викладача і т. под.

Презентовано технологію організації та проведення семінарських занять з української мови, описано орієнтовну модель семінару-конференції на тему «Графіка та орфографія» з дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом». Автор статті резюмує, що в процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи під час підготовки та проведення семінарських занять у студентів виробляється вміння здобувати інформацію правописного характеру з академічної літератури, довідкових джерел, словників, мотивуються пізнавальні потреби досконалого володіння писемною формою літературної української мови в різних комунікативних ситуаціях під час навчальної, наукової, професійної діяльності.

Ключові слова: форми навчання, семінарське заняття, семінар-конференція, семінар-пресконференція, семінар-панельна дискусія, правописна компетентність студентів.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань закладів вищої освіти є підвищення ефективності надання освітніх послуг студентам, що передбачає правильний вибір форм навчання. Практика вищої школи апробувала значну кількість різноманітних форм організації навчання через способи взаємодії викладача зі студентами залежно від мети, змісту навчального матеріалу, рівня підготовки викладача та здобувачів освіти, стану матеріально-технічної бази вишу. У наш час модернізація освітнього процесу у вищій школі детермінує пошуки нових видів уже апробованих навчальних форм – лекцій, практичних, семінарських, лабораторних занять для якісної підготовки майбутніх фахівців Нової української школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгводидактиці до питання визначення ефективних форм навчання у закладах вищої освіти звертались З. Бакум, Н. Голуб,

О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, О. Копусь, М. Пентилук, О. Потапенко, О. Семенов, І. Хом'як та ін. Так, І. Дроздова окреслила форми організації навчання в закладах вищої освіти, що утворюють сталу систему, до складу якої входять: лекції, семінарські й практичні заняття, самостійна робота студентів, інноваційні форми організації (неімітаційні, імітаційні неігрові, імітаційні ігрові) [3, с. 22]. О. Семенов пропонує такі аудиторні форми навчання студентів: лекція, практичні заняття, семінар, колоквиум. Водночас науковець наголошує: «Популярності набувають дискусії, тьюторські заняття, мікрОВикладання, рольові ігри, моделювання, наукові майстерні, модульні технології, методичні презентації» [9, с. 92]. С. Караман, О. Караман пропонують використовувати навчальну проблемну лекцію, у процесі якої застосовувати завдання, спрямовані на активізацію творчої самостійної діяльності

студентів, актуалізацію й закріплення здобутих знань й удосконалення сформованих умінь [4, с. 158]. І. Хом'як акцентує на лабораторних, тьюторських заняттях, умотивовує роль практик, консультацій, гуртків, студій, дослідницьких груп, значення колоквиумів у навчальному процесі вищої школи [12, с. 11].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей організації і проведення семінарських занять у практиці сучасних вишів, визначення основних їх видів, функцій, дидактичної ролі в системі лінгвістичної підготовки майбутніх учителів початкових класів Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. У наш час семінарські заняття в освітньому процесі закладів вищої освіти посідають важливе місце, оскільки вони є поширеною формою освітньої зустрічі, педагогічної взаємодії, співпраці викладача й студентів, яка збагачує майбутніх фахівців новими знаннями, концептуальними ідеями, цінностями. З огляду на значущість семінарських занять у системі вищої освіти, вважаємо за доцільне визначити сутність дефініції «семінарське заняття» і специфіку його проведення в закладах вищої освіти.

М. Фіцула визначає семінарське (лат. *seminarium* – розсадник) заняття як «вид навчальних, практичних занять студентів закладів вищої освіти, який передбачає самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо» [11, с. 127]. Погоджуємось із думкою В. Ортинського про те, що семінарські заняття «сприяють формуванню суджень, розвитку професійного мислення майбутнього фахівця, умінню добирати, аналізувати довідкову літературу та висловлювати власні думки про прочитане, доводити та аргументувати особисті переконання, ґрунтуючись на наукових фактах» [6, с. 221].

А. Бондар називає функції, які виконують семінарські заняття у вищій школі: 1) поєднання лекційної форми навчання із систематичною самостійною роботою студентів із підручниками, посібниками і першоджерелами, теоретичної їх підготовки з практичною, формування пізнавальної мотивації; 2) навчання студентів творчо працювати з підручниками, посібниками та іншими матеріалами, реферувати їх, готувати доповіді, виступи і повідомлення з окремих питань і виступати з ними на заняттях перед студентами групи, відстоювати свою точку зору; 3) розвиток творчого професійного мислення, умінь і навичок розумової праці, використання теоретичних знань

для розв'язання практичних професійних завдань; 4) формування у студентів інтересу до науково-дослідної роботи в галузі певної науки і залучення їх до досліджень, які здійснює кафедра, до студентських гуртків і товариств; 5) організація повторення, закріплення знань, систематичне контролювання роботи студентів і перевірка їх знань, умінь і навичок з окремих тем і розділів програми [2]. М. Пентлюк визначає такі основні функції семінарських занять: розвивальна, узагальнююче-систематизуюча, мотиваційна, організаційно-орієнтаційна [5, с. 362].

Аналіз педагогічної та лінгводидактичної літератури, вивчення думок науковців дає змогу представити власне розуміння семінарського заняття у форматі нашого дослідження як однієї з форм аудиторних занять, головною метою яких полягає в тому, щоб забезпечити студентам можливість практичного застосування теоретичних знань в умовах, що моделюють форми діяльності науковців. На нашу думку, на семінарських заняттях із дисциплін «Сучасна українська мова з практикумом», «Практикум з українського правопису» студенти спеціальності 013 «Початкова освіта» мають навчитися виступати в ролі доповідачів і опонентів, набувати умінь і навичок визначати правописні проблеми та окреслювати шляхи їх вирішення, доводити і спростовувати мовознавчі гіпотези, відстоювати свої погляди. Тому сучасний викладач має удосконалювати методику проведення семінарських занять, добре продумувати глибину сутності питань для обговорення на семінарі, уникати заслуховування виступів тільки окремих, найбільш сумлінних і активних студентів, а навпаки, організовувати групову, дослідницьку роботу, що забезпечить посильну участь у ній кожного студента. Поза будь-яким сумнівом, основним призначенням семінарського заняття з формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи є: поглиблення, узагальнення, систематизація та закріплення знань із правописної системи української мови, засвоєних як під час навчання у школі, так і на лекційних заняттях та в процесі самостійної підготовки студентів; формування стійких умінь здобувати інформацію правописного характеру із академічної літератури, довідкових джерел, словників тощо; мотивація пізнавальних потреб досконалого володіння писемною формою літературної української мови; контроль за якістю самостійної роботи здобувачів освіти, здатністю майбутніх учителів початкової школи задіяти письмо в різних комунікативних ситуаціях під час навчальної,

наукової, професійної діяльності; виховання в студентів відповідальності, працездатності, культури спілкування.

Дидактика та лінгводидактика вищої школи презентують різні класифікації семінарських занять. Так, А. Алексюк і А. Бондар найпоширенішими називають розгорнуту бесіду, доповідь (повідомлення), обговорення рефератів і творчих робіт, коментоване читання, диспут, конференція тощо [1; 2]. О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, С. Караман, О. Копусь поділяють семінарські заняття за способом проведення на такі види: семінар-конференція, інтегрований семінар, семінар-диспут тощо [7, с. 110]. Л. Рускуліс запропонувала «систему семінарських занять, до складу якої входять: просемінар, традиційний семінар, а також інноваційні форми його проведення: семінар – розгорнута бесіда, семінар – коментоване читання, семінар – обговорення рефератів, семінар – «мозковий штурм», семінар – теоретична конференція, спецсемінар, дослідницький семінар» [8, с. 378].

На нашу думку, вибір викладачем виду семінару зумовлений багатьма чинниками, основними серед яких є мета заняття, зміст навчального матеріалу, рівень підготовки студентів, кількісний склад академічної групи, педагогічна майстерність і фахова компетентність викладача й т. под.

Отже, ми вважаємо, що найбільш ефективними в процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи є такі види семінарських занять:

– традиційний семінар («орієнтований на обговорення кола проблем, які засвоювалися здобувачами вищої освіти самостійно або опрацьовувалися на лекції» [10, с. 219]);

– семінар-конференція (викладач визначає тему, мету, завдання, рекомендує літературу, розподіляє матеріал, залучає студентів до пошуку додаткового матеріалу, проводить групові та індивідуальні консультації);

– семінар-пресконференція (кілька студентів готують доповіді, а всі інші ставлять їм запитання);

– семінар-панельна дискусія (визначена проблема спочатку обговорюється в експертній групі 4–6 учасників із визначеним спікером, а потім вони висловлюють свої позиції всій групі).

Здебільшого семінар має таку структуру (рис. 1).

На першому етапі викладач активізує увагу студентів, мотивує їх до навчальної діяльності. Другий етап передбачає виступи студентів із подальшим обговоренням у групі. Якщо проблему висвітлено неповністю, студенти доповнюють нерозкриті аспекти питання. На цьому етапі проблемні питання вирішуються під час дискусії. За умови, якщо виникають труднощі у процесі висвітлення питання, викладач вступає в обговорення, пояснює, аргументує істину. На етапі підбиття підсумків відбувається оцінювання навчальних досягнень студентів та роботи групи загалом.

Пропонуємо орієнтовну модель семінару-конференції на тему «Графіка та орфографія» з дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом».

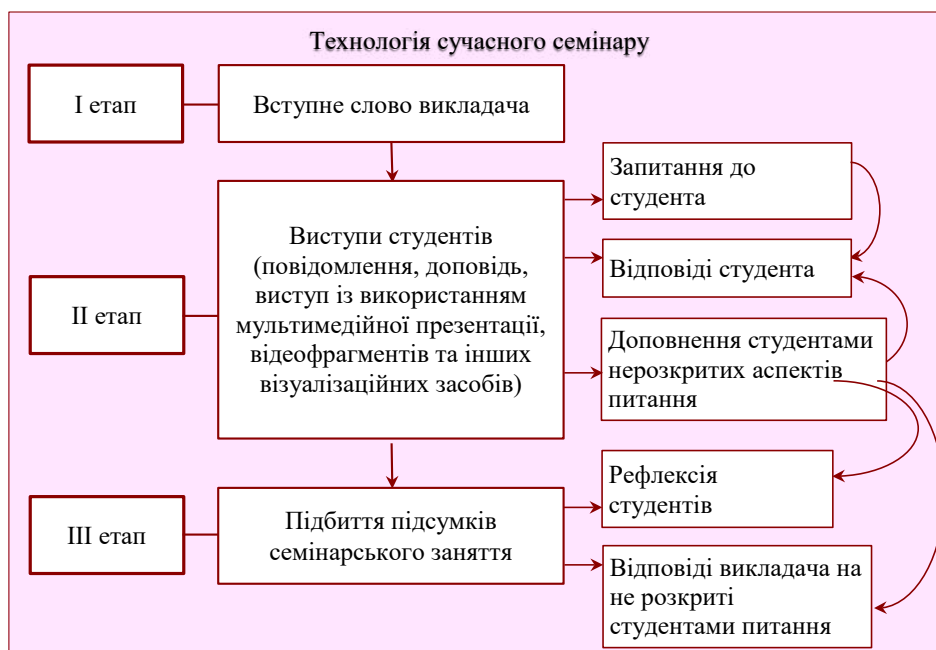

Рис. 1. Технологія сучасного семінару

План (питання для обговорення)

1. Історичний аспект становлення української писемності.
2. Графіка як наука про мову, що вивчає букви та умовні знаки для передавання на письмі усного мовлення.
3. Орфографія. Основні поняття орфографії.
4. Принципи українського правопису.
5. Зв'язок української графіки з орфоепією та орфографією.

Література

1. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 154 с.
2. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова. Вид. 3-є. Київ : Вища школа, 1987. 352 с.
3. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / за ред. С. О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
4. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури : історія г. *Мовознавство*. 1990. № 6; 1991. № 1–3.
5. Огієнко І. Історія українського друкарства. / Упор. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2007. 536 с.
6. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / упоряд., авт передмови і коментарів М. С. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука. 2004. 436 с.
7. Основні зміни в новій редакції українського правопису (2019). URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/4723/news/1569244216.html>.
8. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища школа, 1994. 413 с.
9. Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
10. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
11. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 2003.
12. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Київ : Вища школа, 1981. 151 с.
13. Український правопис (2019). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019> (дата звернення 03.06.2019).
14. Український правопис : 1-е вид. Харків : Держвидав України, 1928. 103 с.
15. Український правопис. 2-е вид. Київ : В-во АН УРСР, 1960. 272 с.
16. Український правопис. 3-тє вид. Київ : Наукова думка, 1990. 239 с.
17. Український правопис. 4-тє вид. Київ : Наукова думка, 1993. 240 с.
18. Український правопис. Київ : Укр. держ. в-во, 1946. 179 с.
19. Український правопис. Харків–Київ : Радянська школа, 1933. 95 с.
20. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2005. 640 с.

Питання для дискусії

1. Доведіть або спростуйте, що в трипільців було письмо.
  2. Наведіть факти, які свідчать про те, що наші предки мали власну писемність до прийняття християнства (до 988 р.).
  3. Хто, на Вашу думку, є зачинателем українського друкарства (І. Федоров чи С. Дропан)?
- На нашу думку, запропоновані питання до семінару-конференції передбачали ґрунтовну науково-теоретичну підготовку студентів під керівництвом викладача, сприяли розвитку вміння добирати та аналізувати наукові джерела, висловлювати власні думки в процесі проголошення виступу, готувати та презентувати матеріали візуалізації.

Висновки і пропозиції. Отже, семінарські заняття є однією з форм аудиторних занять з української мови у закладах вищої освіти, що розвивають у студентів уміння добирати, аналізувати наукову літературу, готувати власні доповіді, доводити чи спростовувати мовознавчі гіпотези. У процесі формування правописної компетентності майбутніх учителів початкової школи під час підготовки та проведення семінарських занять у студентів виробляється вміння здобувати інформацію правописного характеру з академічної літератури, довідкових джерел, словників, мотивуються пізнавальні потреби досконалого володіння писемною формою літературної української мови в різних комунікативних ситуаціях під час навчальної, наукової, професійної діяльності.

Список літератури:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Київ : Либідь. 1998. 560 с.
2. Бондар А. Д. Семінарське заняття у вищій школі. Київ, 1984. 74 с.
3. Дроздова І. П. Університетська освіта : навч. посібник. Харків, 2013. 212 с.
4. Караман С. О., Караман О. В. Лінгвометодичні аспекти формування у майбутніх магістрів-філологів уміння створювати й використовувати проблемну навчальну лекцію. *Проблеми освіти*. 2015. № 84. С. 157–163.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук, С. О. Карамана, О. В. Карамана та ін. Київ : Ленвіт, 2005. 400 с.
6. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
7. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навч. посібник / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум, О. В. Караман, О. А. Копусь; за ред. О. М. Горошкіної та С. О. Карамана. Київ : «АКМЕ ГРУП», 2015. 250 с.
8. Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)». Херсон, 2019. 544 с.
9. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури. Монографія. Суми : ВВП «Мрія-1», 2005. 404 с.
10. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. Київ : Кондор, 2001. 628 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : «Академвидав», 2006. 352 с.
12. Хом'як І. Самостійна робота як компонент цілісного педагогічного процесу. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7–8. С. 11–16.

Vitiuk V. V. SEMINARS AS ONE OF THE FORMS OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN MODERN UNIVERSITIES

The article was noted the importance of the seminar as one of the forms of classroom instruction in the Ukrainian language in higher education institutions of Ukraine. In particular, the author of the article claims that the seminars develop students' ability to select, analyze scientific literature, prepare their own reports, and prove or refute linguistic hypotheses. In scientific and methodological intelligence, the essence of the definition "seminar lesson" is substantiated, the main types and functions of seminars in higher education are characterized.

The author's understanding of the seminar in the Ukrainian language is proposed as one of the forms of classroom studies, the main purpose of which is to provide students with the possibility of practical application of theoretical knowledge in conditions that simulate the forms of activity of scientists. The most effective types of seminars in the process of forming the spelling of the competence of future elementary school teachers were identified: a traditional seminar, a seminar-conference, a seminar-press conference, a seminar-panel discussion. It is noted that the teacher's choice of the type of seminar is due to many factors, the main of which are the purpose of the lesson, the content of the educational material, the level of training of students, the quantitative composition of the academic group, pedagogical skill and professional competence of the teacher, etc.

The technology of organizing and conducting seminars in the Ukrainian language is presented, an indicative model of a seminar-conference on the topic "Graphics and Spelling" in the discipline "Modern Ukrainian language with a practical training" is described. The author of the article summarizes that in the process of forming the spelling of the competence of future elementary school teachers during the preparation and conduct of seminars for students, the ability to extract character spelling information from academic literature, reference sources, dictionaries is developed, the cognitive needs of perfect writing in the literary Ukrainian language are motivated situations during educational, scientific, professional activities.

Key words: forms of training, seminar, seminar-conference, seminar-press conference, seminar-panel discussion, spelling students competence.

Гадюк Р. В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ПРОХАННЯ
У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

У статті проаналізовано засоби вираження функції прохання в комунікативному акті. Матеріалом дослідження є вибірка прохальних речень із текстів художнього стилю, зокрема творів українських письменників О. В. Ірванця, Ю. І. Андруховича, І. В. Роздобудько. Художня література як текст реалізує мовну потенцію людини, сприяє взаєморозумінню в міжкультурній комунікації, є необхідним процесом внутрішнього самовивчення індивідом культури певної мовної системи.

Встановлено, що інтенційні потреби комуніканта виробили систему вербалізованих засобів, які репрезентують різне за інтенсивністю волевиявлення мовця-персонажа твору, спрямоване на спонукання реципієнта виконати певну дію. Функції стимулювання до дії в сучасному мовознавстві дуже різноманітні та складні, а звідси й різноманітність підходів до класифікації функцій спонукальності. У статті доведено, що у процесі створення модальної семантики прохання визначальними є чинники, що впливають на вибір мовних засобів у комунікативному акті, та кінцева мета звернення мовця. Тому головна роль у формуванні структури висловлення з прохальною модальністю належить мікроінтенції, що володіє різними інтенційними значеннями і формує вигляд висловлювання.

Аналіз лексико-семантичних особливостей інтенції прохання показав, що найбільш частотним мовним засобом для втілення досліджуваного жанру є загальноживана лексика (прошу, будьте ласкаві, дозвольте та ін.). З точки зору приналежності до активного словникового запасу більшість виразів, що позначають прохання, належать до активної лексики (можна / хочу попросити, будьте ласкаві). Застарілі форми (уклібно прошу, дозвольте) вживаються в сучасній мові рідко і зазвичай використовуються для позначення емоційно-експресивного забарвлення, іронічного відтінку прохання.

Ключові слова: модальність, інтенція, спонукальна модальність, модальність прохання, прохальне речення.

Постановка проблеми. Комунікативна поведінка суб'єктів комунікації з урахуванням мовленнєвого етикету є одним із показників міжособистісних відносин у мові, що зумовлює зацікавленість в її вивченні дослідників. Мовленнєвий етикет завжди був одним із головних складників культури і невід'ємним елементом загальноприйнятих норм етикетної поведінки людини в соціумі. До нього належать готові стереотипні конструкції, формули комунікації, що відклалися в мовній свідомості комунікантів і не потребують щоразового новотворення. М. М. Бахтін твердить: «Ми розмовляємо тільки певними мовленнєвими жанрами, тобто всі наші висловлювання володіють певними і відносно стійкими типовими формами побудови цілого. Ми володіємо багатим репертуаром усних (і писемних) жанрів мовлення. Практично ми впевнено й уміло користуємося ними, але теоретично ми можемо й не знати про їхнє існування» [3, с. 257]. Тому будь-який кому-

нікант, навіть не усвідомлюючи цього, використовує у своєму повсякденному невимушеному спілкуванні певні жанрові форми, якими володіє навіть без теоретичного вивчення граматики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши праці В. С. Храковського [12], Л. В. Бережан [4], С. В. М'ясоєдової [8] та інших мовознавців, виділяємо функції спонукання за такими ознаками: стосунки між комунікантами; ставлення адресанта до потенційної дії; ставлення адресата до потенційної дії. Тому спонукальність можна класифікувати на три рівні: категоричне спонукання, пом'якшене спонукання та нейтральне спонукання. М. Ю. Федосюк стверджує, що у процесі комунікації співрозмовники впливають на знання, емоції і дії один одного, а це створює підстави для виокремлення відповідних жанрів комунікації: інформативні, емотивні та імперативні [11, с. 107]. Прохання з погляду комунікативної мети належить до імперативних

жанрів мовлення, тобто до таких, які впливають на поведінку співрозмовника. Водночас для прохання, як і для всіх жанрів мовлення імперативної групи, не потрібна попередня репліка, але потрібна наступна, тобто відповідь адресата на виражене прохання. Адресант, звертаючись із проханням до слухача, має бути впевненим щодо змоги останнього виконати прохальну дію, в іншому випадку таке прохання б було ірраціональним. Реципієнт же не обов'язково має цю дію виконати, і вчинки його будуть залежати від мовної майстерності адресанта. Важливу роль у процесі формулювання прохання відіграють відносини між співрозмовниками і те, ким є для адресанта адресат. Також необхідно звернути увагу на ситуацію мовлення, міру важливості для адресанта успішної реалізації прохання, адже саме цей чинник змушує його докласти зусиль під час діалогу.

Постановка завдання. З огляду на те, що у спілкуванні мовці щоденно використовують прохання в різних комунікативних ситуаціях, то для задоволення своїх потреб протягом усього періоду творення мови людьми вироблено велику кількість його усталених форм. Виражаючи прохання, адресант вибирає найоптимальніший, на його думку, спосіб оформлення свого наміру (інтенції), зважаючи при цьому на особливості комунікативної ситуації. Оскільки типологія комунікативних ситуацій є різноманітна, адже ми звертаємося (і до нас звертаються) з проханням по кілька разів на день, то й варіантів оформлення прохання є дуже багато. Це і зумовлює необхідність комплексного вивчення і систематизації засобів вираження модальної семантики прохання в комунікативному акті.

Виклад основного матеріалу. Протягом усього періоду існування лінгвістики одним із найістотніших джерел вивчення явища модальної семантики є художній стиль літератури. Вибір текстів художньої літератури як об'єкта дослідження пояснюємо тим, що художня література – це міфологізований еталон мови, який представляє багатий матеріал для вивчення функціонування явища модальності загалом та модальності прохання зокрема.

У своєму дослідженні ми вважаємо, що комунікативна поведінка персонажів художніх творів притаманна і людям у реальному світі. Крім того, на комунікативну поведінку реального індивіда впливають не лише суспільство, його державні та громадські інститути, найближче оточення, предметне середовище, але й стереотипи художніх літературних зразків рідної та іноземної мов.

Так, під час читання книг у нас є змога варіювати між різними формулами вираження прохання та обирати найдоречніші для повсякденного життя. Вони мають бути спрямованими на те, щоб адресат зреагував на наше бажання і виконав його. Також інтерес до текстів художньої літератури пояснюємо тим, що письменника варто розглядати як кращого користувача мови свого часу. Він є «пропуском» читача в певну епоху і демонстратором особливостей мовленнєвої та мовної культури того періоду.

Семантику прохання розуміємо як певний сценарій, за яким закріплені набір мовних тактик, на вибір яких впливають мета комунікативної ситуації і спосіб вираження прохання (прямий/непрямий). Серед домінуючих тактик, використовуваних адресатом у процесі вираження прохання, виділяють [6, с. 155]:

1) питальні тактики-уточнення умов для прохання: – *Хто-небудь уміє відкривати багажники автомобілів «крайслер»? – питає Гриць з таким приблизно виглядом, ніби хоче дізнатися, чи хто-небудь уміє відкривати консервні бляшанки* [1, с. 8];

2) питальні тактики для визначення можливостей адресата: – *Пане Попель, а ви могли б нам зробити запрошення у Швейцарію?* [1, с. 3];

3) тактика вмовляння, благання, посилення прохання: – *Я не там, мамо, я вже тут. Ну, обійми ж мене! – вже майже наказав Шлойма, і мати, підсунувшись ближче, пригорнулася до нього* [7, с. 6];

4) попередження: – *Можна, я зараз викличу його надвір і дам йому по чайнику? Ти ж знаєш, я можу...* [1, с. 6].

Центральне місце серед виразів із семантикою прохання займають нейтральні й офіційні за функційно-стилістичною приналежністю формули ввічливості. Аналіз показав, що вираження інтенції прохання супроводжується багатою синонімією. Так, модальна семантика слова «просити» близька семантиці дієслів *випросити, вимолити, вициганити, вимолити, благати, клянчити, канючити, стріляти, кланятися, наполягати, заклинати* і т. д. З огляду на це М. Й. Баліцька виділяє такі функційні моделі прохань: категоричне прохання, прохання-вимога, нейтральне прохання, етикетне прохання, емоційно-забарвлене прохання, ввічливе прохання, емоційно підсилені різновиди прохань (вмовляння, моління, благання), непряме та приховане прохання [2, с. 162–167].

Категоричне прохання використовують, якщо мовець має вище соціальне становище, ніж адресат.

А значить, може вплинути на нього через свій статус. Часто таке прохання застосовують у комунікативній ситуації, коли адресант може, але не хоче використовувати свою владу і віддавати наказ, або розраховує, що прохання буде результативнішим. Прохання-вимогу вживають, бажаючи надати прямій вимозі ввічливого забарвлення. Нейтральне і ввічливе прохання відрізняються сферами використання. Так, якщо перше характерне для побутового спілкування близьких людей, які уже не потребують етикетних формальностей, то ввічливе прохання використовують для вираження особливої поваги або при звертанні до незнайомого адресата. Емоційно-забарвлене прохання відрізняється від інших типів прохань тим, що воно спрямоване на емоції співрозмовника і одночасно виявляє емоційний стан самого мовця. Благання характеризується використанням як ілюктивно залежних, так і ілюктивно незалежних реплік, апелюванням до адресата у формі повторних звернень, повторювальних етикетних формул прохання, супроводжується активним використанням невербальних засобів у формі жестів (складання рук перед грудьми), пози (опускання на коліна). Комунікативна взаємодія в жанрі заклинання супроводжується створенням адресантом атмосфери надскладного стану, призову звернути увагу на небезпеку для справи і навіть для життя адресанта, якщо його прохання не буде виконане. Проханню з інтенцією випрошування властиве використання незалежних реплік, які спрямовані на певну відповідь. Створюється воно послідовністю предикатів, що підкреслюють категоричність вираження прохання, а можливе використання невербальних жестів показує особливе ставлення адресанта до висловленого, його важливість для адресанта. Комунікація з інтенцією клянчити характеризується певним тиском на адресата, нав'язуванням своєї компанії або теми розмови, лицемірним використанням характеристик, які спрямовані на піднесення адресата, й характеристик пониження щодо самого себе, невербальною поведінкою, що має характер явно вираженої вимоги.

Інтенція прохання може переходити в інтенцію наказу й навпаки. Відомо, що прохання з'являється в такий-то кабінет до такого-то тільки за формою є проханням, а по суті – наказом. А у педагогічній репліці до дитини: – *Зрозумій це раз і назавжди!* буде більше прохання, спонукування, ніж наказу, команди, адже процес розуміння, який описують ментальними дієсловами, характеризує область людського буття, охоплену думкою. Відповідно, наказати комусь щось зрозуміти неможливо. Можна тільки просити, благати або закликати до цього.

М. А. Егорова в дослідженні виділяє такі базові моделі прохання: імператив, питання-спонукування, розповідь-спонукування, розповідь про потреби, перформативне висловлення, питання про засоби, натяк [5, с. 9].

Незважаючи на численні мовні засоби вираження прохання, варто зазначити, що мовленнєві акти прохання належать до проблемної сфери спілкування. Прохання не завжди може викликати мовленнєвий акт згоди, а нерідко й відмову. Часто адресант впевнений, що звертається з проханням, але звучить це, як вимога: – *Так що лишіть мене у спокої, будь ласка...* [7, с. 6]; – *Я хотів би потанцювати з тобою* [1, с. 6]; З іншого боку, А. А. Прокочук вважає, що «прохання в якійсь мірі накладає певну моральну відповідальність на адресата незалежно від його реакції на прохання» [9, с. 46].

Таким чином, прохання – потенційно конфліктна тактика, адже учасники комунікативного акту залежать один від одного. Так, автор прохального висловлення повністю залежить від рішення того, до кого це висловлення спрямоване – виконувати чи не виконувати прохання свого співрозмовника. Мовець має не відкидати можливість опору – небажання комунікативним опонентом виконати вказану дію, процес. При цьому експресивна сила, тобто сила впливу на волю адресата, має зрости: – *Поїхали-поїхали, – вже майже благально зашепотів Шлойма до водія* [7, с. 10]. Так, присутність цієї ознаки в пом'якшеному спонуванні зумовлює вираження посиленого прохання, перехід його в інший варіант спонукування, наприклад, благання чи упрошування.

Характерно, що через певні позамовні умови властива проханню риса спрямованості дії на користь адресанта може перетворитись на спрямованість дії на користь адресата. Це вказує на існування прохання в мовленнєвому акті. Його характерною ознакою є зацікавленість мовця в тому, щоб схилити адресата до виконання певної дії або прийняття якого-небудь рішення для блага останнього. Це може супроводжуватись забарвленням відкритої небайдужості або переживання за стан адресата. Виділяють два види прохань:

– прямі, виражені за допомогою спонукального речення:

– *Слиш, мужик. Вот такі ножички делаем, на заводі металоіделій. Купи, недорого* [7, с. 15]; – *Будь ласка, сміливіше, – привітно кажу я, натискаючи під столом кнопку запису. – Сідайте. Давайте знайомитися* [10, с. 1]; *О, плячки – то божественне їдо! – втішився Немирич. – Прошу шість порцій з грибовим соусом!* [1, с. 6];

– непрямі – мовець побічно спонукає адресата до здійснення дії:

– *Перепрошую, забув вам запропонувати, – сказав доктор, видобуваючи ще одну банку і простягаючи її Юркові* [7, с. 12]; – *Байєр. Може, ви хочете що-небудь з'їсти? Я маю тут кананки з шинкою і ементальським сиром, трохи чіпсів, крекєрсів, помідорову пасту, салямї, помаранчевий джус...* [1, с. 3].

У прямих прохальних конструкціях трапляються лексеми сакрального характеру, так звані ввічливі маркери: *благаю, прошу, молю, будьте ласкаві, будь ласка* та ін. – *Візьміть. Прошу, збережіть цей мій твір. Перевезіть його туди, у ваш світ...* [7, с. 22], – *Не дратуй мене, будь ласка, – втомлено буркнула я. – Вони – були. Просто пішли раніше за інших* [10, с. 7]; – *Тепер я прошу уваги, – як міг урочисто, сказав Гриць. – Зараз я читаю свій останній вірш* [1, с. 7]; *Тож, будьте ласкаві, за половину гонорару взятись і прилаштувати його в котресь із ваших видавництв!* [7, с. 22].

Інтенція прохання може виражатися:

1) стверджувальними реченнями: – *Сідайте ось тут. Петре, дай стільця людині, – промовила письменниця неголосно...* [7, с. 25]; – *Скоко грівень при себе маєте? – запитав він Шлойму крізь віконечко, ще й руку простягнув: – Декларацію пред'являть, пожалуста* [7, с. 5]; – *Я вирішив говорити тільки так, як було насправді. Не квапте мене. І, будь ласка, ви, здається, пропонували коньяк...* [10, с. 22];

2) питально-заперечними реченнями: – *Привіт, – поспішно відповів їй Шлойма... – Може, ти маєш алказельцер?* [7, с. 2]; – *Чи ти можеш дати мені сигарету?* [7, с. 4]; – *О, у вас хороші сигарети! – .... – Може, вгостите?* [7, с. 7]; – *Можна, я запрошу Петю до нашого столу?* [1, с. 6]; – *Ростику, привезеш мені з Америки трохи книжок, добре?* [1, с. 7];

3) реченнями-закликами: – *«Води!», «Води!» – а води, як на зло, ніде не знаходилося...* [7, с. 9]; – *Так, – підтримував її батько, – і, будь ласка, кидай ти свою роботу! Дружина мого сина має жити достойно!* [10, с. 20].

Стверджувальні, питально-заперечні і закличні висловлювання різняться емоційним відтінком і можуть виражати настрої співчуття та хвилювання, вимоги, заохочення, побажання тощо. Комунікативні акти прохання, як й інші акти мовлення, володіють розвиненою системою мовних стереотипів, які виражають ілюктивні функції. Так, до груп спеціалізованих засобів вираження інтенції прохання належать дієслова, смисловим і предикативним центром яких також є дієслово. Тому дієслово є основним засобом

реалізації інтенції прохання. Як додаткові засоби можуть використовуватись слова, словосполучення, частини складного речення, етикетні форми з певною семантикою. Формальною сферою вираження прохання є наказовий спосіб – імператив, який відрізняється від інших способів спеціальним модальним значенням, емоційно-благальною інтонацією, експресією: – *Синку, їдь. Я чекаємо. – У матеріному голосі теж чулися нотки прохання* [7, с. 6]; – *Хома, я прошу тебе, пішли, скільки це буде тривати, – Марта не на жарт боялася. Але вона справді відійшла кроків на десять* [1, с. 14].

Як ускладнювальні елементи простого висловлення, що містить прохання, часто використовуються однорідні члени речення: – *Пане Немирич, – звернувся доктор. – Прошу зайти до гардеробу і вибрати для себе відповідне убрання* [1, с. 12], вставні: – *Благаю, голубчику. По-перше, поклонися Ользі Павлівні, а по-друге, звезені їй одну дрібничку* [10, с. 13], вставленні конструкції: *І що ось зараз він сяде за кермо і скаже: «Дитинко, пристебни ремінь!»*, *все стане на свої місця* [10, с. 4], звертання: – *Не ображай жінку, старий, вона сьогодні просто казкова, – милосердо втрутився Хомський і поцілував Марту у щічку* [1, с. 4]; – *Мартусю, відійди, будь ласка, трохи вперед, – м'яко сказав Хомський* [1, с. 14].

Канонічної формою інтенції прохання є перформативне дієслово «прошу», до якого додається маркер ввічливості – «будь ласка», метою якого є пом'якшення категоричності висловлення: – *Друзе, запам'ятай, будь ласка, одну вельми суттєву штуку, – звернувся до нього Хомський* [1, с. 5]. Найчастіше прохання реалізується у вигляді кількох простих висловлень, де прохання «нанизані» одне на одне: – *Я попрошу вас у товаристві бути максимально чемним, не класти лікті на стіл, не плямкати, не шморгати носом, користуватися при їдженні виделкою, ножем і серветками, не відригувати і, даруйте на слові, не пердіти* [1, с. 12]. На морфологічному рівні семантика прохання реалізується частіше у вигляді певної моделі ввічливості, головними компонентами якої є звертання в кличному відмінку, займенник Ви, дієслова у формі 2-ї особи множини.

Досить часто знаходимо офіційні висловлювання на кшталт *попрошу Вас, зробіть ласку; не відмовте в люб'язності; не вважайте за працю: – Прошу всіх устати, треба перевірити, чи не забув чого, встигнути підморгнути на прощання туалетовій коханці і ще раз оглянути себе у дзеркалі.* [1, с. 1]; – *Друзі, – ... – поки принесуть печеного зайця, я прошу кожного з вас прочитати по останньому віршеві* [1, с. 2].

Поряд із представленими директивними формами прохання нейтрального або офіційного стилю в українській мові для втілення модальної семантики прохання є вирази інших стилів – від просторічного *Гей, ти, зроби (дай ...)*, до книжного, наприклад: – *Гей, ти, дай щось закурити, бо в нас закінчилися, – висунувся ззаду Гриць*. [1, с. 2]; *Вам не важко зробити / дати, я до вас з надзвичайним проханням, ласкаво просимо, наприклад: – Чекаємо вас на нашій гостинній землі, ласкаво просимо!* [1, с. 11].

Висновки і пропозиції. Отже, у процесі опису модальної семантики прохання у художніх творах було встановлено, що для персонажів характерна різноманітність прохань. На вираження прохання впливає психологічний

стан комунікантів, їхня зацікавленість у виконанні прохальної дії та загальна ситуація. Тексти художньої літератури є не лише важливим джерелом відображення і зберігання інформації про навколишнє життя, а й елементами національної культури і справляють значний вплив на побудову і розвиток мови.

Література художнього стилю твориться в процесі комунікативної діяльності людини, тобто через інтерпретацію. Вона відображає всі метаморфози, що відбуваються в мові та мовленні суспільства, є зразком для читача у виборі комунікативних засобів із подальшою реалізацією їх у своєму житті відповідно до правил і норм, прийнятих у цьому комунікативному середовищі.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. І. Рекреції : романи. Київ : Час, 1996. 287 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14240>.
2. Баліцька М. Й. Функціональні моделі жанру мовлення прохання. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Випуск 57. С. 162–167.
3. Бахтин М. М. Проблема речевих жанров. Москва, 1979. 257 с.
4. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 1996. 19 с.
5. Егорова М. А. Контрастивно-прагматический анализ способов реализации просьбы: сопоставление британской, американской и русской традиций : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Воронеж, 1995. 18 с.
6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 288 с.
7. Ірванець О. Сатирикон–XXI. Харків : Фоліо, 2011. 763 с. URL: <https://www.rulit.me/books/satirikon-xxi-zbirka-read-371470-1.html>.
8. Мясоедова С. В. Категорія спонукування і її вираження в непрямих висловлюваннях сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2001. 27 с.
9. Прокопчук А. А. Текст и предложение. *Вестник Харьк. гос. ун-та*. 1992. № 372. С. 81.
10. Роздобудько І. Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя : роман. Харків : Фоліо, 2006. 287 с. URL: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren>.
11. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров. *Вопросы языкознания*. 1997. № 5. 107 с.
12. Храковский В. С. Повелительность. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / за ред. А. В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. С. 185–238.

Hadyk R. W. THE MEANS OF EXPRESSION OF MODAL REQUEST SEMANTICS IN WORKS OF FICTION LITERATURE

The research paper analyzes the means of expressing the request function in a communicative act. The material of the research is a selection of petition sentences from texts of artistic style, in particular the works of Ukrainian writers O. V. Irvanets, Y. I. Andrukhovych, I. V. Rozdobudko. Fiction realizes the linguistic potential of a person as a text, it promotes mutual understanding in intercultural communication, and it is a necessary process of internal self-study by an individual of the culture of a particular linguistic system. The communicant's intentional needs have developed a system of verbalized means that represent the intensity of the speaker's expression of the character of the work, different in intensity, aimed at encouraging the recipient to take some action. The functions of stimulation to action in modern linguistics are very diverse and complex, and hence the diversity of approaches to the classification of incentive functions. This paper proves that creating the modal semantics of the request, determinants are the factors that influence the choice of linguistic means in the communicative act and the ultimate goal of the speaker's appeal. Therefore the main role in the formation of the structure of expression with a pleading modality belongs to the micro-intensity which has different intentional values and forms the appearance of expression.

Analysis of the lexical-semantic features of the intention of the request present that the most common linguistic means for the embodiment of the studied genre is the common vocabulary. In terms of active vocabulary, most terms denoting active vocabulary. Obsolete forms are rarely used in modern language and they are commonly used to indicate emotional-expressive colouring, an ironic nuance of inquiry.

Key words: modality, intention, motive modality, request modality, pleading sentence.

Горда О. М.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків із діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРО МАРІЮ ЗАНЬКОВЕЦЬКУ НА ЗАНЯТТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті запропоновано навчальну модель формування соціокультурної компетенції у студентів-іноземців, які вивчають українську мову як іноземну (УМІ) на рівні B2, на прикладі вивчення особливостей біографії Марії Заньковецької.

Автор, спираючись на дані соціологічного дослідження «Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова», проведеного Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків із діаспорою НУ «Львівська політехніка», та навчальні програми Міжнародної літньої школи україністики «Крок до України», яку організовує зазначений інститут, обґрунтовує доцільність ознайомлення з інформацією про згадану особистість.

Проаналізовано наукові розвідки, в яких різноаспектно розкрито особливості формування соціокультурної компетенції на заняттях з УМІ, та матеріали навчальних ресурсів (підручників і посібників) із зазначеної дисципліни, що містять тексти про знакових особистостей в українській культурі. З'ясовано, що постать відомої української акторки ще не була об'єктом лінгводидактичних досліджень в аспекті навчання УМІ, що говорить про актуальність порушеної у статті теми.

Описана автором навчальна методика базується на текстоцентричному підході та структурно складається з трьох етапів: дотекстового, роботи над текстом (читання) та післятекстового. На кожному з етапів рекомендовано виконати низку завдань, призначених як для самостійної роботи студента, так і для роботи в парах чи групі.

Зроблено висновки, що запропонована навчальна модель не тільки сприятиме формуванню соціокультурної компетенції в іномовців, які вивчають УМІ, а й допоможе їм активізувати такий вид мовленнєвої діяльності, як читання, та вдосконалити комунікативні навички.

Описана у статті методика заняття може бути макетом для інших навчальних розробок з УМІ, спрямованих на ознайомлення студентів-іноземців з іншими знаковими постатями в українській культурі. Перспективу бачимо в розвідках про відомих художників, композиторів, письменників, науковців тощо.

Ключові слова: українська мова як іноземна, Марія Заньковецька, соціокультурна компетенція, текст для читання, дотекстові вправи, післятекстові вправи.

Постановка проблеми. Ознайомлення з інформацією про відомих українців – передумова формування соціокультурної компетенції іноземців, які вивчають українську мову. Пріоритетного значення в цьому контексті набуває постать Марії Заньковецької. Її акторки часто потрапляє в поле зору й закономірно може викликати інтерес у тих, хто приїжджає до України: ним названо вулиці в Києві, Львові, Чернігові, Кропивницькому, Чернівцях, Дніпрі, Полтаві, Житомирі, Луцьку, Одесі, Ужгороді, Ніжині, Ковелі, Коломиї, Червонограді, Умані (в багатьох з них навчаються студенти-іноземці), театр у Львові, навчальний заклад у Ніжині на Чернігівщині тощо. Відомій діячці українського театру встановлено пам'ятники в Києві та Ніжині. У столиці України та рідному селі акторки Заньках діють меморіальні музеї Марії Заньковецької [9, с. 73–74; 7, с. 223].

Згідно з соціологічним дослідженням «Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова», проведеним Міжнародним інститутом освіти культури та зв'язків із діаспорою НУ «Львівська політехніка» у 2019 році, іноземні студенти, які навчаються у львівських вишах, вдосконалюють свої знання української мови, відвідуючи театри [8, с. 20]. Перегляд вистави «Марія Заньковецька» в постановці Національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької часто включають до навчальних програм Міжнародної літньої школи україністики «Крок до України», організатором якої є вже згаданий інститут.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування соціокультурної компетенції на заняттях з УМІ різноаспектно розкрито в низці досліджень, зокрема публікаціях

С. Лазаренко (визначено роль прецедентних феноменів у цьому процесі) [3], А. Яценко та Т. Клочко (досліджено важливість національно орієнтованих лінгвокраїнознавчих словників для формування згаданої компетенції) [10], С. Дворянчикової та Е. Салахатдінової (показано потенціал текстів гумористичного характеру для формування соціокультурних знань іноземних студентів немовних вишів, окреслено теоретико-методологічні засади та запропоновано стратегію використання таких матеріалів як навчальних) [2], С. Луцак і А. Ільків (описано модель формування соціокультурної компетенції на прикладі міжкафедрального підручника з української мови як іноземної, призначеного для студентів медичних вишів) [4] та ін.

Однак окремих лінгводидактичних досліджень, об'єктом зацікавлення яких були відомі українці, майже немає. Одну з таких наших розвідок присвячено постаті В. Івасюка [1]. Правда, навчальні тексти про знакові особистості в українській куль-

турі містять деякі підручники та посібники з УМІ лінгвокраїнознавчого спрямування, зокрема «Мандрівка Україною» [5], «Місто Лева» [6] та ін., але про Марію Заньковецьку в них не йдеться, що підтверджує актуальність порушеної в статті теми.

Постановка завдання. Мета статті – запропонувати навчальну модель формування соціокультурної компетенції в іншомовців, які вивчають УМІ на рівні В2, на прикладі біографічних даних Марії Заньковецької.

Виклад основного матеріалу. Розроблена нами модель заняття базується на текстоцентричному підході до викладання мови, тому центральною одиницею в ній є текст. Роботу над текстом розділено на три етапи.

Перший етап – дотекстовий. Він передбачає актуалізацію теми, вивчення нової лексики, що траплятиметься в тексті, та виконання вправ на її закріплення. Насамперед пропонуємо ознайомитися зі словником до тексту.

Словник

Бессара́бія – історична область у Східній Європі між річками Прут, Дністер, гирлом Дунаю та Чорним морем

ві́ти – відгалуження дерева, куща або трав'янистої рослини; гілкі

дифте́рія – гостре інфекційне захворювання верхніх дихальних шляхів

консерва́торія – вищий музичний навчальний заклад

корифе́й – провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо

оби́цянка-цяця́нка – обіцянка, яку не виконують

п'є́са – драматичний твір, призначений для постановки на сцені

пансіо́н – державний або приватний навчальний заклад закритого типу з гуртожитком

псевдо́нім – вигадане ім'я, прізвище, яким користується письменник, журналіст, актор тощо

сади́ба – житловий будинок та господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом

тру́па – колектив артистів театру або цирку

фі́лія – місцеве відділення установи, підприємства, організації тощо; агентство

ху́тір – відокремлене селянське господарство разом із садибою власника

Наступний крок – виконання дотекстових вправ.

Завдання 1. Доберіть зі словника слова, близькі за значенням до поданих нижче:

а) вистава, постановка, спектакль, трагедія, драма, комедія, ...;

б) провідна фігура, знакова постать, світило, метр, ...;

в) відділення, відділок, представництво, ...;

г) фільварок, маєток, виселок, господарство, економія, ...

Завдання 2. Із поданих нижче прислів'їв та приказок виберіть найбільш подібні за значенням до вислову «оби́цянка-цяця́нка»:

1. Одна бджола меду не наносить. 2. Оби́цяв золоті гори, а дав в'язку яєць і решето води. 3. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 4. Чоловік не сонце – всіх не нагріє. 5. Оби́цяла Фекла, що дійде до пекла, а правду таки відшукає. 7. Оби́цяного три роки ждуть.

Завдання 3. Чи є у вас улюблений актор (акторка)? Хто це? Чи знаєте ви історію його (її) життя? Як він (вона) дебютував (дебютувала) на сцені театру чи в кіно? Що ви знаєте про його (її) творчий шлях?

Другий етап – робота над текстом (читання).

Її життя тримали три любові

Богиня, королева, зірка, легенда, окраса української сцени та українського театрального простору. Вона мала надзвичайний талант до акторської гри та особливий голос, була «напрочуд гармонійна у драмі та комедії», любила співати народні пісні та зіграла понад тридцять ролей.

Для неї писали Борис Грінченко, Іван Карпенко-Карий, Марко Кропивницький, Панас Мирний, Михайло Старицький.

Рідні та друзі називали її Марусею, офіційно до неї зверталися як до Марії Адасовської, а на згадку про гарну казку дитинства, яке минуло в улюбленому селі Заньки на Чернігівщині, вона взяла собі псевдонім Марія Заньковецька.

Дворянська родина Адасовських, в якій зростала Марія, була дуже гостинною. Батько теж мав чудовий голос. Удвох вони часто влаштовували для гостей концерти. На великі храмові свята батько запрошував до себе студентів із міста Ніжина та організовував хор. Музичні твори в їхньому виконанні вражали та навіть розчулювали слухачів до сліз.

У десятирічному віці Марію віддали на навчання до приватного пансіону Осовської в Чернігові. Її улюбленим учителем був викладач словесності Микола Вербіцький. Саме він разом із Павлом Чубинським написав слова гімну України, які його однофамілець – Михайло Вербіцький – поклав на музику. На своїх уроках учитель часто застосовував елементи театральної гри та доручав здібній учениці читати монологи. Він також подарував дівчині «Кобзар» Тараса Шевченка, який колись отримав як дарунок від самого поета, та прищепив Марії любов до українського слова. Мине багато років – і саме завдяки її майстерності, наполегливості та принциповості вперше в історії Києва на театральній сцені зазвучить українська мова.

А першу роль – дівчинки-сирітки з казки «Донька Кащія» – Марії Заньковецькій доручив зіграти відомий байкар Леонід Глібов. Він тоді очолював драматичний гурток у Чернігівському пансіоні.

Змалку закохана у сценічне мистецтво, дівчина плакала мрію вступити до консерваторії та стати співачкою, але батьки були проти такого вибору.

Талант Марії, її вроду, поривання на сцену помітив молодий офіцер Хлистов, який бачив її гру в аматорських п'єсах, що ставили в Ніжині. Обіцянками-цяцянками підтримати та допомогти стати артисткою він домогся руки сімнадцятирічної красуні. Разом із чоловіком Марія потрапляє до Бессарабії, у фортецю Бендери. На щастя, тут діяв аматорський театральний гурток. Там Марія вперше зустріла Миколу Тобілевича, який згодом став одним із найвидатніших українських акторів під псевдонімом Микола Садівський. Микола запропонував їй грати в першій українській драматичній трупі. Так Марія потрапила на сцену першого українського театру в Єлисаветграді (нині місто Кропивницький). Провідним режисером у ньому був Марко Кропивницький. Саме там майбутня видатна акторка вчилася секретів сценічної майстерності. Її дебютом стала роль Наталки у п'єсі «Наталка Полтавка» за твором Івана Котляревського.

Марія Заньковецька здобула професійну освіту співачки у філії Петербурзької консерваторії у столиці Фінляндії Гельсінкі. Така нагода в неї з'явилася, коли її чоловіка скерували на службу до Свеабурга (фортеці поблизу Гельсінкі). Але кар'єру співачки їй зробити не вдалося. Перешкодою стала недуга – дифтерія, внаслідок якої змінився тембр голосу. Із чоловіком також не склалося, пара розлучилася. Кохання до Миколи Садівського перемогло.

Розривати церковний шлюб у тогочасному суспільстві було дуже складно. Вдруге одружуватися церква дозволяла тільки після семи років перебування в монастирі. Тому з Миколою Садівським акторка жила невінчаною. Але вона не була щасливою як жінка. Родинне життя Заньковецької, на жаль, не склалося і з Садівським. Красень і улюбленець жіноцтва, він часто її зраджував. Марія покинула його, але не перестала кохати.

Зате у її житті була улюблена гра на сцені театру. Заньковецька виступала з багатьма мандрівними трупами, а 1922 року разом із Панасом Саксаганським створила Народний театр у Києві. Знялася в першому українському кінофільмі «Остап Бандура». Першою серед українських артистів отримала в 1923 році почесне звання народної артистки України. Ще за життя її ім'ям назвали театр у Львові.

Марію Заньковецьку запрошували грати в імператорських і приватних театрах Петербурга і Москві, але вона відмовилася покидати рідну українську сцену. Її життя тримали три любові: до театру, до Миколи Садівського та до України.

...На хуторі Надія, звідки походять корифеї українського національного професійного театру – Іван Карпенко-Карий, Микола Садівський, Панас Саксаганський, – росте алея дубів, серед цих дерев є й ті, які посадили Марія та Микола. Актори відійшли у вічність, а дуби досі стоять із переплетеними вітами.

https://uk.wikipedia.org/wiki/Заньковецька_Марія_Костянтинівна

<http://library.vspu.edu.ua/vistavki/zankovecka/zankovecka.htm>

<http://www.nbu.gov.ua/node/1290>

Залежно від мовного рівня аудиторії, текст можна читати повністю чи фрагментарно, застосовуючи, наприклад, методичний прийом «читання із зупинками». Детальніше про нього йдеться у порадах розробників стратегії активного читання [11].

Третій етап – післятекстовий. Він передбачає виконання післятекстових вправ на розуміння змісту прочитаного. Радимо застосувати і завдання, які кожен студент виконуватиме самостійно, і призначені для роботи в парі чи групі, що сприятиме активній взаємодії всіх учасників заняття та зробить навчальний процес інтерактивним.

Завдання 4. Оберіть правильну відповідь:

1. Марія Заньковецька зіграла понад:

а) 100 ролей; б) 30 ролей; в) лише 10 ролей.

2. Свій псевдонім акторка взяла на згадку про:

а) улюблену вулицю в Чернігові; б) парк, в якому любила проводити час; в) рідне село.

3. Справжнє прізвище Марії Заньковецької:

а) Адасовська; б) Садовська; в) Осовська.

4. Улюбленим учителем Марії був:

а) байкар Леонід Глібов; б) викладач словесності Микола Вербицький; в) режисер Марко Кропивницький.

5. Майбутня акторка мріяла вступити до:

а) учительського інституту; б) консерваторії; в) театральної студії при Київському університеті.

6. Дебютом Марії Заньковецької стала роль Наталки у п'єсі «Наталка Полтавка» за твором:

а) Івана Котляревського б) Михайла Старицького; в) Івана Карпенка-Карого.

7. Професійну освіту співачки Марія Заньковецька здобула у:

а) Київській консерваторії; б) Харківській консерваторії; в) філії Петербурзької консерваторії у місті Гельсінкі.

8. Перший український кінофільм, в якому знялася Марія Заньковецька, мав назву:

а) «Тарас Трясило»; б) «Микола Садовський»; в) «Остап Бандура».

9. Ім'ям Марії Заньковецької ще за її життя назвали театр у:

а) Львові; б) Чернігові; в) Єлисаветграді.

10. Дуб, який посадила Марія Заньковецька, досі росте:

а) у фортеці Бендери; б) на хуторі Надія; в) у селі Заньки на Чернігівщині.

Завдання 5. Знайдіть у тексті назви навчальних закладів, доберіть до них інші, які ви знаєте. Чи є подібні назви у вашій мові? Складіть речення з пригаданими словами.

Завдання 6. Поміркуйте, що означають у тексті слова «легенда» та «казка» і в якому значенні (прямому чи переносному) їх вжито. Як по-іншому можна тлумачити ці слова? Наведіть приклади цих слів у словосполученнях, вживаючи їх у різних значеннях.

Завдання 7. Уявіть, що вам до рук потрапив щоденник Марії Заньковецької. Пофантазуйте, що б ви там прочитали про перші кроки акторки на сцені. А що б ви написали про свій дебют у власному щоденнику?

Завдання 8 (для роботи в парах). Перебуваючи у відрядженні в місті Львові, ви побачили афішу вистави «Марія Заньковецька» та вирішили подивитися постановку в місцевому театрі. Розіграйте два діалоги:

1) розпитайте перехожого, як пройти до театру;

2) спробуйте придбати квитки у театральній касі.

Завдання 9 (для роботи у групі). Змоделюйте ситуацію. Ви – молодий режисер і хочете взяти участь у конкурсі на найкращий фільм про відому українку. Колеги порекомендували Марію Заньковецьку. Зберіть знімальну групу (сценариста, адміністратора, оператора, звукооператора, редактора, композитора, гримера, продюсера та ін.), ознайомте всіх зі своїм задумом, розподіліть обов'язки та обговоріть, які сюжети та в яких місцях будете знімати.

Висновки і пропозиції. Запропонована навчальна модель, центральним в якій є текст про визначну українську акторку Марію Заньковецьку, не тільки сприятиме формуванню соціокультурної компетенції в іншомовців, які вивчають УМІ, а й допоможе їм активізувати такий вид мовленнєвої діяльності, як читання, та вдосконалити комунікативні навички.

Описана у статті методика заняття може бути макетом для інших навчальних розробок з УМІ, спрямованих на ознайомлення студентів-іноземців з іншими знаковими постатями в українській культурі. Перспективу бачимо в розвідках про відомих художників, композиторів, письменників, науковців тощо.

Список літератури:

1. Горда О. Про відомих українців в іншомовній аудиторії: Володимир Івасюк. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2019. № 14. С. 105–115. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinosis/article/view/2725> (дата звернення: 27.03.2020).

2. Дворянчикова С. Є., Салахатдінова Е. Ш. Потенціал гумористичних текстів для формування соціокультурної компетентності студентів-іноземців немовних вишів. *Наука і освіта*. 2017. № 5. С. 140–147. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1010> (дата звернення: 24.03.2020).
3. Лазаренко С. Прийоми формування соціокультурної компетенції інофонів на заняттях з української мови. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Iss. 181. 2018. С. 43–45. URL: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-pp2018-181vi75-10.pdf> (дата звернення: 26.02.2020).
4. Луцак С., Ільків А. Підручник з української мови як іноземної – дидактична модель формування соціокультурної і професійної мовної компетенції студента-медика. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3. С. 205–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2019_3_27 (дата звернення: 24.03.2020).
5. Мандрівка Україною : навч. посібник / І. Ключковська та ін. Львів : Дон Боско, 2012. 152 с.
6. Місто Лева : навч. посібник / Г. Бойко та ін. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. 100 с.
7. Пилипчук Р. Я. Заньковецька Марія Костянтинівна. *Енциклопедія сучасної України* / за ред. І. М. Дзюба та ін. Київ, 2010. Т. 10. С. 222–223.
8. Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ «Львівська політехніка», ЛНУ ім. Івана Франка) / Ірина Ключковська та ін. Львів, 2020. 24 с. URL: http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (дата звернення: 24.03.2020).
9. Самойленко Г. В. Марія Заньковецька і її роль у розвитку театральної культури на Чернігівщині. *Література та культура Полісся*. 2004. Вип. 25. С. 3–80. URL: http://www.ndu.edu.ua/images/stories/polissya/p_25.pdf (дата звернення: 25.02.2020).
10. Яценко А. А., Ключко Т. В. Лінгвокраїнознавчий словник як засіб формування соціокультурної компетенції. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2019. Вип. 35. С. 175–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvpn_2019_35_16 (дата звернення: 22.02.2020).
11. Read, Stop, Think! – A Strategy for Active Reading. URL: <https://msjordanreads.com/2019/03/26/read-stop-think-a-strategy-for-active-reading/> (дата звернення: 22.01.2020).

Horda O. M. ABOUT MARIYA ZANKOVETSKA DURING A LESSON IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article devises an educational model of sociocultural competence formation of foreign students mastering Ukrainian as a foreign language (UFL) at B2 level based on the example of studying Mariya Zankovetska's biography.

The author, based on the data of the sociological research “Prestige of the Ukrainian language among foreign students in Lviv”, conducted by the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations of Lviv Polytechnic National University and the study programs of the International Summer School of Ukrainian Studies “Step to Ukraine”, organized by the Institute, substantiates the rationale for learning about the above-mentioned personality.

It analyses a range of academic papers, in which the peculiarities of forming sociocultural competence in UFL lessons are revealed from different perspectives, as well as the materials of educational resources (textbooks and manuals) related to the specified course, containing texts on significant personalities in Ukrainian culture. It has been found that the figure of a well-known Ukrainian actress has not yet been the subject of linguistic-didactic research in the aspect of teaching UFL, which testifies to the relevance of the topic raised in the article.

The teaching methodology described by the author is based on a text-centric approach and structurally consists of three stages: pre-text, text (reading) and post-text ones. At each stage, it is recommended that a student completes a series of tasks designed to work independently or to work either in pairs or in a group.

It is concluded that the proposed teaching model will not only promote the formation of sociocultural competence of foreign language learners, but also help them activate reading skills and improve their communication skills.

The methodology described in the article can serve a model for other educational plans for UFL aimed at familiarizing foreign students with other iconic figures in the Ukrainian culture. The author finds that it is promising to explore the lives of famous artists, composers, writers, scientists, etc.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, Mariya Zankovetska, sociocultural competence, a text for reading, pre-text exercises, post-text exercises.*

УДК 811.161.2'243:37.016

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/07>**Зозуля І. Є.**

Вінницький національний технічний університет

Поздрань Ю. В.

Вінницький національний технічний університет

Слободянюк А. А.

Вінницький національний технічний університет

РОЛЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті проаналізовано освітні можливості дистанційного навчання, яке дає змогу іноземцям здобувати освіту в гнучкому режимі й вивчати українську мову, перебуваючи за межами навчального закладу й не відриваючись від основної діяльності. Розглянуто питання інтеграції такого виду навчання іноземних мов у закладах вищої освіти України. Звернено увагу на проблеми створення віртуального мовного середовища навчання. Освітні можливості Інтернет-ресурсів розглянуто на прикладі вивчення української мови як іноземної. Описано концептуальні положення особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до дистанційного навчання. Проаналізовано основні вимоги, яких потрібно дотримуватися в процесі розробки методики дистанційного навчання курсу «Українська мова як іноземна». Обґрунтовано дидактичні можливості нових інформаційних технологій під час вивчення іноземної мови, зокрема української. Установлено, що перевага дистанційних ресурсів навчання полягає в тому, що в його зміст викладач за потребою може вносити доповнення та зміни, а друковані видання, на відміну від електронних ресурсів, не можна коригувати в ході навчального процесу. Схарактеризовано основні Інтернет-ресурси, які можуть допомогти іноземним студентам опанувати українську мову на належному рівні, а також сприятимуть закріпленню знань із граматики, орфографії, лексики й синтаксису української мови. Доведено, що використання системи дистанційної освіти під час викладання української мови як іноземної – це великий прорив у навчанні іноземних студентів, які не мають можливості бути присутніми в аудиторіях із поважних причин й отримувати знання традиційним способом. У роботі розкрито, що за допомогою поєднання педагогічних знань і сучасних технологій можна реалізувати успішний курс дистанційного навчання іноземної мови у закладах вищої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, віртуальне мовне середовище навчання, українська мова як іноземна, Інтернет-ресурси, іноземні студенти.

Постановка проблеми. У зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій і комп'ютерної техніки в останні десятиліття відбулися глобальні зміни не лише в науково-технічній сфері, а й у системі освіти. Завдяки оснащенню навчальних закладів комп'ютеризованою технікою та можливостям доступу до глобальної мережі Інтернет у сучасному освітньому процесі з'явилися та почали активно впроваджуватися нові форми й технології навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перед освітянами постає завдання пошуку таких форм навчання, методів і дидактичних засобів, які інтенсифікують процес навчання, підвищать його ефективність. Проблема використання тех-

нологій дистанційного навчання в процесі викладання іноземних мов розглянуто в працях як українських, так і закордонних педагогів, серед яких О. Андреев, В. Биков, Є. Дмитрієва, Л. Гейхман, Ю. Горвіц, К. Кожухов, І. Костікова, В. Кухаренко, В. Свиридюк, Н. Маєр, Л. Морська, Н. Муліна, В. Олійник, Є. Полат, В. Руденко, П. Стефаненко, А. Хуторський, М. Шишкіна й інші.

Проблемою дистанційного вивчення саме української мови як іноземної займалися О. Антонів, О. Гриценко, І. Довгий, І. Зозуля, А. Стадній, Л. Стріжик тощо.

Постановка завдання. Нині дистанційне навчання є однією з тих галузей освіти, які найбільш динамічно розвиваються. В. Вимятін зазначив,

що дистанційне навчання є інформаційно-освітньою системою віддаленого доступу, яка заснована на сучасних інформаційних технологіях [1, с. 71]. Аналізуючи ситуацію, що склалася натепер у системі освіти, і погоджуючись з думкою В. Вимятіна, можна дійти висновку, що традиційні форми навчання більше не здатні цілком задовольняти потреби в освітніх послугах, які постійно зростають. Зокрема, це якість послуг, доступність навчання, вартість і ефективність процесу отримання освіти. Тому цілком очевидно, що впровадження дистанційного навчання в освітній процес привело до суттєвих змін у викладацькій діяльності, що своєю чергою змусило кардинально переглянути специфіку роботи викладачів.

У результаті використання новітніх педагогічних технологій і методів дистанційне навчання зумовило можливість переходу на якісно інший рівень освіти, зробивши можливим навчання на відстані. Цей факт потребує особливої уваги, адже збільшення експорту освітніх послуг є ключовим напрямком роботи як закладів вищої освіти у всій країні, так і кожного університету зокрема.

Залучення іноземних студентів до навчання в Україні є одним з основних завдань університетів нашої країни, оскільки свідчить про престижність закладу вищої освіти й високий рівень знань, які вони надають. Водночас це є складним завданням, що зумовлено високим рівнем конкуренції на ринку освітніх послуг. Зіткнувшись із низкою проблем і труднощів у цьому напрямку, заклади вищої освіти змушені шукати нові альтернативні шляхи вирішення поставлених перед ними завдань. Тому в цих умовах викладачі активно впроваджують в освітній процес дистанційні форми навчання, які можуть бути ефективно використані під час вивчення будь-яких навчальних дисциплін, у тому числі й української мови як іноземної. Дистанційне навчання дає змогу іноземцям здобувати освіту в гнучкому режимі й вивчати українську мову, перебуваючи за межами навчального закладу й не відриваючись від основної діяльності. Станом на 2020 рік в умовах пандемії коронавірусної інфекції проблема дистанційного вивчення української мови іноземними студентами стала особливо актуальною через відсутність чи недосконалість дистанційних навчальних курсів в університетах.

Мета статті – з'ясувати освітні можливості дистанційного навчання та їхнє застосування в лінгводидактичній діяльності. Об'єкт цього дослідження – найвідоміші й найдієвіші інтернет-ресурси й платформи для дистанційного навчання,

а предмет – їхня роль у вивченні української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання української мови як іноземної, на нашу думку, має відбуватися на основі особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів до навчання та ґрунтуватися на таких концептуальних положеннях:

– у центрі педагогічного процесу має бути конкретний іноземний студент, його навчально-пізнавальна діяльність, що здійснюється згідно з індивідуальною програмою навчання;

– навчання будується на основі педагогічного спілкування з викладачем і комунікативної взаємодії студентів між собою, співпраці в процесі пізнавальної діяльності;

– студент самостійно здобуває знання, використовуючи новітні педагогічні технології, що підвищують мотивацію та розкриття внутрішніх резервів кожного студента;

– контроль має систематичний характер і побудований на основі оперативного зворотного зв'язку, закладеного в тексті навчального матеріалу, або відстроченого контролю.

Порівнюючи дистанційне навчання з традиційною формою занять у викладанні іноземних мов, не можна не відзначити такі переваги останньої, як безпосередній контакт студента й викладача в процесі навчання. Однак, враховуючи ситуації, в умовах яких іноземні студенти через певні причини не можуть відвідувати університет, варто зазначити, що дистанційна форма отримання освіти може стати оптимальною альтернативою.

Під час розробки методики дистанційного навчання української мови як іноземної важливо враховувати такі умови:

1) основним і найрезультативнішим є безпосереднє міжособистісне або «живе» спілкування, адже воно є найприроднішим способом обміну досвідом діяльності для людини. Лише під час «живого» спілкування викладач може використати всі канали впливу на студента (візуальний, вербальний, невербальний тощо);

2) центральною фігурою в процесі навчання є викладач, адже саме він виконує роль безпосереднього джерела навчальної інформації;

3) «живе» спілкування відбувається переважно на заняттях, тому важливу роль відіграє регулярність їхнього проведення (в ідеалі – щодня);

4) навчати потрібно всім видам мовленнєвої діяльності, виділяючи аудіювання та говоріння як основні;

5) навчання має відбуватися з використанням на заняттях різних технічних засобів навчання,

що дасть змогу іноземним студентам прослуховувати адаптовані й неадаптовані тексти й діалоги українською мовою, переглядати відеоролики різної тематики, налагоджувати контакти з носіями української мови через Інтернет;

б) для того, щоб вивчити українську мову, іноземним студентам потрібно володіти величезною кількістю інформації дидактичного й довідкового характеру. Зазвичай роль таких накопичувачів інформації виконують словники, граматичні довідники, підручники.

Усі ці умови можна реалізувати, використовуючи дидактичні можливості нових інформаційних технологій, найважливішими з яких є [4]:

1) можливість систематичного накопичення навчальної інформації, її редагування та надійного зберігання. Технології дистанційного навчання дають змогу розміщувати навчальний матеріал на сервері. Перевага дистанційних ресурсів навчання полягає в тому, що в його зміст викладач за потребою може вносити доповнення та зміни. Друковані видання, на відміну від електронних ресурсів, не можна коригувати в ході навчального процесу. Студент має можливість завантажувати й зберігати навчальні матеріали, роздруковувати їх і працювати з ними, коли і як йому це найзручніше. Окрім того, під час вивчення отриманого матеріалу користувач може на свій розсуд встановлювати розмір і тип шрифту, змінювати кольори, які використовуються для оформлення тексту тощо. Усе це сприяє кращому засвоєнню матеріалу, тому що можливість керувати своїм навчальним процесом викликає позитивні емоції та породжує додаткову мотивацію;

2) можливість інтенсивної комунікації студентів і викладача, студентів між собою. Дистанційне телекомунікаційне спілкування забезпечує прямий і зворотний зв'язок між викладачем і студентом. Саме ця особливість істотно відрізняє дистанційне навчання від заочного й наближає його до очного [2]. Сучасні комп'ютерні мережі уможливають вироблення двосторонніх аудіо- й відеосеансів зв'язку між партнерами й є одними з найзручніших технологій для вивчення мови іноземними студентами. Але для передавання звуку й зображення потрібні дороге устаткування та висока пропускна здатність комунікаційних каналів, тоді як для передавання та зберігання текстових повідомлень потрібні мінімальні витрати [2]. Через це в сучасному телекомунікаційному спілкуванні, як правило, переважають текстова й графічна форми подання матеріалу. Тому зараз методисти й програмісти активно працюють над

пошуком додаткових способів, щоб спробувати заповнити відсутність безпосереднього «живого» спілкування. Для таких цілей використовується комп'ютерний інтерактивний мультимедіа підручник, записаний носій інформації. Водночас телекомунікаційне спілкування можна використовувати для проміжного й підсумкового тестування та проведення консультацій – тобто для оперативного управління процесом навчання. Особливістю комп'ютерного мультимедіа підручника є те, що в ньому, крім тексту й графіки, можна використовувати аудіозаписи, анімаційні, кіно- й відеофрагменти. Таким чином забезпечується занурення іноземного студента в штучно створене мовне середовище. Іноземний студент може слухати українську мову, вчитися розуміти її на слух і відпрацьовувати свою вимову, повторюючи за диктором. Окрім того, варто зауважити, що сучасні технології вже уможливають розпізнавання правильності усної відповіді студента. Винятково важливою особливістю дистанційного навчання мови є можливість телекомунікаційного спілкування студента не тільки з викладачем і одногрупниками, а й з реальними співрозмовниками – носіями мови. Іноземний студент (спочатку під керівництвом викладача, а потім самостійно, з власної ініціативи) може знаходити й приєднуватися до міжнародних проєктів, пропонує у мережі Інтернет, брати участь у міжнародних телеконференціях для обговорення найцікавіших для нього проблем, налагоджувати зв'язок за допомогою листування зі своїми однолітками з України;

3) надання викладачеві можливості оперативного управління процесом навчання. Якщо в процесі стаціонарного навчання головним і безпосереднім джерелом інформації є викладач, то в умовах дистанційного навчання він поступається цією роллю інтерактивним комп'ютерним навчальним програмам, а його функція полягає в організації, регулюванні й управлінні навчальним процесом. Саме тому, розробляючи дистанційний курс, потрібно робити опору на самостійну роботу іноземних студентів зі заздалегідь підготовленим і переданим в їхнє розпорядження планом-графіком виконання програми курсу й електронними навчальними матеріалами. Електронний курс в дистанційному навчанні має бути орієнтований на здатність іноземного студента самостійно організувати свій навчальний процес і свідомо ставитися до виконання поставлених завдань. У процесі навчання викладач керує ходом роботи студентів з наданим матеріалом,

проводить проміжний і підсумковий контроль й оцінює повноту засвоєння інформації, консультує студентів, якщо виникає така необхідність;

4) можливість для іноземного студента обирати час і темп навчання. Організація навчання за дистанційними електронними курсами має таку особливість: студент може здобувати знання в зручний для нього час і обирати найзручніший для нього темп вивчення матеріалу й виконання практичних завдань. У сучасній формі стаціонарного навчання з його жорстким навчальним планом і розкладом занять це майже нерозв'язна проблема.

Підсумовуючи, зазначимо, що автори курсів дистанційного навчання української мови як іноземної повинні мати прагматичні й лінгвістичні цілі у плануванні завдань для взаємодії студент – студент. Комунікативні цілі повинні зосередитися на структурі й інтерпретації мовного значення, в той час як некомунікативні цілі – винятково на формі. Лінгвістичні завдання повинні пропонувати іноземним студентам можливості для розвитку мовної та комунікативної компетенції.

У лінгводидактиці інтернет-ресурси розширили можливості створення мовного середовища, надавши необмежений доступ до джерел оригінального мовлення. Інтернет-ресурси стали альтернативою звичайним підручникам і в навчанні чотирьох видів мовленнєвої діяльності відіграють визначальну роль на сучасному етапі розвитку методики викладання іноземної мови. Але для ефективного використання цих ресурсів необхідно мати платформу, куди можна завантажувати будь-які аудіо й відео, граматичні завдання та тести тощо [3, с. 79].

Однією з найсучасніших платформ підтримки дистанційної освіти в Україні є Moodle. Перш ніж збагатити свій навчально-методичний арсенал дистанційними курсами, викладач має знайти найефективніший і найзручніший засіб для їхнього створення. Ініціатором проекту Moodle у 1999 р. став австралійський доктор педагогічних наук Мартін Дугіамас. Він вважає, що навчання стає ефективним тільки тоді, коли студент у цьому процесі сам щось створює для інших [6].

Вивчаючи платформу Moodle, викладач поступово опановує зазначене програмне забезпечення та розуміє, чому саме ця платформа заслуговує на першочергове вивчення та опанування. Серед безперечних переваг Moodle необхідно зазначити:

- безкоштовне розповсюдження;
- інтенсивна програмна й технічна підтримка з боку світової спільноти;

- підтримка понад 40 мов;
- можливість користування різними системами управління базами даних;
- виключення можливості використання паролю третьою особою без дозволу;
- не потребує додаткового програмного забезпечення для роботи;
- зрозумілий інтерфейс і просте обслуговування, управління та використання;
- можливість створення різноманітних оформлень вебсайту або окремих дистанційних курсів;
- вбудований візуальний редактор із можливістю копіювання та вставки тексту з інших програм (Word).

Основний потенціал Moodle полягає в тому, що курси містять ресурси й активні елементи, серед яких найчастіше використовують форуми, глосарії, завдання, вікторини, опитування тощо. Головне завдання викладача, що створює дистанційний курс, полягає в поєднанні цих елементів у послідовності й групи, що допоможуть спрямувати користувачів правильним шляхом навчання. Таким чином, кожний активний елемент може ґрунтуватися на результатах попереднього. Moodle дає змогу викладачеві створювати все нові сценарії опанування знаннями, комбінуючи різні можливості платформи. Своєю чергою студентам надається більша гнучкість у виконанні завдань та їхнього контролю.

Виокремлюємо такі найпопулярніші інтернет-ресурси для вивчення іноземними студентами української мови [5, с. 111–112]:

- **Ukrainian lessons.** Сайт із безкоштовними подкастами (цифровий запис радіо- чи телепередачі, які можна завантажити з інтернету) й текстами (з останніх – «Великдень в Україні», «Мої нові захоплення», «Майстер-клас з писанкарства»);

- **Internet Polyglot.** На цьому ресурсі можна обрати мову, якою буде пояснено значення українських слів (серед них – арабська, китайська, французька, німецька, італійська й інші). Лексеми згруповано в тематичні блоки;

- **Hosgeldi.com** – словниковий тренажер. Ресурс містить різні блоки: «Слухай слова», «Вгадай слова», «Збери слово», «Збери фразу», «Вивчи сьогодні» (щоденно пропонують вивчити 10 нових слів). Можна створити власний словник;

- **W2mem.com** – українська мова. На цьому ресурсі іноземні студенти мають змогу укласти власний словник українських слів. Є можливість сформулювати словнички за темами. Запропоновано

виконати низку вправ із метою визначення рівня засвоєного матеріалу;

– **50Languages**. На сайті запропоновано чітко структуровані 100 уроків, які розділено за темами. Кожний урок містить аудіофайли, тексти яких озвучили носії української мови;

– На освітньому сайті **«Крок до України»** представлено матеріали для вивчення української мови й культури. Онлайн-ресурс можна використовувати для розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності: говоріння, писання, читання, слухання;

– **Електронні словники**: ВЕСУМ, ГОРОХ, СУМ, Словник синонімів, у яких можна ознайомитися зі значеннями слів, граматичними формами, вживаннями фразеологічних зворотів тощо;

– **Корпус української мови**. Цей ресурс дає змогу ознайомитися з реалізацією українських лексем у конкретних контекстах, дізнатися особливості їхнього функціонування. Матеріали корпусу стануть у пригоді викладачеві на різних етапах, а вміння працювати із цим ресурсом допоможе студентам ширше ознайомитися з лексикою та специфікою мови.

Це далеко не повний перелік усіх Інтернет-ресурсів, які можна використовувати під час викладання української мовної як іноземної. Крім того, у віртуальному мовному середовищі навчання

ті, хто навчається, мають можливість спілкуватися із носіями мови, яку вони вивчають, через електронну пошту, чати, телеконференції, засоби IP-телефонії (Skype, Viber, WhatsUp, Telegram), форуми, мережеві щоденники, соціальні сервіси Web 2.0 і мережі (Facebook, Instagram).

Висновки і пропозиції. Отже, ґрунтуючись на сучасних інформаційних технологіях, дистанційне навчання надає широкі можливості для оперативної передачі різного роду інформації на будь-які відстані, організації спільних проєктів, оперативного зворотного зв'язку, доступу до різних джерел інформації, запиту інформації з будь-якого питання, здійснення контролю. Важливою відмінною рисою дистанційного навчання є його гнучкість, можливість варіювати темп засвоєння навчального матеріалу й організовувати роботу іноземних студентів в індивідуальному режимі, що особливо важливо під час роботи з дорослою аудиторією. Завдяки використанню дистанційного навчання іноземні студенти можуть зміцнити свої комунікативні здібності, ознайомитися з різними культурами й зміцнити свої необхідні навички, такі як слухання, мовлення, читання та письмо. Перспективи подальших нових наукових розвідок полягають у розробці різноманітних дистанційних курсів навчання української мови як іноземної.

Список літератури:

1. Вымятин В. М., Демкин В. П., Можяева Г. В. Дистанционное обучение истории: проблемы и перспективы. *Опыт компьютеризации исторического образования в странах СНГ* : сборник статей / под ред. В. Н. Сидорцова, Е. Н. Балыкиной. Минск : БГУ, 1999. С. 71–81.
2. Демкин В. П., Вымятин В. М., Нявро В. Ф. Дистанционное образование и его технологии. *Системные проблемы надежности тематического моделирования и информационных технологий* : материалы Международной научно-технической конференции и Российской школы молодых ученых и специалистов, г. Сочи. 15–24 сентября 1998 г. Сочи, 1998. С. 65–77.
3. Довгий І. М. Інструментальні засоби дистанційного вивчення мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* : збірник наукових праць. 2007. Вип. 2. С. 77–80.
4. Дмитриева Е. И. Дидактические возможности компьютерных телекоммуникационных сетей для обучения иностранным языкам. *Иностранные языки в школе*. 1997. № 2. С. 22–27.
5. Зозуля І. Є., Стадній А. С. Використання онлайн-ресурсів та мобільних додатків у вивченні української мови як іноземної. *Міжнаціональна комунікація – полілог культур (актуальні питання навчання іноземців)* : збірник наукових праць / за загальною редакцією проф. Л. В. Рєви-Лєвшакєвої. Одеса : Одес.нац. ун-т ім. І. І. Мєчнєєвої, 2019. С. 110–113.
6. Колос К. Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології освіти». Житомир, 2011. 238 с.

Zozulia I. Ye., Pozdran Yu. V., Slobodianiuk A. A. THE ROLE OF DISTANCE LEARNING OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN

The educational opportunities of distance learning which allows foreigners to acquire education in a flexible mode and to learn Ukrainian language while staying beyond the educational establishment and without keeping them from their main activity are analyzed. The integration issue of such type of foreign language learning in higher education institutions of Ukraine is considered. Attention is drawn to the problems

of creating a virtual language learning environment. The educational possibilities of Internet resources are examined on the example of learning Ukrainian language as a foreign. Conceptual regulations of person-oriented and activity approaches to distance learning are described. The basic requirements which should be observed in the process of methods development of distance learning course "Ukrainian language as a foreign" are analyzed. The didactic possibilities of new information technologies while learning a foreign language, Ukrainian in particular, are justified. It has been established that the advantage of distance learning resources lies in the fact that they can be supplemented and modified by a teacher if it is necessary, whereas printed publications, unlike electronic resources, cannot be amended during the training process. The main Internet resources that can help foreign students become proficient in Ukrainian language at a proper level, as well as facilitate comprehension of grammar, spelling, vocabulary and syntax of Ukrainian language are characterized. It has been proved that the use of distance learning system in teaching Ukrainian as a foreign language is a great breakthrough in teaching foreign students who are not able to attend classes for valid reasons and acquire knowledge in a traditional way. The article describes that the combination of pedagogical knowledge and modern technologies allows to realize a successful course of distance foreign language learning in higher education institutions.

Key words: *distance learning, virtual language learning environment, Ukrainian language as a foreign, Internet resources, foreign students.*

Грищенко І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕКСТ ЯК КОГНІТИВНИЙ РЕСУРС У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті розглядається когнітивний потенціал тексту в процесі вивчення української мови як іноземної. З урахуванням вказаної проблеми здобутки та результати проведених досліджень мають вагомий потенціал для методики викладання української мови як іноземної.

Новочасний період становлення суспільних відносин ставить нові вимоги перед кожною людиною. Важливе значення в побудові успішної кар'єри поряд з освітою має володіння іноземною мовою. Відкриття кордонів для освітнього туризму збільшує перспективи для викладача української мови як іноземної, який втілює роль міжкультурного медіатора, провадить посильний внесок у процес побудови міжкультурного полілогу. Збільшення кількості бажаючих навчатися в українських ЗВО висуває нові вимоги перед викладачами, що сприяє осучасненню та поєднанню в роботі інноваційних методів навчання. В успішному освоєнні української мови як іноземної велику роль відіграють майстерність викладача, стимулювання та вмотивованість студента тощо. Вагоме значення має правильний підбір текстів для читання, що має забезпечувати отримання інформації про специфіку соціокультурного життя нової для студентів країни.

Авторка статті пропонує інтерпретувати такий текст як інтертекстуальну систему (за Р. Бартом). Це сприяє налагодженню міжетнічного полілогу, формуванню в умовах іноетнічного середовища вторинної мовної особистості, утворенню толерантного ставлення до нової країни, іноземної мови, культури, релігії та побутових елементів. Залучення уже відомої для студента інформації або вивченого матеріалу полегшує процес вивчення іноземної мови. Особливо це є важливим на етапі вивчення лексичного матеріалу за професійним спрямуванням.

Подальші дослідження в цьому напрямі мають сприяти збагаченню методики викладання української мови як іноземної. Концентрування на когнітивних здібностях студентів окреслює напрям до підвищення мотивації, стимуляції та продуктивності освоєння української мови як іноземної.

Ключові слова: когнітивістика, текст, інтертекстуальність, міжетнічний полілог, вивчення.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства демонструє запит на інформацію, потребу в оволодінні знаннями, що має сприяти отриманню належного освітнього рівня, здобуттю професії, подальшому працевлаштуванню та успішній побудові кар'єри. У цьому процесі володіння іноземною мовою надає додаткові переваги. Нині стан розвитку філологічних наук характеризується осучасненням наукових підходів, інтеграцією до своєї системи різноманітних методик, розширенням методологічного комплексу. Вагоме значення у процесі вивчення та навчання іноземної мови мають напрацювання когнітивних наук, оскільки досліджують специфіку ментальних та розумових процесів, що є вагомим для підвищення ефективності процесу вивчення та викладання іноземних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри порівняно молодий вік когнітивістики

як наукового напрямку, науковці з інших галузей активно залучають її науковий потенціал й методологічний арсенал до процесу осучаснення та модернізації наукових досліджень. Питання залучення когнітивного напрямку, когнітивних стратегій у процесі викладання іноземних мов у ЗВО досліджують О. Бовда, Н. Гудкова, С. Зотова, Ю. Козаченко, Т. Ніфака, М. Положин та ін. Специфіку поєднання когнітивного і комунікативного компонентів та використання когнітивно-комунікативного підходу у процесі викладання іноземної мови у ЗВО вивчають Н. Годованець, О. Вовк, В. Леган, С. Ніколаєва, О. Чевичелова, О. Черпак та ін. Методика викладання української мови як іноземної протягом останніх років активно розвивається, залучаючи до свого активу кращі та сучасні досягнення інших наук. Когнітивні аспекти у процесі викладання української як іноземної становлять науковий інтерес О. Горошкіна, Г. Іванишин,

І. Качан, В. Костюшко, А. Нікітіна М. Пентилюк, Н. Цісар та ін. Питанню тексту у процесі вивчення іноземної мови присвячені дослідження С. Бондар, О. Корніяки, Н. Станкевич, І. Цимбал тощо. Проблема тексту як важливий когнітивний фонд у процесі освоєння української мови як іноземної нині розроблена неповною мірою.

Постановка завдання. Метою статті з'ясувати когнітивний потенціал тексту у процесі викладання української мови як іноземної у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Когнітивізм латентно присутній практично в усіх сферах гуманітарних дисциплін, підтвердженням чого є осмислення, трактування та здійснення діяльності, що спрямовані для забезпечення когнітивних потреб людини. Активно виникають нові наукові напрями, методи, об'єднані прагненням дослідити когніції людини: когнітивна психологія, когнітивна антропологія, когнітивна лінгвістика, когнітивна культурологія, когнітивне літературознавство, когнітивна поетика та ін. Результати досліджень демонструють, що когнітивна наука досліджує процес пізнавальних процесів з акцентом на питанні зародження знань, їх збереження, обробки і ретрансляції. Когнітивна наука має міждисциплінарний характер, є своєрідним об'єднанням різних напрямів, які досліджують феномен людського мозку, процес пізнання та отримання знань. Когнітивність належить до найактуальніших напрямів сучасної наукової парадигми [3, с. 47]. А. Усачова вважає, що когнітивний процес – це такий вид поведінки людини, в основі якого лежить не умовно-рефлексивна відповідь на вплив зовнішніх стимулів, а формування внутрішніх уявлень про події і зв'язках між ними. Нині когнітивні дослідження провадяться на основі сучасних уявлень про структуру пам'яті і процесів пошуку, активації та деактивації інформації, тому як модельні конструкти виступають когнітивні структури й механізми ментальної діяльності людини. На думку дослідниці, когнітивістика як поєднання багатьох антропоцентричних наук прагне пояснити, як відбуваються пізнавальні й мисленнєві процеси, як працюють когнітивні механізми зберігання, оновлення та використання інформації [12, с. 134–135]. Мисленнєвий процес людини в когнітивній інтерпретації є своєрідною моделлю отримання-ретрансляція інформації. На думку Т. Віноград і Ф. Флорес, когнітивні системи – набір символів, які користуються опорним комплектом операційних процесів [1]. На думку Т. Ніфаки та О. Бовди, мислення людини є невербальним і реалізується

за допомогою універсального предметного коду, який складається з концептів вербалізованих і невербалізованих. Дослідниці пропонують розуміти мовну свідомість «як сукупність ментальних механізмів породження, розуміння й збереження мови, що забезпечують мовленнєву діяльність людини і є компонентами когнітивної свідомості» [8, с. 315]. Залучення інноваційних технологій навчання сприяє забезпеченню високого рівня опанування мовного матеріалу та закріпленню його на практиці, стимулюванню різностороннього розвитку особистості студента. Досягненню цих завдань найкраще сприяє залучення когнітивно-комунікативного підходу у навчанні іноземної мови. Втілення когнітивного підходу дає змогу оптимізувати процес викладання, вирішити актуальні проблеми методики викладання іноземних мов, розвивати та вдосконалювати мовну картину світу [15, с. 175]. Тому напрацювання та досягнення когнітивістики становлять цінність для методики викладання української мови як іноземної. Сучасний етап розвитку суспільства, потреби ринку праці і ритм життя ставить перед людьми нові вимоги. Починаючи вивчати іноземну мову, людина прагне якомога швидше і якісніше оволодіти іноземною мовою, при цьому з мінімізацією витрат зусиль і часу (як не парадоксально це звучить). Своєю чергою, це ставить нові вимоги і перед викладачами, що зумовлює оновлювати та поєднувати у своїй професійній діяльності нові методи навчання.

Розкриття кордонів, змога практикувати викладання іноземної мови в інших країнах розкриває нові можливості для сучасного фахівця. На думку Н. Цісар, такі можливості ставлять і перед викладачем нові вимоги, наприклад популяризація власної культури в іноетнічному та інокультурному середовищі зобов'язує викладача іноземної мови враховувати специфіку та відмінності між культурами, традиціями, вимагає обізнаності у міжкультурній комунікації. «Поєднання когнітивного, культурологічного та лінгвістичного аспектів міжкультурної комунікації сприяє ґрунтовному вивченню цього питання та розвитку компетентності викладача іноземної мови, його швидкій адаптації до нового культурного та мовного простору, уникненню культурних непорозумінь та швидшому засвоєнню знань студентами» [13, с. 218]. Таким чином, викладач виконує функцію міжкультурного медіатора, здійснюючи посильний внесок у процес побудови міжкультурного полілогу.

Дослідники вказують, що акцент на когнітивних здібностях сприяє розвитку здібностей як

викладача, так і студента у відборі, диференціації, розподілі, систематизації мовного матеріалу залежно від мети та ситуації комунікативного процесу; здійснювати усвідомлений підбір відповідних мовних стратегій для його адекватної реалізації. На їх думку, це має допомагати вибудові чіткої структури та організації навчального процесу, що сприяє ефективному формуванню міжкультурної компетенції студентів. Застосування напрацьованих когнітивної лінгвістики в навчальному процесі сприяє кращому розумінню вербальних процесів комунікації та розробленню такої моделі навчання, яка дає змогу успішно формувати вторинну мовну особистість [8, с. 317]. Н. Гудкова називає активізацію когнітивних здібностей студентів інноваційною стратегією психолого-педагогічної методики навчання іноземної мови. Автори когнітивної теорії навчання іноземних мов Дж. Брунер та У. Ріверс, спираючись на досягнення когнітивної психології, визначають основні положення, які можна назвати студентоцентричними: індивідуалізація навчального процесу, уникання механічного заучування, соціальне спрямування процесу навчання тощо [4, с. 22]. Авторка вказує, що у вітчизняній методиці викладання іноземної мови когнітивні стратегії отримують реалізацію в таких рівнях: правила, значення, виконання мовної діяльності, соціальний, культурологічний, когнітивний стиль роботи. Останній рівень і має сприяти самомотивації до навчання та самооцінці отриманих результатів [4, с. 22-23]. Дослідники визначають основні критерії формування мотивації вивчення іноземної мови, зокрема присутність пізнавальних мотивів, що сприяє досягненню завдань, цілей, виробленню позитивних емоцій від процесу навчання, вмінню і бажанню навчатися, вправність у застосуванні здобутих знань на практиці [2, с. 161]. Для високих результатів освоєння іноземною мовою важливе значення мають як зовнішні чинники (майстерність викладача, залучення інноваційних методів, стимулювання студентів), так і внутрішні (мотивація, рівень пам'яті тощо).

І. Кочан стверджує: «Основним засобом навчання мови в когнітивній методиці є *текст*. Він є посередником між учасниками спілкування. У тексті функціонують одиниці усіх мовних рівнів, об'єднані відповідно до законів текстотворення. Діалог із текстом охоплює такі розумові дії: формулювання запитань, прогнозування можливих відповідей на них, передбачення подальшого змісту і самоконтроль» [6, с. 15]. Нині текст отримав широке трактування. На наш погляд,

у процесі вивчення іноземної мови на заняттях старших класів закладів середньої освіти і ЗВО *текст* варто сприймати та інтерпретувати з формулювання, яке дав Р. Барт: кожен текст є *інтер-текстом*: інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш-менш впізнаваних формах. Етимологічно текст є новою тканиною, яка зіткана зі старих цитат. Шматки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом і т. д. – усі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому [5]. Таким чином, задіяні фонові знання або ж у читача виникає необхідність чи бажання отримати нові відомості, розширити знання з пропонуваної теми.

Н. Станкевич вказує, що у процесі вивчення української мови як іноземної спірання на текст, лексико-граматичну тему та методичний апарат є головною умовою позитивного результату. На її думку, основою будь-якої навчальної діяльності є текст: «у говорінні як монолог і діалог, у читанні як текст для читання і розвитку мовлення, в аудіюванні як аудіотекст, у письмі як матеріал для письмової роботи (переписування, конспектування), самостійний твір чи переказ» [11, с. 163]. Виділяючи когнітивізм з-поміж інших напрямів у науці, В. Маслова вказує, що об'єктом вивчення є людський розум, мислення та пов'язані з ними ментальні процеси й стани. Когнітивісти розглядають людину як сукупність інформації, яка сприймається аудіо-взуально-кінестетично, оброблюється, зберігається та за потреби активізується для раціонального використання [7, с. 6–7]. Цікавою є думка К. Паршак: «Текст може викликати різноманітні слухові, зорові, смакові та тактильні образи, які часто не усвідомлюються як такі, що несуть додаткову інформацію» [9, с. 197]. Дослідниця вказує, що під час читання тексту відбувається своєрідний діалог читача з автором, у цьому процесі важливу роль відіграють ерудиція, життєвий досвід, здібність аналізувати та критично сприймати. Також у цьому випадку важливе значення має специфіка індивідуальної репрезентативної системи.

І. Цимбал зауважує, що для поповнення лексичного запасу студентів вагомим компонентом є введення оригінальних, автентичних текстів. На її думку, у процесі підбору іншомовних текстів для читання з фаху варто максимально індивідуалізувати навчання, враховувати специфіку мислення, домінуючий вид пам'яті, когнітивні стратегії [14, с. 89]. М. Пентилюк вказує, що використання цієї методики сприятиме зміні акцентів у процесі навчання мови та генеруватиме

формування комунікативної компетенції. Дослідниця зосереджує увагу на специфіці методики, яка полягає в інтерпретації мовних одиниць як концептів, що є виразниками конкретної етнокультури [10, с. 58]. Це має позитивно впливати на формування вторинної мовної особистості у процесі вивчення української мови як іноземної, допомагати комфортніше почуватися в іноетнічному та інокультурному середовищі.

Висновки і пропозиції. Отже, залучення досягнень когнітивістики у процесі вивчення української мови як іноземної дає змогу інтегрувати інноваційні технології та методики. У разі інтерпретації *тексту* як інтертекстуальної системи відбувається задіявання наявних знань з української мови та культури, засвоєння

фонових знань та оволодіння новим навчальним матеріалом. У процесі читання тексту студент-іноземець має змогу проводити паралелі та порівнювати з інформацією власної мови і культури. Це сприяє конструюванню міжетнічного полілогу, формуванню вторинної мовної особистості, налагодженню сприйняття студентами-іноземцями нових для себе країни, мови, культури та побуту з категорії *інакшості*.

Розширення методологічного арсеналу методики викладання української мови як іноземної дає змогу очікувати перспективу зростання мотивації, стимуляції та результативності студентів. Акцент на когнітивних здібностях студентів розкриває можливість для покращення процесу навчання та якіснішого освоєння іноземними мовами.

Список літератури:

1. Winograd T., Flores F. Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design. Norwood, 1986. 207 p.
2. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів : монографія. Київ, 2015. 240 с.
3. Грищенко І. В. Когнітивний потенціал фольклорної прози. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2013. № 24. С. 47–48.
4. Гудкова Н. М. Сутність комунікативно-когнітивного підходу до викладання іноземної мови фахового спрямування у вищому навчальному закладі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 54. С. 21–23.
5. Інтертекст. База даних по інтертекстуальності. URL: <http://philolog.petsru.ru/filolog/intertex.htm> (дата звернення: 30.03.2020).
6. Кочан І. Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної *Теорія і практика викладання української як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 14–20.
7. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие. 5-е изд. Москва, 2011. 296 с.
8. Ніфака Т., Бовда О. Когнітивний напрям у методиці викладання іноземних мов. *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 6. С. 314–318.
9. Паршак К. Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22547/1/Parshak.pdf> (дата звернення: 28.03.2020).
10. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–7.
11. Станкевич Н. Особливості створення навчальної текстотеки з української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 162–168.
12. Усачева А. Н. Перевод: От лингвистической теории к когнитивной модели. *Вестник Волгоградского университета. Сер. 2: Языкознание. Межкультурная коммуникация*. Волгоград, 2011. № 1(13). С. 131–137.
13. Цісар Н. Українська мова як іноземна в китайській аудиторії: аспекти міжкультурної комунікації. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 214–219.
14. Цимбал І. В. Когнітивні утруднення у процесі читання іншомовних наукових текстів та шляхи їх подолання. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 3. С. 86–92.
15. Чевичелова О. Р. Особливості застосування когнітивно-комунікативного підходу в процесі викладання іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 10. С. 172–175.

**Hryshchenko I. V. TEXT AS COGNITIVE RESOURCE
IN THE STUDY OF UKRAINIAN AS FOREIGN LANGUAGE**

The article devotes considerable attention to cognitive potential of text in the study of Ukrainian as foreign language. In this connection particular importance should be attached to research findings have great potential for the methodology of Ukrainian as foreign language.

It must be stressed that the modern period of the development of social relations new demands to people. The great importance for building a successful career is education and knowledge in a foreign language. It is of importance to note the opening of borders holds the promise for perspectives and patterns for teachers of the Ukrainian language. The teacher also is acting as cross-cultural mediator and makes a contribution to the building interethnic polylogue.

The data indicate increasing number who wants to study at Ukrainian universities. Quality of teaching, real impetus and motivation have important role for successful language acquisition. Correct selection of texts for the reading is very important. That should provide to receive information about the sociocultural life of the new country and the realities of the new life.

The emphasis has been placed on interpreting the text as intertextual system (by R. Barth). This is also a way to enhance interethnic polylogue, Forming a secondary linguistic personality in a foreign country, to promote an attitude of tolerance towards the new country, new language, new culture etc. These results are consistent with bringing information already learned to the student or material learned facilitates the process of learning a foreign language. It is of importance to note this is especially important at the stage of specializing of training materials for specific functions.

We advocate further research on further investigation in this regard should promote enrichment of methodology of Ukrainian as foreign language.

Key words: cognitive science, text, text, interethnic polylogue, studying.

Ільїна О. В.

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено розгляду мовних особливостей конфесійного стилю української мови. В інформативному аспекті подано відомості про розвиток конфесійного стилю на українських теренах. Установлено, що конфесійний стиль має тривалу історію розвитку: від найдавніших часів до сьогодення. У цілому можна стверджувати, що українська конфесійна лексика сформована на основі грецької лінгвістичної традиції, підґрунтям якої є візантійська культура. Певна кількість назв представлена церковнослов'янізмами й латинізмами. У конфесійному стилі трапляються архаїзми й історизми, що також можна вважати однією з важливих рис цього стилю.

У роботі наголошено, що конфесійний стиль сучасної української мови має низку особливостей, серед яких домінантними слід вважати такі: урочистість, піднесеність, наявність розгалуженої системи тропів і стилістичних фігур (метафор, епітетів, символів, алегорій, порівнянь, перифразів тощо), наявність старослов'янізмів і запозичень із грецької та латинської мов, специфічними лексико-тематичними групами.

Щодо основних лексико-тематичних груп конфесійної лексики, то в роботі виокремлено такі з них: центральні або базові поняття, назви храмів, назви молитов, назви одягу, назви служителів церкви, назви святих, назви свят, назви постів, назви церковних атрибутів тощо. Що стосується назв осіб, то вони, своєю чергою, так само поділяються на кілька тематичних груп: назви Бога і його служителів, назви осіб, які працюють у храмі, назви осіб, які храм відвідують, назви святих, назви біблійних персонажів, назви істот, які втілюють зле начало, назви чинів монахів, назви божественних істот.

Говорячи про джерела української конфесійної лексики, домінантними визнано запозичення з грецької, латинської, єврейської мови, старослов'янізми, а також власне українські слова.

Таким чином, робота дає можливість наблизитися до проблем стилістичної системи сучасної української мови.

Ключові слова: *стиль, підстиль, конфесійний стиль, лексико-тематична група, конфесіоналізми, грецизми, латинізми, символ, стилістична фігура, троп.*

Постановка проблеми. Мовна картина світу тісно пов'язана з релігією, адже починаючи з найдавніших часів і мова, і релігія були тими чинниками, які суттєво впливали на формування менталітету й становлення нації. Релігія постає важливим засобом прилучення індивіда до різних сфер суспільного життя. Це також і засіб утвердження особистості у світі. Релігія виконує значну кількість функцій, серед яких основними слід вважати такі: ідеологічну, політичну, світоглядну, кумулятивну, правову, терапевтичну, комунікативну. Відповідно, будучи поліфункціональним феноменом, зображаючи духовні потреби й інтереси індивідів і спільнот, релігія напрацювала свій лексико-граматичний інструментарій, що врешті-решт дало підстави науковцям говорити про окремий пласт мови – мову релігії.

Традиційно в українській стилістиці виокремлюють п'ять основних стилів: науковий, художній, публіцистичний, офіційно-діловий, роз-

мовний. Однак переважна більшість стилістів (П. С. Дудик [10], Т. А. Коць [13], Л. І. Мацько [15]) до названих вище додають ще епістолярний і конфесійний стилі. Водночас конфесійний стиль можна вважати найдавнішим стилем в історії розвитку української літературної мови, адже він бере початок із часів запровадження християнства князем Володимиром як державної релігії (988 р.), проте, незважаючи на те, що в українській лінгвокультурі ознаки конфесійного стилю були сформовані ще за часів Київської Русі, цей стиль постає одним із найменш досліджених у сучасному українському мовопросторі. Навіть досі серед дослідників немає єдності щодо назви стилю: науковці послуговуються термінопоняттями *релігійний* або *богословський стиль* (Н. Д. Бабич [1], О. П. Захарків [11]), *сакральний стиль* (Н. М. Каторж [12], Т. А. Коць [13], В. В. Німчук [18], Н. В. Піддубна [19]), *церковно-релігійний* (Н. В. Пуряєва [20]).

І все ж більшість використовує назву *конфесійний стиль* (Н. Я. Дзюбишина-Мельник [9], П. С. Дудик [10], Л. І. Мацько [15], Л. Л. Шевченко [23] тощо), адже цей стиль використовують у різних конфесіях для задоволення релігійних потреб носія мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особливостей конфесійного стилю привернуло увагу багатьох науковців, які аналізували сакральну лексику з різних позицій. Так, скажімо, увагу О. О. Бірюкової [3], Г. В. Баран [2], Н. В. Піддубної [19], О. О. Тележкіної [22] привернуло функціонування конфесійних лексем у художній творчості; Н. Я. Дзюбишина-Мельник [8], Т. А. Коць [13], М. Лесів [14] присвятили дослідження вивченню використання конфесійної лексики в публіцистиці; у діахронічному аспекті конфесійне письменство розглядають К. С. Симоннова [21], М. Юрковський [24], О. Т. Горбач [6].

Постановка завдання. На сучасному етапі розвитку української стилістики існує необхідність описати особливості конфесійного стилю, тому навіть окреслення окремих властивостей лексики цього стилю дозволить краще зрозуміти особливості його формування на українських теренах і поглибить відомості про лексичну систему української мови в цілому.

Метою пропонованої статті постає розгляд основних мовних ознак конфесійного стилю сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. Оскільки духовність будь-якого етносу пов'язана з його релігійним життям і становить собою саму суть нації, то й мова не може не відбивати цього важливого складника. Незважаючи на те, що підвалини для розвитку конфесійного стилю були закладені ще в сиву давнину, українська мова протягом свого історичного розвитку не здобула повноцінної можливості реалізуватися повною мірою в релігійному житті. Це насамперед зумовлено різними екстралінгвальними чинниками, такими як відсутність перекладів біблійних текстів, використання в храмах церковнослов'янської мови, Емський указ, Валувський циркуляр, а після приходу до влади радянської ідеології релігія взагалі почала вважатися атаківизмом, як зазначає В. В. Німчук, «релігія розглядалася як реакційний пережиток, з яким нещадно боролися, <...> діяльність дозволених конфесій усіяко обмежувалася. <...> Українська автокефальна православна й Українська греко-католицька церкви були заборонені, а на участь у релігійних відправах можновладці дивилися з підозрою» [18, с. 28], тож потреби розробляти, вивчати й вдосконалювати конфесійний стиль не було.

Якщо говорити про історію конфесійного стилю, то тут виокремлюється кілька етапів. Існує конфесійний стиль дохристиянського періоду (від найдавніших часів до IX століття). Ще звідтоді відомі терміни *бог, молитва, пекло, рай, жертва, святість* тощо. Дохристиянська релігійна лексика почала наповнюватися новим християнським змістом із приходом другого, християнського періоду розвитку конфесійного стилю, який припадає на IX століття, коли князь Володимир охрестив Київську Русь. У цей час лексичний запас активно поповнюється грецизмами й латинізмами. Конфесійний стиль християнського періоду також має кілька важливих етапів: початковий етап – давньокиївська доба (IX – XIII століття), конфесійний стиль доби Реформації (XIV – XVII століття), конфесійний стиль кінця XVII – першої половини XIX століття (доба русифікаторської політики), конфесійний стиль другої половини XIX – 20-х рр. XX століття (заборона релігійності), конфесійний стиль 30-х – 80-х рр. XX століття (діаспорний період), конфесійний стиль кінця XX – початку XXI століття (доба нового відродження).

Якщо повертатися до джерел, то конфесійний стиль на зорі свого виникнення функціонував здебільшого в усній формі, проте вже з початку християнського періоду почали перекладати культові книги з грецької старослов'янською мовою та використовувати їх при виконанні різних релігійних обрядів, додаючи водночас певні українські граматичні й орфоепічні риси. З XVI століття в церквах починають використовувати також давню українську мову. Про це свідчать переклади фрагментів із Біблії. Пересопницьке Євангеліє стало національною святинею. Про становлення конфесійного стилю на теренах України свідчить і те, що Іван Вишенський частину своїх послань написав українською мовою. Не всі підтримували ідею запровадження української мови як церковної. Деякі діячі вважали, що урочистою, піднесеною та насиченою може бути тільки церковнослов'янська мова, наприклад, до таких філологів належав П. І. Житецький. Такої ж точки зору дотримувався й С. Онишкевич, говорячи про вплив церковнослов'янської мови на українську й, відповідно, необхідність наслідування першої. Такі настанови не могли не позначитися на сучасному конфесійному стилі, в якому функціонують не тільки власне українські слова, але й лексеми, успадковані від старослов'янської мови. І до сьогодні в українській стилістиці існують дві тенденції:

- 1) орієнтація на церковнослов'янську спадщину;
- 2) орієнтація на українські ресурси.

На жаль, Російська Імперія заборонила проводити служби українською, тож відродження конфесійного стилю відбулося аж у ХІХ столітті, коли побачили світ переклади текстів Біблії М. С. Шашкевича, П. О. Куліша, І. П. Пулюя, І. С. Нечуя-Левицького, а також переспіви псалмів Давида Т. Г. Шевченка. В 1962 р. за сприяння митрополита Іларіона (І. І. Огієнка) вийшла друком Біблія, перекладена українською мовою. Почали друкуватися молитвослови українською мовою, збірники проповідей, виходили телевізійні програми, активізувалися й наукові студії, пов'язані з вивченням особливостей конфесійного стилю.

У монографії Т. А. Коць наголошено, що «живу українську мову на рівень конфесійної підняла Українська автокефальна православна церква, яка в 1919 р. відправила першу Службу Божу українською мовою. Ця конфесія і стала власне рушієм у створенні конфесійного стилю української мови й започаткувала тенденцію максимальної орієнтації на внутрішньомовні (власне українські) ресурси» [13, с. 44].

За часів радянської влади конфесійний стиль штучно було вилучено, проте дослідження окремих явищ цього стилю продовжувалося в діаспорних студіях. З 1990-х рр. відроджується вивчення конфесійного стилю і на українських теренах. Наразі вчені говорять про цілком сформовану систему лексико-граматичних особливостей, які дозволяють говорити про конфесійний стиль як про окремий стиль української мови. Виокремлюють також підстили конфесійного стилю, серед яких варто назвати такі: сакральний (Святе Письмо, канонічні молитви); літургійний (літургійні тексти); проповідницький (проповіді); художньо-конфесійний (переспіви біблійних текстів, авторські молитви й пісні); науково-конфесійний (наукові праці, присвячені богословським проблемам) [7, с. 170]. Кожен підстиль і жанр мають свої особливості, проте існують і спільні риси, які дозволяють говорити про конфесійний стиль як про єдине ціле.

Говорячи про прикметні особливості конфесійного стилю, які виокремлюють його з-поміж інших стилів, варто зазначити про те, що цей стиль характеризується *книжністю, урочистістю, піднесеністю*. Як наголошує Т. А. Коць, «усі тексти конфесійного стилю, який називають ще й сакральним, від Біблії і до молитов, псалмів, пісень – пронизані художньою образністю, що покликана відтворити духовний світ людини» [13, с. 53].

Оскільки в сучасному суспільстві відбувається посилення уваги до релігійного життя, то й лексика конфесійного стилю також відроджується. Наразі в українському лінгвістичному просторі функціонують кілька понять на позначення лексики, що стосується вірувань людини. Так, натрапляємо на поняття *релігійна лексика, церковна лексика, біблійна лексика*. У роботі П. А. Якимова зроблено спробу розмежувати ці поняття. Автор зауважує, що до релігійної лексики належать не тільки реалії християнського світу, але й лексеми на позначення реалій ісламу й буддизму як основних релігій; церковною варто вважати ту лексику, що використовується в храмах, а біблійна лексика – це, відповідно, слова, зафіксовані в текстах Святого Письма [25, с. 66–67]. Таким чином, вважаємо, що релігійна лексика є ширшим поняттям і містить лексику як церковну, так і біблійну. Релігійна лексика – це певний розряд лексичних одиниць, які мають спільне стильове значення, яке нашаровується на предметно-поняттєвий зміст і виступає компонентом загальної семантики й водночас містить додаткову інформацію, сигналізуючи про сферу використання слова. Лексеми, які репрезентують релігійну лексику, називаємо конфесіоналізмами. «Конфесійна належність слова, – наголошує Ю. І. Браїлко, – визначається кількома засобами (фонетичним, етимологічним, дериваційним тощо), але головною залишається основна сфера його функціонування» [5, с. 9].

Однією з прикметних ознак конфесійного стилю є значна кількість художньої тропіки, що виражається за допомогою перифразів (наприклад, *Христос – Сонце Правди, Син Людський, диявол – князь світу*), метафор (*хліб життя*), символів (*голуб* – символ Святого Духу, а також миру, *змій* – символ зла, а також мудрості, *вода* – символ очищення від гріхів, *вогонь* – символ пекла й страждань) і алегорій (*вовк в овечій шкурі* – про підступну людину, *ягня* – невинна людина, *змій* – зла людина).

Важливою ознакою конфесійного стилю є також наявність старослов'янізмів, що пов'язано з історією становлення цього стилю. Тут доцільно виокремити кілька основних груп:

1) слова з префіксами *пре-, воз-, со-*: *пренепорочний, пресвятий, согрішити, вознести, воздвигнути, сотворити*;

2) слова з компонентами *благо-, добро-, бого-*: *благоговіння, благословення, добротність, добросердність, боголюбивий*;

3) слова з *є* та *ю* на початку: *юродивий, єдиний*;

4) слова зі сполученням *жд*: *нужденний, стражденний*;

5) слова із суфіксами *-ство, -тель*: *вседержитель, спаситель, хранитель, священство*.

Окрім старослов'янізмів, активно існують у конфесійному стилі запозичення з грецької та латинської мови, що знову ж таки пояснюється історією розвитку стилю. Наприклад, *акафіст, амвон, архідиякон, амінь, олтар, оранта, розп'яття*.

Ще однією властивістю конфесійного стилю української мови є його варіативність, що спостерігається на різних рівнях. Скажімо, на лексичному рівні однаково функціонують лексеми *ад і пекло, завіт і заповіт*.

Невіддільним складником конфесійного стилю є специфічна фразеологія. Фразеологічні одиниці активно використовуються в проповідях, промовах, молитвах та інших видах публічних виступів задля збільшення емоційного впливу на реципієнта: *кидати бісер перед свинями, випити чашу сію, Тайна вечерея, око за око, підставити іншу щоку* тощо.

Як наголошує в дослідженні П. С. Дудик, лексика конфесійного стилю «тематично спеціальна, стандартна, дещо незвичайна, особлива, чітко відмежована від лексики інших стилів» [10, с. 91]. Відповідно, до важливих ознак конфесійного стилю належить також використання так званих маркованих слів: *Пасха, Різдво, Ісус, ікона, причастя, патерик, церква, храм, вознесіння, чудотворець* тощо.

Грамаітичні особливості конфесійного стилю полягають у тому, що серед синтаксичних конструкцій домінують розповідні, прості й складні речення, здебільшого синтаксично повні. Також виокремлюється синтаксична подібність початкових структур, що часто виявляється у вживанні того самого службового слова: «*А як молитися, то...*», «*А ти, коли молишся...*». Конфесійний стиль на синтаксичному рівні характеризується інверсивним порядком слів, що демонструє більш урочисту піднесеність мови релігійного змісту. Водночас інверсія властива як словосполученням, так і реченням. Так, скажімо, нормативною вважають інверсію у виразах: *Господь Всемогутній, Хрещення Господнє, Служба Божя, Різдво Христове, храм Господній*.

Таким чином, бачимо, що конфесійний стиль постає особливим стилем сучасної української мови, який характеризується певним набором усталених ознак. Усупереч різноманітним перешкодам конфесійний стиль зберігає риси класичної сакральної мови: урочистість, піднесеність, пафосність, канонічність конструкцій і жанрів. Своєрідною постає лексика конфесійного стилю, яка складається з маркованих слів, запозичень,

синонімічних варіантів та яка позначена тропеїчною образністю.

Оскільки лексична система становить собою сукупність лексико-тематичних парадигм, то й серед конфесіоналізмів варто виокремити кілька основних груп. У роботі Ю. І. Браїлко йдеться про те, що релігійну лексику слід поділяти на дві великі лексико-семантичні групи:

1) які відбивають релігійний зміст;

2) які з релігійним змістом не пов'язані [5].

Перша група – це стилістично марковані конфесіоналізми, наприклад *Бог, Пречиста Діва, Каїн, митрополит* тощо; другу групу становлять конфесіоналізми, які містять у своїй семантичній структурі семантику урочистості й книжності, на кшталт *всує, вознесися, глас, воскреснути, возрадуватися*. Серед слів другої групи можна виокремити стилістично нейтральні, тобто ті, які поза межами конфесійного стилю не матимуть якогось конкретного стильового значення (*хліб, учитель, вода, чаша, брат, вино*). І тут же, як зазначає Н. Я. Дзюбишина-Мельник, трохи «інакше зі словами *ридати, оскверняти, уста, чоло, отець, діяння, рамено*. Їхнє лексичне значення “світське”, проте саме їм віддається перевага в конфесійному стилі, а не синонімам *плакати, розповісти, поганити, губи, лоб, батько, діла, плече*. Їхнє стилістичне значення – урочисте» [9, с. 19].

Незважаючи на приналежність конфесіоналізмів до першої чи другої групи, вважаємо доцільним розмежовувати лексико-тематичні групи.

Основний масив становлять центральні, базові назви, наприклад: *Бог, Ісус Христос, ангел, Матір Божя, Святий Дух*. У межах цієї групи можна виокремити кілька субгруп:

1) назви Бога та ангелів (*серафими, херувими, Спаситель, Саваоф, Ісгова*);

2) назви диявола та його слуг (*сатана, денниця, люцифер, біс, демон*);

3) назви служителів Бога (*апостол, учень Христа, Іоанн Хреститель, Діва Марія, Андрій Першоозваний*).

Важливу роль відіграють назви на позначення служителів церкви: *патріарх, єпископ, монах, пастор, митрополит, диякон, дяк, священник, архієпископ, архімандрит*.

Ще одну тематичну групу становлять назви святих: *праведник, мученик, чудотворець, духівник, святий*.

Для будь-якої релігії важливими є особливі дати, тож виокремлюємо лексико-тематичну групу «Церковні свята»: *Різдво, Великдень, Пасха, Благовіщення, Покрова, Трійця*.

Назви обрядів: *хрещення, соборування, миропомазання, сповідь, літургія, говіння, молебень, причастя.*

Назви постів: *Петрів піст, Великий піст, Успенський піст, Спасівка, євхаристійний піст.*

Назви церковних атрибутів: *ікона, ладанка, хоругва, миро, свіча, проскурка, жезл.*

Окрему групу становлять географічні назви: *Голгофа, Гетсиманський сад, Києво-Печерська лавра, Софія.*

Назви одягу священнослужителів: *риза, підризник, скуфія, митра, облачення диякона, облачення священника, мантія, орар.*

Назви на позначення релігійних течій та їхніх прибічників: *християнство, мусульманство, буддизм, ісламізм, старовір* тощо. До цієї ж групи слід зараховувати лексеми, що позначають атеїстичність поглядів людини: *атеїст, відступник, еретик.*

Оскільки на теренах України нараховується значна кількість різних конфесій, то можна виокремити лексико-тематичну групу на позначення цих конфесій, а також їхніх представників: *автокефальна церква, греко-католик, православний, католицизм.*

Ще одну важливу лексико-тематичну групу формують назви культових споруд та їхніх частин: *храм, церква, монастир, лавра, дзвіниця, каплиця, собор, келія, кірха, вівтар, престол, іконостас.*

Назви службових відправ та їхніх частин: *Утренняя, Вечірня, сорокоуст, відправа, богослужба, акафіст, літія.*

Для будь-якої релігії важливими є культові книги, тож доцільно виокремити лексико-тематичну групу, що містить слова на позначення літератури: *Біблія, Євангеліє, Псалтир, молитовник, катехизис.*

Назви молитов: *«Вірую», «Достойно єсть», «Отче наш».*

Важливу роль у житті релігійної людини відіграють таїнства: *вінчання, мирування, постриг, євхаристія, канонізація, соборування.*

Невеликою кількістю лексем представлена в українському конфесійному стилі лексико-тематична група «Гріх і кара»: *гріх, гесна огненна, страждання, скрегіт зубів.*

Поняття неправославних реалій, на нашу думку, також варто зараховувати до окремої лексико-тематичної групи українського конфесійного стилю: *костьол, мечеть, синагога, цілібат, індульгенція, нірвана* тощо.

Щодо важливих особливостей перерахованих вище лексико-тематичних груп, то слід сказати, що слова в них можуть вступати в різні стосунки. Поширеною є синонімія лексичних одиниць: *Бог, Вседержитель, Всевишній, Великий Отець; Матір Божя, Діва Марія, Пречиста, Непорочна Діва; Ісус Христос, Господь, Спаситель, Син Божий* тощо. Антонімічними зв'язками поєднуються слова *рай – пекло, Бог – диявол, святий – нечистий, ангел – демон.* Майже всі власні назви-конфесіоналізми (*Бог, Трійця, апостол Павло, Спаситель*) наділені позитивною конотацією, символізують надію на краще майбутнє, віру в добро.

Серед загальних релігійних понять домінують іменники й прикметники (*божественний, духовність, віра, забобони, релігійність*), які зазвичай надають текстам піднесеного й стверджувального емоційного забарвлення. Також такі лексичні засоби властиві текстам, що мають повчальний зміст, пропагують певні ідеї, утверджують моральні принципи й релігійні канони.

Лексеми на позначення біблійних персонажів і релігійних осіб, що є загальними назвами (*ангел, апостол, пророк, преподобний*) властиві проповідям і текстам на історичну тематику. Їх використовують для розтлумачення притч, легенд тощо.

Висновки і пропозиції. Про яку б країну світу не йшлося, дуже важко не погодитися з тією думкою, що релігія здійснює значний вплив на життя мільйонів людей. Конфесійний стиль української мови має низку особливостей, серед яких домінантними слід вважати такі: урочистість, піднесеність, наявність розгалуженої системи тропів і стилістичних фігур (метафор, епітетів, символів, алегорій, порівнянь, перифразів тощо), наявність старослов'янizmів і запозичень із грецької та латинської мов, специфічних лексико-тематичних груп, які з різних боків характеризують релігійне життя українців.

Список літератури:

1. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті стилістичної науки. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2009. 216 с.
2. Баран Г. В. Елементи релігійного стилю в повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Вип. 57. С. 35–44.
3. Бірюкова О. О. Сакральні образи у поезії авторів Нью-Йоркської групи. *Культура слова*. 2003. Вип. 62. С. 22–25.

4. Бобко Т. Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.0. Запоріжжя, 2005. 20 с.
5. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60–80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 20 с.
6. Горбач О. Т. З історії української церковно-музичної термінології. *Зібрані статті* : у 8 т. / О.Т. Горбач. Т. 2: Статті до 1000-ліття християнізації Русі-України. Мюнхен, 1991. С. 3–97.
7. Грималовський І. С. Мовостиль Василя Ферлеєвича. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2001. Вип. 119. С. 169–175.
8. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Слововживання у сакральному тексті як відображення активних процесів у конфесійному стилі від 60-х рр. ХІХ століття до початку ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Філологічні науки»*. 2008. Т. 85. С. 9–14.
9. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови. *Культура слова*. 1994. № 45. С. 14–20.
10. Дудик П. С. Стилістика української мови. Київ : Академія, 2005. 368 с.
11. Захарків О. Т. До проблеми варіантності у структурі богословської лексики. *Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій* : матеріали Всеукр. наук. конф., 13–15 травня 1998 р. Львів, 1998. С. 294–304.
12. Каторож Н. М. Стилістичне використання сакральної лексики та біблійних висловів у поезії Євгена Маланюка. *Християнство й українська мова* : матеріали наук. конф., 5–6 жовтня 2000 р. Львів, 2000. С. 500–508.
13. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ : Логос, 2010. 303 с.
14. Лесів М. Церковнослов'янізми в сучасній українській літературній мові. *Греко-католицький церковний календар*. Варшава, 1988. С. 83–89.
15. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
16. Молитва / упоряд. В. С. Дудик. Київ: Вид. «Європейська енциклопедія», 2008. 544 с. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/molytv/velykuj-pravoslavnyj-molytovnyk/>.
17. Німчук В. В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 3–30.
18. Німчук В. В. Українська мова – священна мова. *Людина і світ*. 2012. № 11/12. С. 28.
19. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.0. Харків, 2000. 19 с.
20. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
21. Симонова К. С. Українська мова в конфесійному письменстві ХV ст. (На матеріалі «Четьї» 1489 р.). *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. Київ, 1989. С. 56–79.
22. Тележкіна О. О. Конфесійна лексика в поетичному потрактуванні Дмитра Павличка. *Лінгвістика*. Луганськ, 2012. № 1 (25). С. 93–98.
23. Шевченко Л. Л. Конфесійний стиль. *Українська мова* : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та інші. 3-тє вид., зі змін. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2007. С. 284.
24. Юрковський М. Староукраїнська сакральна термінологія. *Варшавські українознавчі записки*. Варшава, 1988. С. 75.
25. Якимов П. А. Религиозная лексика – церковная лексика – библейская лексика: к вопросу о соотношении понятий. *Вестник ОГУ*. 2013. № 9. С. 66–68.

Ilina O. V. LINGUAL AND STYLISTIC FEATURES OF THE CONFESSIONAL STYLE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the consideration of linguistic features of the confessional style in Ukrainian. The informative aspect provides information about the development of confessional style in the Ukrainian territory. It is established that the confessional style has a long history of development: from ancient times to the present. On the whole, it can be stated that the Ukrainian confessional vocabulary is formed on the basis of the Greek linguistic tradition, the basis of which is Byzantine culture. A certain number of names are represented by Church Slavonic and Latin. The confessional style has archaisms and historicisms, which can also be considered one of the important features of this style.

In the work it is emphasized that the confessional style of modern Ukrainian language has a lot of peculiarities, among which the following should be considered: solemnity, sublime, the presence of a branched system

of tropes and stylistic figures (metaphors, epithets, symbols, allegories, comparisons, paraphrases, etc.), and borrowings from the Greek and Latin languages, specific vocabulary groups.

With regard to the main lexical and thematic groups of denominational vocabulary, the following are distinguished in the work: central or basic concepts, names of temples, names of prayers, names of clergy, names of ministers of the church, names of saints, names of holidays, titles of church attributes, etc. As for the names of persons, they, in turn, are also divided into several thematic groups: the names of God and his ministers, the names of the persons who work in the temple, the names of the persons who attend the temple, the names of the saints, the names of biblical characters, the names of beings which embody the evil beginning, the titles of the works of monks, the names of divine beings.

Speaking about the sources of Ukrainian confessional vocabulary, borrowing from the Greek, Latin, Hebrew, Old Slavic languages, as well as the actual Ukrainian words, is considered dominant.

Thus, the work gives an opportunity to get closer to the problems of the stylistic system of modern Ukrainian.

Key words: *style, confessional style, lexical and thematic group, confessionalism, Greek, Latinism, symbol, stylistic figure, trope.*

Кичан Д. О.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИЧИНОВИХ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Ю. М. КОСАЧА «ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ»)

У статті проаналізовано особливості функціонування різнорангових мовних одиниць із причиновою семантикою, дібраних методом наскрізного виписування з роману Ю. М. Косача «Володарка Понтиди». Зосереджено увагу на тому, що вони можуть бути компонентами словосполучення, простого ускладненого й неускладненого речень, а також частинами складнопідрядних і безсполучникових конструкцій. Закцентовано на формально-синтаксичних зв'язках, які є засобами вираження причинової семантики. Джерельна база засвідчила, що найчастіше вказаний значеннєвий відтінок реалізують поєднані детермінантним зв'язком підрядні частини, які відповідно до семантико-синтаксичних відношень є підрядними обставинними причини. Вони експлікують односторонню залежність, що полягає в підпорядкуванні всій головній частині. Корпус фактичного матеріалу поповнили структури з різними видами зв'язку, зокрема сурядним і підрядним, складні речення з декількома підрядними, організованими в послідовну супідрядність чи послідовну й неоднорідну підрядність. Причинові формально-синтаксичні зв'язки в складнопідрядних реченнях найчастіше виражені за допомогою сполучників **бо, тому що, оскільки, адже**. Безсполучникові конструкції можна диференціювати як причинові з огляду на семантико-синтаксичні відношення між частинами. Виявлено, що причинові формально-синтаксичні зв'язки здатні реалізувати синтаксеми, які функціонують у структурі простого речення. Їхні формальні маркери – дієприкметникові й дієприслівникові звороти (відокремлені члени речення), одиничні дієприслівники, прислівники **зопалу, зозла, спересердя, спросоння, нізащо, тому та** прийменниково-відмінкові форми «від, з, з приводу + Р. в.», «через + Зн. в.». Непоширений різновид становлять мовні одиниці, що виявляють причинову семантику, проте не вказують на саме явище, причини якого пояснені. Аналізований змістовий відтінок у них прихований і навіть значною мірою нейтралізований. У такому разі значення причини допомагає реалізувати підсилювально-видільна частка **-бо**. Найпериферійніша роль у вираженні причини припадає на вставлені одиниці.

Ключові слова: причинова семантика, синтаксема, формально-синтаксичний зв'язок, морфологічне вираження, синтаксична конструкція, детермінант, адвербіальний.

Постановка проблеми. Питання про типи формально-синтаксичних зв'язків і засоби морфологічного вираження синтаксичних одиниць нині простудійовані в контексті традиційної та функційної граматики української мови. Попри суттєві напрацювання вважаємо за доцільне зосередити увагу на описі причинових одиниць, функційна спеціалізація та морфологічні репрезентанти яких докладно не схарактеризовані в сучасній граматиці. Обраний джерельною базою роман Ю. М. Косача «Володарка Понтиди» в такому аспекті до аналізу не залучений. Крім того, удосконалення потребує система засобів експлікації причинової семантики, що розширить уявлення про сукупність адвербіальних компонентів сучасної української літературної мови загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади вивчення порушеної проблеми віддзеркалені в дослідженнях І. Р. Вихованця [1; 2], К. Г. Городенської [4], О. Г. Межова [9], Т. Є. Масицької [8], О. В. Кульбабської [7] та інших. Деякі аспекти вивчення причинових одиниць запропонували А. П. Грищенко [10, с. 221–222], Л. О. Кадомцева [10, с. 374–377], І. Р. Вихованець [1, с. 273–274, 325; 2, с. 147–149] та інші.

Постановка завдання. З'ясувати особливості морфологічного вираження різнорангових синтаксичних одиниць, що перебувають у причинових формально-синтаксичних зв'язках з іншими компонентами реченнєвих побудов.

Виклад основного матеріалу. Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами

синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами [11, с. 17]. Специфіку формально-синтаксичних зв'язків у межах різних за статусом синтаксичних одиниць з узагальненими значенням причини розглядаємо відповідно до виду синтаксичної конструкції, в якій вони функціонують. Синтаксичні зв'язки корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють [1, с. 17]. У сучасній функційній граматиці заведено вирізняти три типи синтаксичних зв'язків: предикативний, підрядний і сурядний. За диференційну ознаку, що розмежовує основні типи синтаксичних зв'язків, править напрям синтаксичної залежності: двобічний напрям – взаємозв'язок, однібічний – підрядний зв'язок і відсутність залежності – сурядний зв'язок [1, с. 22].

Досліджена джерельна база дала змогу стверджувати, що причинові формально-синтаксичні зв'язки найчастіше реалізовані в складному реченні. Диференційна ознака односпрямованої залежності між його частинами свідчить про підрядний зв'язок у межах складнопідрядних речень. І. Р. Вихованець визначає два різновиди підрядного зв'язку в реченні, а саме прислівний і детермінантний. Детермінантний підрядний зв'язок поєднує детермінанти з предикативним ядром речення, становить собою односпрямований зв'язок і має слабкий характер у порівнянні з підрядним прислівним зв'язком, якому притаманний тісніший характер у зв'язку із семантичною недостатністю або граматичними особливостями опорного члена речення [2, с. 24]. Окрім цього, науковець зазначає, що «підрядний детермінантний зв'язок у простому й складному реченнях виявляє глибинну спільність у його граматичній організації: підрядний зв'язок у складному реченні поєднує детермінантні підрядні частини з головними частинами в цілому» [2, с. 24].

Причинову семантику найчастіше реалізують поєднані детермінантним зв'язком підрядні частини, що відповідно до семантико-синтаксичних відношень визначаємо як підрядні обставинні причини. Проте не можна говорити про їхню самостійність поза межами речення, в структурі якого вони функціонують. Причинові семантико-синтаксичні відношення в складнопідрядних побудовах можуть бути визначені тільки з огляду на зв'язок із головною частиною речення загалом. А. П. Загнітко слушно зауважує: «Зв'язок детермінанта з реченневою предикативною основою

є непередбачуваним і необов'язковим. Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, яка перебуває у відношенні зумовленості з основною подією» [5]. У складнопідрядних реченнях цього різновиду простежуємо однібічну залежність підрядних причинових частин від усієї головної частини, а не окремого члена речення: *Найбільшу увагу наказував мені мій батько, та й досить суворо, присвячувати юриспруденції, бо закони і права, мовляв, це основа життя і буття народів* [6, с. 9]; *Багато з них подекуди з княжною Алі-Емет різними мовами, бо вона досить непогано говорила багатьма* [6, с. 24]; *Увечері я приволакався до готелю, забрьоханий по вуха, бо весна була з дощами і замінила паризькі вулиці та площі в непролазну грязюку* [6, с. 15].

Причиновий семантичний потенціал виявляють частини, що перебувають не тільки в межах складнопідрядних речень, а й в межах структур із різними видами зв'язку, зокрема сурядним і підрядним: *Я було постукав тростинкою у головні двері, але пренахабні лакизи у ліврях без усяких церемоній виштовхали мене, бо у мене, мовляв, не було ні рекомендаційного листа, ані запрошення* [6, с. 17]; *Колись мене непокоїла промишальність людського роду, але сьогодні я спокійний, бо мудрістю перемиг оту владу часу* [6, с. 43]. Причинова семантика в зазначених реченнях реалізована у формі зв'язку підрядних частин із головними, де головні, своєю чергою, є компонентами складносурядних частин складного речення.

Наявність причинового зв'язку простежуємо в складних реченнях із декількома підрядними, організованими в послідовну підрядність: *Було мені маркітно, бо видно було по цій Дамі з Азова, що у неї не було ніякого хвилювання, навіть цікавості до мене <...>* [6, с. 19]. Причинові частини також функціонують у конструкціях із декількома підрядними, що реалізують послідовну й неоднорідну підрядність у межах одного речення: *Утім вона зауважила, що я мовчки лаштуюсь у дорогу, бо ж кладу в куфр одяг, пістолети, книжки, і запитала стурбовано, куди це я збираюсь* [6, с. 45]. Тут підрядна причинова частина *бо ж кладу в куфр одяг* є компонентом послідовної підрядності й виявляє залежність від іншої підрядної частини *що я мовчки лаштуюсь у дорогу*. Подібну структуру простежено й у реченні *Я штовхав візника тростиною в плечі, бо мені здалось, що його харлак ступає надто поволі* [6, с. 51], де підрядна причинова частина є головною щодо наступної підрядної з'ясувальної.

Причинові формально-синтаксичні зв'язки в складнопідрядних реченнях найчастіше виражені за посередництвом сполучників підрядності, а саме причинових: **бо**: *Догляд пастушків і пастушок був швидше химерний, бо, тільки звечоріло, вони розбігалися по парку, граючись з королевою у хованки, та насолоджувалися допізна під куциками, ніж пильнували своїх корівок* [6, с. 47]; **тому що**: *Я їх силоміць відтягав від данини Діонізіакові, а тому що вони поснули, добре нажлуктавшись, мені треба було мати вісім пар очей і не спати ще не одну ніч* [6, с. 229]; **оскільки**: **Оскільки** мене тут мало хто знав та й нікому я нічого не був винен, я, відіславши візника, змішався з юрбою ледарів, покоївок, перехожих, що стовбичили, ловили гав та всіляко обговорювали подію [6, с. 51]; **адже**: *Я вагався, лють підступала до горлянки, адже ж цей харцизяка Доманський був співучасником мого закабалення і мав усі причини глузувати з мене* [6, с. 40].

Значення причини виявляють частини, що перебувають й у межах складних безсполучникових речень. Такі синтаксичні одиниці не мають спеціальних морфологічних показників, але їх можна диференціювати як причинові з огляду на семантико-синтаксичні відношення між складниками безсполучникового речення. І. Р. Вихованець зазначає: «Предикативні частини безсполучникових складних речень з недиференційованим синтаксичним зв'язком поєднуються в одне ціле семантико-синтаксичним відношенням, використанням типізованих лексичних елементів, порядком розташування предикативних частин, співвідношенням видо-часових і способових форм дієслова тощо» [1, с. 349]. Науковець визначає причинові безсполучникові складні речення як конструкції, друга частина яких виражає причину дії, процесу або стану, про які йдеться в першій частині [1, с. 50]. Наприклад: *Мій батько не був з біденьких: за вірну службу та за бойові заслуги йому надано на вічне володіння Лотаки з трьома слободами і млинами <...>* [6, с. 6]; *Справжнім сином сторіччя свого був мій батько: енциклопедичне знання, говорив він не раз, – це не лише мода, а ознака розумної і праведної людини* [6, с. 7]; *Але це можна було зрозуміти: галайстрабула весела, тут кожний забавлявся як хотів* [6, с. 11]; *Княжна Алі-Емет зітхнула: внівець пішла робота кількох місяців* [6, с. 50]. У досліджуваному тексті зафіксовано безсполучникову конструкцію, в якій частина з причиновою семантикою відділена від іншої комою, а не двокрапкою, що частково послаблює причинно-наслідковий зв'язок: *До готелю*

Монтіні важко було продертися, така там була навала розбецених свицохлистів [6, с. 18].

Причинові формально-синтаксичні зв'язки здатні реалізувати й синтаксеми, які функціонують у структурі простого речення. Їхні формальні маркери – дієприкметникові й дієприслівникові звороти. О. М. Гандзюк зазначає, що функцію причини в реченні може виконувати одиничний дієприкметник чи дієприкметниковий зворот у випадку, коли вони, крім питання *який?*, відповідають на питання *чому?*, *через що?* з якої причини?[3]. Також дослідниця наголошує на тому, що до морфологічних варіантів причинових синтаксем належать і дієприслівники [3]. Причинова синтаксема у формі дієприкметникового звороту засвідчена в конструкції *А однак я глухим голосом почав говорити про мої жалі й образи, про гірку пустелю в моїй душі, вражений бадужістю і холоднечою вибраної мого серця* [6, с. 28]. Значно частіше трапляються прості речення, де функціонують дієприслівникові звороти, що виражають причинові семантико-синтаксичні відношення. Наприклад: *У бенкетах я спочатку брав участь, але цурався їсти, вже раз відхорувавши* [6, с. 26]; *Зазнав я у ньому щастя, доступивши її ласки* [6, с. 44]; *Вона, мабуть, потайки глузувала з мене, знаючи ціну цим зальотам і любовним визнанням серед такої хмільної ночі* [6, с. 12].

Дієприслівниковий зворот як маркер причинової синтаксеми здатен виконувати роль ускладнювального компонента однієї з частин складнопідрядного речення: *Та ось навесні Року Божого 1774 я одержав від мого достохваленого батька листа, в якому він широко писав про свої успіхи на полі промисловості, в що я, до речі, не вельми-то й вірив, знаючи його зовсім не негоціанську, а швидше поетичну вдачу <...>* [6, с. 8]; *Всі лакизи й покоївки, передбачуючи, мабуть, халену, розбіглися, мов мишва, хто куди міг* [6, с. 52]; *Маючи, однак, природну, присущу нашим землякам, як дехто каже, хитрість, до того ж власний розум, я, звичайно, зразу збагнув, що опинитись пошитим у дурні серед паризького натовпу дуже просто* [6, с. 12].

Функціонування причинової синтаксеми у формі одиничного дієприслівника в межах однієї з частин складнопідрядної побудови зафіксовано в реченнях: *У банку гляділи на мене із співчуттям, вважаючи, що я збився з пуття* [6, с. 46]; *А я, не бажуючи, щоб вона вважала мене за принагідного телепня, шукальника пригод, з усією щирістю розповів їй про далеку вітчизну свою – Україну <...>* [6, с. 13].

Причинові синтаксеми представлені також прислівниками *s* вторинними морфологічними варіантами – приєднано-відмінковими формами, зокрема:

а) прислівниками *зопалу, зозла, спересердя, спросоння, нізащо, тому*, наприклад: *Я не сумніваюсь у вашій царственній крові, у ваших священних правах на престіл всіх Русей та Понтиди Євксинської, я покохав вас не тому, а тому, що ви стали мрією мого життя, як блискавицею, вразили мене з першого погляду* [6, с. 45];

б) «від + Р. в.», наприклад: *Біля уст вона тримала хустинку і частенько покашлювала, либонь, від того ядучого диму* [6, с. 19]; *Вона від холоду тремтить між чотирма холодними стінами каземату* [6, с. 44];

в) «з + Р. в.», наприклад: *Я їх, звичайно, лише терпів, жоден не сподобався мені аж ніяк, тож з обачності я не говорив усього, що хотів би сказати* [6, с. 19];

г) «з приводу + Р. в.», наприклад: *Десь перед північчю, на сцену вийшов сам герцог Карл-Євген, досить поставний і мордатий телень, який милостиво посміхався до натовпу з приводу свого апофеозу* [6, с. 189];

г) «через + Зн. в.», наприклад: *Іноді ми грали в шахи, але через розсіяність думок вона здебільшого програвала і тоді спересердя жбурляла шахові фігурки* [6, с. 34]; *Поки що нам треба щиро поговорити про одну невідкладну справу, а через те пройдемся разом, не поспішаючи, от хоч би бережком* [6, с. 35].

У досліджуваному художньому тексті непоширений різновид становлять мовні одиниці, що виявляють причинову семантику, проте не вказують на саме явище, причини якого пояснені. Ана-

лізований змістовий відтінок у них прихований і навіть значною мірою нейтралізований. У такому разі значення причини допомагає реалізувати підсилювально-видільна частка-бо: *Недаремно-бо, так писав мій батенько, наш вік вважають століттям освіченості* [6, с. 8]; *Весна-бо в Парижі завжди чудесна* [6, с. 46]. Крім звичного постпозитивного вживання, зафіксовано перебування аналізованої частки перед словом, якого вона стоїть, наприклад: *Дама з Азова бо грошей не лічила і, поки вони були, розкидались ними досхочу* [6, с. 25], пор.: *Дама з Азова грошей-бо не лічила і, поки вони були, розкидались ними досхочу*.

В аналізованій джерельній базі представлені також причинові синтаксеми, що функціонують у складі вставлених конструкцій: *При цьому через голландський банк пана Ван Гове переказано мені в паризький банк Ротшильдів тисячу дукатів на мої власні витрати (я ж бо повинен достойно представляти це все ж таки молоду рідновітчизняну промисловість)* <...> [6, с. 9].

Висновки і пропозиції. Причинові формально-синтаксичні зв'язки найчастіше реалізовані в межах складнопідрядних обставинних і складних безсполучникових речень із семантико-синтаксичними відношеннями причини між їхніми частинами. Сфера вживання причинових синтаксем – прості ускладнені конструкції. Маркери цих синтаксичних одиниць – дієприслівники, дієприкметники, дієприслівникові й дієприкметникові звороти, прислівники й приєднано-відмінкові форми. Вважаємо за доцільне рекомендувати подальше дослідження адвербіальних компонентів на джерельній базі інших текстів із метою детального опису системи засобів експлікації відповідної адвербіальної семантики.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Гандзюк О. М. Адвербіальні синтаксеми української мови. *Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/74079> (дата звернення: 10.03.2020).
4. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 192 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. *Літературно місто : онлайн бібліотека української літератури*. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=15 (дата звернення: 24.02.2020).
6. Косач Ю. М. Володарка Понтиди. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 528 с.
7. Кульбабська О. В. Вторинна пре́дикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
8. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксичні реченнєві відношення і синтаксичні зв'язки (на матеріалі поезій Тараса Шевченка). URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Масицька+Т.+Є.+Семантико-синтаксичні+реченнєві+відношення+і+синтаксичні+зв'язки+%28на+матеріалі+поезій+Тараса+Шевченка%29&btnG= (дата звернення: 15.02.2020).

9. Межов О. Г. Мінімальна синтаксична одиниця умови у структурі простого ускладненого речення. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2020)

10. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.

11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2010. 408 с.

Kychan D. O. MORPHOLOGICALEXPRESSIONOF CAUSAL FORMAL-SYNTACTIC CONNECTIONS (BASED ON THE NOVEL “VOLODARKA PONTYDY” BY YURII KOSACH)

*The article analyzes the features of causal semantics construction functioning in the syntactic structures of different levels in way of detailed extract from the novel “Volodarka Pontydy” by Yurii Kosach. It was found out that such constructions could be elements of word combinations, simple complicated, uncomplicated, subordinate and asyndetic structures. Attention is focused on the formal-syntactic connections which are means of causal semantics expressions. The source base proved that the most often specified significant shade is realized by determinant combinations of subordinate parts, which are subordinate determinant causal elements according to semantic-syntactic relations. It is explicating a unilateral dependence which is subordinating whole main part. Case of the actual material is replenished by different type connection structures. In particular, there are coordinate and subordinate connections, complex clauses with a few subordinate parts, which are organized in consistent subcontracting or consecutive and heterogeneous subordination. The causal formal-syntactic connections in subordinate clauses are expressed by such conjunctives as **бо, тому що, оскільки, адже**. The asyndetic constructions could be differentiated as causal in view of the semantic-syntactic relations between the elements. It was found out that causal formal-syntactic connections could be realized by syntaxes, which are functioning in the structure of simple clause. The participle reversals and adverbial adverbs (separate elements), single adverbs, such adverbs as **зопалу, зозла, спересердя, спросоння, нізащо, тому**, preposition-case forms «від, з, з приводу + Р. в.», «через + Зн. в.» are their formal markers. The language units, which express a causal semantic, but which are not point to the explained occurrence, are rarely used. The analyzed meaningful shade is concealed or to some extent neutralized in such type constructions. Then causal significant is realized by amplifying and excretory particle **-бо**. It is play the most peripheral role in the expression of causal semantic.*

Key words: causal semantics, syntax element, formal-syntactic connection, morphological expression, syntax construction, determinant, adverbial.

Коротич К. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО ГАЗЕТИ ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРШОЇ КНИГИ СПОГАДІВ «Я – МЕНЕ – МЕНІ... (І ДОВКРУГИ)»)

Статтю присвячено реценції української радянської преси видатним ученим Ю. Шевельовим як очевидцем тоталітарної доби. Матеріалом для статті послужила перша книга спогадів Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)», у якій викладено український період його життя, що припав значною мірою на радянські часи. У статті виокремлено 9 основних груп контекстів, в яких функціонують слова «преса», «газета», «газетний» і їхні функції: називання, преса як засіб інформування, преса як засіб фальсифікації подій, преса як «організатор мас», увага преси як сигнал до подальшого арешту, негативне оцінювання роботи журналіста за тоталітарних часів, мова преси як свідок змін у тодішній політиці, характеристика новоствореної періодики (як окремих видань, так і порушених проблем і мови тогочасних газет і журналів), зображення в пресі накинута ідеологією цінностей чи їхнього браку.

Ю. Шевельов як очевидець доби акцентує переважання функції впливу над інформативною функцією в пресі 1920-х – початку 1940-х років, що збігається з ідеями, висловленими в інших наукових дослідженнях. Для характеристики повністю підкореної ідеології радянської періодики та її деструктивного впливу на літературу, театр і кінематограф, Ю. Шевельов послуговується негативно оцінними метафорами й словами з пейоративною конотацією.

З'ясовано, що в спогадах Ю. Шевельова окреслено процеси, які відбувалися в українській мові під тиском тоталітарного режиму й відбивалися передусім у періодичних виданнях, котрі були безпосереднім рупором влади за радянських часів. Це явища активного запозичення слів іношомовного походження, евфемізації та збіднення словникового запасу.

У свідченнях очевидця радянська періодика 1920-х – початку 1940-х років постає збідненою змістом і мовою, повністю підкореною завданням влади й позначеною глибоко негативною оцінкою.

Ключові слова: українська преса радянського періоду, оцінка, конотація, евфемізм, штамп.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві надзвичайно важлива роль належить засобам масової інформації, яка суттєво відрізняється в тоталітарних і демократичних країнах. На сьогодні недостатньо вивченими лишаються питання взаємодії мови та влади в Україні різних часів, зокрема, коли вона перебувала в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік, а її засоби масової інформації (далі – ЗМІ) були повністю підкорені тодішній ідеології. Розгляд цієї проблеми дозволяє як розширити картину наукового знання про тоталітарний період нашої історії, у тому числі мовної, введенням нових фактів, так і не допустити повторення колоніальної залежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській і зарубіжній лінгвістиці вже кілька десятиліть спостерігається інтерес до мови тоталітарних часів. Ф. Бацевич, С. Бондар, О. Дикан, О. Забужко, О. Зарецький, О. Калиновська, К. Коротич, Е. Лассан, Л. Масенко, Л. Нагорна,

Б. Потятиник, Г. Почепцов, П. Серіо, М. Федорів, Я. Федорів, М. Хевеші, С. Шумлянський та інші схарактеризували в цілому цей мовний та ідеологічний феномен, розглянули його основні лексико-семантичні й синтаксичні риси, вияв на текстовому рівні, виокремили частину виконуваних ним функцій. Учені з'ясували, що офіційній мові радянського часу, використовуваній передусім у пресі, були притаманні такі характерні риси, як-от: ідеологічна правильність лексичних, морфологічних і синтаксичних одиниць, їхнє збіднення (О. Забужко, Б. Потятиник) та клішованість (С. Бондар, О. Земська, Л. Нагорна, Б. Потятиник), монологічність, евфемістичність (І. Бондаренко, М. Гловінський, Л. Масенко), тотальна ідеологізація та політизація (К. Коротич). Зокрема, дослідники виявили, що на лексико-семантичному рівні в українській мові відбувалися процеси мінімізації словникового складу (Ю. Каганов), нейтралізації слова (Є. Добренко), десемантизації (О. Забужко,

О. Земська, Е. Лассан), ідеологічної детермінованості референтів слів (П. Серіо), переважання оцінності над референтністю (С. Кириченко), запозичення зворотів із керівних документів (Б. Потятиник) та інші.

Проте лінгвісти переважно працюють із текстами, не звертаючись до свідчень очевидців, що також є цінними джерелами для осмислення трансформацій мови залежно від суспільно-політичних, ідеологічних і культурних умов, установлення перебігу подій, не завжди зафіксованого документами, реакції тодішньої людини на втручання влади в мову, а також передавання атмосфери, тому наша розвідка покликана частково заповнити цю прогалину.

Постановка завдання. Мета цієї статті – схарактеризувати рецепцію радянської тоталітарної преси видатним ученим Ю. Шевельовим як очевидцем доби. Завдання:

1) виокремити контексти, у яких ужито слова *преса, газета, газетний*, і класифікувати їх;

2) виявити функції преси в радянський період, як їх бачить очевидець;

3) з'ясувати, на які процеси, що відбувалися на лексико-семантичному рівні за тоталітарних часів, звертає увагу вчений.

Матеріалом для цієї статті послужила перша книга спогадів видатного мовознавця Ю. Шевельова «Я – мене – мені... (і довкруги)», у якій висвітлено український період його життя, що припав значною мірою на радянську добу. Зокрема, у 1933–1939 роках учений викладав у Газетному технікумі й був обізнаним зі специфікою праці журналістів і редакторів. Так, у спогадах дослідник згадує про цей період свого життя: «За пару років я взявся за децю більш спеціалізований курс, присвячений газетним жанрам і проблемам – допис, стаття, фейлетон, хроніка, газетний заголовок, «шапка» тощо» [3]. Мемуари Ю. Шевельова як ученого, фахівця та очевидця подій є надзвичайно цінним джерелом інформації про події того часу, зокрема й українську періодику, історія та мова якої ще не має вичерпного й усебічного висвітлення на сьогодні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У спогадах Ю. Шевельова слова *преса, газета, газетний* є досить частотними та фігурують у ряді контекстів, які можна розподілити на декілька груп за виконуваними ними функціями, котрі ми далі розглянемо детальніше.

1. Передусім слова *газета, газетний* мають суто номінативну функцію, оскільки називають місце роботи автора спогадів – Газетний технікум

(«І справді, від вересня 1936 року я став аспірантом, а 14 жовтня мене затвердив Наркомос. Я не покинув ні **Газетного** технікуму, ні УКДЖу, але скоротив моє там навантаження <...>» [3]).

2. По-друге, преса виступає засобом інформування («У **газеті** харківській (тоді «Харківський пролетар», пізніше «Соціалістична Харківщина») мені трапилося оголошення Українського комуністичного газетного технікуму про набір студентів» [3]).

3. Водночас у спогадах газета виступає як фальсифікатор подій («Міські родини такі, як моя, без зв'язку з селом, не уявляли собі, що тоді діялося на селі. У **газетах ми читали про колективізацію, про опір куркулів**, але я не міг собі скласти найменшого уявлення про те зрушення мільйонних мас, що, гнані голодом і насильством, кидали свої оселі й шукали чогось іншого, кращого, їм самим невідомого, а в дійсності нереального. Ця подорож до Полтави лишилася мені в пам'яті не так бароком і ампіром, як тим, що я бачив під час самої подорожі на вокзалах і в поїздах. <...> Всі станції в дорозі, включно з полтавською, були марою збіговищ напівживих, брудних, завошивлених, голодних напівлюдей-напівтрупів. Вони кидалися на поїзди, щоб кудись їхати, кондуктори їх стихали, брутально скидаючи, часто на ходу поїзда. Полтавський вокзал – Полтава-Південна – був захаращений голодними істотами, що від них на долівці не лишалось місця, щоб просто поставити ногу, щоб пройти» [3]). Згадані в останньому цитованому фрагменті «колективізація» й «опір куркулів» були в 1920–30-х рр. евфемізмами, що маскували вияви злочинної радянської політики на селі.

4. Наступна група контекстів демонструє роль газети в тоталітарному радянському суспільстві, висловлюючись виразами тієї доби, як «організатора мас» [1, с. 5] («**Районова газета** в певному сенсі – права рука НКВД/КГБ. У ній не знайдеш міжнародних новин, культури, літератури. Вона вся призначена підстьобуванню «трудового ентузіазму», стахановщини, підвищенням удоям, збільшенням урожаям, висуванню догідних і нападам на менше догідних. У тридцять років вона ще викривала куркулів і так званих підкуркульників, поняття, під яке підводилися всі ті, хто насмілювався критично мислити, незалежно висловлюватися, ухилятися від партією поставлених завдань, хоч би ті особи з жадним куркулем ніколи нічого спільного не мали. Районова **газета** тридцятих років була ще одним політкомісаром, ще одним – колективним – наглядачем у війні партії

з селянством» [3]), причому Ю. Шевельов чітко підкреслює переважання впливової функції такої преси над інформувальною.

5. Газетні дописи в спогадах ученого часто пов'язані з тодішньою атмосферою страху, адже поява статей у пресі, за свідченням Ю. Шевельова, є сигналом подальшого арешту («<...> *Лили безконечні арешти, люди зникали один за одним, і чорний ворон з лискучими боками і без вікон, снував безнастанно між двома в'язницями привокзального району і осередком НКВД в нагірній частині міста, куди напханих заарештованих возили на допити і, здається, на розстріли. Ніколи не можна було знати, чи вночі мене не відвідають гості, що забирають господаря з дому, і коло ліжка я клав пакунок із зміною білизни на випадок такого вимушеного виїзду, а, проходячи повз будинок на Сумській вулиці, де на стіні щодня наклеювали «Харьковский рабочий», я дивився, чи нема сьогодні статті проти мене, бо за такою статтею здебільшого слідувала нічна візита. <...> Так щодня було два тривожні стрибки серця: пополудні, повертаючися з лекції, – є про мене чи нема?; і ввечері, йдучи спати, – цієї ночі чи ні? Таке було в усіх містах України, але в Харкові принаймні ми були під наглядом тільки місцевих органів влади й порядку, а в Києві були і місцеві, і центральні. А зрештою, завжди десь ворушилася надія: «А може, не сьогодні? А може, мене взагалі – ні?» [3]; «Тепер Кагановича вже не було, він був забраний з поля наукового і, мабуть, з життя. Але знайшлися менші калібром напасники, що атакували Булаховського в терористично-політичній кампанії 1937 року. У харківських газетах з'являлися гострі обвинувачення проти нього, ще гірші від Кагановичевих. Само собою такі напади отруювали психіку й щоденне життя. А дуже і дуже часто за ними йшов арешт і знищення» [3]). Тож слова газета й преса в 1930-х рр. були позначені постійними конотаціями страху й небезпеки та викликали відповідні асоціації в людей.*

6. Крім того, що загалом увага преси до особистості є небезпечною, робота журналіста має в спогадах ученого гостру негативну оцінку («Ще один виразно негативний ефект змін у моєму житті було те, що на мене звернула увагу поточна преса. Друкувати статті в наукових виданнях – це ще можна було прийняти, але участь у газетах і журналах була і огидна і небезпечна. Огидна, бо треба було писати газетним жаргоном і відповідно до останніх кампаній. Небезпечна, бо речі ці були під пильним наглядом і влади і охочекомонних критиків,

які тільки й вишукували політичні «помилки» і ухили. Але захисту від цього не було» [3]).

7. У черговій групі контекстів відображено зв'язок тоталітарної преси з ідеологією не тільки на рівні змісту, але й мовного вираження, оскільки мова газет надзвичайно швидко відбивала зміни в тодішній політиці («Політика експериментувала з мовою. <...> Після кількох місяців безжалеєсних нападів на тепер уже «старий» правопис (який так недавно був новим), не піддаючи його публічному обговоренню, не чекаючи навіть на його опублікування, **газети** перейшли без жадного попередження на новий, нікому, крім редакціям газет, ще неприступний. Пригадую, одного ранку я прийшов до УКІЖу і сидів в учительській, і туди вбігли стривожені дві мої студентки з першої групи з газетою «Комуніст» у руках. <...> – Що сталося? – питали вони в мене. – Тут зовсім не так надруковано, як ще вчора: не кляса, а клас, не авіяція, а авіація. Я, викладач, знав про це так само мало або нічого, як і вони. Я пробував припустити, що це був недогляд, помилка. Ні, казали вони, це не може бути помилка, це так від початку до кінця. І я, як викладач, і вони, як студенти, мусіли висновувати нові правила з практики газет і застосувати їх самі – негайно, невідкладно, всяка інша поведінка була б загрозливою і навіть згубною. Але цей епізод був тільки одним з виявів загального стану мови і офіційного наставлення до мови. Хтось невидимий ліпив її, як хотів» [3]).

8. Водночас у мемуарах подано й нищівну характеристику новоствореної періодики: як окремих видань («Я не був селяк, але й для мене «Літературний ярмарок» здався тоді занадто віддаленим від клясичного, виплеканого в Росії типу «толстого журналу», що його традиції провадили далі «Красная новь» і згодом «Новый мир». Наступник «Літературного ярмарку» «Пролітфронт» **пережився на суцільний примітив і доноцицтво, і читати там уже просто не було чого.** З 1928 року стала виходити «Критика», і я зразу став її передплатником, але за яких півтора року вона вже **перестала різнитися від «Гарту» й «Пролітфронту».** А народжена 1930 року «Літературна газета» не була ні літературною, ні газетою, а тим, що пізніше окреслили словом відомчий, та й до того з відомства примітивів, яким був ВУСПП» [3]; «<...> Головний тоді харківський літературний критик Гельфандбейн зажадав від мене статті до «Літературного журналу», цього хирлявого спадкоємця колишнього «Червоного шляху»,

тепер органу харківського відділу спілки письменників» [3]), так і порушених проблем та мови тодішньої преси («<...> Кожний міг навести пару цитат з Леніна й Сталіна, а подеколи Маркса і Енгельса, з газетними штампами, кожному відомими, про боротьбу кляс і передову роль пролетаріату» [3]).

9. Ю. Шевельов відобразив і цінності – чи точніше їх брак – що виражалося в радянських гаслах із тодішніх газет («Літом 1941 року радянські газети кинули гасло, спрямоване на кожного свого громадянина, чоловіка чи жінку, дорослого чи дитину: «Убий німця!», – страшне в своїй оголеності. Але це гасло прикладалося не тільки до ворога, воно прикладалося й до своїх: дай себе вбити! Людське життя не важило нічого, його навіть не пробували заощадити, як робили, зрештою, й у терорі тридцятих років. Не знаю, коли видано закон про те, що кожний полонений, захоплений у своїй свідомості, – злочинець і підлягає смертній карі» [3]).

У спогадах Ю. Шевельова відображено процеси, які відбувалися в українській мові під тиском тоталітарного режиму й позначалися передусім на періодичних виданнях, які були безпосереднім рупором влади за радянських часів [2, с. 47].

Насамперед мова періодичних видань 1920–1930-х років нерідко була перенасичена словами іншомовного походження та власними назвами, тому часто була складною для розуміння («Ніхто не вербував нас до комсомолу, ніхто не вимагав так званої громадської праці. Але певний тиск доби чи режиму вже починався, хоч і на перших кроках не дуже помітно. Пам'ятаю, як ми вчилися в ланці читати газети. Це не була проста справа. Лейбористи, фашисти, Муссоліні, Грамші, Прімо-де-Рівера, Макдоналд, Болдвін – усі ці імена й поняття не пояснювано в кожному числі газети, їх треба було знати, а пізнати можна було тільки через учиткування в газету. Пригадую, ми сидимо на якійсь драбині на подвір'ї Профшколи й стараємося розшифрувати, хто є хто і що на світі діється» [3]).

Процеси вилучення так званих репресованих слів і збіднення лексики відбито через контраст між особливостями радянської окупації Східної та Західної України: «Тут [у Львові – К.К.] справді все зовсім інакше, навіть на котромусь там чи не десятому місяці окупації. Та навіть окупація тут ще в рукавичках. Навіть обласна газета зветься «Вільна Україна» – де ж би щось таке з'явилося на території «старорадянської» України?» [3].

Учений часто згадує явище використання мовних штамтів у радянській пресі, прямо їх називаючи: «З немарксистським марксизмом було легше, бо кожний міг навести пару цитат з Леніна й Сталіна, а подеколи Маркса і Енгельса, з газетними штампами, кожному відомими, про боротьбу кляс і передову роль пролетаріату» [3].

Характеризуючи тодішню радянську пресу та її вплив на інші сфери життя, Ю. Шевельов використовує позначені негативною оцінкою надзвичайно промовисті метафори («задуха районної газети», «репильна забріхана преса»), уособлення («Преса накинулася на Курбасову виставу з виттям і скавулінням» [3]), а також однослівний номен «газетчина» з пейоративно конотованим суфіксом -чин-.

Показовими є й особливості синтагматики: у спогадах Ю. Шевельов постійно використовує в одному словосполученні чи реченні слово газетний разом із лексемами штамп, траффарет, агітація, жаргон, показуючи особливості казенної мови й вихолощеного, ідеологічно правильного змісту тодішньої періодики, повністю поставленої на службу режиму. Прикметно, що вчений характеризує й мистецтво за допомогою цієї ж лексики, показуючи деструктивний вплив ідеології на театр, кінематограф і художню літературу, а також їхніх творців («Від театрів тепер вимагалася газетна агітація плюс невеликий відсоток клясиків, виконуваних традиційно, без експериментування і оригінальності. Ужє «Березіль» мусів сплачувати данину цим вимогам. Курбас опирався драматургії Микитенка – Корнійчука, яка в суті речі вагалася між псевдореалізмом і газетчиною (хоч «Кадри» Микитенкові таки були поставлені Лесем Дубовиком у травні 1931 року), театр волів голу газетчину, принаймні вона не вимагала повернення до традиційного театру і, теоретично міркуючи, могла б іти по лінії плеканого «Березолем» жанру злободенних речей на зразок «Алло на хвилі...» і «Чотирьох Чемберленів». Текст творили переважно з газетного матеріалу «бригади» письменників, часом з участю самого Курбаса, це були оголені гасла, поодинокі інтермедії – так постала вистава «Товариш жєницина» про роль жінки в соцбудівництві – березень 1931 року і «Народження велетня» про будівництво Харківського тракторного заводу в жовтні того ж року. Але такі газетні монтажї не задовольняли ні театр, ні глядача і трималися на сцені дуже коротко. Це було не мистецтво, а жєсти одчаю» [3]).

Влучним концентрованим засобом характеристики у спогадах виступають складні слова з коренями *-газет-* і *-прес-* («<...> Автором *п'єси* – *ще дивніше* – *був не хто інший, а сам газетно-агітаційний Іван Микитенко. Як звичайно, Микитенко писав одну п'єсу раз на рік відповідно до гасел чергової пресово-партійної кампанії» [3]), причому прикметно, що їхнім другим компонентом є складники, чії значення пов'язані з політикою, що показує нерозривний зв'язок тогочасної періодики із суспільним ладом.*

Висновки та перспективи дослідження. Отже, як показав аналіз контекстів, у яких функціонували слова *преса, газета, газетний*, радянська

періодика 1920-х – початку 1940-х років у свідченнях очевидця постає збідненою змістом і мовою, повністю підкореною завданням влади й позначеною глибоко негативною оцінкою. Преса виконує переважно функції впливу та моделювання ідеологізованої картини світу й лише зрідка інформування. У ній відбуваються процеси запозичення слів іншомовного походження, евфемізації та збіднення словникового запасу. Перспективи подальшого дослідження мови українських періодичних видань полягають у вивченні процесів, які відбувалися на лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному мовних рівнях за тоталітарних часів.

Список літератури:

1. Дем'янчук І. Л. Радянські журнали і організація їх роботи. Київ : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1958. 36 с.
2. Лысакова И. Идеи М. М. Бахтина и социолингвистические исследования прессы. *Язык. Общество. Культура*. Вильнюс : Изд-во Вильнюс. ун-та, 1997. С. 44–50.
3. Шевельов Ю. В. Я – мене – мені... (і довокруги). Спогади. Частина перша. В Україні. Харків: Видання часопису «Березіль»; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2001. 428 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Sheveliov_Yurii/Ya_mene_mene_i_dovkruhy_Spohady.pdf (дата звернення: 18.03.2020).

Korotych K. V. YURIY SHEVELOV ABOUT TOTALITARIAN NEWSPAPERS (ON THE MATERIAL OF THE FIRST BOOK OF MEMORIES “I AM – ME – ME... (AND AROUND)”)

The article is devoted to the reception of the Ukrainian Soviet press by the outstanding scientist Yuriy Shevelov as a witness of the totalitarian era. The material for this article was the first book of memoirs by Yuriy Sheveliov “I – me – me... (and around)” (“Ya – mene – meni... (i dovkruhy)”), which covered the Ukrainian period of his life, which fell largely on Soviet times.

The author has identified in the article 9 main groups of contexts in which the words press and newspaper were used and their functions: naming, press as a means of informing, press as a means of falsification of events, press as an “organizer of the masses”, press attention as a signal for further arrest, negative evaluation of the journalist’s work in totalitarian times, the language of the press as a witness to changes in the policy, the characterization of the newly formed periodicals (both individual publications and the language of the Soviet newspapers and magazines).

Yuriy Shevelov as an eyewitness of the epoch accentuates the predominance of the function of influence over the informative function in the press of the 1920s – the first part of the 1940s, which coincides with the ideas expressed in other scientific research. Yuriy Shevelov uses negative metaphors and words with pejorative connotations to describe the completely submission to ideology of the Soviet periodicals and its destructive influence on literature, theatre and cinema.

It is found out that Yuriy Shevelov displayed in his memoirs the processes that took place in the Ukrainian language under the pressure of the totalitarian regime and that were displayed primarily in periodicals, which were a direct mouthpiece of power in Soviet times. These are the processes of active borrowing of words of foreign origin, euphemization and impoverishment of vocabulary.

In the memories of an eyewitness, the Soviet periodicals of the 1920s – the first part of the 1940s are shown to be impoverished in content and language, completely subordinate to the tasks of the authorities and with deeply negative estimate.

Key words: *Ukrainian press of the Soviet period, estimate, connotation, euphemism, stamp.*

Куньч З. Й.

Національний університет «Львівська політехніка»

Василишин І. П.

Національний університет «Львівська політехніка»

РОЛЬ АНТИЧНИХ КРИЛАТИХ ВИСЛОВІВ У ДОСЯГНЕННІ КОМУНІКАТИВНОЇ МЕТИ ОРАТОРА

Мета дослідження – з'ясувати роль античних крилатих висловів у текстах, призначених для публічного виголошення, у контексті впливу культурного складника на досягнення комунікативної мети оратора. Об'єктом дослідження є публічні виступи, в котрих використано античні крилаті вислови. Предмет дослідження – виявлення комунікативних функцій цих мовних засобів у кожному структурному елементі тексту публічного виступу, а також характер їхнього впливу на слухачів. Теоретичним підґрунтям стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем походження та особливостей вживання крилатих висловів. На основі аналізу текстів публічних виступів обґрунтовано теоретичні положення щодо ролі античних крилатих фраз у різних структурних компонентах текстів ораторських творів та виявлено їхній суттєвий вплив на такі складники комунікативної мети оратора, як привернення уваги слухачів, переконливість, виразність, точність, лаконічність, дотепність мовлення, а також підтримання інтелектуально-креативного складника в іміджі оратора. З огляду на їхнє місце в структурі тексту публічного виступу комунікативні функції крилатих висловів змінюються. Розташовані в назві промови або у вступі, вони сприяють приверненню уваги слухачів, розкривають перед ними основну думку майбутньої промови, посилюють довіру до промовця, адже світова інтелектуальна та духово-культурна спадщина має високий рівень сприйнятливості. В основній частині промови афористичні судження увиразнюють думку автора, надають більшої сили його аргументам, сприяють дотепності, влучності, лаконічності мовлення, а також надають висловлюванню точності, поглиблюють вираження думки. Античні крилаті вислови, використані у висновку, сприяють утвердженню ідеї оратора, запам'ятовуванню її. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в тематичній конкретизації емпіричної бази та аналізі сучасного публіцистичного дискурсу під кутом зору використання античних культурних компонентів.

Ключові слова: античні крилаті вислови, культурний складник, комунікативна мета оратора, переконливість, влучність, образність.

Постановка проблеми. В умовах сучасного відкритого демократичного суспільства великої ваги набуває вміння публічної людини (державного службовця, керівника будь-якого рівня, політика, громадського діяча) висловлювати свою думку. За тим, як людина говорить, у її співрозмовників та слухачів складається враження про її інтелектуальний розвиток, освіту й культурний рівень. Адже відомо: «що культурніша людина, то розвиненіша її мова, багатша на лексичний запас, розмаїтіша епітетами, метафорами, барвистіша вживанням прислів'їв та приказок» [2, с. 50]. Фразеологізми і крилаті вислови є особливо цінним матеріалом для лексичного наповнення промов, адже вони «конденсують величезний запас думок, емоцій, людського досвіду» [5, с. 6]. Тому доцільне

й уміле використання цих культурних надбань людства в мовленні оратора є, гадаємо, вагомим елементом його успіху в публічній діяльності, невіддільним чинником професійної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ролі античних крилатих висловів у досягненні комунікативної мети оратора не знайшло відображення в наукових публікаціях. Наукові пошуки у сфері дослідження цих стійких зворотів переважно стосуються вивчення їхнього тлумачення та походження. Так, у праці А. Коваль та В. Коптілова [5] зібрано крилаті вислови, вживані в українській літературній мові, та подано тлумачення й ілюстрації до них, виявлено походження та особливості їх уживання. Робота Н. Г. Корж та Ф. Й. Луцької [6] цікава тим,

що автори зосередили увагу саме на античних прислів'ях, приказках, літературних цитатах, розподіливши їх за тематичним принципом та супроводжуючи міфологічними та історико-літературними коментарями. Окремі роботи розглядають особливості мовного вираження художньо-естетичного пізнання дійсності, втіленого у фразеологічних засобах класичних і новоевропейських мов [4], порушують питання контексту вживання крилатих висловів у сучасній публіцистиці [3].

Постановка завдання. Мета цієї статті – в контексті вивчення впливу культурного складника на досягнення комунікативної мети оратора простежити, як цьому сприяють античні крилаті вислови. Задля реалізації поставленої мети потрібно реалізувати кілька завдань: по-перше, виявити найтипівіші ситуації вживання античних крилатих висловів у текстах, призначених для публічного виголошення; по-друге, з'ясувати їхні комунікативні функції та характер впливу на слухачів залежно від структурного елемента тексту, де застосовано античний вислів; по-третє, сформулювати рекомендації щодо основних напрямів мовного самовдосконалення оратора в контексті означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Крилатими висловами в науковій літературі називають влучні фрази видатних осіб, що їх часто повторюють різні люди в писемній та усній комунікації. На відміну від фразеологізмів, що давно стали безіменними витворами, крилаті вислови зберігають певний інтертекстуальний зв'язок із першоджерелом виникнення (літературним твором, конкретно історичною подією чи міфологічним переказом). Наголосимо, що авторська фразеологія як надбання світової культури, зокрема античної, є дуже давньою за своїм походженням, тому аудиторія може й не знати, кому саме належить той чи той крилатий вислів. Це й не обов'язково. Дослідники античних крилатих висловів наголошують: щоб вислів став крилатим, він «має бути не тільки вдало скомпонованим, лаконічним, влучним, а й повинен відзначатися великою смисловою місткістю, насиченістю, типовістю, що забезпечило б можливість його застосування в цілому ряді близьких, подібних ситуацій. Адже основними й необхідними ознаками крилатих слів є їх постійна відтворюваність, реактуалізація змісту стосовно нових історичних умов, іншої ідеології та способів мислення, конкретного контексту» [6, с. 19]. Публічній людині знання крилатих фраз допомагає виразно й лаконічно висловити свою думку, дати влучну й вичерпну характеристику

предмета чи явища, точно й глибоко оцінити ситуацію. Адже «фразеологія – найпоказовіший носій культури, оскільки в ній найкраще відображена етноментальність» [4, с. 41].

Розгляньмо публічний виступ з огляду на використання в ньому античних крилатих висловів, щоб виявити роль цих мовних засобів у кожному структурному елементі тексту. Будь-яка промова складається зі вступу, основної частини та висновку, а також зазвичай має назву. Кожен із цих структурних елементів відіграє свою композиційну роль і має своє цільове призначення. Безумовно, античні культурні компоненти, зокрема крилаті вислови, використовують у різних частинах публічного виступу, і в кожному з них вони виконують різні завдання та по-різному чинять вплив на слухачів.

Текст, призначений для публічного виголошення, має мати **назву**, що відображає мету висловлювання автора. Наприклад, стаття М. Калинич, що має назву «*Історія – вчителька життя, або ціна втрачених людських доль*» (1) містить крилатий вислів. У ній ідеться про солдата Афганської війни, а ідея твору така: слід врахувати помилки минулого і не допустити повторення війни. Саме завдяки використанню латинського вислову *historia est magistra vitae* (історія – вчителька життя) в контексті зіставлення цього афоризму з реаліями життя досягнуто втілення в назві статті її ідеї. У заголовках текстів крилаті вислови подають зазвичай саме в протиставленні чи зіставленні з іншими думками, оскільки такий засіб сприяє приверненню уваги: «Як розпізнати Наполеонів, або *прийшов, побачив, переміг*» (2), «Юлій Цезар *прийшов, побачив, переміг*. А як приходиш ти?» (3), «*Errare humanum est*: 50 нарисів з українського примарознавства» (4). Отже констатуємо, античний крилатий вислів, вплетений до назви, дає змогу, по-перше, привернути увагу до промови, по-друге, зорієнтувати в тематиці повідомлення або й ідеї автора, по-третє, викликає прихильність до промовця, який демонструє таким чином свій високий інтелектуальний та культурний рівень, вміння висловлюватися влучно, використовувати алюзії як інтелектуальний комунікативний засіб.

Вступ – це важливий складник промови, яка має на меті «встановити контакт з аудиторією, заволодіти увагою слухачів, викликати цікавість до викладу, накреслити змістову перспективу та показати бажання повідомити щось нове» [7, с. 164]. Розгляньмо кілька прикладів використання античних крилатих висловів у вступі. Приміром, блог Н. Мокрій під назвою «...залиши

майбутньому про себе згадку...» має такий вступ: «*“Historia est magistra vitae”*», – казали давні римляни. Історія вчить того, що нічого не вчить, додавали досвідчені люди. І це правда, тому що можна навести багато прикладів, коли історія чогось навчила, і також ще більше прикладів, що на помилках минулого ніхто не вчиться» (5). Ця вступна фраза показує читачеві, що авторка говоритиме про уроки історії, тобто вступ окреслює певну змістову перспективу та водночас своєю парадоксальністю інтригує, налаштовує на інформаційну новизну й таким чином сприяє встановленню контакту між комунікантами. Подібний вплив чинить на читача й крилатий вислів у наступному прикладі. В. Сухов, автор допису до газети «День» у рубриці «Україна incognita», подає такий вступ: «Історія цікавить людей не просто так, а лише в тому разі, якщо вона дає відповіді на запитання сучасності. Ще в Стародавньому Римі існувала приказка: *“Історія – вчителька життя”*. Не випадково під час економічної кризи багато хто почав цікавитися історією США 1930-х років або післявоєнної Німеччини, коли в цих країнах здійснювалися успішні реформи» (6).

Іноді насичення вступу цитатами, привертаючи увагу, водночас змушує до активної інтелектуальної діяльності, до серйозного осмислення всіх нагромаджених автором цитат і крилатих висловів, що може певною мірою насторожити. Наприклад, І. Дуда у виступі на тему «Історія: вчитель чи обманщик?» формулює таку вступну частину: «Якщо ти вистрелиш у минуле з пістолета, майбутнє вистрелить у тебе з гармати» – ця східна мудрість передбачає шанобливе ставлення до минувшини. Йй втворює класичний вислів Цицерона: *«Історія – вчителька життя»*. І майже поряд – діаметрально протилежні думки інших, не менш видатних умів: «Історія – це брехня, з якою всі згодні» Вольтера, «Історія вчить лише тому, що вона ніколи нічому не навчить народи» Гегеля. Або ж майже зовсім неповажливі «Історія – це дистильована плітка» шотландського історика Карлайла та «Історія – це брехня» короля автомобілебудування Генрі Форда. Цікавим є й дещо парадоксальний вислів Монтеск'є «Щасливий народ, історія якого нудна». Хто-хто, а українці на «нудність» своєї історії поскаржитися не мають підстав – драматичних і трагічних подій в ній цілком вистачає, щоб постійно носити тавро нещасливої нації» (7). І далі йдеться про події Переяславської ради. Такий розлогий вступ, насичений багатьма крилатими фразами, змушує читача дуже вдумливо й зосереджено сприймати

повідомлення автора. Крім того, слухач дістає певне інтелектуальне задоволення від глибини думки та обізнаності оратора, та водночас цей вступ викликає непорозуміння, чи насправді історія є вчителькою життя, чи уроки історії нічого нас не вчать.

Отже, античні крилаті вислови, використані у вступі, допомагають заволодіти увагою слухачів. Оскільки їхній зміст є зрозумілим і сприймається як істинний, то долучення до цього вислову додаткових ідей, особливо якщо вони парадоксальні, заперечують зміст крилатої фрази або доповнюють його, виявляє можливість довідатися щось нове, незвичайне, цікаве.

Виклад *основної частини промови* складається зазвичай з кількох змістових частин, пов'язаних між собою певними логічними зв'язками та збалансованих за змістом. Сприймаючи аргументи оратора, сформульовані в основній частині промови, слухач зазвичай враховує «не лише справедливість висловленої ідеї, а й емоційність, експресивність її звучання» [7, с. 169]. Приміром, у «Зверненні Президента України з нагоди Дня Гідності і Свободи» (2016 р.) застосовано крилату фразу, яка посилює емоційне сприйняття змісту повідомлення: *“Per aspera ad astra. Шлях до зірок пролягає через терни* – такий сенс крилатого вислову, який ми дуже добре знаємо. Та в листопаді 2013 ніхто навіть уявити собі не міг, наскільки важкі випробування підготувала нам доля... І яку високу ціну випаде заплатити за такі цінності, як свобода, гідність та незалежність» (8). Вживання цього крилатого вислову сприяє емоційному співпереживанню слухачів, викликає хвилювання через влучність і доцільність сказаного.

Ще одна важлива роль античних крилатих висловів, застосованих в основній частині промови, – сприяти увиразненню змісту повідомлення. До прикладу, у виступі почесного голови Незалежної асоціації телерадіомовників Т. Лебедевої на конференції «Майбутнє якісної журналістики в епоху цифрових технологій» (2013 р.) є такі слова: *«Дамоклів меч монетизації контенту погрозово завис над виданнями, які тримали марку якісного контенту. Цифрова ера додала викликів, і ризики збільшились у багато разів»* (9). Використання вислову *дамоклів меч*, що означає «небезпека або неприємність, що постійно загрожує кому-небудь» [8, с. 485] дає змогу уникнути вживання слова *загроза*, але водночас і демонструє високий рівень цієї загрози та її постійність, невідворотність.

Інший приклад – щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році»: «У новій Стратегії національної безпеки головною загрозою нацбезпеці названо агресію Росії в усіх її формах, спрямовану на виснаження української економіки, підлив суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території. Ця загроза – як той *гострий дамоклів меч, що звисає над головою на кінській волосині*. У таких умовах, це очевидно, житиме – на жаль, ми мусимо констатувати – ще не одне покоління українців» (10). Використання цього античного крилатого вислову в метафоричній формі увиразнює зміст повідомлення, робить його прозорішим, сприйнятливішим, експресивнішим.

Давньогрецький філософ Аристотель у третій книзі «Риторики» значну увагу приділив пізнавальним, переконувальним і художнім особливостям влучних висловів, особливо їхній метафоричності. Він пише, що завдяки метафоричності виникає зрозумілість, приємність і краса стилю [1, с. 130]. Аристотель вважає прислів'я сильними доказами й рекомендує їх уживати для переконання слухачів, оскільки істинність афоризмів є загальноновизнаною і незаперечною. Це підтверджує і цитата з публікації «Як стати і бути багатим: Філософія індивідуального успіху»: «Шлях до успіху лежить у нашому мисленні, думках, уяві. Найперше, чого потрібно навчитись, – вміти мислити. Вміти розрізняти основне й другорядне. Не “засмічувати” свій мозок усім тим, що диктує нам суспільство. А для того, щоб здорово мислити, потрібне розслаблення тіла та думки. Адже *в здоровому тілі – здоровий дух*» (11).

Використання крилатих античних висловів дає також змогу зробити певні змістові акценти в промові. Так, у виступі Президента України на відкритті XXV Форуму видавців у Львові (вересень 2018 р.) вживання крилатого вислову підкреслює рішучість і незворотність дії: «Якщо раніше, в тому числі і у Львові, ми говорили про те, що головне, що загрожує українському книговидавництву – це те, що українці купують російську книгу. Сьогодні цього вже немає. Ми *перейшли той рубікон*. Ми сьогодні в своїй державі будемо читати свої книжки на своїй мові!» (12). А у виступі Ліни Костенко під час презентації книги «Зоря на ім'я Полин: пам'ятаючи Чорнобиль» звучать іронічно-досадні нотки: «Двадцять п'ять років – це ж чверть століття! А сьогодні ті самі балачки, що були двадцять п'ять років тому.

Чорнобильську АЕС закрили 15 грудня 2000 року. Робили це у палаці “Україна” під фанфари, співалося “Чорнобиль forever!”, говорилося: *дамоклів меч*, який нависав над Україною, вже не хилиться. Що ж ми маємо? Відзначили – і все. І роз'їхалися» (13).

У контексті зіставлення з іншою думкою античний крилатий вислів може звучати сатирично і не лише привертати увагу, а й викликати емотивне співпереживання з автором. Наприклад: «Вважаємо, що Поклонська має право на висловлення своєї позиції з кожного питання. *Людині властиво помилятися*, а громадяни Росії мають право на здоровий сміх. Якщо Поклонській заборонити доступ в ефір, то діяльний депутат весь вільний час буде витрачати на запити в прокуратуру з вимогою перевірити фільми, яких вона не дивилася. І тоді в країні, яка зараз переживає непрості часи, буде менше посмішок. Люди стануть нещасні, а режисери закатовані прокурорськими перевітками» (14).

Висновок промови – це підсумок усього сказаного, узагальнення думок основної частини. У ньому автор має «підкреслити зміст і значення сказаного, створити відповідний настрій наприкінці виступу» [7, с. 169]. Античні крилаті вислови, безумовно, сприяють досягненню цієї мети. Наприклад, Б. Вовченко у висновку до свого листа в інтернеті «Наше майбутнє – в наших руках» зазначає: «Тож, нам під силу змінити наше життя на краще, достатньо лиш захотіти. *Кожен з нас – творець власного щастя*. Наше пізніше життя залежить від наших дій сьогодні. І завжди слід пам'ятати, що наше майбутнє в наших руках, тож головне – не опускати їх» (15). Такий висновок завдяки використанню крилатої фрази утверджує слухачів у слушності висловленої думки; афоризм, вплетений у формулюванні висновку, маючи загальновідоме звучання, допомагає сфокусуватися на ідеї оратора й запам'ятати її.

Дбаючи про власний імідж та прагнучи достукатися до серця кожного свого слухача або читача, оратор повинен усвідомити: «людина, яка володіє великим словниковим запасом, може висловлюватися точніше, багатше, слова вибирати виразніші, описувати події барвистіше, ніж та, яка має бідний словник» [2, с. 52]. Тому публічна особа має подбати про вироблення вмінь і навичок влучного, образного, лаконічного, дотепного мовлення. *Говори – і я тебе побачу* – цей крилатий вислів античного філософа Сократа підтверджує, що за вмінням висловлювати думки можна виявити рівень загального культурного розвитку людини,

її освіченість. Отже, дбати про мовне самовдосконалення – це оволодівати «золотим ключиком», що згодом відчинятиме численні двері та серця, створюватиме ораторові імідж високопрофесійної людини. Для збагачення свого словникового запасу слід виробити звичку записувати влучні вирази і вводити їх до свого мовлення.

Висновки та пропозиції. Античні крилаті вислови не втрачають своєї актуальності, оскільки «стверджують високі моральні принципи, сповнені непідробними гуманістичними ідеалами, лаконічно передають глибокі думки» [4, с. 35]. Дослідження ролі античних крилатих фраз у різних структурних компонентах ораторських текстів виявило їхній суттєвий вплив на такі складники комунікативної мети оратора, як привернення уваги слухачів, переконливість, виразність, точність, лаконічність, дотепність мовлення, а також підтримання інтелектуально-креативного складника в іміджі оратора.

Зважаючи на їхнє місце в структурі тексту публічного виступу, комунікативні функції крила-

тих висловів змінюються. Розташовані в назві промови або у вступі, вони сприяють приверненню уваги слухачів, посилюють довіру до промовця, адже світова інтелектуальна та духово-культурна спадщина має високий рівень сприйнятливості. В основній частині промови афористичні судження увиразнюють думку автора, надають більшої сили його аргументам, сприяють дотепності, влучності, лаконічності мовлення, а також поглиблюють експресію. Античні крилаті вислови, використані у висновку, сприяють утвердженню ідеї оратора, запам'ятовуванню її. Отже, кожна публічна людина, що прагне досягти успіху в ораторській діяльності, мусить працювати над виробленням навичок влучного, образного, лаконічного мовлення, насиченого крилатими висловами. Це, безумовно, сприятиме досягненню комунікативної мети.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в тематичній конкретизації емпіричної бази та аналізі сучасного публіцистичного дискурсу під кутом зору використання античних культурних компонентів.

Список літератури:

1. Античные риторика. Под ред. А. А. Тахо-Годи. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 350 с.
2. Вознюк Г. Л., Куньч З. Й. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторика. *Український смисл. Науковий збірник за редакцією доктора філологічних наук, професора І.С. Попової*. Дніпропетровськ, 2016. С. 47–56.
3. Григораш А. Використання крилатих висловів у сучасній публіцистиці (на матеріалі сучасної преси України). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38238/25-Grigorash.pdf?sequence=1>.
4. Звонська Л. Л. Афористика класичних мов та новоєвропейські мови. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Вип. 24. 2010. С. 35–44.
5. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові: Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Вища школа, 1975. 334 с.
6. Корж Н. Г., Луцька Ф. Й. Із скарбниці античної мудрості. Київ : Вища школа, 1988. 320 с.
7. Риторика : підручник. Вид. 2-е випр. і доп. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 496 с.
8. Фразеологічний словник української мови. Книга 1. Друге видання. Київ : Наукова думка, 1999. 528 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Калинич М. Історія – вчителька життя, або ціна втрачених людських доль. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2015_1/49.pdf.
2. Як розпізнати Наполеонів, або прийшов, побачив, переміг. URL: <http://www.tyupvannia.info/uk/content/yak-rozpoznati-napoleoniv-abo-priyshov-pobachiv-peremig>.
3. Юлій Цезар прийшов, побачив, переміг. А як приходиш ти? URL: <https://ask.fm/a/aoh8497m>.
4. Гордієнко Я. Errare humanum est: 50 нарисів з українського примарознавства. URL: <http://stage.book-ye.com.ua/catalog/suchasna-ukrayinska-proza/errare-humanum-est-50-narysiv-z-ukrayinskoho-prymaroznavstva/>.
5. Мокрій Н. ...Залиши майбутньому про себе згадку... URL: <http://natasholoviy.blogspot.com/>.
6. Сухов В. Україна Incognita. Зворотній зв'язок. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/vasil-suxov.html>.
7. Дуда І. Історія: вчитель чи обманщик? URL: <https://zz.te.ua/istoriya-vchytel-chy-obmanschyk/>.
8. Звернення Президента України з нагоди Дня Гідності і Свободи» (20 листопада 2016 р.). URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-gidnosti-i-svob-38796?aid=13P92Y.wghot>.
9. Чому важко продати якість. URL: https://ms.detector.media/web/online_media/chomu_vazhko_prodati_yakist/.

10. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». URL: <https://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-u-35412>.
11. Як стати і бути багатим: Філософія індивідуального успіху. URL: <https://book-case.in.ua/2017/07/03/як-стати-і-бути-багатим-філософія-інди/>.
12. Виступ Президента України на відкритті XXV Форуму видавців у Львові (вересень 2018 р.). URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-vidkritti-xxv-forumu-vidavciv-49690>.
13. Костенко Л. Виступ на презентації книги «Зоря на ім'я Полин: пам'ятаючи Чорнобиль». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x40VWUx9rIs>.
14. Поклонській хочуть дозволити нести нісенітницю. URL: <https://styler.rbc.ua/ukr/tsirk/poklonskoj-hotyat-razreshit-nesi-chush-rf-1478616726.html>.
15. Вовченко Б. Наше майбутнє – в наших руках. URL: <http://ij.ogo.ua/ya-zhurnalist/nashe-maybutnye-v-nashih-rukah/>.

Kunch Z. Yo., Vasylyshyn I. P. THE ROLE OF ANCIENT IDIOMATIC PHRASES IN ACHIEVING THE COMMUNICATIVE PURPOSE OF THE SPEAKER

The purpose of the research is to substantiate the role of ancient idiomatic phrases in the public speaking texts to achieve the communicative purpose of the speaker in the context of cultural component influence. The object of the study is public speaking, where ancient idiomatic phrases are used. The subject of the study is the identification of the communicative functions of those linguistic means in each structural element of the public speech text, as well as, the nature of their influence on listeners. The theoretical background of the research are domestic and foreign articles related to the problems of ancient idiomatic phrases origin and peculiarities of their use. Basing on the analysis of public speech texts the theoretical propositions of the role of ancient idiomatic phrases in different structural components of oratorical texts were substantiated. Also, it was detected, that the significant influence on such components of speaker's communicative purpose are attracting the attention of listeners, convincing, expressiveness, precision, accuracy as well as maintaining the intellectual and creative component of the speaker's image. In spite of the place where ancient idiomatic phrases are used their meaning changes. Located in the title of the speech or in the introduction, they help to attract the attention of the listeners, reveal to them the main idea of the forthcoming speech, increase the credibility of the speaker, because the intellectual and spiritual world and cultural heritage has a high level of receptivity. In the main part of the speech, aphoristic judgments express the author's opinion, give greater strength to his arguments, contribute to wit, precision, conciseness of speech, as well as, give accuracy and deepen thought. The ancient idiomatic phrases that are used in the conclusion help to assert the speaker's idea and to remember it. We see further research prospects in the thematic elaboration of the empirical base and the analysis of contemporary journalistic discourse from the perspective of the use of ancient cultural components.

Key words: *ancient idiomatic phrase, cultural component, communicative purpose of the speaker, persuasiveness, clarity, imagery.*

Лагута Т. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Вержанська О. М.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

РОЛЬ МЕТАФОРИ В МОВЛЕННЄВІЙ ПРАКТИЦІ ВИКЛАДАЧА

Стаття присвячена з'ясуванню ролі метафори в мовленнєвій практиці викладача. Описані лінгвістичні концепції метафор. Розглянуті класифікації метафор. Обґрунтовано твердження, що метафора має особливе значення в мовленнєвій практиці викладача: вона становить підґрунтя мовленнєвих прийомів доступного викладу матеріалу; метафора виконує організаційну функцію, допомагає студентам швидше й легше сприймати основну думку. Використання метафор сприяє досягненню цілей і завдань навчання іноземної мови і є раціональним і дієвим засобом навчання. Найважливішою стильовою рисою мовлення викладача є прийом образного викладу матеріалу, вибір якого завжди індивідуальний і зумовлений особистими і творчими особливостями викладача. Наблизити навчальний матеріал до інтересів студентів, зробити його привабливим, наповнити позитивними емоціями – значить сприяти його засвоєнню. Метафора відіграє значну роль у пізнанні, здійснюваному людиною. Метафора спричиняє виникнення комплексу асоціацій, уявлень, нове розуміння традиційних термінів і понять. Метафоризація впливає на свідомість, смислову сферу особистості, сприяє запам'ятовуванню. Метафори глибоко детермінують характер викладання предмета і сприйняття дисципліни студентами. Особливою є роль метафор у живому спілкуванні. Цю роль не можна применшити в організації пізнавальної педагогічної комунікації на занятті. Без метафор неможливо організувати педагогічний дискурс, забезпечити розуміння й осмислення матеріалу. Мовлення викладача має бути зразком для сприймання його студентами, тому педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови. Риторична культура викладача проявляється насамперед у вмінні доцільно добирати мовні засоби риторичної майстерності з метою педагогічного впливу, аби більш точно, чітко, виразно й образно передати власні думки, знання, переконання, загальнокультурні й духовно-національні цінності.

Ключові слова: лінгвістична концепція, метафора, мовленнєва практика, риторика, функція.

Постановка проблеми. Із розвитком процесів гуманізації та демократизації в українському суспільстві закономірно поживаються науковий інтерес до загальної риторики, її теорії і практики, яка формує думку, мовленнєву майстерність, морально-етичні почуття, виховує мовно-естетичний смак.

Проблеми сучасної педагогічної риторики (загальної та фахової) у вітчизняній школі та ЗВО потребують більшої уваги. Над ними працюють А. Габідулліна, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, Л. Мацько, В. Ницета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Сагач та інші. Зокрема, А. Нікітіна в монографії «Педагогічний дискурс учителя-словесника» [8] зазначає, що педагогічна риторика дає змогу застосовувати оптимальні мовленнєві технології, творчо

використовувати їх так, аби мовлення досягало поставленої мети й було організовано відповідно до завдань і надзавдань педагогічної діяльності, щоб через грамотну організацію спілкування можна було досягти справжнього професійного успіху й самореалізації [8, с. 126].

Незважаючи на очевидний інтерес науковців до питань педагогічної риторики, теорія проблеми розроблена недостатньо, а в навчально-виховній практиці розвивальний потенціал риторики педагога використовується неповною мірою. Натомість засобами педагогічної риторики можна вдосконалити професійну діяльність викладача. Саме тому своєчасною є розробка теорії та практики формування техніки та культури мовлення педагога.

На нашу думку, постановка проблеми та її актуальність пов'язані з необхідністю внесення

змін у мову викладання тієї чи іншої дисципліни, зокрема, однією з таких змін може бути оновлення метафор, що використовуються під час викладання конкретних навчальних предметів.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в описі лінгвістичних концепцій метафори, класифікацій метафор; в обґрунтуванні твердження, що метафора має особливе значення в мовленнєвій практиці викладача: вона становить підґрунтя мовленнєвих прийомів доступного викладу матеріалу; метафора виконує організаційну функцію, допомагає студентам швидше й легше сприймати основну думку.

Виклад основного матеріалу. Під час проведення заняття з української мови викладач використовує різні комунікативні (як підготовчі до риторичних) та риторичні прийоми як способи навчальної діяльності. Особливі мовленнєві техніки, яких потребує риторика викладача, та важливі в них прийоми описує Л. Шевцова, один із співавторів монографії з педагогічної риторики [9]: метафоризація мовлення, сторітелінг, поєднання мовленнєвої риторики з комп'ютерною презентацією теми тощо [9, с. 184]. Ці техніки є умовою результативності педагогічної діяльності, спрямованої на досягнення пізнавальних, розвивальних і виховних цілей навчання мови. На думку дослідниці, метафорично виражений початок чи кінець заняття, із використанням образних текстів лінгводидактичного спрямування підвищує й утримує навчальну мотивацію студентів, полегшує сприймання тематичного матеріалу, пробуджує думку і слово мовної особистості студента. Метафоричність мислення, як відомо, активізує емоційну пам'ять і сам процес пізнання [9, с. 184].

Дослідження в теорії метафори розпочаті Аристотелем і налічують понад дві тисячі років. Займаючись проблемами поезики й риторики, Аристотель розглядав метафору тільки як фігуру мовлення, але не говорив про метафору як про індивідуальне мовне явище. Сам Аристотель, наполягаючи на тому, що в міркуваннях слід уникати вживання метафор, високо цінував їх як спосіб опису не того, що було, а того, що могло бути можливим з огляду на ймовірність або необхідність [1].

Довгий час уживання метафор вважалося неможливим для мови науки через неприпустимість появи неточностей, пов'язаних із двозначністю. Такі погляди почали змінюватися в ХХ-му столітті. Метафору починають сприймати як невіддільний елемент мовлення, а наукове пізнання розглядають у нових вимірах. Сучасні дослідники [4] розглядають метафоричні вирази

як один із найважливіших засобів конструювання мови, її розширення, як спосіб зв'язку природної мови й мови науки, а також виявляють інші аспекти вживання метафор, таким чином, вони намагаються розв'язати проблему, що виявилася непосильною для минулого – проблему становлення нового знання [3].

Г. Складарська виділяє чотири напрями вивчення метафори, що сформувався в 60–70 роках ХХ століття [11]: номінативно-предметний, формально-логічний, психологічний, лінгвістичний. Дослідниця не без підстав стверджує, що кількість течій у вивченні метафори останніми роками значно збільшилася. Г. Складарська виокремлює різноаспектні лінгвістичні концепції, як-от: семасіологічний напрям, що вивчає семантичні процеси під час формування метафоричного значення, співвідношення сем у вихідному й метафоричному значеннях, механізми утворення метафори, специфіку денотата мовної метафори, характер конотативних елементів; ономазіологічний напрям, що розглядає метафору з погляду її предметної віднесеності, в аспекті співвідношення мовних одиниць із позамовними об'єктами, гносеологічний напрям (мовна метафора разом із іншими лексичними засобами бере участь у членуванні світу і в репрезентації дійсності); логічний напрям (властивість метафори поєднувати два поняття); лінгвістичний напрям, що займається виявленням і класифікацією мовних властивостей метафори (морфологічних, словотворчих, синтаксичних); лінгвостилістичний напрям вивчає метафору в лінгвістичному та стилістичному аспектах; психолінгвістичний напрям, що вивчає мовну метафору в аспекті теорії мовотворення та сприйняття мовлення, експресіологічний напрям – напрям вивчення метафори, пов'язаний з описом її експресивних властивостей; лінгвістико-літературознавчий напрям, що описує лінгвістичні властивості художньої метафори; лексикологічний напрям пов'язаний з описом та оформленням мовної метафори в аспекті словникової практики.

В історії філології висувалися різні принципи класифікації метафор, найдавнішим серед яких є логічний принцип. Згідно з цим принципом встановлюються основні класи понять, і всі процеси метафоризації поділяються за чотирма типами переносів: 1) жива природа – нежива природа (істота – неістота); 2) нежива природа – жива природа (неістота – істота); 3) жива природа – жива природа (істота – істота); 4) нежива природа – нежива природа (неістота – неістота).

Існує кілька класифікацій метафор, виділених сучасними дослідниками. Н. Арутюнова, розглядаючи функціональні типи мовної метафори, виділяє номінативну метафору, образну, когнітивну (ознакову), генералізаційну (як кінцевий результат когнітивної метафори [13]). В. Москвін зазначає, що загальної теорії метафори досі немає, що в спеціальній літературі відсутня вичерпна, а головне, переконлива й несуперечлива інформація про різновиди метафоричних найменувань [6]. Науковець пропонує класифікацію за п'ятьма параметрами: тематичним, семантичним, функціональним, структурним та контекстуальним.

Досить різноманітними є функціональні типи метафор. Одна з основних функцій метафори – номінативна, що полягає в номінації об'єкта, який ще не має власного найменування (*застібка-блискавка, супутник Землі*). Декоративна, чи образна, метафора виконує функцію прикрашення мови (*срібло волосся, діамантова роса, волошкові очі, вогонь життя*). Образні метафори повністю зберігають двоплановість змісту та внутрішню форму. Такі метафори є «живими», сповненими емоцій. Вони своєю чергою поділяються на образні загальнономовні (*час летить, дні біжать*) та індивідуально-авторські (*Тополі по волі стоять собі, мов сторожа, розмовляють з полем* (Т. Шевченко)). Щоб пояснити що-небудь не дуже зрозуміле, маловідоме, нерідко вдаються до порівнянь, або до метафор. Такі «пояснювальні» метафори й порівняння широко використовуються в науковому мовленні (метафори зазначеного функціонального типу називають також педагогічними, дидактичними). Оцінна метафора має місце, коли засобами метафоризації дають кому-небудь чи чому-небудь оцінку (про людей: *лисиця, ведмідь, осел* тощо).

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих властивостей педагогічного мовлення є його виразність. Виразність становить особливості структури мовлення, які підтримують увагу та інтерес у слухача. Виразним вважається таке мовлення, яке за допомогою відповідних засобів, прийомів викликає особливий інтерес, посилену увагу співрозмовника до змісту й форми мовлення, формує відповідну інтелектуальну, психологічну чи емоційну реакцію на почуте чи прочитане. Виразність мовлення містить образність. Зазначимо, що виразність мовлення характеризується як складне, неоднозначне явище, що поєднує дві взаємопов'язані риси – естетичну (художність, образність) та емоційну (експресивність). Водночас образність є однією із субкатегорій експресив-

ності. Мовленнєва експресія – складна лінгвістична категорія, що спирається на комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили висловлювання. Поняття «експресія» іноді ототожнюють із поняттям «експресивність». Але це не одне й те саме. Якщо експресія – це інтенсифікація (збільшення, підсилення) виразності, то експресивність – це вже сама інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напруження почуттів у слухача.

На відміну від традиційних досліджень педагогічної метафорики, сучасні публікації пов'язані переважно з двома аспектами метафоричної семіотики: когнітивною семантикою метафори й прагматикою метафори. У першому випадку метафора розглядається як відображення концептуальної картини світу суб'єктів освітнього процесу, а увага дослідників зосереджена на виявленні базових метафор та їх референцій [2]. У прагматично орієнтованих дослідженнях метафору тлумачать як засіб ефективного впливу на суб'єктів освітньої діяльності, посилення ефективності освітнього процесу [2]. При цьому важливо брати до уваги, що когнітивно-семантичні дослідження в перспективі орієнтовані на використання результатів на практиці, а прагматичні дослідження неможливі без попереднього аналізу когнітивних структур, тому чітке розмежування не завжди є можливим.

У гносеології [5] підкреслюється, що важливість метафоризації пояснюється колосальною роллю метафор у пізнанні, здійснюваному людиною. Л. Мікешина відзначає кілька важливих моментів використання метафор у науці [5]. Метафора, тобто використання слова або виразу не за прямим призначенням, ініціює перетворення сенсу слова й виникнення комплексу асоціацій, уявлень, нове розуміння традиційних термінів і понять. Метафоричне використання мовних конструкцій, підкреслює Л. Мікешина, дозволяє подумки розірвати жорсткий зв'язок конкретної властивості й конкретного об'єкта, вважати цю властивість загальною для різнотипних об'єктів, на цій підставі будувати більш широкі класи, об'єднувати різнорідні об'єкти в єдину систему, абстрактну властивість розглядати як таку, що замінює реальний об'єкт. Метафора використовується і там, де описуються недоступні для

безпосереднього спостереження об'єкти або гіпотетичні, модельні об'єкти, не включені до емпіричних досліджень [5]. Таким чином, метафоризація впливає на свідомість, смислову сферу особистості, сприяє запам'ятовуванню.

На наш погляд, метафори, що використовує викладач, глибоко детермінують характер викладання предмета і сприйняття дисципліни студентами. Особливою є роль метафор у живому спілкуванні. Цю роль не можна применшити в організації пізнавальної педагогічної комунікації на занятті. Метафори властиві науковому мовленню, вони забезпечують не синтаксичний, а переважно прагматичний аспект використання мови. Тому вони важливі для смислової педагогіки. Метафоризація – це один із найважливіших механізмів мислення. Без метафор неможливо організувати педагогічний дискурс, забезпечити розуміння й осмислення матеріалу.

Усне мовлення є найважливішим елементом професійної майстерності сучасного педагога і призначене не тільки для виконання навчальних завдань. Виразне мовлення допомагає викладачеві створити атмосферу колективного естетичного переживання, ситуацію естетичної комунікації, коли навчальне спілкування підпорядковується законам художньої логіки. Мовне виховання має здійснюватися невинно, педагогічний сенс оволодіння подібними засобами мови, виразністю мови визначається й тим, що в них виражається оцінне ставлення людини до світу, його моделювання й смислова інтерпретація, що є важливими чинниками інтелектуально-емоційного впливу на студентів. Мовленнєвий артистизм – це яскравий вияв у мовленні особистості викладача, уміння творити в мовленні, викликаючи у студентів емоційно-чуттєвий відгук. Це її енергетика, інтенсивність, асоціативність, виразність, експресивність, тонке й доречне використання невербального мовлення.

Сучасна наука використовує цілу низку метафор як засобів демонстрації та доведення певних наукових, наприклад, природничих положень. Наука стає занадто складною, отже, аби зрозуміти та пояснити її, треба або нагромаджувати вузькодисциплінарну термінологію, або використовувати формалізовану мову науки, недоступну широкому загалу. Тому використання метафор як наочних та простих образів, що відображають складні явища, призвело до появи таких «гранд-

нарративів» сучасної науки, як «кіт Шредингера», «атомарна модель Сонячної системи», «чорна діра», «мережева культура», «метелик, що викликає торнадо», «первісний бульйон», «сфера, яка викривляє», «читання геному» тощо [4, с. 41].

Мовлення викладача має бути зразком для сприймання й наслідування його студентами, тому педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови тощо. Риторична культура викладача проявляється насамперед у вмінні доцільно добирати мовні засоби риторичної майстерності з метою педагогічного впливу, аби більш точно, чітко, виразно й образно передати власні думки, знання, переконання, загальнокультурні й духовно-національні цінності. Важливе значення сьогодні надається професійному мовленню майбутнього філолога, що передбачає насамперед високий рівень мовно-риторичної компетентності як основну вимогу до нього як до фахівця. Оволодіння риторичною компетентністю дасть змогу студентам аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності.

Висновки. Таким чином, зазвичай метафора – це носій інформації, діючий засіб збудження мисленнєвої діяльності та уяви читача чи співрозмовника. Часто метафора є прикрасою в мові, збагачуючи її неймовірними фарбами та зацікавлюючи отримувача інформації. Метафора має модальність, за допомогою якої мовець виражає своє ставлення до денотату як предмета думки, об'єкта висловлювання. У мовленнєвій практиці викладача метафори є раціональним і дієвим засобом навчання студентів іноземної мови. Найважливішою стильовою рисою мовлення викладача є прийом образного викладу матеріалу, вибір якого завжди індивідуальний і зумовлений особистими і творчими особливостями викладача. Наблизити навчальний матеріал до інтересів студентів, зробити його привабливим, наповнити позитивними емоціями – значить сприяти його засвоєнню.

Перспективи подальших досліджень полягають, на нашу думку, у вивченні концептуального потенціалу метафори. Майбутнє в цій галузі належить синергетичній єдності, глибокій міждисциплінарній взаємодії між природничими науками та логікою й лінгвістикою.

Список літератури:

1. Аристотель. Риторика. Античные риторики. Москва : Просвещение, 1978. 328 с.
2. Веряева Ю. А. Метафоризация как инструмент обеспечения личностно-ориентированного образования. 2009. С. 158–161. URL: http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/299/image/299_158-161.pdf (дата звернення: 18.03.2020).
3. Гусев С. С. Наука и метафора. Ленинград : Изд-во Ленингр. унта, 1984. 152 с.
4. Метафора та її семіотичний контекст : матеріали науково-практичного семінару : тези доповідей. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 82 с.
5. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. *Методология научного исследования: учеб. пособие*. Москва : Прогресс-Традиция, 2005. 464 с.
6. Москвин В. П. Стилистика русского языка. Приемы и средства выразительной и образной речи (общая классификация) : пособие для студентов. Волгоград : Учитель, 2000. 198 с.
7. Ницета В. А. Риторичні засоби та їх роль в усному мовленні вчителів-словесників. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика* : колект. моногр. / за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. С. 134–153.
8. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя словесника : монографія. Київ : Ленвіт, 2013. 338 с.
9. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С.О. Караман та ін. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
10. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика : навч.посібник. Київ : КНЕУ, 2009. 298 с.
11. Склярєвская Г. Н. Метафора в системе языка. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 150 с.
12. Супрунова Л. В. Метафора в речи преподавателя как приём смыслового акцентирования. Наука ЮУрГУ : материалы 66-й научной конференции. Секции социально-гуманитарных наук. 2014. С. 417–423. URL: <https://dspace.susu.ru/xmlui/bitstream/handle/0001.74/4014/27.pdf> (дата звернення: 18.03.2020).
13. Теория метафоры: сборник / общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. Москва : Прогресс, 1990. 512 с.
14. Харченко В. К. «Белые пятна» на карте современной лингвистики. Москва : Издательство литературного института им. А. М. Горького, 2008. 168 с.

**Laguta T. N., Verzhanskaya O. N. THE ROLE OF METAPHOR
IN THE LANGUAGE PRACTICES OF THE TEACHER**

The article is devoted to elucidate the role of metaphors in speech of the teacher. Describes the linguistic theory of metaphors. Classification of metaphors. It justifies the claim that metaphor is of particular importance in speech of the teacher: it is the basis of speech techniques accessible presentation of a material; metaphor performs a managerial function that helps the students faster and easier to perceive the main idea. The use of metaphors contributes to the achievement of the goals and objectives of learning a foreign language and is a rational and effective learning tool. The most important stylistic feature of the speech of the teacher is receiving creative presentation, the choice is always individual and due to personal and creative features of the teacher. To bring the learning material to students' interests, to make it attractive, to fill with positive emotions means to facilitate its absorption. Metaphor plays a significant role in cognition performed by man. Metaphor initiates the transformation of the meaning of words and the appearance of complex associations, perceptions, a new understanding of the traditional terms and concepts. Metaphorization affects the mind, the semantic sphere of the person, promotes memorization. Metaphors are deeply determining nature of the subject and the perception of discipline by students. Special is the role of metaphors in real communication. This role can be minimized in the organization of cognitive pedagogical communication in class. The metaphors inherent in scientific language, they are not syntactic, but mainly the pragmatic aspect of language use. Without metaphors it is impossible to organize the pedagogic discourse, to ensure understanding and comprehension of the material. The teacher's speech should be a model for students to perceive it, so the teacher must constantly improve their own speech, cultural and rhetorical skills as the basis of their rhetorical skills, observing intonation, style, and norms of literary pronunciation. The rhetorical culture of the teacher is manifested in the ability to select the language means of rhetorical skill with the aim of pedagogical influence in order to more accurately, clearly, clearly and figuratively convey their thoughts, knowledge, beliefs, general cultural and spiritual-national values.

Key words: function, linguistic concept, metaphor, rhetoric, speech practice.

Лазаренко С. В.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Назаренко О. М.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовані різні погляди на поняття «прецедентність», виокремлені широкі (враховує лінгвістичний і когнітивний аспекти прецедентності) та вузький (грунтується лише на лінгвістичному аспекті) підходи щодо трактування його природи, схарактеризоване власне розуміння прецедентності, з огляду на яке запропонована власна дефініція поняття «прецедентний феномен», а саме: прецедентні феномени визначено як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер, неодноразово відтворюються в мовленні, викликають різноманітні асоціації між текстом-донором (прототекстом) і текстом-реципієнтом, надаючи останньому нових / додаткових смислів. Відзначено, що в сучасному українському публіцистичному тексті прецедентні феномени відіграють важливу роль, адже є одним із засобів реалізації маніпулятивної функції окреслених текстів. Крім того, з'ясовано, що від особливостей сприйняття читачів прецедентних феноменів залежить рівень ефективності комунікативного наміру адресанта. Відповідно до цього наголошено, що найбільш повне та адекватне вивчення прецедентних феноменів можливе лише за умов міждисциплінарного підходу та зміщення акцентів у ланцюгу «адресант – текст – адресат» на останній компонент. З огляду на особливості сприйняття прецедентних феноменів, що активно функціонують у сучасному українському публіцистичному тексті, представниками різних соціокультурних груп були встановлені найбільш релевантні для тексту цього стилю критерії типології прецедентних феноменів, до яких відносимо: обсяг, ідентичність форми, експліцитність / маркованість, відомість, перцептивність, рівень активізації когнітивної діяльності. Відповідно до цих критеріїв були визначені такі типи прецедентних феноменів: 1) обсяг: прецедентні імена та назви, цитати (зокрема й апікації), текстові алюзії, центонний текст, переказ і варіації на тему претексту; 2) ідентичність форми: прецедентні феномени, що формально тотожні прототексту; прецедентні феномени, що зазнали семантико-синтаксичної трансформації; 3) експліцитність: марковані / атрибутивні; немарковані / без атрибуції; 4) відомість: загальновідомі; національно марковані; спеціалізовані; 5) перцептивність: прецедентні феномени, які реципієнт ідентифікує та дешифрує без перешкод; прецедентні феномени, які реципієнт не може ідентифікувати або дешифрувати; 6) рівень активізації когнітивної діяльності: прецедентні феномени з мінімальною активізацією когнітивної діяльності; прецедентні феномени з помірною активізацією когнітивної діяльності; прецедентні феномени з максимальною активізацією когнітивної діяльності.

Ключові слова: публіцистичний текст, прецедентність, прецедентний феномен, прецедентний тезаурус, соціокультурний аспект.

Постановка проблеми. Поняття «прецедентність» тривалий час перебуває в центрі уваги науковців (Д. Гудков, Ю. Караулов, І. Захарено, В. Красних, Ю. Прохоров, Ю. Сорокін, О. Супрун, Г. Слишкін), проте й досі немає його чіткого визначення, що, на думку Д. Гудкова, зумовлене складністю й діалектичністю цього поняття [1, с. 102].

Відсутня єдність й у розумінні природи прецедентності. Так, Д. Гудков та В. Красних характе-

ризують прецедентність як явище, що пов'язане винятково з когнітивним рівнем мовної особистості [1; 3]. Натомість О. Супрун та Ю. Прохоров до когнітивного рівня додають ще й рівень вербальний / лінгвістичний, кваліфікуючи прецедентні феномени («текстові ремінісценції» – термін О. Супруна, «прецедентні текстові ремінісценції» – термін Ю. Прохорова) як мовні одиниці, але відзначаючи, що від останніх вони

відрізняються особливостями своєї відтворюваності [6; 7; 10, с. 28].

Аналіз наявних у мовознавстві дефініцій дозволяє виокремити широке й вузьке тлумачення поняття «прецедентний феномен»: вузьке тлумачення ґрунтується винятково на когнітивному підході до прецедентності та кваліфікує прецедентні феномени як одиниці ментального поля, когнітивної бази носія національної мови; широке тлумачення характеризує прецедентні феномени як одиниці когнітивного рівня, що мають вербальне вираження.

Досить слухним вважаємо дефініцію О. Селіванової, яка визначає прецедентний феномен як «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний й використаний у когнітивному й комунікативному плані» [8, с. 492–493]. У цьому трактуванні дослідниця поєднує когнітивний і комунікативний аспект прецедентних феноменів, проте акцентує їх належність певній етнокультурній групі. На обов'язковість етнокультурного компоненту в прецедентних феноменах вказує й Б. Гудков, трактуючи їх як «особливу групу вербальних і вербалізованих феноменів, які належать до національного рівня прецедентності» [2]. Проте надалі О. Селіванова зазначає, що прецедентні феномени «можуть мати універсальний і національно-специфічний статус (прикладом першого є світові війни, політичні події, катаклізми; відомі цілому світові люди й герої творів, кінофільмів; твори скарбниці світової літератури тощо)» [8, с. 492–493]. На нашу думку, у цьому зауваженні міститься ідея про те, що окремі прецедентні феномени можуть виходити поза межі певної соціокультурної / етнокультурної групи та ставати загальнолюдськими / загальнокультурними надбаннями. Підтвердження того, що належність певній лінгвокультурній групі не є визначальною для прецедентних феноменів, знаходимо у Г. Слишкіна, який виокремлює мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні та загальнолюдські прецедентні феномени [9, с. 28].

З огляду на все зазначене вище та надаючи перевагу широкому підходу до розуміння прецедентності, визначаємо прецедентні феномени як інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер, неодноразово відтворюються в мовленні, викликають різноманітні асоціації між текстом-донором (прототекстом) і текстом-реципієнтом, надаючи останньому нових / додаткових смислів.

Зауважимо, що немає одностайності також у типології прецедентних феноменів. З одного боку, це зумовлено відсутністю єдиного погляду на саме поняття «прецедентність» і його природу, з іншого боку – різними критеріями, що дослідники беруть за основу класифікації. Зокрема, серед найбільш поширених критеріїв типологізації прецедентних феноменів є такі: обсяг репродукованого «чужого тексту» (О. Селіванова, С. Застровська, О. Найдюк, Н. Фатеева, Н. Баширова); формальна тотожність інтертекстуального включення прототексту (І. Гальперін, В. Москвін, Г. Слишкін, Г. Денисова, К. Рибачук, Н. Баширова); експліцитність вживання текстового фрагменту (Н. Фатеева, К. Сидоренко, К. Рибачук, Н. Баширова); свідомість вживання інтертекстуального включення адресантом і його сприйняття адресантом (Дж. Паскуалі, Г. Слишкін); частота вживання (В. Москвін, К. Сидоренко, Г. Денисова); ступінь відомості (Н. Кондратенко). Проте, на наш погляд, деякі з цих критеріїв потребують певного уточнення. Так, наприклад, критерій свідомості вживання адресантом ми вважаємо досить складним для наукового обґрунтування, а тому пропонуємо розглядати його з позиції адресата.

Вважаємо, що найбільш вичерпним і науково обґрунтованим дослідження прецедентних феноменів буде лише за умови міждисциплінарного підходу (психолінгвістичного, соціолінгвістичного, лінгвокультурного, когнітивного). Крім того, на наш погляд, доцільним є зміщення акцентів у ланцюгу «АДРЕСАНТ – ТЕКСТ – АДРЕСАТ» на останній компонент. Тобто аналізувати прецедентні феномени передусім потрібно з огляду на особливості їх сприйняття представниками різних соціокультурних груп.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити типи прецедентних феноменів у сучасному публіцистичному українському тексті з огляду на особливості їх сприйняття представниками різних соціокультурних груп. Відповідно до мети передбачено розв'язання таких завдань: 1) виокремити прецедентні феномени, що активно функціонують у сучасному українському публіцистичному тексті; 2) проаналізувати особливості прецедентних феноменів з урахуванням особливостей їх сприйняття представниками різних соціокультурних груп і розробити на цій основі типологію прецедентних феноменів сучасного українського публіцистичного тексту.

Матеріалом дослідження послуговували публіцистичні тексти, дібрані із українських газетних видань 2009–2019 років («Дзеркало тижня»

(ДТ), «День» (Д), «Високий замок» (ВЗ), «Україна молода» (УМ), «Поступ» (П). Вибір матеріалу зумовлений низкою причин. По-перше, публіцистичний текст має на меті не тільки інформувати читача про певні події, а й формувати в нього оцінку цих подій, викликати певні емоційні реакції, тобто маніпулювати його свідомістю. Для реалізації цієї функції публіцистичний текст використовує мовні одиниці та конструкції, що містять експресивність, емотивність і оцінність. До таких одиниць належать й прецедентні феномени, що містять культурні, історичні, етнічні та наукові знання про світ. По-друге, для публіцистичного тексту, порівняно з текстами інших стилів, категорія адресата є найбільш значущою, адже від того, як сприйматиме адресат текст, буде залежати рівень успішності прагматичної функції адресанта. По-третє, бурхливі зміни в політичному, економічному, культурному житті країни знайшли відображення в лінгвістичних особливостях публіцистичного тексту, а це, зважаючи на те, що цей тип тексту посідає особливе місце в житті суспільства, робить його привабливим об'єктом для вивчення.

Під час дослідження були використані такі методи: *описовий* – для типології прецедентних феноменів, для дослідження типів їх трансформацій; *метод трансформаційного аналізу* – для визначення вихідної структури трансформованих прецедентних феноменів; *метод критичного дискурс-аналізу* – для виявлення механізмів здійснення впливу на формування думки реципієнтів, встановлення зв'язків тексту-реципієнта з прототекстом; *анкетування* – для встановлення особливостей сприйняття прецедентних феноменів різних типів представниками різних соціокультурних груп; *статистичні методи* (метод статистичного спостереження, метод зведення і групування статистичних даних) було використано для побудови репрезентативної вибірки дослідження.

До експерименту (вересень – жовтень 2019 р.) було залучено 90 студентів (українців та іноземців) різних курсів та факультетів (філологічний, іноземних мов, музичної та хореографічної освіти, фізико-математичний) ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» віком 17–24 роки. (Опитування. 1. Прочитайте уривок публіцистичного тексту, знайдіть у ньому прецедентний феномен (елемент з інших текстів). 2. Встановіть джерело цього прецедентного феномену. 3. Встановіть оригінал передтексту. 4. Яких додаткових смислів надає тексту цей прецедентний феномен? (для

аналізу запропоновано понад 60 уривків з публіцистичних українських текстів, що містять прецедентні феномени).

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що, на нашу думку, типи прецедентних феноменів для текстів різної жанрово-стильової належності будуть різними. Для типології ж прецедентних феноменів публіцистичного тексту релевантними вважаємо такі критерії: обсяг, ідентичність форми, експліцитність / маркованість, відомість. З огляду на ці критерії у сучасному українському публіцистичному тексті виокремлюємо такі типи прецедентних феноменів:

1. Залежно від обсягу прототексту, що репродукується в тексті-реципієнті: **прецедентні імена та назви:** *Єретик Сковорода* (ДТ №46.2012); *Всякому городу – нрав і права...* (ВЗ. 12.02.2009); **цитати** (сюди відносимо також ампліфікації, під якими В. Москвін розуміє дослівне використання фрагментів тексту без вказівки на джерело [5, с. 90–92]): *Ні у вишах, ні в «Знанні», ні в «Просвіті» лекції з ідеологічних засад державотворення в Україні не читалися і не читаються. Шкода, бо, як казав Шевченко, «якби ми вчилися так, як треба», то не тільки «була б мудрість своя», а давно мали б національну державу.* (УМ. №148.2014); **текстові алюзії**, що становлять «запозичення елементів передтексту, за якими відбувається їх впізнавання в тексті-реципієнті, де і здійснюється предикація» [11, с. 128]: *Такі революції Маркс називав локомотивами історії. Важко сказати, куди відвезли людей ці локомотиви* (Д. №86.2010); *Верховна зРада* (П. 29.04.2010) **центонний текст:** *Перший віце-прем'єр Олександр Турчинов заявив, що кадрове питання зависло у парламенті, а «ишишки» за це дістаються уряду. Час, мовляв, розставити крапки над «і» на найближчому пленарному тижні. Не відкладаймо на завтра те, що можна зробити сьогодні, наполягають «бютівці»* (ВЗ. №160.2009); *У час, коли більшість населення України була неписьменною і не могла читати твори Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Івана Франка та інших українських письменників, театр Кропивницького багато років був одним із головних джерел культурного відродження уярмленої нації, займаючись просвітницькою місією, – ніс правду в народ* (Д. №85.2010).

2. З огляду на ідентичність форми: прецедентні феномени, що **формально тотожні** передтексту: *«Я візьму той рушник, розстелю, наче долю...»* (УМ. №106.2007), *Народе мій, до тебе я ще верну* (ЛГ. 01.01.2009); *Працюють як воли,*

отримують – як кіт наплакав (ВЗ.01.12.2010); прецедентні феномени, що зазнали **семантико-синтаксичної трансформації**: *Через терени – до медалей* (ДТ. №13.2009), *Хіба ревуть воли, як зали повні? Арія кризи біля театральних під'їздів* (ДТ. №48.2009).

3. З огляду на експліцитність: **марковані / атрибутивні**: *«Ви скучили за самими собою»*, – сказала нещодавно на презентації своєї книжки Ліна Костенко (Д. №58.2010); **немарковані / без атрибуції**: *Повернення «блудного сина» піде на користь збірній України* (ВЗ. №156.2009).

4. З огляду на відомість: **загальновідомі / загальнокультурні** (відомі широкому загалу людей незалежно від їх соціокультурної та національної належності; **національно марковані** (відомі переважно представникам певної культури, нації): *«Там йому щиро відповіли, що працюють із картинами тільки покійних митців. Тож постає логічне запитання: «Невже, щоб тебе оцінили, треба «врізати дуба?»»* (Арт-інвестиції: *аби оцінили, треба «врізати дуба?»* (ДТ. №36.2011); *Аристократичне хобі: Ой чий то кінь стоїть?* (ВЗ. 13.01.2010); **спеціалізовані** (відомі здебільшого представникам незначної групи, що об'єднані певною професією, віком, інтересами тощо): *«До мене, Мухтарє! (головна роль в українському кіно)»* (ДТ. №36.2011); *Першоліддя: Ловися, рибка, велика і маленька* (ВЗ. 09.12.2010);

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що питому вагу прецедентних феноменів, що функціонують у сучасному українському публіцистичному тексті, реципієнти можуть без перешкод встановити. До них належать: 1) загальновідомі марковані атрибутивні цитати з точним відтворенням зразка та трансформовані (100% респондентів без перешкод визначили їх у тексті та вказали першоджерело); 2) загальновідомі цитати без атрибуції з точним відтворенням зразка та трансформовані, загальновідомі марковані алюзії, прецедентні імена, перекази та варіації на теми загальновідомих текстів (87% респондентів; основною перешкодою для інших респондентів стало встановлення асоціативних зв'язків і дешифрування додаткових смислів); 3) атрибутивні національно марковані та спеціалізовані прецедентні феномени (60% респондентів; основна перешкода для інших, як і в попередньому випадку, – встановлення асоціативних зв'язків, розуміння підтексту, при цьому визначено, що успішність ідентифікації та дешифрування прецедентного феномена залежить від того, чи входить він до сфери інтересів реципієнта або від того, наскільки він близький тій

культурі, яку представляє реципієнт – зокрема іноземцям, порівняно з українцями, було досить важко ідентифікувати та дешифрувати національно марковані прецедентні феномени, у то самий час як представникам Східної Азії було важче, ніж представникам Центральної Азії та Європи (у цьому разі, на нашу думку, важливу роль відіграє рівень дотичності / взаємодії культур), при цьому відзначимо, що представники Центральної Азії більш старшого віку, які свого часу певним чином були ознайомлені зі слов'янською культурою на батьківщині, впоралися із завданням краще, ніж їх молодші співвітчизники (цей факт підтверджує нашу думку про те, що чим ближче взаємодіють культури, тим легше представникам різних культур сприймати прецедентні феномени, а отже, вступати у міжкультурний діалог); 4) національно марковані та спеціалізовані прецедентні феномени без атрибуції (34% – у цьому разі більшість реципієнтів не змогли навіть ідентифікувати прецедентні феномени, причини цього ті самі, що й в попередньому випадку – розбіжність культур або сфер діяльності / інтересів) національно марковані.

Результати дослідження дозволяють нам виокремити ще один критерій типології прецедентних феноменів – *перцептивність*, під яким розуміємо можливість прецедентного феномена бути ідентифікованим і адекватно дешифрованим реципієнтом. Вважаємо, що цей критерій є одним із основних у контексті аналізу публіцистичного тексту, адже його основна мета – маніпулятивна; всі його елементи підпорядковані цій меті, а отже, від того, як сприймає адресат прецедентний феномен, від того, наскільки правильно він зможе встановити асоціативні зв'язки тексту-реципієнту з передтекстом та зрозуміти додаткові смисли / підтекст, залежить успішність інтенції адресанта.

Проілюструємо на одному з прикладів, як реципієнти сприймають прецедентні феномени. Для аналізу був запропонований уривок: *«Ми віримо, бо з коханими справді не розлучаються – на них чекають, їх бережуть, їм багато чого пробачують»* (ДТ. №50.2019). 87% реципієнтів ідентифікували як прецедентний феномен слова «з коханими не розлучайтеся». Не змогли ідентифікувати його лише незначна частина іноземців, що свідчить про те, що цей феномен перебуває поза сферою їх знань. Проте цікавим, на наш погляд, виявився процес встановлення джерела для зазначеного прецедентного феномену. Так, з-поміж тих реципієнтів, які ідентифікували прецедентний феномен, 55% назвали його передтекстом художній фільм «Іронія долі», 27% – пісню М. Фаде-

ева та Наргіз «З коханими не розставайтесь», 16% – художній фільм П. Арсенова «З коханими не розставайтесь» і лише 2% – баладу О. Кочеткова. Відповідно до цього у них були різні асоціативні зв'язки між текстами, а отже, й дешифрування прихованого підтексту. У цьому разі можемо говорити про те, що в процесі встановлення та розпізнання прецедентних феноменів неабияку роль відіграють фонові знання реципієнтів, їхній прецедентний тезаурус. Останній кваліфікуємо як сукупність інтертекстуальних одиниць, які мають значний інформативний зміст і сугестивний вплив на реципієнта, та які він «вважає «чужими» під час сприйняття та надає їм статус цитатних під час породження власних висловлювань / текстів» [4, с. 30]. Прецедентний тезаурус може бути активним і пасивним. Від того, які саме інтертекстуальні одиниці наразі входять до активного тезаурусу реципієнта, й буде залежати ідентифікація та дешифрування прецедентного феномена.

Під час дослідження було також встановлено, що різні типи прецедентних феноменів вимагають для своєї ідентифікації та дешифрування різного ступеня когнітивної діяльності реципієнта. Участь когнітивних процесів у розпізнанні й інтерпретації прецедентних феноменів стала критерієм їх типології, яку запропонувала О. Фокіна. Так, дослідниця пропонує поділяти прецедентні феномени на 2 типи: вербальні (прецедентні феномени, що розпізнаються незалежно від знайомства реципієнта з передтекстом); когнітивно вербальні (прецедентні феномени, дешифрування яких можливе лише за умови обізнаності реципієнта з передтекстом) [12]. Вважаємо таку ідею досить слушною, проте зробимо деякі зауваження. Ми погоджуємося з тим, що деякі прецедентні феномени для своєї ідентифікації не потребують досить активної когнітивної діяльності та можуть бути визначені лише завдяки вербальним маркерам, проте для правильного встановлення асоціативних зв'язків між текстом-реципієнтом і прототекстом, а отже, для адекватного дешифрування прецедентних феноменів участь когнітивної діяльності є беззаперечною, але рівень її є неоднаковим для різних типів. Таким чином, можемо виокремити ще один критерій для типології прецедентних феноменів: ступінь активізації когнітивної діяльності. Відповідно до цього критерію прецедентні феномени поділяємо на три типи: 1) прецедентні феномени з мінімальною активізацією когнітивної діяльності (за результатами проведеного дослідження до цього типу відносимо загальновідомі атрибутивні цитати з точним відтворенням зразка та трансформовані; загальновідомі цитати без атрибуції з точним відтворенням зразка

та трансформовані, загальновідомі алюзії, прецедентні імена, перекази та варіації на теми загальновідомих маркованих текстів); 2) прецедентні феномени з помірною активізацією когнітивної діяльності (до цього типу належать атрибутивні національно марковані та атрибутивні спеціалізовані прецедентні феномени); 3) прецедентні феномени з максимальною активізацією когнітивної діяльності (за результатами дослідження сюди відносимо національно марковані та спеціалізовані прецедентні феномени без атрибуції).

Висновки. Прецедентні феномени – це інтертекстуальні елементи, що мають надособистісний / масовий характер, неодноразово відтворюються в мовленні, викликають різноманітні асоціації між текстом-донором (прототекстом) і текстом-реципієнтом, надаючи останньому нових / додаткових смислів. У сучасному українському публіцистичному тексті прецедентні феномени функціонують досить продуктивно, що зумовлено їхнім значним інформативним і сугестивним потенціалом. При цьому аналіз прецедентних феноменів, що вживаються у публіцистичному тексті, доцільніше здійснювати саме з позицій адресата, адже від його сприйняття та інтерпретації прецедентного феномена залежатиме успішність комунікативної мети адресанта. Під час ідентифікації та дешифрування прецедентних феноменів вагому роль відіграють соціокультурна належність реципієнта (його соціокультурна та лінгвістична компетентність), його фонові знання, прецедентний тезаурус (сукупність інтертекстуальних одиниць, які мають значний інформативний зміст і сугестивний вплив на реципієнта та які здаються йому чужими під час сприйняття та породження текстів), а також те, які інтертекстуальні одиниці наразі входять до активного тезаурусу реципієнта. Для типології прецедентних феноменів сучасного українського публіцистичного тексту найбільш релевантними є такі критерії: обсяг, ідентичність форми, експліцитність / маркованість, відомість, перцептивність, рівень активізації когнітивної діяльності. З огляду на ці критерії типологію прецедентних феноменів сучасного українського публіцистичного тексту представляємо так: 1) залежно від обсягу передтексту, що репродукується в тексті-реципієнті: прецедентні імена та назви, цитати (зокрема й апікації), текстові алюзії, центонний текст, переказ і варіації на тему претексту; 2) з огляду на ідентичність форми: прецедентні феномени, що формально тотожні прототексту; прецедентні феномени, що зазнали семантико-синтаксичної трансформації; 3) з огляду на експліцитність: марковані / атрибутивні; немарковані / без атрибуції; 4) з огляду на відомість: загальновідомі; національно марковані;

спеціалізовані; 5) з огляду на перцептивність: прецедентні феномени, які реципієнт може без перешкод ідентифікувати та адекватно дешифрувати; прецедентні феномени, які реципієнт не може ідентифікувати або дешифрувати взагалі чи робить це неправильно; 6) з огляду на рівень активізації когнітивної діяльності: прецедентні феномени з мінімальною активізацією когнітивної діяльності; прецедентні

феномени з помірною активізацією когнітивної діяльності; прецедентні феномени з максимальною активізацією когнітивної діяльності.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в вивченні прецедентних феноменів сучасного українського публіцистичного тексту з урахуванням його жанрової специфіки в аспекті соціокультурних і психолінгвістичних особливостей сприйняття.

Список літератури:

1. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва : Гнозис, 2003. 286 с.
2. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в текстах политического дискурса. URL: <http://evartist.narod.ru/text12/09.htm>.
3. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДК «Гнозис», 2003. 375 с.
4. Кузьмина Н. А. Интертекстуальный тезаурус языковой личности и методы его изучения. *Интерпретатор и текст: Проблемы ограничений в интерпретационной деятельности. Пятое Филологическое чтения*. Новосибирск, 2004. Часть 1. С. 28–34.
5. Москвин В. П. Интертекстуальность: понятийный аппарат, фигуры, жанры, стили. Москва : ЛИБРОКОМ, 2013. 168 с.
6. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 224 с.
7. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. Москва : Флинта; Москва : Наука, 2004. 224 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. Полтава : Довкілля–К, 2006. 716 с.
9. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов. Москва : Academia, 2000. 141 с.
10. Супрун Е. А. Текстовые реминисценции как языковое явление. *Вопросы языкознания*. 1995. № 6. С. 17–29.
11. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. 280 с.
12. Фокина О. В. Интертекстуальность СМИ как когнитивно вербальный феномен. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2011, № 6 (2). С. 699–703.

Lazarenko S. V., Nazarenko O. M. THE TYPOLOGY OF PRECEDENT PHENOMENA OF MODERN UKRAINIAN PUBLICISTIC TEXT: THE SOCIAL AND CULTURAL DIMENSION

The article analyzes different views on the concept of "precedent". There are two approaches to defining the notion of "precedent": a broad approach that involves the cognitive and linguistic aspects, and a narrow approach that is based only on the linguistic aspect. The author's own understanding of precedent is described, taking into account the definition of the concept of "precedent phenomenon". Precedent phenomena are defined as intertextual elements that are superpersonal / mass in nature, repeatedly repeated in speech, causing different associations between the donor text (prototext) and the recipient text, adding new meanings to the recipient text. It is noted that in modern Ukrainian publicistic text, precedent phenomena play an important role, since they are one of the means of realizing the manipulative function of texts of this style. In addition, it was established that the level of effectiveness of the communicative intention of the addressee depends on the characteristics of the perception of case phenomena by readers. In this regard, the emphasis is made that the most complete and correct study of precedent phenomena is possible only under the conditions of multidisciplinary approach and shift of accents in the chain "addresser – text – addressee" to the last component. Taking into account the peculiarities of perception of precedent phenomena, which actively function in contemporary Ukrainian publicistic text, representatives of different sociocultural groups, the most relevant criteria for typology of precedent phenomena typology were established. Such criteria are volume, identity of form, explicitness / marking, awareness, perceptuality, level of activation of cognitive activity. In accordance with these criteria, the following types of precedent phenomena were identified: 1) volume: case names and quotes (applications), text allusions, centonic text, retelling and variations on the theme of pretext; 2) identity of form: precedent phenomena, formally the same prototext; case phenomena with semantic-syntactic transformation; 3) explicitness: attributive precedent phenomena and precedent phenomena without attribution; 4) fame: well-known; nationally labeled; specialized; 5) perceptivity: precedent phenomena that the reader identifies and interprets without problems; precedent phenomena that the reader cannot identify or interpret; 6) the level of activity of cognitive activity: precedent phenomena with the minimum activity of cognitive activity; precedent phenomena with an average level of activation of cognitive activity; precedent phenomena with the maximum activity of cognitive activity.

Key words: publicistic texts, precedent, precedent phenomenon, precedent thesaurus, social and cultural aspect.

Марченко Т. А.

Сумський національний аграрний університет

ЕВФЕМІЗМИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглядається питання функціонування англійських та українських евфемізмів на сучасному етапі розвитку лексичної системи обох мов. Аналізуються різні методи дослідження евфемізації лексичних одиниць української мови. Подається порівняльна характеристика вживання англійських та українських евфемізмів у різних мовних стилях. Розглянуто різні шляхи утворення евфемізмів в українській мові та їхні види. Лексичний матеріал добивався із таких джерел (соціальні мережі, інтернет-ресурси тощо), щоб описати сучасний стан розвитку евфемізмів двох мов. Завдяки порівняльній характеристиці показано достатній розвиток лексичних систем мов для сприйняття будь-яких викликів сучасного суспільства, а також подібність використання мовних засобів у різних споріднених мовах. Особливу увагу приділено інтернет-спілкуванню як найбільш розповсюдженому типу сучасної комунікації. На жаль, не всі сфери було схарактеризовано, що дає можливість продовжити наукові розвідки в цьому напрямку, результатом яких може бути ґрунтовне дисертаційне дослідження. Скорочення та аббревіація, акроніми характеризуються як невіддільні складники сучасного процесу евфемізації, вживання яких набуває все більшого поширення в англійській та українській мовах. Проте залишається великий сегмент інтернет-спілкування, де евфемізація проходить повільно. Запропоновані таблиці допомагають швидше та наочніше сприйняти поданий матеріал. Також приділено увагу спілкуванню у соціальних мережах, де процеси евфемізації мають свої особливості. Матеріали цієї розвідки можуть бути використані для лексикографічної роботи, а також для порівняльного лінгвістичного аналізу, оскільки процеси розвитку двох мов є безперервними і потребують постійного аналізу. Результати дослідження підтверджують теорію про щодалі більшу компресію мовних одиниць, яка викликана необхідністю заощаджувати час та об'єми спілкування.

Ключові слова: евфемізм, ідіоми, інтернет-спілкування, стиль мовлення, маскування, соціальні табу.

Постановка проблеми. У сучасному світі процеси комунікації зазнають постійних змін, пов'язаних зі швидким розвитком передових технологій, пришвидшенням ритму життя, збільшенням тиску зовнішнього світу на свідомість людини. Мова реагує на ці зміни швидко, проте часто непередбачувано, виходячи за межі літературної мови, що виражається у нецензурних висловлюваннях, безтактних та принизливих для мовців репліках. Проте надзвичайно прогресує зворотній напрям розвитку мовлення – це його евфемізація. Широка евфемізація нелітературного лексикону пов'язана з шаленим перенасиченням такого роду лексикою, втому від нецензурної одноманітності: «... там [у Європі] уся ця лексика вже втратила свою яскравість <...> це суспільне занепокоєння щодо пандемічного поширення нецензурщини у різних сферах українського соціуму» [5, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань евфемізації займалися

багато європейських та американських учених (Е. Бенвеніст, С. Відлак, Б. Ларин, Дж. Фрезер, Дж. Апдайджен, Л. Блумфілд, А. Додд, Р. Холдер та інші), а також українських дослідників (Л. Булаховський, З. О. Дубинець, А. С. Григоращ, В. П. Олексенко, О. Реформатський, Л. Ставицька, П. Стасинська, О. Януш та інші).

Постановка завдання. Надзвичайно широко процес евфемізації застосовувався у творах художньої літератури, де евфемізми допомагають письменникам передати ті ідеї, які стали соціальним табу та їх занадто соромно згадувати безпосередньо. Письменники майстерно вибирали відповідні слова, щоб посилатися та обговорювати тему, яка інакше не може бути опублікована через сувору соціальну цензуру, наприклад, з причин релігійного фанатизму, політичних теорій, сексуальності та смерті. Таким чином, евфемізм є корисним інструментом, який дозволяє письменникам образно писати про складні питання. На цей час

процес евфемізації поширюється і на інші сфери функціонування мови: евфемізація усного мовлення забезпечує толерантне спілкування, робить його багатшим, сприяє формуванню поваги мовців.

Виклад основного матеріалу. Отже, особливої ваги в усному спілкуванні набувають евфемізми (грец. *euphēmismós*, від *eu* – добре і *phēmi* – говорю – емоційно нейтральні слова або вирази, вживані замість синонімічних їм слів або виразів, які здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними [2, с. 421]). «Евфемізми – це своєрідні маскування, словесне кодування з метою пом'якшення повідомлення. Вони використовуються для заміни явищ, предметів об'єктивної дійсності не звичайними словами, а описовими, прикрашеними, естетичнішими. За допомогою евфемізмів уникають комунікативного дискомфорту»; «Словесні табу та евфемізми виникають у мовленні в результаті заборони на використання слів сакрального або ж негативного змісту й формують комунікативну поведінку будь-якої культури» [3, с. 328]. «...найважливішою і основною функцією евфемізмів є мета їхнього вживання, тобто подання неприємної дійсності у приємнішому світлі» [4, с. 283]; «Згідно з принципами естетики у суспільстві не прийнято говорити про деякі фізіологічні акти, назви яких вважаються непристойними та брутальними. Слова, що їх позначають, виключаються з мовної практики вихованих людей; замість них залучаються спеціальні вирази, що відбивають певні норми пристойності» [6]. До ряду евфемічної лексики близькими є обсенізми та сексуалізми: «Обсценною лексикою прийнято називати табуйовані (заборонені) непристойні (недруковані, нецензурні, нелітературні) слова і вислови» [5, с. 16].

Термін *евфемізм* позначає ввічливі, непрямі вирази, які замінюють слова та фрази, які вважаються суворими та неввічливими, або які підказують щось неприємне. Евфемізм – це ідіоматичний вираз, який втрачає свої буквальні значення і посилається на щось інше, щоб приховати свою неприємність. Наприклад, “kick the bucket” (дослівно «вдарити відро») – це евфемізм, який описує смерть людини. Крім того, багато організацій використовують термін «скорочення», щоб уникнути неприємного «звільнення» для своїх працівників.

Евфемізм багато в чому залежить від соціального контексту ораторів та письменників, де вони відчувають потребу замінити певні слова, які можуть виявити бентежні для конкретних слухачів чи читачів у певній ситуації. Евфемізми

української мови обслуговують багато сфер суспільного життя: евфемізми живого мовлення (*наставляти роги*), літературні евфемізми (*піти до праотців*), політичні евфемізми (*країни третього світу*), медичні евфемізми (*діти сонця*), дипломатичні евфемізми (*доларова дипломатія*), соціально-моральні та суспільно-естетичні евфемізми (*язвочка, акт, стукати*), військові (*Анти-терористична операція, Операція Об'єднаних Сил*) тощо.

Існують різні методи утворення евфемізмів: «Окрема група лексем через природні закони семантизації лексичних одиниць (розширення значення) використовується для називання неблагозвучних реалій позамовної дійсності (об'єктів, предметів, якостей, ознак), переходячи до евфемізмів» [3, с. 333]. Евфемізм маскує грубий або невірний вираз, але передає концепцію чітко і ввічливо. Для створення такого роду евфемізмів використовують кілька методик:

1. Це може бути у вигляді скорочень, таких як *О. (запах тіла)* та *W.C. (туалет)*;

2. Іншомовні слова можуть бути використані для заміни неправильного виразу, такого як *faux (підробка)* або *faux pas (нерозумна помилка)*;

3. Іноді евфемізація відбувається за рахунок абстрактного опису, наприклад, *перед тим, як я піду (перед смертю)*;

4. Вони також можуть бути непрямими виразами, що замінюють прямі, які можуть здаватись образливими, як-от *зад (задній прохід або попа), спідне (спідня білизна)*;

5. Використання довших слів або фраз також може замаскувати неприємні слова, такі як *метеоризм (пердіти), потовиділення (упіти)* або *психічні проблеми (здуріти)*;

6. Використання технічних термінів може зменшити грубість певних слів, таких як *gluteus maximus (спинка, зад, сідниці)*;

7. Навмисне неправильне вимовлення образливого слова може зменшити його гостроту, наприклад, *darn (damn)* і *shoot (shit)*.

Українська мова надзвичайно багата на евфемізми (ті ідіоматичні вирази, що вживаються як у розмовному мовленні, так і в художніх описах), проте дуже часто через свою багатоконпонентність вони замінюються на стислі та брутальні однокомпонентні російські. За мірою впливу на мовця, за глибиною сприйняття українські евфемізми переважають: *трясця твоєї матері, а щоб тобі очі повилазили, сто голок тобі у печінку, цур тобі й пек, а щоб ти дітей своїх не діждала побачити, закрій пельку на петельку, а щоб у тебе всі*

свині повиздыхали, щоб тобі язик всох, та на хіба воно треба тощо.

Не піддається процесу широкої евфемізації українській інтернет-простір, де рівень уживання брутальних, лайливих слів, що запозичені з російської мови, залишається високим. Надзвичайно великою є кількість стікерів у соціальних мережах, які широко застосовуються в інтернет-спілкуванні (Телеграм): *а як нащот піздюлей; як сльози йобаного щастя; хрен тобі; панове, це пиздець; отпуск хуйотпуск; остопизділо; такий*

маленький я і такий великий піздець і таке інше. Такі російські запозичені одиниці транслітерувалися українською мовою і вільно функціонують у мові соціальних мереж. Такою формою спілкування послуговуються різні за віком та заняттями люди; і така форма спілкування все ще не втратила своєї актуальності.

Тенденція до вживання евфемізмів характерна також для сучасної англійської мови, де є подібні до українських сталі вирази, що замінюють неприємні для мовців слова, фрази.

Таблиця 1

Евфемізми англійської мови та їхні українські відповідники

English Euphemisms	Український евфемізм	“Unpleasant” words	«Неввічливі» слова
Passed away	відійти на той світ, приставитися	died	померти
Didn't make it	душа відлетіла		
Little boys room	покурити, відлити	toilet	піти відлити, туалет
Ladies room	припудрити носика		
Mentally challenged	Бог наказав, несповна розуму, не дав Бог розуму	handicapped (disabled)	дурний
Physically challenged	кривенький, немічний		каліка
Full-figured (women)	пампушечка, справна, повненька	fat	товстий
Let himself go (men)	сравний, дебелинський, фактурний		
Laid off	сидіти на шії	unemployed	безробітний
Between jobs	вільний політ	fired	
Got off the back of the truck (lorry)	не так лежало, гріх не взяти	stolen	крадений
Fell off the back of the truck			
Previously enjoyed	поношені чоботи, як нове	used	використаний
Bun in the oven	бути при надії, бути невільною	pregnant	завагітніти
Knocked up (slang, very negative)	залетіти		

Надзвичайно велику групу формують приклади вживання побутових евфемізмів англійської та української мов, де найбільшу кількість

серед досліджених становлять лексичні одиниці на позначення різного ступеня сп'яніння людини.

Таблиця 2

Українські евфемізми та їхні англійські відповідники

Українська мова	Англійська мова
Щось у тебе, куме, чуприна порідшала.	You are becoming a little <i>thin on top</i> (bald).
У неї скоро поповнення сімейства.	Our teacher is <i>in the family way</i> (pregnant).
Розсалабитися (бухнути)	<i>Take the edge off / Designated driver</i> (didn't drink and drove instead).
Щось він трохи п'яньенький. У стані легкого «підшофе».	He is a <i>little tipsy</i> (slightly drunk/happy)/ <i>under the influence</i> .
П'яний як чопок.	He is <i>buzzed</i> .
Кінчений (пропаща людина).	<i>Wasted</i> (drunk probably for one more day).
В отключці.	<i>Hammered</i> (maybe unconscious).
Обмочився, всцявся.	<i>Pissed</i> (wet your pants).
Пре алкоголем.	<i>Drunk as a skunk</i> .

Українська мова	Англійська мова
Мертвецьки (в дупу, в дупель) паний.	Dead to the world.
Напитися до свинячого визгу, набратися. Білочка (біла гарячка).	Pass out. Black out.
Алкаш, не просихає.	Paralytic (alcoholic). Drink like a fish.
Похмілля.	<i>Hung over</i> (headache and feel bad).
Ми не беремо на роботу людей з вадами.	We do not hire <i>mentally challenged</i> (stupid) people.
Сонячна дитина, особлива дитина	He is a <i>special child</i> (disabled or learning challenged).

Слід зазначити, що у сучасній англійській мові існують слова загального вжитку, які допомагають пом'якшити грубі вирази, таким чином стаючи на шлях евфемізації. До таких слів та словосполучень належать: *down a drink* (вип'ємо! бухнемо!); *foot the bill/ cost/ expenses* (розрахуватися) / *foot it* (швендяту); *be broke/ breake the bank/ make or break*; *tum's the word/ keep tum* (не базікати).

Не уникає евфемізації інтернет-спілкування, особливо це стосується тих тем, які за своїм змістом вважаються у суспільстві неприємними, глибоко особистими, наприклад, на сайтах знайомств.

Так, акроніми та буквенні скорочення дозволяють, з одного боку, скоротити написання, а з іншого – закрити, зашифрувати не завжди приємну або не для широкого загалу особисту інформацію (національність, сімейний статус, шкідливі звички): *A* – asian (азіат), *B* – black (чорношкірий), *W* – white (білий), *D* – divorced (розлучений), *N/S* – non-smoker (mostly, cigarettes) (той, хто не курить (найчастіше) сигарети), *N/K* – no kids (бездітний), *D+D* (free!) – drug and disease (free) (не вживає наркотики та не має хвороб), *LTR* – long term relationship (довготривалі стосунки), *FWB* – friends with benefits (means sex with friend) (друг «з винагородою (секс)»), sexual orientation (acronyms) (сексуальна орієнтація людини): *Bi* – bi-sexual (бісексуал), *BGM* – black gay male (чорний гей, чоловік), *AGF* – asian gay female (азійка гейка, жінка); *casual relationship* – sex regularly, but no serious relationship (регулярний секс, але без серйозних стосунків), *hook-ups-sex* – just means sex (заради тільки сексу «підчипити»), *ghosting* – start to communicate, but never (!) text back and don't give a reason (почати спілкуватися, але не відповідати на повідомлення без жодних пояснень, зникнути, як привид), *benching* – bench warmer ~ 'keep' a person ready in case your relationship fails (мати запасний варіант для стосунків), *bread crumbing* – sexting (text people), talk, but with no intent to really meeting them (як хлібні крихти, засипати партнера балачками про секс), *netflix+chill* – sex and home dating (Netflix, Inc. – американський провайдер інтернет-служби «на вимогу» (on-demand) потокового мультимедіа у 243 країнах або території

та постачальник послуг оренди DVD поштою за фіксовану плату у США; у контексті інтернет-знайомств означає «секс за викликом додому»), *catfishing* – fake profile – pretend to be someone else (but instead be married and have kids, etc.), *cushioning* – communicating with many romantic prospects (a list can be), *roaching* (походить від англійського cockroach (*марган*)) – hide that they are dating others (a lot of partners) – приховувати, що зустрічаєшся з іншими партнерами [7].

В українському мереживному спілкуванні (Телеграм, Фейсбук, Вайбер тощо) процеси евфемізації також здебільшого мають форму акронімів, які зашифровують ненормативну лексику російського походження: *пзду, збс, всм, крч, бля, епт*. Щодо власне українських лексичних одиниць, які викривають негативне ставлення, осуд і таке інше, то такі елементи мовлення скорочення або евфемізації не зазнають, бо не вважаються мовцем занадто грубими, часто це ідіоматичні сполуки (*зівно, шляк би його трафиф, сказав, як у воду перднув, всраться і не жить, шо ти курва, рот закрив, тіжоло така, куку йопта, поністовалі, розпінзувались* тощо).

Висновки і пропозиції. Таким чином, евфемізація соціального спілкування досягається шляхом:

- 1) використання скорочень (акронімів);
- 2) залученням непрямих значень загально-вживаної лексики;
- 3) розширення використання негативного значення слова.

Вживання евфемізмів у соціальних мережах також набуває поширення, хоча великою мірою таке спілкування є непрямим, прихованим і часто безвідповідальним, та за стікерами, картинками, акронімами завжди знаходиться людина та її мова. Саме тому евфемізація інтернет-спілкування вимагає подальшого прискіпливого вивчення.

Не всі сфери інтернет-спілкування було розглянуто в цій статті, що може сприяти подальшому аналізу лексичних одиниць цієї групи. Отримані результати можуть використовуватись для укладання словників та написання наукових розвідок у майбутньому.

Список літератури:

1. Дубинець З. О. Теми та сфери евфемізації в сучасній пресі. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1, 2012. С. 159–163.
2. Загальне мовознавство : підручник, 3-тє видання / М. П. Кочерган. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 464 с.
3. Олексенко В. П. Мовні засоби евфемізації в сучасній українській прозі. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1, 2012. С. 328–334.
4. Онушканич І. В., Штогрин М. В., Пристай С. М. Перекладацькі трансформації як засіб відтворення англійських евфемізмів українською мовою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 54. 2015. С. 282–284.
5. Ставицька Леся. Українська мова без табу (словник нецензурної лексики та її відповідники: обсценізми, евфемізми, сексуалізми). Київ : «Часопис «Критика»». 2008. 456 с.
6. Януш О. Евфемізми і мовна естетика. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index.htm>].
7. Ве polite. Soft Expressions in English. URL: <http://www.engvid.com>].

Marchenko T. A. EUPHEMISMS IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the functioning of English and Ukrainian euphemisms at the current stage of development of both languages (English and Ukrainian). The technique of euphemisation of lexical units has also been analysed in the condition of modern stage. A comparative description of the use of English and Ukrainian euphemisms in different linguistic styles has been given to show the vocabulary potential of the languages. The way how to use the euphemisms and the examples have also been discussed and shown. The author emphasizes that the future period of Ukrainian language development is very productive in the way of euphemism using. It explains the strong will of the society to make the language and communication more pleasant even in the internet communication, the people are totally exhausted because of rude and impolite speaking; and the language reacts on it very quickly. The comparison of Ukrainian and English euphemisms had been done to demonstrate the similar processes in both languages. Some different ways of euphemisms' forming had been considered. Special attention was paid to the Internet Social Groups communication as the most widespread in the world. Comparing two languages was done to provide the characteristics of common processes in both of them. Unfortunately, the author did not analyse the whole vocabulary of internet communication, but it will give the opportunity to continue this work in future issues. Leading part of internet communication was taken by the acronyms and the words with negative meanings. The materials from the article can be widely used in lexicographic works, and in other authors' scientific researches. Future investigation will be very useful to describe and understand the modern language processes for both languages (Ukrainian and English).

Key words: euphemism, idioms, online communication, style of speech, disguise, social taboos.

Межов О. Г.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Рабчук І. Ю.

Національний університет «Острозька академія»

ЛЕКСИЧНЕ НАПОВНЕННЯ АПОЗИТИВНИХ СИНТАКСЕМ-НАЗВ ОСІБ ПРИ СУБСТАНЦІЙНИХ СИНТАКСЕМАХ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО Й ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛІВ)

У статті вперше в українському мовознавстві проаналізовано лексичне наповнення апозитивем-назв осіб, що функціують при субстанційних синтаксемах. З'ясовано принципи розмежування власне апозитивної синтаксеми-назви особи й означуваного слова; визначено критерії розрізнення напівпредикативних апозитивних синтаксем-назв осіб й уточнень-підметів, уточнень-додатків; виокремлено лексико-семантичні групи апозитивем на позначення осіб при суб'єктних, об'єктних, адресатних і локативних синтаксемах.

У результаті дослідження визначено, що найбільш продуктивним є функціювання апозитивем-назв осіб при суб'єктних й об'єктних синтаксемах. У таких позиціях вони характеризують осіб за зовнішнім виглядом, вдачею, поведінкою, морально-етичними якостями, професією, посадою, родом занять, стосунком до певних партій, спілок, об'єднань чи організацій, місією (призначенням), освітнім статусом, віком, статтю, належністю до певного соціального прошарку, військовими й іншими званнями, титулами, національністю, громадянством, родинними стосунками, приятельськими зв'язками, сімейним станом, релігійними поглядами, місцем народження або проживання, фізіологічними й психічними особливостями тощо.

З'ясовано, що в художньому й публіцистичному стилях апозитивеми-загальні назви при адресатних синтаксемах характеризують осіб за поведінкою, морально-етичними якостями, родинними стосунками, родом занять, характерними для них діями, віком, військовими званнями, фізіологічними особливостями. Також описано випадки функціювання при локативних синтаксемах власне апозитивних синтаксем-власних назв, що виконують номінативну функцію, та апозитивем-загальних назв у відокремленій і невідокремленій позиціях, що характеризують осіб за професією, фахом чи родинними стосунками. Натомість при інструментальних синтаксемах не зафіксовано жодного прикладу вживання апозитивем, адже специфіка лексичного наповнення інструментальної синтаксеми не передбачає використання іменників-назв осіб.

Ключові слова: власне апозитивна синтаксема, напівпредикативна апозитивна синтаксема, означуване слово, субстанційні синтаксеми, власні назви, загальні назви.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. усвідомлення необхідності аналізу семантики речення стало прикметною рисою синтаксичної науки [4, с. 114]. Це виявилось у зверненні мовознавців до змістового аспекту речення, тобто його семантичної структури, а отже в переорієнтації їхніх досліджень, присвячених вивченню функціювання як синтаксичного рівня загалом, так і кожної з його одиниць зокрема, на підхід від змісту до форми. У цьому ключі апозитивні синтаксеми, або апозитивеми, як носії атрибутивної та предикативної ознак викликають особливий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві вивченню семантико-синтаксичної структури апозитивного сло-

восполучення, принципів розрізнення напівпредикативних апозитивних одиниць й уточнень присвячені наукові розвідки І. М. Арібжанової. Кореляцію як вид синтаксичного зв'язку між компонентами апозитивного словосполучення досліджено в працях О. Ю. Баранник, Б. Г. Ключковського, М. Ф. Кобилянської, Є. В. Кротевича, Н. В. Гуйванюк, І. І. Слинька. У контексті напівпредикативних одиниць вивчають апозитивні синтаксеми І. М. Арібжанова, О. В. Кульбабська, О. В. Турко (Яцук), а специфіка функціювання категорії апозитивеми в логіко-семантичному аспекті знайшла своє відбиття в роботах Н. Г. Горголюк. М. Я. Плющ досліджує апозитивні синтаксеми крізь призму відокремлення та відокремлених

членів речення. Інтерес до функційно-стилістичного навантаження апозитивами в текстах художнього стилю реалізовано в розвідках І. В. Данилюк, Г. О. Козачук, Л. М. Костич, О. А. Остроушко, В. А. Філінюк та інших.

О. В. Кульбабська в монографії «Вторинна предикація у простому реченні» (2011 р.), аналізуючи семантичну структуру простих неелементарних речень, зазначає, що апозитивні синтаксеми функціують при базових предикатах дії, предикатах процесу, предикатах стану, предикатах якості, предикатах власне-локативних і предикатах кількості [9, с. 359–360]. Об'єктом нашого зацікавлення стало лексичне наповнення апозитивем назв осіб при субстанційних синтаксемах, якому досить не було присвячено окремого дослідження в українському мовознавстві.

Постановка завдання. Мета пропонованого дослідження – схарактеризувати лексичне наповнення апозитивних синтаксем на позначення особи, які функціують при суб'єктних, об'єктних, адресатних, інструментальних і локативних синтаксемах у художніх і публіцистичних текстах. Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) з'ясувати принципи розмежування власне апозитивної синтаксеми-назви особи й означуваного слова;

2) визначити критерії розрізнення напівпредикативних апозитивних синтаксем й уточнень-підметів, уточнень-додатків;

3) виокремити лексико-семантичні групи апозитивних синтаксем на позначення осіб при субстанційних синтаксемах.

Виклад основного матеріалу. Апозитивні синтаксеми виражають предикатно-апозитивні відношення, а також виконують роль другої назви предмета, яка містить у собі додаткове повідомлення, характеризоване чи описове значення [9, с. 568]. Цей «предмет» – особи, реалії – є означуваним словом, вираженим іменниками або особовими займенниками (займенниковими іменниками). Натомість роль апозитивами, яка одночасно й характеризує «предмет», і стверджує наявність у ньому певних ознак, і констатує його якісно-оцінні властивості, родову або видову ознаку, можуть виконувати конкретні й абстрактні іменники чи субстантиви.

Досить в сучасній лінгвістиці суперечливим залишається питання розмежування власне апозитивної синтаксеми й означуваного слова у випадках, коли вони обоє виражені іменниками. Загалом стосовно моделі «іменник-загальна назва на позначення особи + іменник-загальна назва на позначення особи» А. П. Загнітко [6], С. П. Бевзенко [2, с. 70] й Н. Г. Горголюк [5, с. 124] висловлюють схожі міркування, вважаючи апозитивом конкретніший з іменників, тобто наділений уточнювальним, конкретизованим значенням: *хитрун-купець, товариші-шибайголови, піп-агітатор, мама-літераторка, кравчиня-жидівка*. Натомість щодо моделі «іменник-загальна назва на позначення особи + іменник-власна назва імен, прізвищ, по батькові осіб» думки науковців не збігаються. Зокрема, А. П. Загнітко й Н. Г. Горголюк вважають, що в таких поєднаннях іменників роль апозитивами виконує власна назва: *професор Буйко (професор який? Буйко)* [6], *професор Гуйванюк* [5, с. 124]. Натомість С. П. Бевзенко зазначає, що стосовно власних імен і прізвищ людей апозитивом є загальна назва: *професор Іванченко, космонавт Юрій Гагарін* [2, с. 70]. На менш категоричні думки натрапляємо в академічному виданні синтаксису: власна назва на позначення осіб здебільшого виконує функцію апозитивної синтаксеми, однак можливі випадки, коли загальна назва містить якусь додаткову оцінку чи експресивну характеристику, а отже стає апозитивом щодо власної назви [12, с. 205–206]. У цьому світі варто згадати міркування Л. Л. Рогозіна, який ще раніше у своїй дисертації «Прикладка в сучасній українській мові» [11] звернув увагу на визначальне значення контексту під час розрізнення власне апозитивної синтаксеми й означуваного слова, адже за відповідних умов кожне з цих двох слів може бути й тим, і тим. Іноді важливо враховувати й попередні чи наступні речення. Пізніше думки вченого розвинули Б. М. Кулик [8], А. С. Бровко [1], Л. М. Костич [7] та інші. Зокрема, А. С. Бровко висловив цінне спостереження: вносячи щось нове в характеристику предмета, апозитивема завжди має на собі логічний наголос, і цією акцентологічною властивістю не слід нехтувати під час визначення її в тексті [1, с. 22]. На нашу думку, контекст і логічний наголос – важливі чинники, завдяки яким можна встановити носія вже відомої інформації (означуване слово) й нової, ситуативної (апозитивна синтаксема) в невідокремленій позиції, наприклад: *Гамалій сказав, щоб сотник Завірюха, не знаю, котрий це із вас, одразу їхав до містечка* (15, с. 210–211); *Начальник штабу групи сотник Завірюха* (15, с. 204); *Невдовзі всі почули про отамана Веремія. Отаман-вітер* (15, с. 46). Отож, ми враховуємо семантику компонентів речення (тексту), хоч не варто відкидати й суто граматичних категорій, які вказують на те, який

з іменників вважати апозитивом, а який – означуваним словом у випадках, коли два іменники на позначення осіб не збігаються в роді, наприклад: *Дівчина-потороччя* дихала (8, с. 10); *Ми ж не знаємо ще... не знаємо, можливо, мій син здатен принести себе в жертву... науці... тобто своїй дружині-науковцю...* (4). У подібних конструкціях предикат чи атрибутив узгоджується з означуваним словом, а не з апозитивом.

Під час аналізу напівпредикативних апозитивних синтаксем-назв осіб важливо відрізнити їх від уточнень-підметів (*Сокира цюкає в написане пером... / Ще по-шотландськи пам'ятають – гори / Та двійко славних хлопців, Том і Рон / (Як «Роб і Боб» з дитячого фольклору)* (5) й уточнень-додатків (<...> *але як наздогнати, ну як наздогнати / цю втікачку, цю зелень, солодку й терпку?* (2). Поділяємо думку І. М. Арібжанової, яка вважає, що уточненню, на відміну від апозитивами, властиві такі ознаки:

- 1) знаходження лише в постпозиції щодо уточнюваного компонента;
- 2) уточнення не корелює з предикативною функцією;
- 3) можливість функціонування конкретизованої сполуки «а саме» між уточнюваним компонентом й уточненням;
- 4) відсутність метафоричного значення [1, с. 51–52].

За нашими спостереженнями, власне апозитивні й напівпредикативні апозитивні синтаксеми на позначення осіб здебільшого функціують при суб'єктних й об'єктних синтаксемах. Очевидно, це пов'язано з природою таких утворень, адже суб'єктні синтаксеми позначають діяча або носія процесу, стану, якості, кількісної ознаки, а об'єктні – особу, на яку спрямовано дію, процес або стан [10, с. 47]. Вони можуть бути виражені власними назвами: *Що ж ти, Петре, стоїш? Вже ті стражники щезли за рогом – / Тільки натовпу гук від намісницьких лине палат <...>* (5); *Тож не спи у готелі, / А ночуй під мостом. / Хай здригнеться в постелі / Академік Патон* (1, с. 232); *Це не виправиш, доведеться змиритися, – констатує снайпер Юлія Матвієнко, Білка* (ЦН, 27 лютого 2018 р.); *Щось було в тому нелюдське, так йому, Яшкові, подумалося* (8, с. 26); *Тобі, Ларику, добре хоробрість показувати, – тріпнув він своїм піваршинним оселедцем* (15, с. 165) (при суб'єктних синтаксемах); *Дванадцятилітньою дівчинкою моя бабуся Ірена Скождополь побачила ерцгерцога Франца Фердинанда у відкритому автомобілі* (1, с. 119); *Дехто зі старих ще пам'ятає, як у кінці*

сорокових з підземель фарного костелу виносили забальзамованого графа Йосифа Потоцького в темно-вишневому жупані та золотом шитій шапці-магерці з пером (1, с. 123); (при об'єктних синтаксемах). У таких конструкціях між означуваним іменником і власне апозитивною синтаксемою виникають відношення номінації, а між означуваним іменником чи займенником (займенниковим іменником) і напівпредикативною апозитивною синтаксемою – номінації та уточнення. Якщо ж власна назва пов'язана з іменами, прізвищами, по батькові відомих осіб, то можливе нашарування стилістичної функції (передача колориту епохи, оцінна характеристика діянь конкретної історичної постаті тощо), наприклад: *За зволенням Божим, благовірний князь Костянтин Костянтинович, у святому хрещенні наречений Василем, <...> намислив утвердити православну віру, предками своїми скрізь уфундовану* (7, с. 231); *Своє серце і мозок / Все віддай боротьбі. / Академік Амосов / Више нове тобі* (1, с. 232).

Однак значно різноманітніше представлені власне апозитивні й напівпредикативні апозитивні синтаксеми, виражені загальними назвами осіб. Ці конструкції при суб'єктних й об'єктних синтаксемах виконують функцію характеристизації:

– **за зовнішнім виглядом особи:** *Марія – непокрита голова – бігала по сусідах з криком і плачем: «Люде добрі, рятуйте! Христос воскрес! Славко гине!»* (9, с. 12); *Біля нас той самий мордоворот-охоронець <...>* (7, с. 500) (при суб'єктних синтаксемах); *Побачивши дикуна-обірванця, козаки не знали, що й думати* (15, с. 330) (при об'єктних синтаксемах);

– **за внутрішніми якостями, вдачею, поведінкою, морально-етичними якостями:** *САМІЙЛО НЕМИРИЧ, АВАНТУРНИК, ПОСАДЖЕНИЙ ЗА ГВАЛТ У ВЕЖУ, САМОМУ СОБІ* (1, с. 105); *<...> поки іще ляльководи-генії / її [людину – О. М., І. Р.] не підвісять на волосині / поки ще кисень є у легенях / поки людина – іще людина <...>*. (6); *Яром та долиною / Я ходив з дівчиною. / Небо повишло хмарою – / Цілувавсь я, грішний, із Тамарою* (10, с. 102) (при суб'єктних синтаксемах); *З мамою Саші, Інною Плехановою, ми говорили про 22 роки життя з її сином-мрійником і 4 – без нього* (ЦН, 07 березня 2018 р.); *Тепер кожен наш навіть бідний пролетар став почувати себе культуртрегером у порівнянні з дикунами-азіятами* (4) (при об'єктних синтаксемах);

– **за професією, фахом, посадою:** *Однак <...> чи буде жінка-науковець ідеальною дружиною?* (4); *Провінційний актор, тричі поспіль*

освистаний півнем, – / Ти стоїш, затулившись плащем на простацький поганський манір (5); Павел Боболович, **польський журналіст**, спеціально для «Апострофа» (Апостроф, 19 лютого 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); <...> який наважився вирушити в таку небезпечну дорогу на авто лише з чотирма чекістами-охоронцями <...> (15, с. 25); У кнайпі «Шкоцькій» мама конче мусила зачепити **професора Стефана Банаха, видатного математика**, <...> (4) (при об'єктних синтаксемах);

– за родом занять, безвідносно до професійної діяльності або за характерними для них діями, станами: **Як відомий вам корифей карнавалів**, / що спізнав міста від веж до підвалів, / я шанований вами бував повсюдно (1, с. 111); **Лахмітник Місьо** о четвертій ранку / зарізавав панну Касю, лесбіянку / (як він гадав, а втім, йому видніш) (2); **Отаке витворяла наша бабуця, фахова плачка**, тому її навперебій замовляли собі на похорон <...> (4) (при суб'єктних синтаксемах); **Чи стрінемо там кого-небудь із козаків-залишенців?** (15, с. 312); <...> **Тереса** вже в 21 рік переїхала до столиці, де зустрілася з іспанським бізнесменом **Хосе Руїсом-Матеосом, експортером вина в Англію** (Футбол 24, 08 березня 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за місією, призначенням: **Роман Шухевич** назавжди закарбував себе в пам'яті українців як незламний борець за незалежність України від німецького та радянського поневолення (ТСН); **Любив тут бувати Василь-Костянтин – славний представник цього роду, протектор, захисник православ'я в Речі Посполитій** (7, с. 466) (при суб'єктних синтаксемах); **Тут проголошували анафему Арсенієві Річинському – справжньому мученику за віру українську** (7, с. 573) (при об'єктних синтаксемах);

– за освітнім статусом: **Дещо здивованіший вигляд мають бабусі, що виглядають з вікон сусідніх будинків, коли Михайло, Інна та Дмитро, їхній учень, намотують три кола** <...> (УП, 03 лютого 2018 р.); <...> **приєднується до нас Оксана Галів, студентка родом із Долини** (ЦН) (при суб'єктних синтаксемах); **Але для нас, школярів та гімназистів, Кракідали** були цінні тим, що там на книжкових ятках можна було купити <...> (4) (при об'єктних синтаксемах);

– за віком: <...> і вони, **дівчаки**, собі думали, що вона насправду була дурною, бо так усі в селі казали <...> (9, с. 15); **Тепер їх було три: Парасочка, Софійка-Зосечка і найменша – Уляночка, яку Зося-старша тримала на руках** (8, с. 132);

Оборонець-ветеран знайшов у собі сили відіграти у чемпіонському сезоні 23 матчі і навіть забити 1 гол (Футбол 24, 09 березня 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); **Тулив рукою медальйон до грудей Яків, хотілося зігріти жінку-дівчинку, що теперка жила з ним в цьому бараку** (8, с. 164); **Я тобі заздрю, старий**, – сказав (1, с. 205) (при об'єктних синтаксемах);

– за статтю: **Знав би пан графський вилупок, хто вона, тая кобіта**, якій цілує, просиє пана, ручки (8, с. 96); **Жінки-керівники футбольних клубів** (Футбол 24, 08 березня 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); **Про те, що в армії жінок-снайперів оформлюють кухарками**, я говорила скрізь, – і крига скресла (ЦН, 14 грудня 2017 р.); **Літ сто тому на цьому подвір'ї можна було побачити гарну дівчинку – Оксану Лятуринську** <...> (7, с. 529) (при об'єктних синтаксемах);

– за належністю до певного соціального прошарку в оцінці суспільства, певного кола людей чи за власними відчуттями: **Щоб вона тоді їм кинула кусник кулешики – боронь Боже, їй би руки відсохли і ноги би відібрало, коли б вона, княжна**, думала тепер іще про когось, окрім тата (9, с. 23); **На кухонці маленькій, 3×2, / Мій приятель, людина неможна, / Вижує образливі слова** <...> (1, с. 251); **Кларенс Зеєдорф та Едгар Давідс, юні зірки Аякса, із Кубком чемпіонів-1995** (Футбол 24, 11 березня 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); **Яка гідна справжньої польки-аристократки мужність, відвага, не позірне, а справжнє благородство, пся крєв!** (8, с. 156); **І сказав, що ніколи б не подумав, що його улана** <...>, **простого хлопа**, цікавлять такі кардинальні питання (8, с. 69) (при об'єктних синтаксемах);

– за військовими та іншими званнями, титулами: **А ось мій, просиє вельможного пана, муж Якуб, капрал Войска Польського**, <...> (8, с. 153); **Православний батюшка Тимофій** <...> уважно перечитав те послання <...> (15, с. 265); **Ні, сказав князь-капітан, істина десь наче збоку** (8, с. 69); **Зараз він – чемпіон України з плавання**, входить до резерву параолімпійської збірної зі стрільби з лука <...> (УП, 14 лютого 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); <...> **бо не бачив її ні в уманському дивізійному штабі, коли вона так дошкульно присоромила штабскапітана Черноусова, ні в лазареті, де вона врятувала від смерті курінного Чорновуса** <...> (15, с. 149); **Цю рису він перейняв від батька, військового**, який жартома розповідає часом сумні, часом страшні речі про війну (УП, 14 лютого 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за **видовими ознаками поняття на позначення особи**: 14 березня у віці 76 років з життя пішов легендарний фізик-теоретик Стівен Гокінг (ТСН, 14 березня 2018 р.); Згадую слова, котрі поет-хроніст уклав у батькові вуста перед битвою великою <...> (7, с. 129) (при суб'єктних синтаксемах); Геть не панське, просте у нього поведження з жолнєжами-уланами <...> (8, с. 62); Навіть прилюдно дискутував з отцями-єзуїтами (7, с. 232) (при об'єктних синтаксемах);

– за **стосунком до певних партій, угруповань, об'єднань, спілок, організацій**: Зголошується лише троє сміливців-бубабістів – Вернигора, Вирвидуб і Крутияїця (1, с. 138); Як представниця нової генерації українських політиків, вона вірила, що бурхливі події 2014 року вплинуть на свідомість та цінності старожилів парламенту (УП, 16 лютого 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); Сьогодні, 7 березня, виповнилося б 27 років Олександру Плеханову – активісту Революції Гідності, який загинув 18 лютого 2014 року на Майдані (ЦН, 07 березня 2018 р.); З родиною Івана Бльока – одного з протестувальників, загиблих під час Революції Гідності взимку 14-го року, ми зустрілися минулого серпня <...> (ЦН, 13 лютого 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за **національно-етнічною приналежністю, громадянством**: Але ви, українці, не є жертвами масового індукованого психозу <...> (Апостроф, 07 березня 2018 р.); Водій-турок теж не володів англійською, тому два слова «sea, port» сприйняв як одне «sport» <...> (1, с. 370) (при суб'єктних синтаксемах); А ще кажуть, привіз зі світу молоду, але слабу на легені жінку-німкеню <...> (9, с. 104); Зокрема, коли одного з лідерів терористів, американського громадянина, ліквідували в Іраку з безпілотника, Барак Обама давав спеціальний одиничний дозвіл на це (Апостроф, 15 березня 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за **реальними чи умовними родинними стосунками**: Старий князь Попель, названий батько юної красуні, закликає богатирів усього Свазиленду вирушити на пошуки його названої дочки (1, с. 138); <...> воював мій двоюрідний брат – Вадим Терещук, племінник моєї мами, він теж загинув рік тому <...> (ЦН, 05 грудня 2017 р.) (при суб'єктних синтаксемах); Не сколихну тебе, мій сину. / Ця сутінь кольору ожин. / Тобі з густих і частих жил / вигойдую галузку синю (2); <...> скористався з безпорадності сироти-немовляти, щоб доточити собі хай крихту, але справдешнього життя <...> (15, с. 263) (при об'єктних синтаксемах);

– за **приятельськими зв'язками, іншою спорідненістю**: На танку стояла захекана Параска Данилюкова – перша сусідка Куриків, із полотняним мішком у руках (9, с. 129); Ідуть в суворому мовчанні / До клубу друзі-юнаки (10, с. 97); Коли я був аспірантом, ми з приятелем-колегою щоп'ятниці зустрічалися й останнім метро їхали на Поділ (УП); <...> а ось сестра Лія і Рута, його дівчина, збирають квіти на Кайзервальді <...> (4) (при суб'єктних синтаксемах); Може, своїх любок-кобіт згадують? (9, с. 109); <...> щоб серед літа покатати на санях свою примхливу пасію Софію <...> (15, с. 33); Та коли усвідомила, що їх корупційна й цинічна гра продовжується, засукала рукави і з колегами-однумцями почала нову боротьбу (УП, 16 лютого 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за **сімейним станом**: Під ручку її тримає пан адвокат Імре Фогель, її чоловік і великий блазень (1, с. 194); А далі баба влаштувала скандал чоловікові, що вона, дружина полковника, має іно одну подерту сорочку (4); Кузьма, муж мій, чекає (7, с. 48) (при суб'єктних синтаксемах); Оглядала вбрання гості-нареченої, цмокала, ойкала, жартувала, розпитувала (8, с. 132); Він виявився батьком Тамари Де Россі, другої дружини Даніеле Де Россі, з якою футболіст згодом також розлучиться (Футбол 24, 13 березня 2018 р.) (при об'єктних синтаксемах);

– за **релігійними поглядами (віросповіданням)**: Ісакович – вихрещений карайм, гендлював підробними львівськими килимами <...> (1, с. 143) (при суб'єктних синтаксемах); Не хочу мати внуків-католиків! (7, с. 209); <...> навіть коли взяв у жони Ганну Костачанку, ревну католичку (7, с. 232) (при об'єктних синтаксемах);

– за **походженням за прізвиськом, місцем народження або проживання, народністю**: <...> сказала урочисто, хоча й помітно хвилюючись, хоч і гасячи це хвилювання, що вона, уродzona шляхтянка Зоф'я з роду потомствених польських шляхтичів М'ялковських, приймає пропозицію, з якою кілька місяців тому до неї звернувся пан Якуб Мех і дає згоду стати його законною жонкою (8, с. 107); Дядя Жора, мігрант (2); Уродженка Хереса, Тереса вже в 21 рік переїхала до столиці <...> (Футбол 24, 08 березня 2018 р.) (при суб'єктних синтаксемах); Ми так можемо говорити про талановитих дітей, дітей-ромів, про дітей-переселенців і так далі (УП, 23 січня 2018 р.); Для нас, горян, то звична картина (7, с. 71) (при об'єктних синтаксемах);

– за фізіологічними, психічними особливостями: *Жінка-першунка* – це вам не телиця, що перший раз телиться <...> (9, с. 94); *Деся в підніжжі Камю* – зачався, *небіжчик*, і стежить <...> (5) (при суб'єктних синтаксемах); *Лахмітник Місьо о четвертій ранку* / зарівав панну *Касю, лесбіянку* / (як він гадав, а втім, йому видніш) (2); *По-третє, саме завдяки їй, цій неіснуючій нині бабуні*, вдалося примирити і поєднати багато що з раніше непримирного й непоєднуваного (1, с. 121) (при об'єктних синтаксемах).

У художньому стилі при суб'єктних синтаксемах фіксуємо групу апозитивем, що характеризують особу за подібністю з іншими особами, предметами чи явищами: *Самійло Немирич та Андрій Кампо* – двоє *зачарованих принців-близнюків*, яких підступна чарівниця перетворила на пару віслюків (1, с. 138); *Гуляє по землі людина-функція*. / *Гуляє, але часу не марнує*. / *На підвіконні червоні фуксія*, / *Ну, тобто квітка теж функціонує* (1, с. 250); *Жінку розстріляли, zostався синок-колосок*, якого отаман не встиг і побачити, – показав я очима на сповиток (15, с. 260). У цих випадках функція характеристичної поєднується з художньо-образною, адже апозитивна синтаксема стає джерелом творення тропічних значень.

За нашими спостереженнями, при адресатних синтаксемах у художньому й публіцистичному стилях функціонують апозитивеми-загальні назви, що характеризують осіб за:

1) **внутрішніми якостями, поведінкою, морально-етичними якостями**: *Отак каже пані Єва і підкладає нам до золотистої юшки найкращі шматки молодої курки, принесеної в жертву для блукачів-бандитів*, котрі невідь-коли повернуться до свого рідного краю (15, с. 279);

2) **посадою**: **ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРОВІ КАНАДИ БРАЯНОВІ МАЛРУНІ ТА ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРОВІ РОМАНУ ГНАТИЩИНУ** <...> (1, с. 230);

3) **реальними чи умовними родинними стосунками**: *І плачу, було, й сміюся*, / *Як слухаю ті пісні...* / *Спасибі ж тобі, дідуся*, / *За те, що ти дав мені...* (10, с. 104); *І ангелу своєму і заступнику апостола Якову, брату Сина Божого*, молився <...> (8, с. 159–160);

4) **родом занять безвідносно до професійної діяльності, за характерними для них діями**: *Перший державний бізнес-інкубатор UF Incubator для школярів-винахідників відкрили у Національному центрі «Мала академія наук» (МАН)* (УП, 19 лютого 2018 р.);

5) **військовими званнями**: *Я передам генералу Тютюнникові, буде вам і подяка, й печатка* (15, с. 165);

6) **фізіологічними особливостями особи**: *Даруєш кохання небесну манку*, / *і ми потрапляємо в цю приманку*: / *кастратові-тенору* – *німфоманку*, / *глухому сатиrowі* – *меломанку* <...> (1, с. 110).

Ми не зафіксували жодного випадку функціонування апозитивем-назв осіб при інструментальних синтаксемах у текстах художнього й публіцистичного стилів. Пов'язуємо цей факт винятково зі специфікою лексичного наповнення інструментальної синтаксеми, адже воно «як правило, не виходить за рамки іменників-назв знарядь праці, засобів пересування та зв'язку, матеріалів, речовин» [10, с. 210]. Також можливе використання в цій позиції абстрактних іменників, назв істот-неосіб, частин тіла, предметів побуту, явищ природи [10, с. 210]. Отже, лексичне наповнення інструментальної синтаксеми не передбачає вживання іменників-назв осіб.

При локативних синтаксемах, які виражають місце, напрямок руху, шлях руху, подекуди натрапляємо на апозитивні синтаксеми-власні назви, що виконують номінативну функцію (*Патріарх не може жити в неволі*, / *Патріарх повинен жити в Тіролі*, / *при дворі в короля Олелька* (1, с. 111), а також на апозитивеми-загальні назви у відокремленій і невідокремленій позиціях із функцією характеристичної осіб за:

1) **1) професією, родом занять**: *А поміж сестер-жалібниць, котрі доглядали за ними, якимось дивом опинилася Тіна* (15, с. 36);

2) **родинними стосунками**: *Після прощання він пішов до того шмаркача, сина кухарки, звелів уранці, якомога раніше, принести йому букета* (8, с. 117). У локативній позиції означувані іменники-назви осіб виражають ще й об'єктну семантику.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз лексичного наповнення власне апозитивних і напів-предикативних апозитивних синтаксем-назв осіб при субстанційних синтаксемах засвідчив, що в художньому й публіцистичному стилях найбільш частотним є їхнє функціонування при суб'єктних й об'єктних синтаксемах. За таких умов апозитивема, виражена власною назвою, виконує функцію номінації й/або уточнення, а виражена загальною назвою – функцію характеристичної. При адресатних синтаксемах зафіксовано апозитивеми-загальні назви осіб із функцією характеристичної. На периферії перебуває

функціонування апозитивних синтаксем при локативах, хоча трапляються одиниці, виражені як власними (у функції номінації), так і загальними назвами (у функції характеристизації). Встановлено, що функціонування апозитивем-назв осіб при інструментальних синтаксемах унеможливлене природою цього типу синтаксем.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні лексичного наповнення апозитивних синтаксем тематичного діапазону «Навколишній світ людини» при субстанційних синтаксемах, а також у вивченні специфіки функціонування апозитивем при різних семантичних класах предикатів.

Список літератури:

1. Арібжанова І. М. Уточнення і прикладка в сучасній українській мові. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 36. С. 46–52. URL: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_36/046_052.pdf (дата звернення: 11.12.2019).
2. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
3. Бровко А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки. *УМЛШ*. Київ, 1970. № 3. С. 20–23.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
5. Горголюк Н. Г. Особливості функціонування категорії прикладки в логіко-семантичному аспекті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Серія «Філологічні науки»*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. 20. С. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrkpni_fil_2009_20_36 (дата звернення: 16.01.2020).
6. Загнітко А. П. Український синтаксис : теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с. URL: http://www.ukrajnistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf (дата звернення: 03.02.2020).
7. Костич Л. М. Прикладкові конструкції в поезіях Т. Шевченка. *Шевченкознавчі студії* : збірник наукових праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 13. С. 225–233. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Shs%5F2011%5F13%5F36%2Epdf (дата звернення: 17.01.2020).
8. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Частина II. Київ : Радянська школа, 1961. 286 с.
9. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 672 с.
10. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
11. Rogozin L. L. Прикладка в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Полтава, 1955. 283 с.
12. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. «Бу-Ба-Бу» (Ю. І. Андрухович, О. В. Ірванець, В. В. Неборак) : Вибрані твори : поезія, проза, есеїстика / авторський проєкт, упоряд., бібліограф. відомості та прим. В. Габора. Львів : ЛА «Піраміда», 2008. 392 с.
2. Андрухович. Ю. І. Листи в Україну. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 240 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Andrukhovych/Lysty_v_Ukrainu_zbirka/ (дата звернення: 20.12.2019).
3. Апостроф : періодичне інтернет-видання. URL: <https://apostrophe.ua/ua> (дата звернення: 15.03.2018).
4. Винничук Ю. П. Танго смерті. Харків : Фоліо, 2012. 384 с. URL: <https://online-knigi.com/page/190964> (дата звернення: 28.12.2019).
5. Забужко О. С. Друга спроба. Київ : «Факт», 2005. URL: <http://poetyka.uazone.net/zabuzhko/> (дата звернення 28.12.2019).
6. Іздрик Ю. Р. Мертвий щоденник. URL: <http://izdryk-y.livejournal.com/> (дата звернення: 10.09.2018).
7. Кралюк П. М. Синопис : роман, повісті, новела. Київ : Ярославів Вал, 2014. 688 с.
8. Лис В. С. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.
9. Матіос М. В. Солодка Даруся. Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2011. 188 с.
10. Симоненко В. А. Вибрані твори / упор. А. О. Ткаченко, Д. А. Ткаченко. 2-ге вид. Київ : «Смолоскип», 2012. 852 с.
11. ТСН : сайт новин. URL: <https://tsn.ua/> (дата звернення: 14.03.2018).
12. УКРАЇНСЬКА ПРАВДА : періодичне інтернет-видання. URL: <https://www.pravda.com.ua/> (дата звернення: 19.02.2018).

13. Футбол 24 : сайт новин футболу. URL: [https:// football24.ua/](https://football24.ua/) (дата звернення: 13.03.2018).
14. ЦЕНЗОР.НЕТ : сайт новин. URL: <https://censor.net.ua/ua> (дата звернення: 07.03.2018).
15. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 384 с.

Mezhov O. H., Rabchuk I. Yu. LEXICAL MEANING OF APPOSITIVE PERSON NAMES SYNTAXEMES USED WITH SUBSTANTIVE SYNTAXEMES (BASED ON BELLES-LETTERS AND NEWSPAPER STYLES)

The article deals with the analysis of lexical meaning of appositive person names syntaxemes, which are used with substantive syntaxemes. The principles of differentiation between the appositive person name syntaxeme proper and the modified word are clarified. Also, the authors determine principles of distinguishing between semi-predicative appositive person name syntaxemes and subjectival or objectival specifications. The research defines lexical and semantic groups of person name syntaxemes used with subjective, objective, addresser and locative syntaxemes. The functioning of appositive person name syntaxemes used with subjective and objective syntaxemes is the most productive. In these positions, the apposition characterizes the person by their appearance, character, behavior, moral and ethical qualities, occupation, position, mission, educational status, age, sex, belonging to a certain social group, military and other ranks, titles, nationality, citizenship, family relations, marital status, religious views, place of birth or residence, physiological, and mental characteristics, etc.

An appositive common name syntaxeme used with the addressee syntaxeme in belles-letters and newspaper styles characterizes the person by their behavior, moral and ethical qualities, family relations, occupation, typical actions, military ranks and physiological features. Locative syntaxemes express the place, direction of movement, and way of movement. Occasionally, we record appositive person name syntaxemes proper that perform a nominative function when used with locative syntaxemes. According to our observations, common names appositions in detached and non-detached positions used with locative syntaxemes characterize the person by their occupation, specialization, and family relationship. Instead, we have not recorded any use of appositive person name syntaxemes with instrumental syntaxemes.

Key words: *appositive syntaxeme proper, semi-predicative appositive syntaxeme, modified word, substantive syntaxemes, proper names, common names.*

Плотнікова Н. В.

Національний фармацевтичний університет

**ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТОСФЕРА» ТА «КОНЦЕПТ»
У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**

За останні роки зросло зацікавлення явищами взаємодії двох феноменів людської життєдіяльності – мови й культури. Саме тому проблема дослідження культурної самобутності народу, яка відображається в мовній картині світу (МКС), набуває все більшої значущості. МКС тісно пов'язана з концептуальною картиною світу (ККС), оскільки остання існує у вигляді концептів, які мають мовне вираження. Статтю присвячено теоретичним засадам фундаментальних понять сучасної лінгвістики, до яких належать поняття «концепт» та «концептосфера». Поняття «концептосфера», яке часто прирівнюють до ККС, у статті розглядається як фрагмент ККС, який сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою. Концептосфера також може розподілятися на певні фрагменти, що в роботі мають назву мікроконцептосфери. Мікроконцептосфера – це складник концептосфери, репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою. У дослідженні дотримуємось такої ієрархічної системи: мікроконцептосфери входять до складу концептосфер, сукупність яких формує ККС, що вербалізується за допомогою мовної картини світу. Базовою одиницею концептосфери є концепт. Концепт трактуємо як багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення, яке може мати мовне вираження, тобто застосовуємо інтегративний підхід до розуміння концепту, що передбачає взаємозв'язок лінгвістичного, психологічного, культурологічного та інших аспектів. У сучасній лінгвістиці його розглядають у різних векторах, які у статті подано у вигляді п'яти парадигм: 1) філософська, у межах якої існує філософський та логіко-філософський підходи до розуміння концепту; 2) логічна, що базується на лінгво-логіко-філософському, логіко-поняттєвому та логіко-семантичному підходах; 3) психологічна, репрезентована психологічним, когнітивним та семантико-когнітивним підходами; 4) культурологічна (в її межах виокремлюємо культурологічний, лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний, інтегративний підходи); 5) літературна.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мікроконцептосфера, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

Постановка проблеми. Визначальною рисою сучасного мовознавства є активізація міждисциплінарних досліджень, які скеровані на опис лінгвальних та екстралінгвальних чинників, що впливають на способи вербалізації поглядів людини. Новий погляд на мову як на складник свідомості людини привів до взаємодії лінгвістики із суміжними галузями знань та спричинив появу нових наукових дисциплін. З огляду на нові лінгвістичні пошуки особливий інтерес викликає моделювання картини світу, передусім окремих її фрагментів, пов'язаних із ментальністю та культурою, що і становить предмет лінгвістичної концептології.

Лінгвістична концептологія як окрема сфера концептології сформувалась на початку ХХІ сторіччя. Визначальним завданням для неї є експлікація концептів та концептосфер, які складають концептуальну картину світу (ККС), в якій збері-

гається знання, досвід результатів людської діяльності і процесів пізнання світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток та становлення лінгвоконцептології зробили представники різних сучасних вітчизняних лінгвістичних шкіл, зокрема такі: І. Голубовська, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, В. Іващенко, В. Кононенко, Т. Космеда, М. Кочерган, Л. Лисиченко, А. Приходько, Т. Радзівська, О. Селіванова. Чільне місце в цій галузі належить таким лінгвоконцептологам радянського та пострадянського простору, таким як М. Алефіренко, Н. Арутюнова, С. Аскольдов, О. Бабушкін, М. Болдирев, С. Воркачов, В. Воробйов, В. Карасик, В. Колесов, О. Кубрякова, Д. Лихачов, В. Маслова, В. Нерознак, С. Нікітіна, М. Піменова, З. Попова, О. Рахіліна, Г. Слишкін, Й. Стернін, Ю. Степанов, В. Телія, Р. Фрумкіна. Серед представників західних шкіл варто згадати

прізвища Є. Бартмінського, А. Вежбицької, Р. Джакендоффа, Р. Павільоніса, У. Чейфа. Праці зазначених мовознавців становлять підґрунтя для подальших розвідок із лінгвоконцептології і є теоретичною базою дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є на базі комплексного аналізу з'ясувати своєрідність різних підходів до розуміння понять «концепт» та «концептосфера» в сучасному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. «Мовна картина світу» належить до фундаментальних понять сучасної лінгвістики. А оскільки особливості мовної картини світу простежуються на рівні концептосфери мови, то поняття «концептосфера» можна віднести до основних категорій сучасного мовознавства. Паралельно із поняттям «концептосфера» науковці вживають синоніми: «концептуальна галузь» (В. Нерознак, Ю. Степанов), «концептуальна система» (Р. Павільоніс, О. Селіванова), але найуживанішим є термін «*концептосфера*», який і використовуємо в роботі.

Термін «концептосфера» вперше застосовує Д. Лихачов за аналогією до ноосфери та біосфери В. Вернадського. Під концептосферою вчений розуміє «сукупність потенцій, які відкриваються у словниковому запасі окремої людини, як і всієї мови загалом» [9, с. 282]. Із упродовженням поняття «концепт» ця дефініція набуває іншого вигляду, зокрема О. Селіванова називає концептуальною системою (концептосферою) «систему концептів у свідомості людини, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини» [21, с. 261]. З. Попова та Й. Стернін зазначають, що концептосфера – це «сукупність концептів, які знаходяться між собою у відносинах перетину, об'єднання, ієрархії, що складають опозиції та кластери» [13, с. 36].

У сучасному мовознавстві термін «концептосфера» має два значення. Згідно з першим, концептосферу називають також ідеосферою, концептуальною картиною світу або концептуальною моделлю світу. У такому розумінні впроваджував цей термін і Д. Лихачов, який зауважував, що «одна концептосфера може сполучатись з іншою. Скажімо, є концептосфера мови загалом, але в ній – концептосфера інженера-практика, а в ній – концептосфера родини, а в ній – індивідуальна концептосфера» [9, с. 282]. Цієї думки дотримується і В. Карасик, який розподіляє концептосфери на національні, етнічні, групові та індивідуальні [8] (такий погляд збігається із кла-

сифікацією картин світу за суб'єктом). Тематичну класифікацію пропонує Г. Слишкін: «концепти, які є в індивідуальній свідомості мовної особистості або в колективній свідомості, можуть класифікуватись за тематичними ознаками» [16, с. 19] (саме так розщеплюється наукова, або локальна картина світу). З. Попова та Й. Стернін називають концептосферою «суто розумову сферу, яка складається з концептів у вигляді розумових картинок, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів» [13, с. 89]. Отже, згадані науковці розглядають термін «концептосфера» як синонім ККС.

В іншому значенні термін «концептосфера» використовує О. Селіванова: «<...> у межах концептуальної системи представники когнітивної семантики виокремлюють концептуальні сфери (conceptual domains), або домени. Вони відповідають фрагментам концептуальної системи, які репрезентують певну предметну галузь (наприклад, рослин, тварин, політики, музики тощо)» [21, с. 261], тобто концептуальні сфери тотожні тематичним полям. А. Приходько, услід за С. Кошарною, на позначення концептосфери вживає термін «концептополе макрорівня» (або «власне концептополе»), що «охоплює певну множину концептів, поєднаних спільністю значення їх імен» [14, с. 214].

Проаналізувавши наявні значення поняття концептосфера та розуміючи під цим поняттям множину концептів, які репрезентують певну предметну галузь, пропонуємо таку дефініцію: **концептосфера** – це фрагмент ККС, сформований на основі уявлень людини та репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою. З огляду на те, що А. Приходько на позначення сукупності концептів, які репрезентують конкретну поняттєву сферу, використовує термін «концептополе», вважаємо, що концептосфера може бути структурована у вигляді концептополя, в якому простежуємо таку ієрархічну систему: мікроконцептосфери входять до складу концептосфер, сукупність яких формує ККС, що вербалізується за допомогою МКС. Під **мікроконцептосферою** (МКС) розуміємо складник концептосфери, який репрезентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), що групуються за тематичною ознакою. Як і концептосфера, МКС може бути структурована у вигляді концептополя, а частинами концептополя виступають концепти.

Феномен «концепт» набув широкого розповсюдження та став модним об'єктом вивчення в сучасних наукових розвідках, але він поки що

не має однозначного визначення, зокрема лінгвісти намагаються позбутись багатозначності терміна «концепт» і пропонують альтернативні аналоги: «лінгвокультурема» (В. Воробйов), «міфологема» (В. Базилев), «логоепістема» (Е. Верещагін, В. Костомаров), «концептуал» (О. Бунеева), які починають уживати в лінгвістичній літературі наприкінці ХХ століття.

Термін «концепт» було запозичено західними лінгвістами завдяки працям Г. Фреге та А. Черча з математичної логіки. На теренах колишнього СРСР цей термін увів С. Аскольдов, який уважав, що «питання про природу загальних понять або концептів – у середньовічній термінології універсалий – старе питання, проте майже не розглянуте в центральному пункті» [2, с. 267].

Розуміння концептів досить варіативне в сучасній лінгвістиці. Оскільки термін «концепт» з'являється в лінгвістичній семантиці завдяки взаємодії лінгвістики з філософією, психологією, культурною антропологією, то, відповідно, концепт розглядається в різних векторах, у межах яких виділяють численні дефініції разом із цілими комплексами специфічних конкретизаторів, тому можна виділити кілька підходів до інтерпретації концепту.

І. Як слушно зазначає Н. Слухай, «визначення концепту в межах філософської теорії пізнання та відображення дійсності варіюються в такому діапазоні: від широкого (складні ментальні утворення – думка, знання, віра, причина, осмислені на основі широкого онтологічного фону речей, які складають оточуючий світ, та власного досвіду людини) до дещо звуженого (сенси, якими оперує людина у процесі згорання) або інтеріоризації, знання про оточуючий світ, які зберігаються у вигляді квантів, таких як життя, смерть» [15, с. 464]. У межах філософської парадигми можна виділити такі підходи до розуміння концептів: власне філософський та логіко-філософський.

1. *Власне філософський підхід* пов'язують переважно з ідеями концептуалізму як одного з напрямів середньовічної схоластичної філософії. Концептуалісти твердили, що «в одиничних речах існує дещо спільне, загальне, на основі чого в розумі виникає концепт – особливе загальне поняття, виражене словом» [22, с. 300]. Представники концептуалізму розглядають концепт як універсалию, зокрема П. Абеляр уважав, що «універсалиї перебувають до створення природи в божественному розумі як «концепти» Бога та прообрази одиничних речей» [5, с. 93]. Отже, концепт у П. Абеляра є смисл, або ім'я предмета, яке закріплюється у свідомості тих, хто говорить та слухає.

2. *Логіко-філософський підхід* спирається на ідеї аналітичної школи філософії, яка складається із двох напрямів: лінгвістична філософія та логічний аналіз мови. Представники цих напрямів (Д. Остін, Г. Райл, Б. Рассел, Г. Фреге, А. Черч) висловили думку про те, що саме мову треба вважати головним об'єктом філософії як науки, та почали розглядати концепти як логічні категорії, а не як ментальні сутності.

ІІ. Той факт, що більшість мовних понять не мають чітко окреслених меж, дає змогу спостерігати поступову появу логічної парадигми в розумінні концепту поряд із філософською. Підґрунтя логічної парадигми було закладено представниками лінгвістичної філософії та логічного аналізу мови, тому можна виокремити такі підходи: лінгво-логіко-філософський, логіко-поняттєвий, логіко-семантичний.

1. *Лінгво-логіко-філософський підхід* до розуміння концепту репрезентовано у праці Р. Павільоніса, де, описуючи концептуальну систему (у значенні ККС), він зазначає, що «інформація, яка міститься в концептуальній системі, служить як для сприйняття означених об'єктів, так і для виділення мови як особливого об'єкта: їх співвідношення, яке реалізується концептуальною системою, є кодування мовними засобами окремих фрагментів, «шматків» концептуальної системи» [12, с. 101]. Безперечно, під фрагментом концептуальної системи Р. Павільоніс розуміє концепт, який він визначає як «інформацію щодо актуального або можливого стану речей у світі, те, що ми називаємо «сміслом»» [12, с. 102].

2. *Логіко-поняттєвий підхід* до вивчення концептів застосовує польський науковець А. Вежбицька, яка трактує концепт як «об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я та відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність»» [19, с. 59]. За цією теорією, концепти – це уявні утворення, що пояснюють, як побудоване довкілля. Отже, А. Вежбицька пропонує вивчення концептів як інструментів пізнання зовнішньої дійсності, що повинні бути описані засобами мови у вигляді деяких пояснювальних конструкцій.

3. Н. Арутюнова та представники її школи (С. Нікітіна, О. Шмельов) застосовують *логіко-семантичний підхід* до інтерпретації концепту, який дає змогу розглядати концепти як поняття практичної філософії, форми існування звичайної свідомості, що виникають унаслідок взаємодії таких фактів як національна традиція і фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід та образи мистецтва, відчуття та система цінностей.

Назва підходу пояснюється тим, що світоглядні концепти вивчаються як семантичні доміанти, які мають поняттєво-структурне значення та описуються за допомогою методу логічного аналізу мови, що його розробляє Московська семантична школа.

III. На новому етапі розвитку лінгвісти звертаються до психології, що і приводить до формування психологічної парадигми в розумінні концепту. Психологічна парадигма репрезентована психологічним, когнітивним та семантико-когнітивним підходами.

1. Звернувшись до вивчення концептів, С. Аскольдов запропонував таку дефініцію: «Концепт є мисленнєве утворення, яке заступає нам у процесі думки невизначену множинність предметів одного й того ж роду... Не варто, звичайно, вважати, що концепт є завжди заміником реальних предметів. Він може замінювати деякі ознаки предмета чи реальних дій, як, наприклад, концепт «справедливість»» [2, с. 269–270]. Д. Лихачов пояснює концепт як «алгебраїчний» вираз значення, яким оперують у письмовому та усному мовленні. Справді, те чи інше слово не викликає в нашій свідомості набір ознак, котрі формують його словникове значення або логічне поняття, «адже охопити значення в усій його складності людина просто не встигає, іноді не може, а іноді інтерпретує його по-своєму (залежно від своєї освіти, власного досвіду, професії тощо)» [9, с. 281]. Отже, згадані науковці використовують *психологічний підхід* до інтерпретації концепту.

2. *Когнітивний підхід*, який виник на межі кількох наукових дисциплін, має велику кількість прихильників (М. Болдирев, В. Дем'янков, С. Жаботинська, В. Іващенко, О. Карпенко, О. Кубрякова, О. Рахіліна, О. Селіванова). У межах когнітивного підходу концепт – це одиниця пізнання, зокрема класичне тлумачення концепту розробила О. Кубрякова: «Концепт – термін, який служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини» [20, с. 90]. У вітчизняному мовознавстві таке розуміння концепту стало підґрунтям для дефініції, запропонованої О. Селівановою: «Концепт – інформаційна структура свідомості, різно-субстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих

шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [21, с. 256].

3. Спираючись на теорію смислу та теорію референції, О. Бабушкін розглядає концепт у межах когнітивної семантики, тобто застосовує *семантико-когнітивний підхід*, згідно з яким концепти відповідають змісту семем окремої мови. О. Бабушкін визначає концепт як «деяку дискретну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу, який зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізнаного субстрату» [3, с. 29]. З. Попова та Й. Стернін також визначають власний підхід до дослідження концепту як семантико-когнітивний, головним постулатом якого є розуміння концепту як «глобальної мисленнєвої одиниці, що є квантом структурованого знання» [13, с. 4]. А засновниця Кемеровської лінгвістичної школи М. Піменова зауважує, що «концепт – це основна одиниця ментальності, яка має мовну форму вербалізації, національну специфіку і структуру, що містить концептуальні ознаки. Семантичну інтерпретацію концепт також набуває й у дослідженнях М. Алейфренка: «Концепт – це мисленнєве утворення, яке заміщує у свідомості множинність однорідних предметів та є когнітивною основою для формування різних лексичних значень слова» [1, с. 34].

IV. Сучасне вивчення мови у взаємодії з культурою приводить до виникнення культурологічної парадигми, націленої на розуміння концепту як явища культури. Сьогодні культурологічна парадигма репрезентована культурологічним, лінгвокультурологічним, етнолінгвістичним та інтегративним підходами.

1. Безпосередньо культурологічний підхід до сприйняття концепту подають Ю. Степанов та В. Нерознак, для яких концепт є поняттям духовної культури, зокрема Ю. Степанов розглядає концепт як «основний осередок культури в ментальному світі людини» [17, с. 41], а В. Нерознак пропонує критерій для віднесення певних концептів до культурних: «Концептами культури, що відображають національну картину світу, треба вважати концепти, які позначаються безеквівалентною лексикою» [11, с. 85], тобто ті концепти, які властиві носіям конкретної культури.

2. *Лінгвокультурологічний підхід* формується на основі необхідності синтезу культурних та світоглядних категорій у семантиці імен. Серед лінгвокультурологів найбільш популярним є визначення концепту засновника Московської школи лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів В. Телія: «Концепт – це знання про означуване

в усіх його зв'язках та відносинах» [18, с. 100]. Проте найбільш повну дефініцію подає С. Воркачов: «Концепт – це культурно позначений вербалізований смисл, репрезентований у плані вираження цілою низкою мовних реалізацій, які утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму» [4, с. 56]. Вітчизняні мовознавці, зокрема В. Кононенко, Т. Радзівєвська, Н. Слухай, не подаючи власного визначення концепту, також позиціонують цей підхід.

3. Попри те, що етнолінгвістика як наука сформувалась у межах американської та російської лінгвістичних традицій, найбільшу популярність етнолінгвістичний підхід отримує у працях українських науковців (О. Тищенко, І. Голубовська). *Етнолінгвістичний підхід* використовує передусім у своїх роботах В. Жайворонок, який пише: «Пізнаючи і членуючи навколишній світ, людина не лише називає (іменує) окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, тому постає потреба говорити не просто про слова, а про мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти» [6, с. 26].

4. Осмислення природи концептів можливе тільки за комплексного підходу до цього явища. У працях науковців такий підхід отримав різні синонімічні назви: універсальний (О. Прохвачова), комплексний (О. Клименко, О. Мальцева, Т. Монахова), диференційний (О. Тряпичина), інтегративний/інтегральний (М. Агієнко, О. Бабаєва, В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Палашевська). Безперечно, дослідити концепти можна лише інтегруючи знання й методи багатьох наук, тому називаємо такий підхід інтегративним. *Інтегративний підхід* до розуміння концепту був запропонований С. Ляпіним, який уважав, що головне в концепті – це «багатомірність та дискретна цілісність смислу, який перебуває в безперервному культурно-історичному просторі й тому схильний до культурної трансляції з однієї предметної галузі в іншу» [10, с. 19]. Представники Волгоградської лінгвістичної школи теж дотримуються цього підходу, зокрема Г. Слишкін наголошує, що концепт є «одиноцею, яка пов'язує наукові дослідження в галузі культури, свідомості та мови, оскільки він належить свідомості, детермінується культурою та опредмечується в мові» [16, с. 18]. Отже, інтегративний підхід передбачає взаємозв'язок лінгвістичного, психологічного, культурологічного та інших аспектів.

V. Поняття «концепт» притаманне й літературознавчій парадигмі, причому в сучасному значенні воно з'являється там, де літературознавче дослідження переміщується в галузь культури та мови. *Літературний підхід* до концепту відображений у працях В. Зусмана, який використовує два терміни – «концепт у літературі» та «літературний концепт». В. Зусман пише, що «концепт – це інструмент, який дає змогу роздивитись у єдності художній світ твору та національний світ. Упроваджуючи концепт як одиницю аналізу, літературознавство отримує можливість уключити образну тканину твору в загальнонаціональну асоціативно-вербальну сітку» [7, с. 29].

Проте основною ознакою лінгвістичного розуміння концепту, на думку С. Воркачова, є «репрезентація концепту у плані його вираження низкою мовних реалізацій» [4, с. 52]. Мовні засоби, які для цього використовують, називають засобами вербалізації, мовної репрезентації, мовного вираження концепту. Однією з дискусійних проблем сучасної лінгвоконцептології є залежність концепту від мовної вербалізації, зокрема зв'язок концепту з вербальними засобами вираження зауважують практично в усіх визначеннях концепту, проте єдності в поглядах щодо конкретних значущих одиниць мови, з якими співвідноситься концепт, у лінгвоконцептологів ще немає. Погоджуючись із В. Карасиком, зазначимо, що вербалізований концепт «виражається лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами й тактиками мовної поведінки» [8, с. 17]. Ім'ям концепту є мовна одиниця, здатна відобразити повну форму та об'єм концепту.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи огляд підходів до розуміння концепту, наголосимо, що кожен із названих підходів не вичерпує поняття «концепт», але дає змогу глибше пізнати його природу. Необхідно визнати, що розглянуті теорії часто виступають як перехресні, співвіднесені та є комплексними, тому, зробивши огляд теоретичної літератури, висновуємо, що найефективнішим виявляється інтегративний підхід, який дає змогу вивчати концепт із лінгвістичного, логічного, психологічного, культурологічного поглядів, виявляючи нюанси в розумінні цього явища, яке є перспективним на сьогодні.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеологическое значение и концепты. *Когнитивная семантика* : материалы 2 международной школы-семинара: Тамбов, 2000. Ч. 2. С. 33–36.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста* : антология. Москва . 1997. С. 267–279.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж. 1996. 104 с.
4. Воркачев С. Г. «Две доли» – две концепции счастья. Языковая личность: проблемы креативной семантики. *К 70-летию профессора И. В. Сентенберг: сборник научных трудов*. Волгоград. 2000. С. 52–61.
5. Дроздова С. А. Некоторые аспекты изучения концепта «Власть». *Культура народов Причерноморья. Научный журнал*. 2002. № 35. С. 93–97.
6. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.
7. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания. *Вопросы литературы*. 2003. № 2. С. 3–29.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград. 2002. 477 с.
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология* / под общ. ред. В. П. Нерознака. Москва. 1997. С. 280–287.
10. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода. Концепты. *Научные труды Центроконцепта*. Архангельск. 1997. Вып. 1. С. 11–35.
11. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков* : сб. науч. тр. Омск. 1998. С. 80–85.
12. Павилёнис Р. И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка. Москва. 1983. 286 с.
13. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж. 2001. 191 с.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. *Запоріжжя*. 2008. 332 с.
15. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наукових праць. Київ. 2002. С. 462–470.
16. Слышкин Г. Г. Текстовая концептосфера и ее единицы. *Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики* : сборник научных трудов. Волгоград. 1999. С. 18–27.
17. Степанов Ю. С. Константы. *Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва. 1997. 824 с.
18. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва. 1996. 288 с.
19. Фрумкина Р. М. «Теории среднего уровня» в современной лингвистике. *Вопросы языкознания*. 1996. № 2. С. 55–67.
20. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва. 1996. 248 с.
21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. 2006. 716 с.
22. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ. 2002. 744 с.

Plotnikova N. V. “CONCEPTOSPHERE” AND “CONCEPT” IN MODERN LINGUISTICS

In recent years, there has been an increasing interest in the phenomenon of interaction between two phenomena of human life - language and culture. That is why the problem of exploring the cultural identity of people, which is reflected in the linguistic picture of the world (LWP), is gaining importance. The LWP is closely linked to the conceptual picture of the world (CWP), since the latter exists as concepts with linguistic expression. The article is devoted to the theoretical foundations of the modern linguistics fundamental concepts, which include “concept” and “conceptosphere”. “Conceptosphere”, which is often equated with the CWP, is considered in the article as a fragment of the LWP, formed on the basis of human ideas and represented by a set of memory units (concepts), grouped by thematic basis. The conceptosphere can also be divided into certain fragments, called the microconceptosphere. The microconceptosphere is a component of the concept sphere, represented by a set of memory units (concepts) grouped by thematic basis. This study adheres to such a hierarchical system: microconceptospheres are parts of conceptospheres, the totality of which forms the CWP, which is verbalized by the linguistic picture of the world. The basic unit of the conceptosphere is the concept. The concept is interpreted as a multidimensional culturally significant socio-psychic education that can have linguistic expression, that is, we apply an integrative approach to understand the concept, which involves the interconnection of linguistic, psychological, cultural and other aspects. In modern linguistics, it is considered in different vectors, which is presented in the article as five paradigms: 1) philosophical, within which there are philosophical and logical-philosophical approaches to understand the concept; 2) logical, based on linguistic-logical-philosophical, logical-conceptual and logical-semantic approaches; 3) psychological, represented by psychological, cognitive and semantic-cognitive approaches; 4) cultural, which distinguish cultural, linguocultural, ethno-linguistic and integrative approaches; 5) literary.

Key words: concept, conceptosphere, microconceptosphere, linguistic picture of the world, conceptual picture of the world.

Подворчан А. З.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

КОНЦЕПТ «ГРАМОТА» В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

Поміж актуальних проблем мовознавства останніх десятиріч особливої уваги заслуговують питання національної специфіки мовних і мовленнєвих явищ, які дозволяють зануритись у глибини національного способу мислення та світосприйняття українців. Значна увага приділяється проблемі мовної картини світу, яка висвітлюється в нерозривному зв'язку з концептуальною картиною світу й мовною дійсністю. Зацікавлення поданим питанням перебуває у прямій залежності від істотних змін у науковій парадигмі на межі XX та XXI століть і виявляється в утвердженні принципів лінгвокультуралізму, когнітивізму та антропоцентризму.

Кожна епоха, кожна соціальна група і, відповідно, кожна людина поступово формують світогляд певного народу та окремої особистості. Світогляд – це фундамент людської свідомості. Але для того, щоб бути в гармонії зі світом, людина повинна впорядкувати цей світ у своїй свідомості на концептуальному рівні. Саме тому дослідники – науковці різних галузей науки, зокрема лінгвістики, когнітології, етнолінгвістики на матеріалі різних мов досліджують проблему впорядкування світу, тобто створення його концептуальної картини. Це поняття постає базовим для будь-якої культури, тому що виражає специфіку людини та її існування, відносини зі світом, умови існування в ньому, систему поглядів на об'єктивний світ, досвід, ідеали, переконання.

На сьогодні немає певного опису концептуальної картини певного народу, а опрацьована вона лише фрагментарно. Враховуючи той факт, що поширення всебічних векторів тлумачення «концепту» в науковій літературі як одиниць, які можуть поєднувати універсальну та національну специфіку, необхідність вивчення особливостей структуривання концептів і встановлення їхньої взаємодії зумовлюють вибір поданої теми.

Мета роботи – виявити й окреслити національно-культурну специфіку концепту «ГРАМОТА» в українському мовному просторі на всіх рівнях концептуалізації.

Ключові слова: *концепт, грамота, концептуальна картина світу, мовне середовище, мовний простір.*

Постановка проблеми. Розвиток і становлення сучасних підходів до вивчення мови пояснює розуміння її як джерела даних про концептуальні чи когнітивні структури свідомості, одночасно в ній відображається своєрідність національного характеру, що зумовлює структурну мовну модель концептуалізації світу. Концептуальна картина світу – це система понять про сукупність реалій довкілля, які втілюються через слово в ці реалії. Мовна картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, яка відображає об'єктивний стан речей та внутрішнього світу людини. Поняття «концепт» «грамота» розуміємо як феномен смислової системи, що вербалізується в національній та індивідуальній свідомості.

Аналіз останніх джерел і публікацій. На сьогодні досліджено чимало концептів, здебільшого на матеріалі однієї мови (Т. Крижановська, О. Левченко, М. Мамич, Н. Мех, Т. Радзівська, Т. Вільчинська, Т. Сорока, Н. Агошкова, М. Кудря-

шова, О. Цапок, А. Поповський). Однак наукових праць, присвячених дослідженню концепту «ГРАМОТА», в україністиці ще не було.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення й окреслення національно-культурної специфіки концепту «ГРАМОТА» в українському мовному просторі на всіх рівнях концептуалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних лінгвістичних дослідженнях використання терміна «концепт» стало загальноприйнятим, хоча єдиної дефініції цього поняття немає. Безсумнівною є одна властивість концепту – його антропоцентричність. Антропоцентричність концепту визначається самою його природою, належністю свідомості суб'єкта (колективного та індивідуального), тому концепт може бути розглянутий як фрагмент або колективної, або індивідуальної мовної картини світу.

У когнітивній лінгвістиці фундаментальним терміном є поняття мовного (вербалізованого)

концепту. Концепт – це сукупність усіх значень слова, цілісний змістовий образ, який асоціюється з цим словом. Концепт як фрагмент колективного образу світу відображає світосприйняття «пересічної» мовної особистості, тобто носія мови. Концепт як колективне надбання складає основу української мовної картини світу. Такий концепт є загальним для всіх носіїв мови ментальним конструктом, що відображає їх національно-культурний досвід, вербалізується системними мовними засобами й може бути розглянутий як концепт національний. Концепт як фрагмент індивідуального образу світу відображає світосприйняття конкретної мовної особистості, наприклад, мовної особистості автора або персонажа. Концепт як індивідуальне надбання є компонентом індивідуальної авторської мовної картини світу.

Концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини. Концепти не тільки мисляться, але й переживаються, вони є ніби згустком уявлень, знань, асоціацій, які супроводжують певне слово. «Концепт – термін, який послуговує поясненню ментальних одиниць або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; змістова оперативна одиниця пам'яті, ментальної лексики, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [4, с. 50]. Основним засобом уявлення концептуального знання виступає слово. Слово називає концепт і є його органічним складником. Таким чином, концепт охоплює вербалізовану й невербалізовану частини.

Концепт як надбання соціуму, одиниця колективної свідомості має багатошарову структуру, яка складається із прошарків різного часу виникнення. Стадії розвитку концепту знаходять відображення в мові, зокрема, це зв'язки і ставлення, що складаються між словами як засобами експлікації концепту. Оскільки слово є відкритою системою, яка постійно розвивається, та не тільки потенційно готовою до утворення нових значень, але завжди зберігає старі значення, вважаємо за необхідне доповнити семантичне поле «ГРАМОТА» матеріалами етимологічних словників, які представляють лексичну систему української мови на більш ранніх та на сучасному етапах її існування.

У нашій роботі використовуються методи системного підходу, адже саме вони дозволяють дослідити національний концепт, оскільки ґрунтуються на мовному матеріалі й дозволяють реконструювати той чи інший фрагмент мовної картини світу.

Репрезентантом концепту «ГРАМОТА» в українській мові є лексико-семантичне поле «ГРАМОТА» як сукупність лексичних одиниць, об'єднаних загальним інваріантним значенням. Ядром цього поля виступає лексема «ГРАМОТА». Оскільки значення слова дає уявлення про смислову структуру концепту, названого цим словом, порівняємо значення лексеми «ГРАМОТА», які представлені у тлумачних та інших словниках української мови.

У сучасній українській мові слово ГРАМОТА не є однозначним. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови : 250 000 за редакцією В. Т. Бусела, [1, с.153] воно пояснюється так:

1. Офіційний письмовий акт правового значення, документ, який свідчить або встановлює що-небудь // Документ, яким нагороджують за успіхи в якій-небудь справі. 2. *іст.* Лист, послання або який-небудь запис.

У «Словнику української мови» за редакцією Івченка А. воно трактується так:

Грамота. 1, -и, ж., лише одн. уміння читати й писати (вчитися грамоті).

Грамота 2, -и, ж. 1. Офіційний документ, що свідчить або встановлює що-небудь. 2. Документ, яким нагороджують за успіхи в якій-небудь справі. [2, с.73]

В одному із новітніх сучасних етимологічних словників цей концепт пояснено так:

ГРАМОТА – р. болг. м. *грáмота*, бр. *грáмата*, др. *грамота*, п. *gramota* «грамота; збірка поганих віршів», ч. *gramotnost* «грамота», слц. *gramotnost* «тс.», стсл. *грамата*; через старослов'янську мову запозичено із гр. *γράμμα* «письмена; запис; документи; писемність; грамота» є формою множини від іменника *γράμμα* «літера», пов'язаного з дієсловом *γράφω* «пишу». Слово означає: 1. уміння читати й писати (вчитися грамоті); 2. документ, яким нагороджують за успіхи в якій-небудь справі; 3. у давньоруській мові мало кілька значень: азбука, напис, письмо, навчання грамоті, писемність, лист, діловий папір. У правовій писемності воно означало документ, за допомогою якого юридично оформлялись ділові відносини як між окремими особами, так і між особою й державою; 4. поминальна книжка; кишенькова книжка (XV ст.). Наприклад: **Грамотою Державної прикордонної служби України нагороджуються військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України за високий професіоналізм, зразкове виконання військового та службового обов'язків** (інтернет-новини) [3, с. 41].

Отже, грамота – офіційний письмовий акт правового значення, документ, який свідчить або встановлює що-небудь. Також – документ, яким нагороджують за успіхи в якійсь справі: У джерелознавстві – лист, послання або який-небудь запис до XVI ст.

Термін ГРАМОТА був запозичений із Візантії, де він означав письмовий документ узагалі. За часів Київської Русі грамотою називали будь-який письмовий документ, згодом (із XV ст.) – тільки акт правового значення, тобто документ, який визначав майнові та інші права, привілеї або обов'язки церков, монастирів, окремих осіб тощо. Грамоти укладались князями й царями (або за їх дорученням), а також церквою і приватними особами.

Грамоти поділялись на церковні (настольні, тарханні тощо), приватні (роздільні, купчі тощо), урядові (жалувані грамоти, указні, судні). Серед перших розрізняють жалувані грамоти – на виняткові права станам, монастирям, церквам та окремим особам; уставні – про діяльність органів місцевого управління (наприклад, Двінська 1397, Білозерська 1539) і судні – про діяльність суду (наприклад, Новгородська і Псковська судні грамоти).

Спершу грамоти писались на бересті, дошках, лубі, пергаменті, а з XIV – XV ст. – на папері з позначенням дати, підписом і печатками осіб, котрі їх давали (князів, царів, церкви тощо). Найдавнішою грамотою, відомою в Київській Русі, є згадувана в літописі від 996 р. грамота великого князя Володимира Святославича київській церкві Богородиці на володіння землею.

Так само в сучасній українській лексиці грамотою називають документ, який свідчить про відзначення (наприклад, Почесна грамота Кабінету Міністрів України) та певні дипломатичні документи – Вірчі Грамоти, відкличні Грамоти.

У переносному значенні – теж саме, що грамотність: уміння читати й писати, документи.

Як відомо, мовлення українського народу – це дарунок Божий, одкровення. Це золоті зерна мудрості етнонаціональної словесної традиції.

В українській народній творчості грамота відомо бражена й у паремійних висловах:

Грамоти вчиться – завжди пригодиться.

Хто грамоти вмис, той *краще* сіє.

Як одступити від грамоти на аршин, то вона од тебе на сажень.

Грамоти вчиться – завжди пригодиться.

Грамотний – видющий і на все тямущий.

За одного **грамотного** сім неграмотних дають.

Без букв та граматики не вчать математики.

Грамоті вчиться, не в зайчика грати.

Грамота – не хвороба, *літ* не збавить.

Погана грамота – дурні згуби. (Даремна трата часу).

Люди зажди розуміли, що лише знання робить життя кращим: «**Де грамотні** люди, там біди не буде. *Годі вже дурно хліб їсти – оволодівай грамотою з усіх боків, все бери на розум. Аз, буки – бери граматику в руки й не потрапляй дякові під руку*» [7, с. 147].

Справжні господарі охоче погоджувались із цим, адже на власному досвіді й гаманці впевнилися: без грамоти не обійтись, якщо прагнеш широко вести господарство або хочеш випробувати себе в новій справі [1, с. 98–101].

Синонімами концепту «ГРАМОТА» (уміння читати й писати) виступають письменність, грамотність, письмó, освіта, освіченість, *рідше* – письменство:

– *Я навчу тебе грамоти – читати, писати* (Панас Мирний);

– *Батько теж був трохи грамотний, – учився колись у дяка, – любив у свято сам почитать, поважав у людях освіту* (С. Васильченко);

– *Він грамотний, він письменний* (Панас Мирний);

– *Батьки в мене були грамотні. Тобто вони вміли читати й писати* (Остап Вишня);

– *Прилад без уважного, технічно грамотного апаратника багато не наробить* (Юрій Шовкопляс);

– *Почав Андрій цювечора ходити грамоти вчитись* (Михайло Коцюбинський);

– *А мені важко, бо грамота в мене куца* (Василь Кучер);

– *Я на грамоті розуміюсь не дуже, отож і не знаю, Горацій, чи як?* (Олександр Довженко);

– *Біля кіоту [кіота] висіла в рамці якась грамота. Підійшовши, я прочитав: це був патент на чин прем'єр-майорові Качалову* (Олекса Стороженко);

– *За мої заслуги князь нагородив мене землями й лісами в Тухольщині. Я маю його грамоту* (Іван Франко);

– *Вдова гетьмана Апостола, маючи на руках царську грамоту, яка підтверджувала за нею право на Турбаї, поскаржилась на дії Капніста в Генеральну Військову Канцелярію* (Олесь Гончар);

– *Дід прийняв листа гордо й незалежно, наче грамоту найкращому ударникові* (Олесь Донченко);

– *За грамотних не розписуйся* (А. Головка);
– *Великий був грамотій григорівський садівник Кривенко, не шкодував він грошей на книжки* (Д. Бедзик);

– *Який там із мене грамотій, – махнув рукою Мар'ян. – Ледве букву до букви стулю* (М. Стельмах).

Від слова «ГРАМОТА» було утворено такі лексеми:

Грамотій – *розм.* письменна, грамотна людина/освічена людина, книголюб.

Грамотка – *письмо.*

Грамотійка – те саме жін. р. до *грамотій.*

Грамотний – 1. Який вміє читати й писати
2. Який уміє граматично правильно писати й читати / у якому немає граматичних і стилістичних помилок. 3. *перен.* Який володіє необхідними відомостями з певної галузі, знаннями в певній галузі, справі.

Грамотність – *абстр. ім.* до *грамотний.*

Грамотно – *присл.* до *грамотний.*

Концепт «Грамота» є складною структурою, яка віддзеркалюється в низці суміжних понять і виражається вербально й невербально. Об'єктивація поданого концепту виявлена й у фразеологічних одиницях:

1. *Китайська грамота* – про щось недоступне для розуміння; таке, в чому важко розібратись; незрозуміле.

Наприклад: Агрономія для нього – китайська грамота (М. Зарудний).

2. *Фільчина грамота* – документ, що не має юридичної сили, неграмотно складений.

Наприклад: Ці папери ми бачили... Та все це схоже на фільчину грамоту – жоден із цих, із дозволу сказати, документів ніким не підписаний (З газети); *Термін «новий центризм» і легенда про*

злиття п'яти ідеологій [партій] в одну є, по суті, малозрозумілою фільчиною грамотою (З газети).

Одна з найбільш поширених версій про походження цього виразу пов'язана з ім'ям Івана Грозного, який нібито так називав листи-грамоти митрополита Філіпа, в яких той переконував царя відмінити податки.

3. *Тарабарська грамота* – щось безглузде.

Іноді лексема *грамотний* набуває іронічного значення:

– Ти в нас грамотний такий,

– Хвалить мене мама.

– Тільки хто ж чита книжки

Догори ногами!

(«Грамотій» Ольга Савченко-Гнатюк)

Висновки і пропозиції.

Поданий матеріал засвідчує, що термінологія пропонує теоретичну підтримку в когнітивному аналізі концепту «ГРАМОТА». Як і будь-який інший концепт, цей концепт у мовній свідомості сучасного українця представлений:

1) лексемами;

2) прислів'ями, приказками;

3) фразеологізмами;

4) художніми текстами.

Застосування системного підходу як моделі концептуального аналізу дозволило найбільш повно та об'єктивно виявити національно-культурну специфіку концепту «ГРАМОТА» в українській картині світу. Розуміння вербальних одиниць як поєднання мови, мислення й культури призвело до залучення досягнень різних галузей мовознавчої науки до багатоаспектного вивчення лінгвокреативної діяльності людини.

Усе це свідчить про те, що концепт «ГРАМОТА» посідає важливе місце в сучасній українській мовній свідомості.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

2. Івченко А. О. Словник української мови / худож. оформлювач І. В. Осипов. Харків; Фоліо, 2007. 540 с.

3. Крашеніннікова Т. В., Нагорна Ю. А., Подворчан А. З. Словник-довідник юридичної лексики (етимологічні нотатки). Дніпро, 2018. Ч. 1. 94 с.

4. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века: опыт парадигмального анализа. *Актуальные проблемы современной лингвистики* / сост. Л. Н. Чурилина. Москва : Флинта: Наука, 2006. С. 46–59.

5. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 768 с. (Серія «Пам'ятки України»).

6. Супруненко В. П. Ми – українці: У 2 кн.: Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 1999. Кн. 1. 412 с.: іл.

7. Яніцька К. Л. Знайшов – не скач, згубив – не плач : українські прислів'я, приказки, усталені вислови. Київ : Довіра, 2002. 200 с.

Podvorchan A. Z. THE GRAMMAR CONCEPT IN THE UKRAINIAN LANGUAGE SPACE

Among the current problems of linguistics of the last decades, particular attention is paid to the issues of national specificity of linguistic and speech phenomena, which allows to perceive the national way of thinking and world perception of Ukrainians. Much attention is paid to the problem of the linguistic picture of the world, which is inseparably linked with conceptual picture of the world and linguistic reality. Interest in these issues is directly dependent on significant changes in the scientific paradigm at the turn of the XX and XXI centuries, and manifests itself in the affirmation of the principles of linguoculturalism, cognitivism and anthropocentrism.

Each epoch, each social group and, accordingly, each person gradually shapes the outlook of a certain people and individual personality. The worldview is the foundation of human consciousness. But in order to be in harmony with the world, one must organize this world in its consciousness at conceptual level. That is why researchers – scholars of different fields of science, in particular linguistics, cognitology, ethno-linguistics on the material of different languages, are exploring the problem of ordering the world, that is, creating its conceptual picture. This concept becomes the basis for any culture, as it expresses the specificity of man and his existence, relations with the world, conditions of existence in it, a system of views on the objective world, experience, ideals, beliefs.

At present, there is no definite description of conceptual picture of a particular people, and it is only fragmented. Given the fact that the proliferation of comprehensive vectors of interpretation of “concept” and scientific literature as units that can combine universal and national specificity, the need to study the features of structuring concepts and establish their interaction, determines the choice of this topic.

The purpose of the work is to identify and outline the national and cultural specificity of the grammar concept in the Ukrainian language space at all levels of conceptualization.

Key words: *concept, diploma, conceptual picture of the world, linguistic environment, linguistic space.*

Прудникова Т. І.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРИКМЕТНИКІВ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕМАТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ МОВИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ)

У статті проаналізовано найуживаніші прикметники, які функціонують в економічній тематиці переважно в переносному значенні. Свою функцію прикметники реалізують часто через поєднання з іменниками. Уточнюючи поняття, названі іменниками, вони увиразнюють, конкретизують висловлення. У нашій розвідці прикметники поєднуються з іменниками на позначення економічних понять, наприклад: зарплата, прибуток, дохід, вартість, гроші, сума та інші. Наголошено на взаємопроникненні лексем з однієї функціональної сфери до іншої, зокрема на функціонуванні загальноуживаних прикметників у журналістських матеріалах на теми економіки. Детально схарактеризовано лексику, вживану в переносному значенні, визначено її стилістичну роль.

Матеріалом дослідження є корпус лексем, дібраних із мови українських засобів масової комунікації. У роботі над статтею використано як основні метод спостереження й описовий метод, також послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення стилістичного навантаження лексичних одиниць. Порівняльний аналіз окремих лексичних позицій, зафіксованих у літературній мові, виконано за допомогою зіставного методу.

Зроблено висновок, що в мові сучасних засобів масової інформації актуалізовано використання прикметників (чистий, білий, брудний, чорний та інші). Корпус аналізованих прикметників в економічній тематиці вживають у переносному значенні, яке зазвичай не фіксують відомі лексикографічні праці.

Прикметники в переносному значенні орозмовлюють сучасну публіцистику, тематика вживання – доходи громадян і посадовців, діяльність організацій різних форм, незаконні й шахрайські дії в економічній і фінансовій діяльності. Тексти з такими ознаковими словами переважно мають негативну оцінку.

Деякі словосполучення, у складі яких є прикметники, використовують у мові тиражних засобів масової комунікації не широко через вузьку специфіку (чисті активи, чиста вартість). Зазвичай у публікаціях економічної тематики вони виконують інформативну функцію. Якщо ці словосполучення не пояснюються в публіцистичному тексті, то здебільшого вони ускладнюють сприймання текстів читачеві.

Ключові слова: мова засобів масової комунікації, прикметники, переносне значення, стилістична роль.

Постановка проблеми. У період політичних й економічних зрушень, до яких належать сучасні перетворення в Україні, відбуваються активні мовні процеси, бо мова також є частиною складних систем. Найактивніше відбувається процес змін у лексичному складі мови, що найбільше зазнає впливу соціальних чинників. «Увагу дослідників мовної динаміки передусім привертають зміни в номінаційному корпусі мови, і це цілком очікувано, – наголошує лінгвістка Є. А. Карпіловська. – Саме він становить той складник системи мови, який найоперативніше «реагує» на зміни в суспільному житті, на соціодинаміку, виявляє лінгводинаміку як спектри нових чи змінених (оновлених) номінаційних одиниць різного походження, формально-семантичної будови, з різними функціонально-сти-

льовими й стилістичними (комунікативно-прагматичними) характеристиками» [4, с. 7–8]. У зв'язку з цим проблема вивчення нових значень слів чи варіантів значень стає дедалі актуальнішою. Вивчення процесів, що відбуваються в економічній тематиці, особливо цікаве для мовознавців, оскільки ця галузь інтенсивно розвивається, і автори останнім часом використовують не тільки терміни, лексеми з нейтральним значенням, але й слова з переносними значеннями, які зазвичай не властиві цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для найменувань нових реалій, понять, їхніх ознак, дій або станів у розпорядженні мовців є два типи ресурсів: 1) зовнішні, запозичені або запозичувані нині з інших мов; 2) внутрішні, випрацьовані в системі української мови на різних етапах

її історичного розвитку [4, с. 17]. Ми ж спробуємо простежити нові ознаки, яких набувають уже відомі прикметники в економічній тематиці мови засобів масової комунікації. Відомі дослідники лексики такі процеси в мові називають терміном неосемантизація слова або оновлення семантики слова [4, с. 17–18]. Погоджуємося з авторами, що слова на позначення сучасних процесів вторинної номінації в українській мові можна вважати новітніми, бо в багатьох випадках навіть відсутня їхня кодифікація в загальномовних словниках [4, с. 18].

Чимало дослідників вивчає прикметники [2; 3; 5], інші вчені – економічну лексику [9; 13; 14; 18], але прикметники в економічній тематиці широко не досліджували. Натрапляємо на фрагмент означуваних сполук у монографії М. І. Навальної, де мовознавець зазначає, що «поряд зі словосполученнями *грязна зарплата, чиста зарплата* (заробітна плата без відрахувань та з відрахуваннями) у мові газетної періодики останнім часом активно вживають прикметник *білий*, що є контекстуальним синонімом до прикметника *чистий*, тобто використовують зі значенням «розмір заробітної плати після відрахувань», наприклад: «*Мінімальний розмір допомоги з безробіття <...> залежить від страхового стажу працівника, періоду без роботи, величини «білої» зарплати*» (Єдиний центр, 29 листопада 2008 р.) [7, с. 141–142].

Постановка завдання. У розвідці розглянемо найуживаніші прикметники, які функціонують в економічній тематиці переважно в переносному значенні. Зазвичай прикметники називають колір, розмір, смак, якість, вдачу людини, ставлення до матеріалу, стосунок до часу й місця, належність тощо. Свою функцію прикметники реалізують часто через поєднання з іменниками. Уточнюючи поняття, названі іменниками, вони увиразнюють, конкретизують висловлення. У наших прикладах прикметники поєднуються з іменниками на позначення економічних понять, наприклад *зарплата, прибуток, дохід, вартість, гроші, сума* та інші, й утворюють одне зі значень, яке виникло внаслідок перенесення найменувань одних ознак на інші й закріпилося в ньому як додаткове. Ці значення завжди похідні, вторинні. Деякі переносні значення слова є постійними, а в інших за змістом індивідуальні й використовуються лише в певному контексті – контекстуальні, тобто тимчасові, ситуативні, і за словом не закріплюються.

Виклад основного матеріалу. Ми простежуємо тенденцію до продовження функціонування цих лексем, а також інших прикметників у мові

засобів масової комунікації, зокрема економічної тематики.

Серед корпусу аналізованих прикметників за частотністю випереджає прикметник *чистий*, що має пряме значення «не забруднений, не замазаний, без бруду, пилу та плям» [11, XI, с. 331]. Це чи не єдиний прикметник із нашого дослідження, який має зафіксоване переносне значення в економічній сфері («який залишився після відрахунків, витрат тощо – про прибуток, гроші тощо») [11, XI, с. 331]. Прикметник *чистий* найчастіше поєднується з іменником *зарплата*, наприклад: «Милованов про результати перевірки «Агрофонду»: Це **чиста зарплата**. Середня зарплата в Україні за січень становила 10727 гривень» (www.epravda.com.ua, 31 січня 2020 р.); «З іншого боку, **чиста зарплата** – це сума, яку отримує фізична особа після всіх відрахувань. Деякі відрахування можуть включати податки, страхові збори...» (www.uk.bccrwp.org, 23 вересня 2019 р.); «Закарпатцям на замітку: середня **чиста заробітна плата** по регіонах <...> перевищує середній рівень...» (www.uzhgorod.in, 16 жовтня 2019 р.); «Зарплата менеджерів середньої ланки на підприємствах <...> Хоча **чиста зарплата** на руки після вирахування податків становила 5 тисяч гривень...» (www.pravda.com.ua, 19 лютого 2020 р.).

Натрапляємо в мові сучасних засобів масової комунікації на прикметник *чистий* у множині, зазвичай він функціонує з іменником *зарплата*, наприклад *зарплата чистими*: «**Зарплата чистими** від 20900 гривень на місяць» (www.rabotodatel.org, 9 серпня 2018 р.); «У Києві **зарплата** директора в західній компанії близько 5 000–10 000 баксів **чистими** – чи може він собі дозволити ТАКЕ авто?» (www.forum.pravda.com.ua, 12 березня 2018 р.); «...мінімальна **зарплата** 2020 <...> Краще б писали, скільки це **чистими** на руки, 20 відсотків здеруть, то буде...» (www.24tv.ua, 1 січня 2020 р.); «**Зарплата чистими** 4000 гривень, житло й харчування за наш рахунок, телефонуйте...»

Лексему *чистими* також беруть нерідко в лапки, що свідчить про їхню подекуди нехарактерність для писемної форми публіцистичного стилю. Наприклад: «Киянам підвищили **зарплату** з 1 січня: скільки отримаємо «**чистими**»?..» (www.kyiv.znaj.ua, 2 січня 2020 р.); «...працівник отримуватиме на руки або, як то кажуть, зарплата «**чистими**»...» (www.tribuna.pl.ua, 28 січня 2017 р.).

Фіксуємо словосполуку *зарплата чистими* в оголошеннях пошуку чи пропонування працевлаштування в спеціальних виданнях, де складник

зарплати з відрахуваннями має ключове значення для потенційних працівників, наприклад: «*Фабрика шоколаду Milka / Варшава / Зарплата чистими від 16500 грн*» (www.eurabota.ua, 23 липня 2018 р.); «Потрібні: водії категорії РС, зарплата 2300 євро *чистими* на місяць з кодом 95 (якщо немає коду 95, можемо зробити)» (www.eurabota.ua, 21 лютого 2020 р.).

У сучасній публіцистиці різних форм прикметник *чистий* функціонує в сполученні з іншими лексемами, наприклад з іменником економічної сфери дохід: «Зарплата, винагорода за цивільно-правовими договорами й інші доходи <...> буде сплата ЄСВ від тієї ж суми *чистого доходу*...» (www.i.factor.ua, 1 лютого 2020 р.); «*Зарплата та витрати в Німеччині: підраховуємо чистий дохід. У цій статті ви дізнаєтеся всі деталі заробітку в Німеччині...*» (www.yourchoiceua.com, 12 березня 2019 р.). Переважно це стосується також заробітної плати, тому словосполучки *чиста зарплата* й *чистий дохід* можна вважати контекстуальними синонімами.

Хоча фіксуємо й тексти, де йдеться про доходи підприємців і їхню господарську діяльність загалом, наприклад: «Об'єктом оподаткування в підприємців-загальносистемників є *чистий дохід*» (www.i.factor.ua, 4 січня 2018 р.); «...*чистий дохід* (виручка) від реалізації продукції – це та частина доходу від реалізації, яка залишається на підприємстві після виплати податків...» (www.pidruchniki.com, 4 серпня 2018 р.).

Натрапляємо на приклади речень, де з прикметником *чистий* уживають кілька іменників: дохід, прибуток. Наприклад: «Бухгалтерські рішення Uteka – *чистий дохід; чистий дохід* і *чистий прибуток*, різниця; *чистий дохід* формула – пошук надійних рішень...» (www.uteka.ua, 5 травня 2018 р.).

Чистий прибуток – це «частина балансового прибутку підприємства, що залишається в його розпорядженні після сплати податків, зборів, відрахувань і інших обов'язкових платежів до бюджету. *Чистий прибуток* використовується для збільшення оборотних коштів підприємства, формування фондів і резервів, реінвестицій у виробництво» [17]. Словосполучка *чистий прибуток* використовується авторами в економічній тематичі щодо функціонування підприємств, організацій, фірм, товариств різних форм власності, наприклад: «...*чистий прибуток* – це прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства після сплати податків. Розрахунок *чистого прибутку* згідно з формою...» (www.pidruchniki.com,

23 вересня 2018 р.); «...*чистий прибуток* (збиток) розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності й надзвичайного прибутку...» (www.buklib.net, 9 жовтня 2018 р.); «...*чистий прибуток* – це кінцевий фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання, він синтезує фінансові результати...» (www.ru.osvita.ua, 21 квітня 2019 р.); «...*чистий прибуток* (збиток) – це прибуток (збиток) від банківської діяльності за звітний період...» (www.zakon.rada.gov.ua, 12 квітня 2018 р.); «...один із показників, який найчастіше перевіряють фахівці відділу статистики й податківці під час приймання фінзвітності, – це *чистий прибуток*...» (www.online.dtkk.ua, 7 липня 2019 р.).

У фінансах *чиста вартість* (повна назва *чиста поточна/приведена вартість*) визначається як сума приведених вартостей вхідних і вихідних платежів (витрат і доходів), пов'язаних з інвестицією чи проектом упродовж усього часу тривання. Зміна вартості грошей у часі означає, що *чиста поточна вартість* залежить не лише від величини витрат і доходів, але й від часу, у який ці платежі відбуваються, і процентної ставки, за допомогою якої платежі дисконтуються. Часто цим же терміном описують відповідний метод оцінювання інвестицій, який, згідно з міжнародними стандартами бізнес-планування, є одним з основних показників економічної ефективності інвестиційних проектів [16]. У мові сучасних засобів масової комунікації фіксуємо словосполучку *чиста вартість* в економічній тематичі щодо діяльності комерційних структур різних форм і видів, наприклад: «Визначити свою стартову позицію означає поррахувати свою *чисту вартість*. *Чиста вартість* – це загальна вартість того, що ви маєте (ваші активи)...» (www.vlasnifinansy.info, 12 лютого 2017 р.); «Розрахуйте онлайн свою *чисту вартість*. Визначте свою стартову позицію» (www.vlasnifinansy.info, 12 лютого 2017 р.).

Абсолютним синонімом до *чистої вартості* є словосполучка *чисті активи*, застосована в українських журналістських матеріалах, наприклад: «Згідно з цією нормою власний капітал (вартість *чистих активів*) товариства – різниця між сукупною вартістю активів товариства й інших складників...» (www.uteka.ua, 17 грудня 2018 р.); «Вартість *чистих активів*, що дорівнює нулю або нижче, буде говорити про високий ризик під час кредитування компанії...» (www.finalon.com, 10 вересня 2019 р.); «*Чисті активи* – термін еквівалентний поняттям «чиста вартість»

і «власний капітал» і розраховується за формулою...» (www.uk.wikipedia.org, 3 липня 2018 р.); «Згідно з п. 4 *Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку* (П(С)БО) 19 **чисті активи** – активи підприємства за вирахуванням його зобов'язань» (www.zakon.help, 27 вересня 2018 р.); «З другої половини минулого року такий балансовий критерій, як **чисті активи**, набув сакрального значення не лише для бухгалтерів...» (www.i.factor.ua, 14 квітня 2019 р.).

Чиста вартість і *чисті активи* в мові публіцистики зазвичай мають відповідне пояснення щодо значень цих словосполук, зазвичай така інформація спрямована на спеціалістів економічної та юридичної сфер: щоб сприймати таку інформацію, потрібно мати відповідну фахову підготовку. Тому нерідко вживання цих словосполук фіксуємо на спеціальних сайтах і в їхніх друкованих варіантах.

Прикметних *чистий* зрідка використовують у сполученні з іменником *гроші*. Зазвичай у таких текстах ідеться про шахрайські схеми, про незаконне витрачання грошей: «...країні потрібні <...> політично **чисті гроші**. Чим або ким доведеться уряду пожертвувати заради цього?» (www.economica.com.ua, 6 червня 2019 р.); «...**«чисті гроші** – *«брудні» справи* (заг.)» (www.vikka.ua, 22 вересня 2019 р.); «...щоб грамотно перетворити *«брудні» гроші* на **«чисті»**, використовують схему з безлічі фінансових операцій» (www.tsn.ua, 1 листопада 2018 р.).

У публіцистиці зареєстрували словосполучення чисті резерви, де автор має на увазі гроші: «**Чисті** міжнародні **резерви** НБУ скоротилися: скільки грошей залишилося» (www.unian.ua, 13 червня 2019 р.).

Актуалізувався в мові українських засобів масової комунікації прикметник *брудний* «покритий брудом (у 1 значенні), болотом; з брудом; нечистий, замазаний, забруднений; *перен.* який викликає моральну огиду, осуд; огидний, мерзенний» [11, I, с. 240]. Словники не фіксують прикметник *брудний* зі значенням «заробітна плата без відрахувань», бо в публіцистиці в економічній тематиці він функціонує з іменником *зарплата*. Наприклад: «...через підвищення мінімальної зарплати в Україні може зрости рівень безробіття в депресивних регіонах <...> це **брудна зарплата**...» (www.hromadske.ua, 11 січня 2017 р.); «...нова зарплата «не світить» багатьом українцям <...> В реальності ж, ця сума виявилася **«брудною»** зарплатою...» (www.ukranews.com, 2 лютого 2017 р.); «Цікаво, що у 2017 р. середня заробітна

плата медиків була невисокою <...> Проте наведені цифри – це так звана **«брудна зарплата»**» (www.konkurent.in.ua, 7 серпня 2018 р.).

Якщо стосовно зарплати прикметник *брудний* вживають у значенні «заробітна плата без відрахувань», то прикметники *брудні кошти*, *брудні гроші* використовують для позначення негативних процесів в економіці та фінансах, зазвичай ідеться про нелегальний обіг грошей, тіньові виплати тощо. Порівняйте: «*Європейський Союз потребує орган з боротьби з відмиванням брудних коштів*...» (www.eurointegration.com.ua, 9 листопада 2019 р.); «...фіскальники області продовжують боротьбу з **«брудними»** коштами...» (kr.sfs.gov.ua, 19 вересня 2019 р.); «...слід відзначити, що процес відмивання **«брудних» грошей** несе в собі загрозу для загальноекономічного розвитку територій і країн...» (pidruchniki.com, 7 вересня 2018 р.); «Єврокомісія звинуватила 23 країни та території у недостатній боротьбі з відмиванням **брудних грошей** і фінансуванням тероризму» (www.dw.com, 13 лютого 2019 р.); «Ми створили найбільш суворі стандарти в боротьбі з відмиванням коштів у світі, але ми маємо подбати, аби **брудні гроші** не застосовували...» (www.24tv.ua, 5 вересня 2019 р.).

Ці словосполучення виражають нечесні дії й процеси в операціях із грішми, негативно характеризують стосунки як людей, так і в межах організацій, інституцій чи в масштабах країни. Прикметники в сполученні з іменниками передають значення «отримувати гроші даром чи за чужий рахунок», виражають зверхне, осудливе ставлення до тих, хто хоче отримувати гроші легким шляхом. Синонімом до словосполук *брудні кошти*, *брудні гроші* можна вважати словосполучення *відмивання грошей* і лексему *відкат*. Останні в українській періодиці фіксували дослідники лексики попереднього десятиліття. «Крім уже відомого словосполучення *відмивання грошей* «легалізація отриманих незаконним шляхом грошей (доходи від «тіньового» бізнесу, наркобізнесу, виготовлення фальшивих грошей тощо)» [1, с. 133] та дієслівної видової пари *відмивати/відмити*, у мові періодики вживають слово *відкат*, що є калькою з російської мови (російською *откат*). Наприклад: «...*посадовці дочірнього підприємства однієї з національних акціонерних компаній України «відмивали» державні кошти*...» («Україна молода», 7 листопада 2008 р.); «*Слід створити прозорий механізм контролю за держзакупівлями, який унеможливив би корупцію та «відкати», запровадив би чіткі правила гри*» («Україна молода»,

22 лютого 2008 р.); «*На думку голови організації «Варта громади», цю ділянку неподалік «Старого міста» можна було продати за 30 мільйонів і без подальших «відкатів»...*» («Україна молода», 16 квітня 2008 р.) [7, с. 249–250]. Варто зауважити, що аналізований корпус лексем в періодиці дослідники кваліфікують як субстандартну лексику, ми ж словосполучення розглядаємо в межах нормативної лексики, хоч і не заперечуємо, що такі переносні значення орозмовлюють публіцистику.

Словосполучення *брудні гроші* зафіксовано у власній назві – назві фільму «*Брудні гроші*» (www.megogo.net, 4 травня 2019 р.).

Лексема *брудний* функціонує в мові сучасних засобів масової комунікації з іменниками *виплата*, *дохід*. Ці іменники вживають у текстах інформаційних жанрів, наприклад: «*Рішення суду про присудження виплат працівнику: «брудними» чи «чистими» – суди по-різному вказують у своїх рішеннях присуджені...*» (www.news.dtki.ua, 6 вересня 2018 р.), а також в аналітичних жанрах з негативною оцінкою у фінансовій системі: «*...входження брудних доходів у законні фінансові системи*» (www.sdfm.gov.ua, 12 квітня 2019 р.).

Прикметник *брудний*, як і прикметник *чистий*, журналісти вживають у публікаціях економічної тематики в множині. Зазвичай публікації стосуються як заробітних плат пересічних громадян, так і питань заробітних плат народних депутатів, наприклад: «*Якщо треба швидко дізнатися в такому випадку зарплату «чистими», то ми жимо зарплату на 0,805. Наприклад, зарплата «брудними»...*» (www.golovbukh.ua, 16 січня 2020 р.); «*...це означає, що за 40-годинного робочого тижня, як у нас, за місяць можна отримати зарплату мінімум 1827 «брудними»...*» (www.volynnews.com, 16 січня 2020 р.); «*зарплати в аграрних регіонах зросли на 780–800 грн, у промислових – на 1,3–1,4 тис. гривень. У Києві середня груднева зарплата «брудними» ...*» (www.tsn.ua, 30 січня 2017 р.).

Значно рідше в сполученні з прикметником *брудний* у множині вживають інші іменники, наприклад з лексемою *сума*: «*Смілянський зазначив, що ця сума «брудними», тобто до вирахування штрафів і податків*» (www.rbc.ua, 20 лютого 2020 р.); «*...ця сума виявилася «брудною», і на руки люди отримують менше...*» (www.ukranews.com, 2 лютого 2017 р.).

Фіксуємо серед корпусу прикметників лексеми *білий* («*який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний*») [11, I, с. 181]. Переносного зна-

чення «*який залишився після відрахунків, витрат тощо (про прибуток, гроші тощо)*» словники української мови не фіксують [11, I, с. 181; 12, I, с. 509]. У мові публіцистики зазвичай прикметник *білий* використовують з іменником *зарплата*, наприклад: «*...зарплата й необов'язково «біла»...*» (www.ogo.ua, 15 серпня 2019 р.); «*...і тільки 35 % співробітників заробітна платня виплачується повністю офіційно, тобто вони отримують «білу зарплату»*» (www.uainfo.org, 5 квітня 2017 р.); «*...«білу» зарплату хочуть офісні співробітники...*» (www.news.finance.ua, 4 вересня 2018 р.).

В економічній тематиці на позначення різних видів заробітних плат використовують прикметники чорний «*кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий*» [11, XI, с. 352] та сірий «*колір, середній між білим і чорним; барва попелу*» [11, IX, с. 229]. Знову ж таки значень «*який становить розмір з відрахунками, витратами й такого іншого (про прибуток, гроші тощо)*» словники не подають. Наприклад: «*...«чорну», «білу» або «сіру» зарплати. Що обрати?* Всім добре відомо, якщо підприємство офіційно сплачує своїм працівникам мінімальну заробітну плату, то неофіційно різну...» (www.dp.sfs.gov.ua, 13 жовтня 2019 р.).

Варто зауважити, що в публіцистиці *сіра зарплата* й *чорна зарплата* – словосполучення-синоніми: «*Абсолютна більшість пошукачів знайома з поняттями «чорної» та «сірої» заробітних плат, такі результати показало дослідження...*» (www.hh.ua, 7 вересня 2018 р.); «*...«чорна» зарплата й приборкання нахабного роботодавця. Виплата зарплати в конверті є досить поширеною й досить вигідною для роботодавців...*» (www.pro-u4ot.info, 6 вересня 2018 р.); «*Які ризики чорної зарплати та хто у програші?*» (www.24tv.ua, 2 жовтня 2018 р.).

Прикметних «*чорний*» ще використовують з іменником *пенсія*, наприклад: «*Сіра зарплата сьогодні – чорна пенсія завтра*» (www.lviv.dcz.gov.ua, 12 березня 2019 р.).

Аналізовані прикметники зазвичай позначають безперспективність в отриманні таких заробітних плат, відсутність соціальних гарантій для працівників і брехливі й беззаконні дії роботодавців.

Висновки і пропозиції. Отже, в мові сучасних засобів масової інформації актуалізувалося використання прикметників (*чистий*, *білий*, *брудний*, *чорний* та інші) у поєднанні з іменниками *зарплата*, *прибуток*, *дохід*, *вартість*, *гроші*, *сума* тощо. Корпус аналізованих прикметників в економічній тематиці вживають у переносному значенні, зазвичай ці значення не фіксують відомі лексикографічні праці.

Прикметники в переносному значенні орозмовлюють сучасну публіцистику, тематика вживання – доходи громадян і посадовців, діяльність організацій різних форм, незаконні та шахрайські дії в економічній і фінансовій діяльності. Тексти з такими прикметниками переважно мають негативну оцінку.

Деякі словосполучення, у складі яких є прикметники, не широко використовують у мові тиражних засобів масової комунікації через вузьку специ-

фіку (*чисті активи, чиста вартість*). Зазвичай у публікаціях економічної тематики такі сполучення виконують інформативну функцію. Якщо ці словосполучення не пояснюють у публіцистичному тексті, то здебільшого вони ускладнюють сприймання текстів пересічному читачеві.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні прикметників інших тематичних груп у публіцистиці.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: акад. граматики укр. мови. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
3. Вихованець І. Р. У світі граматики. Київ : Радянська школа, 1987. 190 с.
4. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / Є. А. Карпіловська та ін.; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
5. Карпенко Ю. А. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції. *Мовознавство*. 2010. № 2–3. С. 41–48.
6. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
7. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.
8. Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : дис. ... канд. філол. наук : Кривий Ріг, 2004. 195 с.
9. Рудакова Т. М. Функціонування соціально-економічної лексики англійського походження в українських засобах масової інформації кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук. Слов'янськ, 2009. 475 с.
10. Рудніченко Н. М. Дискурс електронних засобів масової комунікації в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2009. 20 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Словник української мови : у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд ; голов. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка, Т. 1. 2010. 911 с.
13. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
14. Стишов О. Як змінюється лексикон сучасної української періодики? *Українська мова*. 2011. № 4. С. 132–136.
15. Тихоненко О. В. Специфіка стилістичного переміщення лексичних одиниць (на матеріалі текстів публіцистичного стилю). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 77. С. 115–119.
16. Чиста вартість. URL: // <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?search=чиста+вартість&title=Спеціальна%3AПошук&go=Перейти&ns0=1>.
17. Чистий прибуток. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чистий_прибуток.
18. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 216 с.

Prudnykova T. I. ADJECTIVES ACTUALIZATION IN ECONOMIC TOPICS (ON THE EXAMPLE OF LANGUAGE OF MASS COMMUNICATION)

The article analyzes the most used adjectives that function in economic topics mainly in the figurative meaning. Adjectives are often used in combination with nouns. Specifying the concepts that are named by nouns, they express and specify statements. In the research, adjectives are combined with nouns to denote economic concepts, such as: зарплата, прибуток, дохід, вартість, гроші, сума, etc.

The article emphasizes on the interpenetration of lexical items from one functional sphere to another, in particular, on the functioning of commonly used adjectives in journalistic materials on economic topics. It describes thoroughly the vocabulary that is used figuratively, it defines its stylistic role.

The material of the research is a body of lexical items, selected from the language of Ukrainian mass communication. The descriptive research method and observation method are used as main in this scientific research. At different stages of the research the method of functional analysis is used to determine the stylistic load of lexical items. The comparative analysis of individual lexical positions, which are in different styles of Ukrainian literary language, is done by using a comparative method.

*The article concludes that in the language of modern mass media the use of adjectives (чистий, білий, брудний, чорний, etc.) in combination with nouns **зарплата, прибуток, дохід, вартість, гроші, сума**, etc.) is intensified. The body of analyzed adjectives in economic topics is used in the figurative meaning, usually these meanings are not captured by well-known lexicographical works.*

Adjectives that are used in figurative meaning make modern journalism more informal, the subject of the use is an income of citizens and officials, the activities of different organizations, illegal actions and fraud in economic and financial activities. Texts with such adjectives generally have negative assessment.

Some word-combinations that contain adjectives are not widely used in the language of printed mass communication because of their narrow specifics (чисті активи, чиста вартість). Usually, in publications on economic topics, such word-combinations perform an informative function. If these word-combinations are not explained in a journalistic text, they mostly complicate the reader's perception of texts.

Key words: *language of mass communication, adjectives, figurative meaning, stylistic role.*

Скрипник Н. І.

Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

СУЧАСНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПІДВИЩЕННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті висвітлено погляди провідних учених-методистів, які досліджують проблему сучасних методів і прийомів навчання на заняттях у закладах освіти. Окреслено ефективні методи та прийоми формування мовленнєвої компетентності педагогів-словесників. Адже мовленнєва компетентність – це окрема система всередині загальної системи компетентності майбутніх фахівців. З'ясовано, що мовленнєва компетентність є підґрунтям професійної й комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя української мови й літератури в процесі мовленнєвої діяльності. Сучасні тенденції вітчизняної освіти пов'язані з компетентнісним підходом, а підвищення рівня мовленнєвої компетентності неможливе без активної мовленнєвої діяльності кожного студента в процесі вивчення фахових дисциплін. Саме увиразнення мовленнєвої діяльності уможливило активні зміни в способі життєдіяльності студентів, оскільки вони мають можливість засвоювати культурний досвід через пізнання рідної мови. Досягти найвищих результатів покликана оптимізація процесу навчання, що полягає в ефективному виборі традиційних і впровадженні інноваційних методів і прийомів навчання. Висловлену позицію автора підтверджено чинними освітніми нормативно-законодавчими документами. Саме такі вимоги висунуто в Законах «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній програмі «Вчитель», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. Удосконалення професійної мовленнєвої компетенції студентів-словесників значною мірою базується на правильній й оптимально-практичній моделі освітнього простору, в основі якого – використання активних методів навчання у вищій школі. Методисти-практики сьогодення О. Горошкіна, О. Семенов, Н. Остапенко, Н. Могила, С. Воробйова, В. Лобанова, І. Мамчур пропонують запроваджувати в освітній процес такі окремі активні методи навчання: ділова, рольова, дидактична гра, організація та проведення проблемних лекцій, дискусій, семінарських занять, метод аналізу конкретних психолого-педагогічних ситуацій, аналіз інцидентів, розв'язання педагогічних задач, ігрове проектування, екскурсії, виїзні заняття, кейс-метод тощо. Інноваційні методи та прийоми навчання, по суті, спрямовані на підвищення інтелектуального й соціального потенціалу особистості, а отже є ключовими відповідно до проблеми підвищення мовленнєвих компетентностей майбутнього філолога.

Ключові слова: методи, прийоми, інноваційні методики навчання, підготовка студентів-філологів, мовленнєва компетентність, вища освіта, філологічний напрям, мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми. Інноваційна метамоделі формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій майбутнього вчителя української мови й літератури відображає методологічну, світоглядну, педагогічну установку сучасної професійної освіти, змінює самий підхід до процесу організації мовної освіти, дає можливість реалізувати психологічні, дидактичні механізми самоорганізації дослідницько-пошукової діяльності студентів, розвиває рефлексивне критичне мислення, виконуючи істотні освітні завдання оволодіння інтегративними теоретичними знаннями, прак-

тичними інструментальними вміннями в межах діалогу. Як відомо, в діалозі не існує пріоритету активності, ініціативи, свободи у взаємодії суб'єктів ні для однієї зі сторін [1, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою є розробки сучасних українських і зарубіжних педагогів у галузі методів і технологій навчання, таких як В. Гузеєв, А. Гін, О. Пометун, Л. Пироженко, А. Фасоля. Аналіз наукових джерел з психології, дидактики, мовознавства, лінгводидактики засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено

значний досвід, який може стати основою модернізації професійної комунікативно-мовленнєвої підготовки студентів-філологів. Так, психологічні аспекти проблеми комунікативного вдосконалення особистості досліджували О. Потебня, О. Синиця, Г. Костюк, Л. Проколієнко, Л. Виготський, І. Гальперін, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Зимня, Є. Климов, В. Слободчиков, С. Смирнов, Г. Колшанський; професійну підготовку майбутніх учителів висвітлено у працях таких учених, як І. Зязюн, В. Пасинок, О. Семенов, Л. Хоружа та інших; лінгводидактичні засади навчання мови опрацьовували З. Бакум, О. Біляєв, А. Богущ, М. Вашуленко, Н. Голуб, Є. Голобородько, О. Горюшкіна, Т. Донченко, В. Дорож, І. Дроздова, С. Караман, О. Копусь, І. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Г. Михайловська, А. Нікітіна, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Статівка, І. Хом'як, Г. Шелехова та інші. Однак незважаючи на конструктивні досягнення у вітчизняній лінгводидактиці відсутні системні наукові розвідки, у яких з'ясовано питання методів і прийомів формування фахових мовленнєвих компетентностей студентів гуманітарно-педагогічного коледжу.

Постановка завдання. За умов переходу України до сучасного інформаційного суспільства дедалі актуальнішим стає питання про інтеграцію інноваційних методик навчання, насамперед інформаційних технологій, у традиційну педагогічну методику [2, с. 45]. Ефективність їх використання значною мірою залежить від того, як реалізується творчий потенціал особистості студента. Принцип особистісної орієнтації навчання передбачає забезпечення викладачем оптимальних умов для різнобічного мовленнєвого розвитку кожного слухача, урахування його індивідуальних потреб, інтересів, прагнення, заохочення до самостійності у вивченні української мови, самопізнання та саморозвитку.

Актуальними методами взаємодії викладача й студента в педагогіці й лінгводидактиці є інтерактивні та інноваційні, що ґрунтуються на активній взаємодії учасників освітнього процесу й здатні викликати інтерес до навчального матеріалу, формують готовність до вибору нестандартних шляхів його засвоєння в природних умовах, учать критично мислити, формулювати власну позицію [3, с. 328]. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-словесників є багатовекторним, складним процесом наукової, пізнавальної, практичної діяльності, який потребує оптимального вибору сучасних методів і прийомів навчальної діяльності.

Отже, мета дослідження – розглянути сучасні методи та прийоми вираження мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-філологів у контексті модернізації змісту освіти в Україні.

Визнання пріоритетності всебічного розвитку особистості прийшло на заміну концепції «гармонійного розвитку особистості». Всебічний розвиток охоплює відповідну сукупність технологій розкриття й розвитку в особистості задатків, якостей і здібностей, що забезпечують творчу й мовленнєву діяльність. Це передбачає формування в студентів-філологів мотивації до навчання; розвиток логічних (аналіз, синтез, класифікація, порівняння) й інтелектуально-евристичних (уява, фантазія, інтуїція тощо) здібностей; розкриття світоглядних, моральних, естетичних і комунікативних якостей; розвиток індивідуальних особливостей особистості; формування почуття прагнення до самовдосконалення.

Як цілком аргументовано зауважує М. Орап, перетворення мовної системи особистості на індивідуальний спосіб формування думок у результаті дає мовленнєву компетентність [4, с. 86]. Мовленнєва діяльність як похідне поняття від «мовлення» визначається (за О. Леонтьєвим) як цілеспрямований процес створення та сприйняття висловлювань, забезпечених мовними засобами в процесі комунікативної взаємодії [5].

Отже, формуючи й удосконалюючи фахову комунікативно-мовленнєву компетентність студентів-словесників, потрібно зважати на доцільність використання в освітньому процесі комунікативного методу навчання (Р. Мільруд, І. Максимова), який забезпечує високу якість і розвиток мовленнєвих умінь студентів-філологів. А основним прийомом комунікативного методу є моделювання тих ситуацій, які можуть бути ключовими в майбутній професійній реалізації особистості вчителя української мови й літератури.

У дослідженні застосовано такі методи: аналіз, систематизація й узагальнення філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури з метою з'ясування стану розробленості досліджуваної проблеми й уточнення поняттєвого апарату.

Виклад основного матеріалу. Щодо тлумачення терміна «метод навчання» погляди науковців різняться. На думку педагога Г. Ващенко, «метод навчання слід розглядати як засіб або систему засобів, свідомо вживаних для досягнення тих соціальних завдань, що містить у собі освітній процес» [6, с. 103]. М. Махмутова зауважує, що метод – це обумовлена принципами навчання система правил педагогічної взаємодії, керуючись

якою вчитель та учні вибирають прийоми й способи конкретних дій, що ведуть до досягнення поставленої мети [7, с. 39]. За Ю. Бабанським, «метод – це спосіб або система прийомів для досягнення будь-якої мети, для виконання певної операції. Це шлях до мети, відрегульована за певним принципом діяльність, спрямована на досягнення певної мети» [8, с. 10]. О. Біляєв визначає метод як «упорядковані способи взаємодії вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань» [9, с. 46]. О. Кучерук уважає, що це «основна категорія методики навчання в будь-якій галузі освіти, тобто спосіб досягнення навчальної мети, який передбачає єдність освітньої діяльності вчителя й учнів» [10, с. 12].

Опрацювання методичних і педагогічних джерел переконує, що не існує єдиного погляду щодо терміну «метод навчання» в педагогіці, але всі дослідники погоджуються в тому, що в основі методів – взаємодія суб'єктів освітнього процесу, оскільки сучасний освітній простір – це постійний тісний і злагоджений діалог між тим, хто вчить, і тим, хто отримує знання, а отже, змістом «методу навчання» є спосіб взаємоузгодженої співпраці викладача й студента з вивчення професійно орієнтованих дисциплін, що мають на меті розвивати професійну комунікативно-мовленнєву компетенцію студентів-філологів.

Слід указати й на суть дефініції «прийом навчання», оскільки в сучасній педагогіці та лінгводидактиці це поняття трактується з різних позицій. Аналіз науково-методичної літератури дає змогу розглядати визначення поняття «прийом навчання» як вужче, ніж поняття «метод навчання». Метод створюється й реалізується системою прийомів: поєднуючись один з одним, прийоми як компоненти окремих методів стають елементами іншого методу, виконуючи певне дидактичне завдання. Таким чином, прийом є частиною методу.

О. Копусь зауважує, що «вибір методів і прийомів навчання мовознавчих дисциплін необхідно здійснювати в процесі підготовки до заняття, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань» [11, с. 304]. Н. Остапенко взагалі пропонує визначення сутності методу подавати через систему прийомів навчання, тому що «метод у дидактиці вищої школи – це сукупність прийомів, які використовуються викладачем для досягнення певної мети» [12, с. 18].

З метою вдосконалення мовленнєвої компетенції студентів гуманітарно-педагогічного коледжу доречно використовувати такі прийоми: виправ-

лення мовленнєвих помилок; практикування повних відповідей, увиразнення акцентуаційних вимог.

Можна також застосовувати специфічні прийоми формування мовленнєвої компетентності студентів-філологів, зокрема фонетичний (фонематичний, орфоепічний) розбір, спостереження й аналіз звукового складу мови; диференціювання звуків мови, спостереження за артикуляцією звуків, виявлення структури складу, ритміки слова, спостереження за інтонаційним оформленням тексту; лексико-семантичний, лексико-стилістичний, лексичний розбір слова, тлумачення значень слів, урахування термінологічної лексики, словникову роботу; спостереження за структурою, семантикою значущих частин слова, функціонуванням паралельних морфологічних форм, використання словотвірного й морфемного аналізу; реконструювання й редагування речень; роботу з деформованим текстом; членування тексту; визначення стилістичних особливостей тих чи інших мовних категорій; стилістичний експеримент; стилістичне редагування; конструювання тексту в певному стилі; стилістичний аналіз.

Узагальнюючи досвід учених-дидактів, умовно серед сучасних методів формування мовленнєвої компетентності можна виокремити дві підгрупи за функціональним призначенням:

1) методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять і розвиток рецептивної мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання): виразне читання тексту вголос, метод символічного бачення тексту, метод пізнавального бачення тексту (схеми, таблиці), метод створення психологічної ситуації, метод аудіативних завдань, самостійна робота з навчально-пізнавальною літературою, читання тексту мовчки, робота з електронними носіями знань, Інтернетом, риторичний аналіз тексту, метод тестів, бесіда на основі прочитаного чи заслуханого та інші;

2) методи, спрямовані на поступове ускладнення й поглиблення мовленнєвознавчих понять і розвиток продуктивної мовленнєвої діяльності (говоріння, писання): метод інтерпретації тексту, дискусія («круглий стіл», засідання експертної групи, форум, дебати, «акваріум», «мозкова атака», міжгруповий діалог), метод творчих робіт (усні й письмові твори й перекази, реферати, повідомлення, презентації), складання ділових паперів, проєктів, редагування тексту, рецензування студентських висловлювань, складання діалогів і монологічних висловлювань, метод асоціацій, мовленнєвий тренінг, сенкан, «розумовий штурм», метод створення студентського «портфоліо» [13].

З огляду на сказане актуальними в освітньому просторі є такі методи та прийоми, які підвищують рівень мовленнєвих компетентностей здобувачів вищої освіти. Адже процес формування професійних комунікативно-мовленнєвих компетенцій у студентів-філологів під час вивчення фахових дисциплін є можливим за наявності вмінь оперативно й доцільно включатися в мовленнєву взаємодію, передбачати результати педагогічного мовлення, а також за умов програвання рольових і сюжетних ігор, внаслідок чого створюються сприятливі умови для вдосконалення навичок логічно мислити й оперувати словом.

Висновки і пропозиції. Отже, у процесі організації освітньої діяльності потрібно прагнути до гнучкості у виборі сучасних методів і прийомів, нестандартності, створення ситуацій, які «ожив-

ляють» заняття, водночас враховувати навчальні потреби студентів, їхні індивідуальні вподобання, а особливо – увиразнювати мовлення студентів-філологів, адже нині одним із пріоритетних завдань створення методичної системи формування комунікативно-мовленнєвої компетентності здобувачів освіти є добір ефективних інтерактивних та інноваційних методів і прийомів навчання, а також розвиток комунікативних, професійних здібностей студентів-словесників.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що порушена в розвідці проблема потребує розгляду пов'язаних з нею досліджень щодо ефективності використання традиційних та інноваційних методів і прийомів у рамках підвищення мовленнєвої компетентності в процесі вивчення мовознавчих дисциплін.

Список літератури:

1. Шукурова И. В. Развитие коммуникативной компетенции студентов в процессе обучения иностранному языку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 2006. 18 с.
2. Основи нових інформаційних технологій навчання : посібник для вчителів / за ред. Ю. І. Машбіца. Київ : ТЗМН, 1997. 220 с.
3. Рускуліс Л. В. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 ; Херсонський державний університет. Херсон, 2019. 550 с.
4. Орап М. О. Мовленнєва компетентність і мовленнєва діяльність сучасної молоді. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2010. № 1. С. 84–88.
5. Леонтьев А. А. Речевая деятельность. Основы теории речевой деятельности. Москва : Наука, 1974. С. 21–28.
6. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів. Київ : Українська видавнича спілка, 1997. 441 с.
7. Махмутов М. И. Современный урок. Москва : Педагогика, 1985. 184 с.
8. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. Москва : Просвещение, 1985. 284с.
9. Біляев О. М. Сучасний урок української мови. Київ : Радянська школа, 1981. 184 с.
10. Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 10–14.
11. Копусь О. А. Теоретичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів у вищому навчальному закладі : монографія. Одеса : Лерадрук, 2012. 429 с.
12. Остапенко Н. М. Сучасна класифікація методів навчання та вплив Г. Ващенка на її формування. *Г. Г. Ващенко – видатний педагог національного відродження України* : збірник наукових праць. Черкаси : Вид-во ЧДУ, 2003. С. 15–23.
13. Кучерук О. А. Методи формування мовленнєвої компетентності (від герменевтичного до психо-лінгвістичного досвіду). *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2008. № 15. С. 22–25.

Skrypnyk N. I. MODERN METHODS AND TECHNIQUES OF IMPROVEMENT OF THE SPEECH COMPETENCES OF STUDENT-PHILOLOGISTS

The article shows the views of leading methodologists who study the problem of modern methods and techniques of teaching at educational institutions. Effective methods and techniques of forming the vocabulary competence of vocabulary teachers are outlined. After all, speech competence is a separate system within the general competence system of future professionals. It has been established that speech competence is the basis for the professional and communicative speech competence of a future teacher of Ukrainian language and literature in the process of speech activity. Current trends in national education are related to the competence approach, and it is impossible to increase the level of speech competence without

the active speech activity of each student in the process of studying professional disciplines. Justifying the need to improve the system of training preparation, the expression of speech activity makes it possible to actively change the way students live, as they have the opportunity to absorb cultural experience through knowledge of their native language. Optimization of the learning process is intended to achieve the highest results, which is to effectively choose traditional and introduce innovative teaching methods and techniques. The stated position of the author was confirmed by the current educational normative and legislative documents. These are the requirements laid down in the Laws on Education, On Higher Education, the State Teacher Program, the National Education Program (Ukraine of the 21st Century), the National Doctrine of Ukraine's Education Development in the 21st Century, and the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for 2012–2021. Improvement of vocabulary competence of vocabulary students is largely based on a correct and optimally practical model of educational space, based on the use of active teaching methods in higher education. Methodists-Practitioners of today: O. Goroshkina, O. Semenog, N. Ostapenko, N. Mogila, S. Vorobyov, V. Lobanova, I. Mamchur and others, propose to introduce into the educational process such separate active teaching methods as business, role-playing, didactic game, organization and conducting of problematic lectures, discussions, seminars, method of analysis of specific psychological and pedagogical situations, incident analysis, solving pedagogical problems, game design, excursions, field trips, case method, etc. Innovative teaching methods and techniques are essentially aimed at enhancing the intellectual and social potential of the individual, and therefore they are keys to the problem of enhancing the speech competencies of the future philologist.

Key words: *methods, techniques, innovative teaching methods, training of students-philologists, speech competence, higher education, philological direction, speech activity.*

Сопіна К. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ТЕМАТИКА Й СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЯМИХ ЗАКЛИКІВ ЧАСІВ ЄВРОМАЙДАНУ (НА МАТЕРІАЛІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ «FACEBOOK» І «TWITTER»)

У статті проаналізовано прямі заклики періоду Революції Гідності. Увагу зосереджено на тематичних різновидах прямих закликів, що функціонували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter». Подано визначення прямих закликів; на основі зібраного матеріалу розроблено класифікацію прямих закликів часів Євромайдану за такими темами: заклики повставати й приєднуватися до революціонерів; заклики продовжувати протистояння, адресовані учасникам Євромайдану; заклики до революціонерів бути обережними; заклики не піддаватися на провокації; заклики блокувати фірми, власниками яких є політичні діячі, що належать до владної верхівки; заклики допомогти у волонтерстві; заклики публічно висловлювати власну позицію; заклики поширювати інформацію; заклики до супротивників припинити протистояння в певних обставинах; заклики до протестувальників бути готовими до наступальних дій супротивника; заклики до представників влади залишити посади тощо. Досліджено семантико-структурні особливості цих закликів. Установлено, що прямі заклики періоду Євромайдану найчастіше утворені за допомогою дієслова у формі 2-ї особи однини та множини наказового способу, хоча такі заклики можуть формуватись і з дієслова у формі 1-ї особи множини, 3-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу, а також інфінітива. Заперечна частка «не» може використовуватися для вказівки на те, що читач повинен робити й чого він має уникати. У статті також виділено заклики іншомовного походження, а саме англіцизми «репост», «ретвіт», like, share, уживаючи які, адресант спонукав поширювати допис. З'ясовано, що автор публікації міг додатково вживати гасла (що не є власне прямим закликом) для підсилення впливу на реципієнта. До того ж адресанти виділяли слово або весь пост великими літерами, щоб акцентувати увагу читача, а також дублювали повідомлення англійською мовою, щоб залучити до прочитання публікації іноземців.

Ключові слова: заклики, прямі заклики, тематика закликів, соціальна мережа, Євромайдан, Революція Гідності.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що сьогодні бурхливо розвиваються сучасні інформаційні технології, проблема закликів у соціальних мережах заслуговує на особливу увагу в мовознавстві. Під час революцій користувачі соціальних мереж часто публікують пости, у яких наявні прямі заклики, що безпосередньо вказують на дію, яку має виконати адресант.

В Україні заклики в соцмережах почали активно використовуватися в період Євромайдану, коли спільноти не лише повідомляли про події, що відбуваються, а й спонукали підтримати їхні дії та ідеї. Зважаючи на це, важливо дослідити тематику прямих закликів, що функціонували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter» у період Революції Гідності. Вивчення цієї проблематики має велике значення для подальших наукових праць, присвячених революційній риторичі, як в Україні, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням закликів займалися багато учених. Л. Ажнюк розглядала питання теоретико-методологічного підґрунтя криміналістичного розслідування різноманітних словесних конструкцій протиправної діяльності, звертаючись до лінгвістичної експертизи, указала на особливості дослідження закликів до протиправних дій. А. Баранов опрацьовував заклик як особливий тип мовленнєвого акту, розробив граматичні характеристики закликів (на матеріалі російської мови) та їхню класифікацію (заклики інклюзивної й ексклюзивної дії, а також заклики-лозунги, заклики-апеляції, заклики-звернення, заклики-відозви). К. Бредмаєр класифікував заклики на прямі й опосередковані, виділив різні види закликів, стисло зазначив, у чому вони полягають і якою є реакція суб'єкта впливу на той чи інший заклик. К. Бриньов виокремив структуру мовленнєвого акту заклику,

А. Вежицька вивчала заклик як тип мовленнєвого акту, подала семантичну формулу, яка показує, що заклик – це вимога. В. Крисько розглядав заклик у межах дослідження секретів психологічної війни, подав таку класифікацію закликів: прямі, опосередковані, заклики на основі конкретних прикладів, невизначені заклики. М. Осадчий поділив заклики на відкриті, серед яких розглядає прямі й опосередковані, та приховані. Н. Стасюк розглядала заклик як агітаційну форму політичного дискурсу. Н. Трач дослідила заклики Євромайдану в соціолінгвістичному аспекті.

Однак залишається відкритим питання, на які теми лунали заклики в соцмережах «Facebook» і «Twitter» під час Революції Гідності.

Постановка завдання. Мета статті – визначити тематику й семантико-структурні особливості прямих закликів, що функціонували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter» у період Євромайдану. Поставлена мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) описати поняття «прямі заклики»; 2) класифікувати за темами прямі заклики часів Революції Гідності, що побутували в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter»; 3) проаналізувати семантико-структурні особливості цих закликів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «прямі заклики» широко використовується серед науковців, проте не завжди можна знайти його конкретне визначення.

М. Осадчий, розглядаючи заклик, указує, що явним прямим закликом є словесна конструкція, яка містить дієслово у формі наказового способу або еквівалентні поданому способу форми, причому обов'язковим компонентом є наявність образу адресата, котрий може бути заявлений як конкретно, так і обмежений особовими займенниками, або ж узагалі спостерігається відмова від відкритого називання адресата (тобто мається на увазі будь-який потенційний читач). Таким чином, явний прямий заклик можна описати формулою: імператив (дієслово у формі наказового способу) + образ адресата [8, с. 57].

В. Крисько, виділяючи прямі заклики, указує, що вони засновані на переконанні, яке має сильні прямі аргументи. Об'єкту впливу відкрито пропонують те, що йому слід зробити. Вимога висловлюється ясно, недвозначно, різко, саме тому заклик зрозумілий усім [7, с. 122].

На підґрунті зазначених поглядів ми подаємо таке визначення: *прямі заклики* – це тип закликів,

за допомогою яких адресант спонукає адресата виконати певну дію або сукупність дій, причому вони мають чітку аргументацію; вимогу в таких закликах висловлюють чітко, ясно, недвозначно, маючи на увазі тільки буквальне значення, для цього автор використовує словесну конструкцію, яка зазвичай містить дієслово у формі наказового способу або семантично еквівалентні форми. Адресат може бути як заявлений конкретно, так і взагалі не названий (тобто мається на увазі будь-який потенційний реципієнт) [7, с. 122; 8, с. 57].

Узявши за основу прямі заклики часів Євромайдану, пропонуємо розглянути їх детальніше на основі конкретних прикладів. Крім того, на основі зібраного матеріалу в протестних спільнотах соціальних мереж «Facebook» (далі – ФБ) і «Twitter» (далі – Т) ми розробили класифікацію та розподілили прямі заклики періоду Революції Гідності за такими темами:

- 1) заклики повставати й приєднуватися до революціонерів;
- 2) заклики продовжувати протистояння, адресовані учасникам Євромайдану;
- 3) заклики до революціонерів бути обережними;
- 4) заклики не піддаватися на провокації;
- 5) заклики блокувати фірми, власниками яких є політичні діячі, що належать до владної верхівки;
- 6) заклики допомогти у волонтерстві;
- 7) заклики публічно висловлювати власну позицію;
- 8) заклики поширювати інформацію;
- 9) заклики до супротивників припинити протистояння в певних обставинах;
- 10) заклики до протестувальників бути готовими до наступальних дій супротивників;
- 11) заклики до представників влади залишити посади тощо.

Тепер розглянемо кожен вид закликів окремо.

1. *Заклики повставати й приєднуватися до революціонерів*

У дописі «Людей встає все більше на Євромайдан, **приєднуйтесь. Разом ми сила. Please RT**»¹ (Т: @EuroMaydan від 22 листопада 2013 р.) наявний заклик, виражений дієсловом у формі 2-ї особи множини наказового способу *приєднуйтесь*, за допомогою якого адресант звертається до групи людей. Після цього автор посту використовує популярне за часів Євромайдану гасло «*Разом ми сила*» (прислівник *разом* зближує автора з читачем, указуючи на те, що мета досягатиметься «спільними зусиллями, гуртом» [10, с. 440], а займенник

¹ Цитати й приклади подаємо, як в оригіналі.

ми акцентує увагу читача на непоодинокості), що підсилює згаданий вище прямий заклик. У замітці автор удається до використання лексики іншомовного походження й закликає підписників ретвітнути (RT ← Retweet²) запис, щоб його побачила більша кількість користувачів соцмережі «Twitter».

2. *Заклики продовжувати протистояння, адресовані учасникам Євромайдану*

У пості «#ЄвроМайдан. На Майдані тимчасово вийшла з ладу апаратура, але громадяни не розходяться й розважають себе співом. **Стоїмо до ранку!**» (Т: @EuroMaidan від 26 листопада 2013 р.) – автор спочатку пояснює проблему, що склалася на Майдані, а потім закликає учасників протистояння продовжити перебувати на зазначеному місці за допомогою дієслова у формі 1-ї особи множини теперішнього часу дійсного способу *стоїмо*, яке вказує на мету й конкретний результат, що очікується.

3. *Заклики до революціонерів бути обережними*

Заклик продовжувати протест, але водночас керуватися не емоціями, а розумом простежуємо в пості «Друзі, **будьте дуже обережні, зберігайте холодну голову, вас можуть провокувати на бійки**» (Т: @EuroMaidan від 29 листопада 2013 р.). Автор спочатку вказує, якою має бути поведінка читача (*будьте обережні*), а потім формулює заклик, використовуючи фразеологізм *зберігати холодну голову*, тобто бути спокійними й чітко обдумувати кожен вчинок.

4. *Заклики не піддаватися на провокації*

У дописі «#ЄвроМайдан **закликає всіх нормальних людей НЕГАЙНО залишити Банкову, не піддавайтесь на провокації!!! НЕ ЗАСТОСОВУВАТИ СИЛУ ПРОТИ МІЛІЦІЇ**» (Т: @EuroMaidan від 1 грудня 2013 р.) спостерігаємо заклик покинути вулицю Банкову, виражений дієсловом *закликає* у формі 3-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу у сполученні з інфінітивом *залишити*, причому автор вживає лексему *негайно*, указуючи тим самим, що це потрібно зробити «без затримки, терміново» [9, с. 275]. Адресант за допомогою дієслова у формі 2-ї особи множини наказового способу з заперечною часткою *не піддавайтесь* закликає не піддаватися на провокації, а далі вказує вже конкретніше, чого саме не робити – *не застосовувати силу*. Останнє речення автор виділяє великими літерами (як і слово *негайно*), для того щоб підкреслити головне в публікації й привернути особливу увагу читача.

5. *Заклики блокувати фірми, власниками яких є політичні діячі, що належать до владної верхівки*

Заклик бойкотувати сайт Korrespondent.net наявний у пості «#ЄвроМайдан **закликає бойкотувати сайт Korrespondent.net, який належить організованій злочинній групі «Сім'я»...**» (Т: @EuroMaidan від 30 грудня 2013 р.), де під лексемою *сім'я*, написаний у лапках, мається на увазі провладна політична верхівка, представники якої дуже близько між собою пов'язані як спільними справами, так і родинними зв'язками. Власне заклик виражений дієсловом у формі 3-ї особи однини теперішнього часу *закликає* та інфінітивом *бойкотувати*.

6. *Заклики допомогти у волонтерстві*

Про допомогу в поширенні листівок автор прохає в пості «На #ЄвроМайдан не вистачає волонтерів-агітаторів. Листівок багато, а розповсюджувати їх нікому. **Допоможіть нам, аби всі разом ми змогли допомогти один одному. #EuroMaidan needs volunteers to hand our leaflets. Help us to get the message out!**» (ФБ: ЄвроМайдан – EuroMaidan від 28 листопада 2013 р.). У публікації автор висловлює основну думку шляхом використання дієслова у формі 2-ї особи множини наказового способу *допоможіть*, а далі за допомогою підрядної частини складнопідрядного речення мети пояснює навіщо. Тут адресант використовує конструкцію *всі ми* із займенників означального й особового розрядів, що виражають узагальнену ознаку предмета й вказують на мовця та співрозмовника, а також прислівник *разом*, тим самим автор підкреслює, що він долучає себе до цих осіб, а також наголошує на сумісній діяльності людей. В останніх реченнях ми спостерігаємо використання англійської мови, це вказує на те, що автор хоче охопити більшу кількість читачів (не лише українців, а й іноземців).

7. *Заклики публічно висловлювати власну позицію*

У пості, присвяченому представникам засобів масової інформації (далі – ЗМІ), автор закликає писати правдиву інформацію й не зраджувати народ: «Шановні представники ЗМІ, #ЄвроМайдан **просить Вас бути з Народом, не бійтеся писати правду. Будь ласка, like + share**» (Т: @EuroMaidan від 29 листопада 2013 р.). Лексема *Народ* у пості написана з великої літери, у такий спосіб автор висловлює свою повагу до нації. Адресант закликає подолати страх, використовуючи для цього дієслово у формі 2-ї особи множини наказового способу *не бійтеся*, а далі за допомогою інфінітива

² Перенаправлене повідомлення в соцмережі Twitter [14].

писати конкретизує дію. В кінці допису наявна лексика іншомовного походження (*like, share*), уживаючи яку, адресант просить уподобати й поширити цей пост.

8. Заклики поширювати інформацію

У дописі «*Створено групу Євромайдан SOS для надання правової допомоги постраждалим від розгону Євромайдану. Репост!*» (Т: @EuroMaidan від 30 листопада 2013 р.) заклик виражено лексевою іншомовного походження *репост*, що позначає публікацію запису, який уже був розміщений на чийсь-небудь персональній сторінці в соціальних мережах [6, с. 96].

9. Заклики до супротивників припинити протистояння в певних обставинах

У пості «*До Михайлівського собору приїхав автобус з Беркутом. Сволота, хоча б не чіпайте людей у святому місці!*» (Т: @EuroMaidan від 30 листопада 2013 р.) наявний директив, виражений дієсловом *чіпати* у формі 2-ї особи множини наказового способу із заперечною часткою *не*. Адресант апелює до спецпідрозділу «Беркут», який називає пейоративно конотованою обценною лексевою *сволота*, показуючи своє ставлення до нього.

10. Заклики до протестувальників бути готовими до наступальних дій супротивників

У дописі «*Передають, що На Львів їдуть автобуси з тітушками розганяти львівський #Євромайдан так само, як і київський. Львів, тримайся!*» (Т: @EuroMaidan від 30 листопада 2013 р.) автор повідомляє актуальну інформацію про переміщення силових структур, а також звертається до львів'ян із закликом, вираженим дієсловом *триматися* у формі 2-ї особи однини наказового способу з семантикою «оборонячись, захищаючись, борючись, не відступати, не здаватися, міцно стояти» [11, с. 263].

11. Заклики до представників влади залишити посади

Заклик, адресований тодішньому Президенту України В. Януковичу, в дописі «*Янукович подай сам у відставку поки не пізно! Стаття 109. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України!*» (ФБ: ЄвроМайдан – EuroMaidan від 30 листопада 2013 р.) виражено формою наказового способу

дієслова 2-ї особи однини *подати* з уточненням (*у відставку*), причому з посту розуміємо, що автор виступає за законне складання повноважень, адже далі він наводить статтю Конституції України про відставку Президента України.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що за часів Революції Гідності в соціальних мережах «Facebook» і «Twitter» були опубліковані пости з закликами такої тематики: заклики повставати й приєднуватися до революціонерів; заклики продовжувати протистояння, адресовані учасникам Євромайдану; заклики до революціонерів бути обережними; заклики не піддаватися на провокації; заклики блокувати фірми, власниками яких є політичні діячі, що належать до владної верхівки; заклики допомогти у волонтерстві; заклики публічно висловлювати власну позицію; заклики поширювати інформацію; заклики до супротивників припинити протистояння за певних обставин; заклики до протестувальників бути готовими до наступальних дій супротивників; заклики до представників влади залишити посади тощо.

Ми з'ясували, що в прямих закликах періоду Євромайдану адресанти найчастіше використовують дієслова у формі наказового способу 2-ї особи однини та множини, хоча є випадки, коли дієслово вживається у формі 1-ї особи множини, 3-ї особи однини теперішнього часу дійсного способу, а також в інфінітиві. Окрім цього, до дієслова часто додається заперечна частка *не* для вказівки на те, що читач повинен робити та чого він має уникати. Для підсилення впливу на реципієнта автори додають гасла (що не є власне прямим закликом), виділяють слово або навіть весь допис великими літерами, а також для охоплення більшої аудиторії дублюють повідомлення англійською мовою. До того ж, адресанти часто використовують заклики іншомовного походження, а саме англіцизми *репост, ретвіт, like, share*, чим спонукають поширювати пост.

Подальші перспективи дослідження полягають у необхідності більш детального аналізу граматичних структур прямих закликів, а також у вивченні прагматичного ефекту від прямих закликів, що розповсюджуються в соціальних мережах за часів революцій.

Список літератури:

1. Ажнюк Л. В. Словесний екстремізм та його лінгвістична діагностика. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Вип. 66. С. 8–15.
2. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текстов: теория и практика : учебное пособие. Москва : Наука, 2007. 592 с.
3. Бредемайер К. Искусство словесной атаки : практическое руководство / пер. с нем. 12-е изд. Москва : Альпина Паблишер, 2019. 160 с.

4. Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза : монография / под ред. Н. Д. Голева. Барнаул : АлтГПА, 2009. 252 с.
5. Вежбицкая А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16 «Лингвистическая прагматика». Москва : Прогресс, 1985. С. 251–275.
6. Захарова Л. А. Словарь молодежного сленга (на материале лексикона студентов Томского государственного университета) : учебно-методическое пособие. Томск : Изд. дом Томского гос. ун-та, 2014. 126 с.
7. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задания, методы, формы, опыт). Минск, 1999. 208 с. URL: <https://www.lants.ru/books/Политика/Крысько%20В.Г.%20-%20Секреты%20психологической%20войны.pdf> (дата звернення: 07.02.2020).
8. Осадчий М. Правовой самоконтроль оратора. *Серия «Мастерство работы со словом»*. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 316 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол. І. К. Білодід ; уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 840 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол. І. К. Білодід ; уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 1977. 927 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / гол. редкол. І. К. Білодід ; уклад. П. С. Лисенко та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. 1979. 658 с.
12. Стасюк Н. Заклик як агітаційна форма політичного дискурсу: прагмалінгвістичний аспект. *Підний край*. 2014. Вип. 1 (30). С. 80–85.
13. Трач Н. «Разом – сила!»: риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї. Київ : Кліо, 2015. 144 с.
14. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition> (дата звернення: 25.01.2020).

Sopina K. V. TOPIC AND SEMANTIC-STRUCTURAL PECULIARITIES OF DIRECT CALLS OF EUROMAIDAN (ON MATERIALS OF SOCIAL NETWORKS “FACEBOOK” AND “TWITTER”)

The article deals with direct calls during the Revolution of Dignity. The focus is on the thematic varieties of direct calls functioned in the social networks “Facebook” and “Twitter”. The definition of direct calls is provided. The article gives a classification of the direct calls, based on the collected material concerning the Euromaidan, on the following topics: calls to rebel and join the revolutionaries; calls to continue the confrontation addressed to the Euromaidan participants; calls on the revolutionaries to be careful; calls not to be provoked; calls to block firms owned by top political figures; calls to help in the volunteering; calls to publicly express their position; calls to disseminate information; calls on the enemies to stop the confrontation under certain circumstances; calls on protesters to be prepared for the enemies’ aggressive strategy; calls on government officials to leave office etc. The semantic-structural peculiarities of these calls are investigated. As a result, it is noted that direct calls during the Euromaidan are most often formed by the second-person singular and plural imperative, although such calls can also be formed by the verb in the first-person plural, third-person singular of the present tense, as well as the infinitive. A negative particle “not” can be used to indicate what the reader should do and what he should avoid. The article also highlights the calls of foreign origin, namely, Anglicisms “repost”, “retweet”, “like”, “share”, which the addressee encouraged to publish. It is revealed that an author of the publication could additionally use slogans (which are not direct calls) to enhance the influence on the recipient. In addition, the addressee highlighted the word or the entire post in capital letters to accentuate the reader’s attention, as well as duplicated messages in English to engage foreigners in reading the publication.

Key words: direct calls, topic of calls, social network, Euromaidan, Revolution of Dignity.

Стовбур Л. М.

Запорізький національний університет

**СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОДНОСКЛАДНИХ
НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ**

Питання про номінативні речення в українській синтаксичній науці належить до «старих», недосить розроблених, хоча наявність речень цього типу сумніву не викликає і визнається авторами всіх академічних граматик української мови, вишівських навчальних посібників, а також шкільних підручників. Номінативним реченням присвячені спеціальні дослідження, предметом яких стала граматична природа номінативного речення та синтаксична функція його головного члена. Останніми десятиліттями науковий інтерес викликає структурна схема номінативного речення, підстави її виділення, генетична природа номінативного речення, спосіб вираження предикативності. Водночас поза увагою науковців залишається такий важливий аспект дослідження номінативних речень як стилістичний. Він не береться до уваги зовсім або розглядається принагідно, в рамках того чи іншого підходу.

Ці речення виконують описову функцію і використовуються за умови, коли в усній чи писемній формі необхідно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком. Вони поширені в усіх стилях мови, зокрема в художньому, де вживаються в описах, особливо в ремарках, стисло передаючи обстановку, назви дійових осіб, зауваження певної ситуації тощо. Притому вони можуть бути емоційно забарвленими, мати різні модальні значення, яких їм надають відповідні модальні слова й частки, а в усній мові – відповідна інтонація.

З огляду на викладене, стає зрозумілим той величезний стилістичний потенціал, який закладений у цих синтаксичних одиницях. Спроба визначити й описати його крізь призму частини творчого доробку Остапа Вишні зроблена у запропонованій науковій розвідці. У статті простежується використання письменником низки стилістично-синтаксичних фігур, які містять потужний смисловий та емоційний заряд. Це такі фігури як ампліфікація, асиндетон, полісиндетон, тавтологія. Звертається увага й на індивідуально-авторські, оказіональні синтаксичні конструкції.

Ключові слова: номінативні речення, стилістичне використання, асиндетон, полісиндетон, ампліфікація, тавтологія.

Постановка проблеми. Односкладні номінативні речення належать до активно вживаних синтаксичних конструкцій у творчості Остапа Вишні. Попри це вони донині не підлягали ґрунтовному семантично-стилістичному аналізу. У запропонованій розвідці зроблена спроба з'ясувати, з якою стилістичною настановою використовував автор ці синтаксичні одиниці й наскільки виправданим є їх вживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про збільшення інтересу до природи односкладних номінативних речень, встановлення їх типології за структурними, семантичними, функційними ознаками. Серед новітніх публікацій на цю тему помітно вирізняється доробок таких дослідників, як О. Бурковська, М. Ковальчук, З. Коржак, З. Митяй та інших. Зокрема, вивчалися семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки україн-

ського самашедшого» [4]; приділялася увага текстотвірним можливостям номінативних речень в українській мові [8]; висвітлювалася проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських і зарубіжних лінгвістів [1]; розглядалася предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови [5]. Однак не виявлено публікацій, присвячених стилістичному аспектові використання цих своєрідних синтаксичних одиниць у мові загалом чи в літературних творах зокрема.

Постановка завдання. З'ясувати стилістичний потенціал односкладних номінативних речень крізь призму особливостей їх функціонування у творах видатного майстра українського красного письменства Остапа Вишні.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі донині немає єдиної думки щодо семантики та структури номінативних (називних)

речень, хоча їх дослідженню приділялося і приділяється багато уваги. Від інших типів односкладних речень номінативні відрізняються тим, що в них нема й не може бути дієслова. У зв'язку з цим у них не виражаються такі категорії як модальність і час, але буття предметів, позначених номінативом, здебільшого відноситься мовцем до теперішнього часу. Якщо ж із контексту чи з самого речення випливає, що існування предмета належить минулому, то ми все одно сприймаємо його так, як сприймаємо теперішній історичний час дієслова [10, с. 268].

Л. А. Булаховський стверджував: «Через те, що номінативні речення позбавлені виразних часових ознак і їх час визначається сусідніми реченнями – двоскладними або безособовими, виникає потреба супроводити називні речення хоч одним двоскладним або безособовим, яке ніби створює для називних речень якусь рамку, без якої вони легко могли б розсипатися. Практично називні речення часто попереджаються або замикаються реченнями іншої структури» [7, с. 71]. У субстантивних неповних реченнях висловлюється лише частина думки, а саме – предикат. Суб'єкт міститься в попередньому висловленні або є конкретним сприйняттям. Цим і пояснюється тісний зв'язок таких речень із контекстом або ситуацією [9, с. 101–102]. Саме таке синтаксичне оточення ми спостерігаємо в аналізованому фактажі. Виражаючи ставлення до певної особи, об'єкта чи ситуації, письменник використовує номінативні речення. Вони виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичним навантаженням.

Помітне місце в доробку письменника займають буттєві номінативні речення. Вони виконують описову функцію і використовуються за умови, коли в усній чи писемній формі необхідно зафіксувати існування, наявність певного явища, предмета, факту, події, часу, названих прямим відмінком. Вони поширені в усіх стилях мови, зокрема в художньому, де вживаються в описах, особливо в ремарках, стисло передаючи обстановку, назви дійових осіб, зауваження певної ситуації: *Відкриття...* [2, с. 124]; *Чарівна річка Оскіл...* [2, с. 238]. Автор показує буттєвий стан природи, який не пов'язаний із поняттям про особу: *Осінь... Ліс стоїть задумливий, печальний: йому ось-ось треба пишне своє вбрання скидати, підставляти свої віти дощам холодним, хуртовинам сніговим* [2, с. 176]; *Ранок. Морозець. Порипує сніжок* [2, с. 128]; *Така собі звичайна кімната, – чистенька, затишенька. Присьмерк* [2, с. 130].

У деяких випадках номінативні одиниці пред-

ставлено оцінно-окличними номінативними реченнями: *Перерва! Ви розумієте – перерва! Що я тут сиджу, значить, я сиджу! Але перерва, і говорити під час перерви я з вами не буду!* [2, с. 153]. Номінативні речення часто слугують будівельним матеріалом для створення діалогів. Вживані в діалогічних рамках, вони сприяють відтворенню невимушеної атмосфери живого мовлення: *Телефонний дзвінок. – Слухаю! Я. Голова! Скільки яєць зібрали для інкубатора?* [2, с. 35].

Найчастіше такі номінативні речення використовуються при описі обставин, навколишнього середовища, розповіді якоїсь події. Виконуючи функції ремарки, вони визначають те загальне тло, обставину, на фоні якої розгортаються події, що є змістом дальшої розповіді: *Жнива... Гуде комбайн на ланах і в одному колгоспі, гуде комбайн на ланах і в другому колгоспі...* [2, с. 102]; *Мовчання. Напружена тиша. Тільки все поселейство суворо якоесь дихає. – Юрасику, що трапилось? – Джек вісім котлетів з'їв* [3, с. 45].

Різновидом номінативних речень є так звані вказівні, в яких значення буттєвості, існування ускладнюється значенням вказівності, що морфологічно виражається частками *ось, от, онде, осьде* та подібними. Поєднання головного члена номінативного речення із препозитивною вказівною часткою підсилює вагу існування реалії, робить її актуальною і вказує на те, що це існування (або поява) безпосередньо цікавить мовця чи адресата, чим і забезпечується основний прагматичний ефект конструкції: *Ви довгенько ходите понад осокою, вдивляйтесь, шукайте, де прим'ята осока... Ось вона!* [3, с. 242]; *Жінка його відхилилася від коліски: – Ось вона! Я її груддю годую! Підходимо: справді, лежить у колісці невеличка дика коза, над якою в скорбній матерній позі весь час стояла браконьєрова дружина* [3, с. 168].

Зазвичай ці речення вказують на очікуваний предмет, особу або явище (відомі чи невідомі раніше) при їх появі з метою виділення з-поміж інших предметів чи явищ і реалізують свій потенціал у поєднанні вказівної частки зі сполучником *і* (який виконує підсилювально-приєднувальну функцію частки) та характеризуються ще більшим ступенем експресивності, наприклад: *Ні, таки оце та стежка, оце «прим'ята» осока! Ви бредете знову до очерету. От і вода... Чавкають чоботи, які ви з трудом витягаєте з баговиння, видираєтесь на купину, і потім, з купини на купину перестрибуючи, наближаєтесь до очерету...* [3, с. 243]; *– Ні, ось щось таке, ніби «ворота»! Човпаєте багнищем у ворота! Осьде і човен! Над очеретом стрілою метнулося чиря* [3, с. 243].

У наведених прикладах спостерігається явище десемантизації, внаслідок якого вказівні частки в номінативному реченні можуть втрачати свої основні «вказівні» функції, виконуючи роль підсилювального елемента в загальній констатації захоплення, враження від чогось: – **Отакі браконьєри!** – закінчив оповідання Юрій Васильович Шумський. [2, с. 168]; **Ну, та з коровою ще студитуди! А свині щент оскардалили! От прокляті поросята!** [2, с. 132].

Номінативні речення з оцінною конотацією містять потужний стилістичний заряд і поєднують номінацію предмета з його емоційною оцінкою. Серед них виділяють два різновиди – оцінно-стверджувальні речення та оцінно-окличні. В обох номінативних реченнях автор вдається до стилістичного прийому – асиндетону, усуваючи сполучники для увиразнення та стислості фрази. Крім того, в стилістичному плані треба зауважити і використання прийому ампліфікації: **Ач які, сукини сини! Острожники, бузовіри, хамлети!** [2, с. 24]; **От почалися гони. Крик, шум, гам! Тріщить десь ліщина, гавкають собаки, стріляє старшина загонщиків... Не ліс там у загонщиків, а некло!** [3, с. 168].

Майстерно використовується автором ще одна стилістична фігура, протилежна асиндетону, – полісиндетон, яка передбачає досить велику кількість сполучників, навіть більшу, ніж була б потрібна за змістом сказаного: **І рільництво, і скотарство, і конярство, і свинарство, і птахівництво!** [...] **Пшениця щоб родила! І цукрові буряки, щоб родили! «І житечко, і овес», і технічні, і пропашні! І щоб молоко! І щоб худоба плодилася, і щоб курка неслася! Так?** [3, с. 74].

За наявності єднального сполучника між номінативними реченнями в складносурядній конструкції втрачається деяка енергійність їх функції, уповільнюється темп вимови, помітнішим стає відтінок переліку відповідних об'єктів. У такій структурній своєрідності номінативного речення відтворюються всі елементи певної широкої картини зображуваного, зберігається швидкий перебіг і перелік певних об'єктів, явищ, подій у часі й просторі, а також невимушений колорит усної розповіді.

Для вираження експресивності висловлювання письменник вживає стислі та водночас лаконічні номінативні речення, які описують перебіг подій, поєднані за принципом перерахування: **Три хвилини напруженої тиші... П'ять хвилин... Ще тиша...** [3, с. 131]; **Дві фляги. Одна – для води, друга для того, хто що любить** [2, с. 216].

Свідоме вживання такого стилістичного прийому як тавтологія допомагає митцю досягти

видільного ефекту: *Розуміється, що ви на полювання берете з собою казанок, кухоль, ложку, ніж, виделку, сіль, перець, лавровий лист, сиру картоплю, цибулю, моркву, петрушку, топірець (дрова рубати) і брусок (топірця гострити). Ви вже, ясна річ, догадалися, що все це береться для того, щоб ізварити чудесну польову кашу, – і то кашу не з куркою, чи з індиком, чи з бараниною, а кашу з чирям, або з крижнем, або з широконоскою. Ох, і каша! Ох, і каша! Тільки одне в тій каші недобре: казанки замалі!* [2, с. 216]; **Земелька, братця мої, земелька! І те, що в земельці! Надра, братця мої, надра!** [2, с. 59].

З певною стилістичною настановою автор послуговується ампліфікацією для підсилення, доповнення і збагачення думки за допомогою контекстуально однорідних означень: *Кожний лєнінградець і кожна лєнінградка мають у своїх грудях віддане серце... Гаряче серце* [3, с. 72]; *А біля серця через уличку й совість живе. Людська совість. Всенародна совість* [3, с. 71]. Особливість цих речень полягає у тому, що функціонально вони призначені для підсумовування висловленого. Але ці конструкції актуалізують констатацію мовцем певних реалій дійсності, існування яких не залежить від мовленнєвого процесу: **Ах, незабутні хвилини! На вечірню зорьку ви спізнались** [3, с. 129]. **Не спав, кажеш? Комарі тнуть, мабуть? От оті гемонські комарі! Я як отаманував, так на чайці з кізяка вогнище розпалював – їх димом і одгонило. А то й задрімать не дадуть. Ти й новому кошовому присовітуй! Дуже мошва диму боїться!** [3, с. 233].

В аналізованому фактажі трапляються випадки, коли кожне номінативне речення виділене – всі речення оцінно-окличні. Крім останнього, в ньому йдеться про показник праці – це будні для таких трударів. Але попередні номінативні речення, в яких викладена коротка характеристика персонажа, сповнені емоційного піднесення – це як авторове ставлення до героя, так і експресивний вплив на читача: – **Гостра Одарка Пилипівна! 75 років! В'язальниця! 157 процентів виробітку** [2, с. 101].

У реченнях цього типу реалізовано поєднання препозитивної оклично-підсилювальної частки займенникового походження *яка* з іменником у називному відмінку, що дає максимальний вияв оцінки: – *А я, діти мої, – захоплено говорив Іван Петрович Конвалія, – воду люблю, Дніпро люблю, човна люблю, весла люблю! Сядеш, махнеш веслами і летиш готубими хвилями, крутими дніпровими берегами милуючись... Яка краса!* [3, с. 83]; *А які прекрасні зустрічі зі студентством та професурою*

сільськогосподарського інституту та педтехнікуму! *Яка чудесна молодь!* [3, с. 95].

Для відтворення в спогадах картини минулого, ознаменованої кількома важливими подіями, Остап Вишня подає номінативні речення групами. Розміщуються вони в такому порядку: *Тисяча дев'ятсоті роки... Перше двадцятиліття двадцятоголіття! Спогади... А колись, – я вам говорю це цілком серйозно, – і ми були молоді* [3, с. 47]. Автори вважають такі синтаксичні конструкції оказіональними, індивідуально-авторськими.

Проблемним залишається питання про статус власне називних речень. До них належать номінативні речення, які є назвами установ, книг, журналів, картин, газет, музичних творів, написами на вивісках тощо.

Б. М. Кулик вважає, що до номінативних речень не належать такі конструкції:

1) слова і словосполучення в формі називного відмінка іменників, які передають написи на вивісках, штампах, назви страв у меню їдалень; назви книжок, газет, журналів, пароплавів, установ, підприємств, організацій тощо. Такі слова і словосполучення, виконуючи функцію називання, не виражають значення буття, існування, не мають ознак предикативності, тому і не становлять речення;

2) найменування осіб по йменню, по батькові й прізвищу при рекомендації. Такі речення за своєю функцією наближаються до функцій присудка при дорозумлюваному підметі «я» («це я»), «він» («це він»). Також у формі питального речення називний відмінок власного імені при дорозумлюваному підметі «ти» («це ти»), «ви» (пошанне) («це ви»);

3) вживані в художніх описах характеристики, що становлять собою перелік певних рис особи (портрет), про яку йдеться в попередньому реченні. Такі речення не мають значення буття, констатації, а називають ознаку того, про кого йдеться в попередньому реченні [6, с. 111].

Ю. Шерех вважає їх належними до загального фонду номінативних речень, оскільки вони характеризуються потенційною можливістю введення в мовлення як предикативні одиниці. «Назва вивіски, поставлена в контекст номінативного речення, відриваючись від свого предмета, в міру цього відриву наближається до номінативного речення. З одного боку, слово протистоїть номінативному реченню, з іншого боку номінативне речення протистоїть називному відмінкові вивісок і заголовків. Генетично й еволюційно номінативні речення і назви вивісок – це різні речі» [11, с. 34].

В аналізованому доробку досить часто фіксуються такі синтаксичні одиниці. Наприклад:

«Вальднішен», «Зенітка», «Ленінград і ленінградці», «Бекас» (назви усмішок Остапа Вишні). Автор може застосовувати стилістичний прийом – ампліфікації: *Село Великополовецьке... Хороше село. Переділене ніби на дві половини величезним ставком... Все в садках...* [3, с. 87]; *Мчить машина під жайворонковими передзвонами. Обдуває її слобожанськими вітрами, обливають її гарячі сонячні проміння. Хорольщина. Далі на шляху перескакуєте річку з чудною назвою Полузер'є, а за Полузер'єм – гора, і хтось, спасибі йому, таку ж чудесну алею із сріблястих тополь обабіч шляху на тій горі насадив. Тополі вже височенні. Чудова зелена вулиця... Полтава. Красуна Полтава. Шлях іде поза Полтавою* [3, с. 255]; *Лубни... Пізнав... Сула їх обіймає з одного боку... Пригорнулась одним берегом і простяглась далі луками... Летимо над колією, над залізничною... Яготин... Качнуло трохи... – Тут завжди, – сусіда каже... До Дніпра підлітаємо! Поколише трохи... Зелене поле, а на нім біле коло... Київський аеродром. – Хух! – вниз* [3, с. 255–256].

Як бачимо, яскравість змаловання картини швидкого руху тут здебільшого залежить від контекстуального середовища. Відчувається, що для багатослівних, детальних пояснень просто не вистачає часу: перед очима того, хто веде розповідь, з'являються все нові предмети, нові образи. Враження швидкого руху стає особливо відчутним, коли номінативні речення письменник поєднує в групі, наприклад: *Село Момотівка. Ставок. У ставку змішані в купу коні, люди: купаються... Лоботин, Пісочин... Садки, садки, садки... Річка Уди. А ось і наш рідний Харків...* [3, с. 256].

З метою розширення картини зображуваного навколишнього середовища і створення колориту невимушеної усної розповіді, Остап Вишня використовує однотипні за змістом номінативні речення, які поєднуються розділовими сполучниками і виступають ніби однорідні члени, наприклад: *Ставок... Або Дніпро... Або Ворскла, Псвол, Десна... Сидите ви тихо під лозою, в руках у вас вудочка, на однім кінці на тій вудочці черв'як, на другім – ви, рибалка* [2, с. 174–175].

Автор домагається створення уявлення про масовість зображуваного надмірною поширеністю номінативних речень однорідними номінаціями у формі множини, поєднує номінативні члени в групі і надає їм збірного значення: *Коні... Кобили... Стригуни... Лошата... Пекло... Тут без батоба нема людей...* [3, с. 31]; *Вугілля, залізо, сталь, алюміній, чавун, марганець... Із відсталой сільськогосподарської країни Україна перероджується на велику й індустріальну країну* [3, с. 52].

Висновки і пропозиції. Як свідчить проаналізований матеріал, стилістичний потенціал односкладних номінативних речень у мовній тканині твору величезний. Остап Вишня майстерно використав у своєму доробку такі специфічні стилістичні фігури як асиндетон, полісиндетон, ампліфікація, тавтологія. Знайшли автори в його

текстах і оказіональні, індивідуально-авторські синтаксичні конструкції досліджуваного типу.

Перспективу подальших розвідок автори статті вбачають у поглибленому висвітленні стилістичних можливостей синтаксичних одиниць у мовній палітрі цього та інших майстрів красного письменства.

Список літератури:

1. Бурковська О. Й. Проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських і зарубіжних лінгвістів. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвіст. науки.* 2016. № 23. С. 29–35.
2. Вишня Остап. Вишневі усмішки: Усмішки, фейлетони, нариси / вступна стаття і впорядкування І. М. Дузя. Одеса : Маяк, 1983. 271 с.
3. Вишня Остап. Мисливські усмішки та інші оповідання. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 288 с.
4. Ковальчук М. С., Алексєєв В. С. Семантико-синтаксичні параметри односкладних речень у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2018. № 32. Т. 1. С. 44–46.
5. Коржак З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство.* 20016. № 5. Т. 1. С. 159–163.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. Ч. 2. 287 с.
7. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 2. Синтаксис. 408 с.
8. Митяй З. О. Текстотвірні можливості номінативних речень в українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика».* 2018. Випуск 34. Т. 2. С. 21–25.
9. Сушинська І. М. Функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / відп. ред. І. М. Сушинська.* Донецьк : Вид-во «Філологічні науки», 1996. Вип. 2. С. 97–103.
10. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
11. Шерех Ю. До генези називного речення. Мюнхен : УВУ, 1947. 132 с.

Stovbur L. M. THE STYLISTIC POTENTIAL OF SINGLE COMPOSITIVE NOMINATIVE SENTENCES IN THE WORKS BY OSTAP VYSHNIA

The question of nominative sentences in Ukrainian syntactic science belongs to the “old” ones, not well developed. The presence of sentences of this type is not in doubt and is acknowledged by the authors of all academic grammars of the Ukrainian language, university textbooks, as well as school textbooks. Nominal sentences are dedicated to special research. They mainly consider the grammatical nature of the nominative sentence and the syntactic function of its main term. In recent decades, the structural interest of the nominative sentence, the reasons for its selection, the genetic nature of the nominative sentence, and the way of expressing predictability are of scientific interest. Meanwhile, the important aspect of the study of nominative sentences remains stylistic in spite of the attention of scholars. It is not taken into account at all or considered as appropriate in the context of a particular approach.

These sentences have a descriptive function and are used under certain conditions. This happens when it is necessary to record, verbally or in writing, the existence, presence of a particular phenomenon, object, fact, event, time, called a direct difference. They are common in all styles of language, including artistic, where they are used in descriptions, especially in trailers, briefly conveying the situation, the names of the actors, comments on a particular situation and more. In addition, they can be emotionally colored, have different modal meanings, which are given to them by the appropriate modal words and particles, and in the oral language – by the corresponding intonation.

Given the foregoing, it becomes clear that the huge stylistic potential inherent in these syntactic units. An attempt to define and describe it through the lens by Ostap Vyshnia creative work is made in the proposed scientific exploration. The article traces the writer’s use of a number of stylistic-syntactic figures that contain a powerful sense and emotional charge. These are such figures as amplification, asinetone, polysinetone, tautology. Attention is also drawn to the individual, authorial, and syntax constructions.

Key words: *nominative sentences, stylistic use, asinetone, polysinetone, amplification, tautology.*

Стратулат Н. В.

Національна академія внутрішніх справ

Проценко Г. П.

Національна академія внутрішніх справ

ПРАВОПИСНІ ЗМІНИ В НОВОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ФАХОВОМУ МОВЛЕННІ

У статті висвітлено основні зміни, які відображені в Українському правописі, що набув чинності в 2019 році, як результат розвитку мовної системи сучасної української мови. Акцентовано увагу на основних групах орфографічних інновацій (власне зміни в написанні слів, тобто без варіантів, та варіантні – доповнення до чинної норми). Показано в межах цих груп відповідні правила із роз'ясненнями, а також наведено приклади згідно з кожною орфограмою.

Продемонстровано на досліджуваному матеріалі особливості впровадження нового Українського правопису у мовлення користувачів мови, зокрема у фаховій сфері. Розглянуто характер правописних змін і їх використання в мовленні галузевої сфери. Спираючись на матеріал нового правопису, простежено тенденції розвитку української мови на сучасному етапі розвитку, як ці тенденції реалізуються у професійному користуванні.

Визначено динамічний характер мови, а також основні чинники її розвитку. З'ясовано основні тенденції постійного руху мови: уніфікація і спрощення використання орфографічних правил користувачем у мовленні; стандартизація лексики, яка донині не мала статусу літературної; розширення через словотвірні можливості меж словника української мови. Досліджений лінгвістичний матеріал показав, що інновації в правописі відображають зміни орфографічного, словотвірного, лексичного і граматичного характеру.

Ключові слова: Український правопис, мовна норма, правописні зміни, нововведення, орфографічний варіант, професійне мовлення.

Постановка проблеми. Постійний розвиток суспільства потребує певних змін, які б відповідали новим соціально-культурним завданням удосконалення мовної системи. Ці зміни в мові, яка є формою нашого життя [4, с. 7], зумовлені умовами сьогодення, вимагають їх реалізації у відповідних сферах життя соціуму.

Питання щодо впровадження нового Українського правопису за редакцією 2019 року, який відображає перетворення на різних рівнях мовної системи, є вкрай актуальним і потребує нагального вирішення. Насамперед це стосується правописних змін, а також застосування норм і правил чинного правопису в професійному спілкуванні, оскільки, як зазначила в своєму дослідженні С. Денисова, «...жодна зміна мови не може оминути мовлення...» [2, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки мова є своєрідним відображенням реалій соціуму, які постійно підпадають під різного роду перетворення, питання мовної динаміки завжди було в полі уваги науковців Н. Артикуца,

І. Качан, І. Самойлова, О. Стишова, О. Тараненко, В. Широкова, О. Юрчук та інших. Нині цікавість учених торкається різних аспектів розвитку мови: зовнішніх і внутрішніх чинників мовної динаміки [5], аспектів механізму постійних змін у мові [6], відображення динамічного характеру мови на законодавчому рівні [1], появи нової галузевої лексики і закріплення її у лексикографічних виданнях [3], формування фахової компетенції через опанування правописними нововведеннями тощо.

Постановка завдання. Важливо розглянути основні зміни в чинному Українському правописі, вивчивши їх характер; висвітлити особливості використання правописних змін у фаховому мовленні; простежити, спираючись на матеріал нового правопису, тенденції розвитку української мови на сучасному етапі розвитку суспільства, як ці тенденції реалізуються у професійному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Щодо змін правописної норми, то їх можна поділити на дві групи: власне зміни в написанні слів (без варіантів) і варіантні – доповнення до чинної норми.

До першої групи належать написання числівника *пів* зі словами. Якщо раніше ми писали таким чином: *пів'яблука, півхвилини і пів-Європи*, то за новим правописом всі слова пишемо окремо: *пів яблука, пів хвилини і пів Європи*. Це, звичайно, спростило написання. І цьому є пояснення як на лексичному, так і на граматичному рівнях.

За новим правописом, невідмінюваний числівник *пів* зі значенням «половина» з іменниками – загальними та власними назвами у формі родового відмінка однини – пишемо окремо: *пів години, пів міста, пів аудиторії, пів групи, пів Києва, пів України*. Якщо ж *пів* вжито з іменником у формі називного відмінка і це слово становить єдине поняття, а не вживається в значенні «половина», тоді пишемо разом: *піваркуша, південь, півкуля*.

Не варто плутати правопис таких слів як *пів аркуша* і *піваркуш* (які часто вживаємо у професійному мовленні). Слід звернути увагу на написання окремо – *пів аркуша* (оскільки *пів* вживається у значенні «половина»), а іменник – у родовому відмінку) і разом – *піваркуш* (іменник у формі називного відмінка, що означає єдине поняття).

Продовжуючи тему правописних змін відповідно до нової редакції Українського правопису, який набув чинності 2019 року, варто звернути увагу на таку особливість цього документа як уніфікація правопису слів іншомовного походження, що дозволяє спростити написання лексичних одиниць, забезпечити користувачів мови від ймовірних орфографічних помилок.

Тепер у всіх словах іншомовного походження відповідно до вимови звук **(j)** графічно передаємо на письмі буквою **й**, а звукосполучення **(je), (ji), (ju), (ja)** – йотованими голосними **є, ї, ю, я**, що є обов'язковим, тобто це написання без варіантів. Так, раніше писали *фойе, проєкція*, то відповідно до уніфікованого правила зараз необхідно писати *фоє, проєкція*. Мабуть, саме ця безкомпромісна «є» у словах іншомовного походження стала єдиною найбільш радикальною правописною зміною в написанні таких слів як *проєкт, проєкція*, адже вони творяться так само як *ін'єкція, траєкторія, об'єкт* та інші слова з латинським коренем **-ject-**.

З огляду на фахове мовлення маємо такі зміни: замість *проєкт наказу, новий законопроєкт, законопроєктна діяльність, нормопроектувальна техніка, сучасне законопроекткування* (за правописом, що втратив чинність), використовуємо *проєкт наказу, новий законопроєкт, законопроєктна діяльність, нормопроектувальна техніка, сучасне законопроекткування* (за новим правописом).

Зміни щодо правописних норм, які належать до першої групи (без варіантів), відбулися і в написанні складних слів з іншомовними компонентами. Так, у попередній редакції Українського правопису складні іменники з першою частиною **віце-, екс-, лейб-, максі-, міді-, обер-** писалися окремо: *віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, максі-завдання, міні-гра, обер-майстер*, у чинній же редакції їх пишемо разом: *віцепрезидент, екс-чемпіон, лейбмедик, максізавдання, мінігра, обер-майстер*.

Ця ж тенденція простежується і в правописі складних іменників, де першим складником є **веб-, флеш-, прес, преміум-, ультра, штабс-, унтер-**. Для прикладу, написання раніше складних одиниць через дефіс (*веб-сайт, флеш-інтерв'ю, прес-конференція, преміум-клас, ультра-важкий, штабс-капітан, унтер-офіцер*), за новим правилом необхідно писати разом (*вебсайт, флешінтерв'ю, пресконференція, преміумклас, ультраважкий, штабскапітан, унтерофіцер*). У професійному мовленні такі лексичні одиниці з іншомовними компонентами вживаються часто. Тому треба ретельно стежити за тим, щоб не припускатися помилок ні під час створення документів, ні будь-яких інших матеріалів (наукових, навчальних чи методичних), насамперед наочно користуючись правилами, відображеними у правописі 2019 року.

Важко адаптувати своє мовлення до нововведень: наш мозок іноді «пручається» новому і незвичному, що спричиняє процес відторгнення інновацій, але у «пристосуванні» до нового в мові й реалізації цього нового в мовленні нам допомагає метод аналогії, так званої «мовної формули», дотримання якої забезпечує мовленнєву грамотність. У нашому випадку – це формула правопису складних слів, зокрема іменників, з першою частиною іншомовного походження: **іншомовний компонент (ІК) + друга частина слова (ДЧС) = ІКДЧС**. За цією формулою всі слова, які підпадають під неї за своїми ознаками, пишуться разом. Звернемо увагу на правопис одиниць лексики, які вживаються у словниковому користуванні правоохоронців та юристів: *ексміністр, експрем'єр, екс-президент, віцепрем'єр, віцеконсул, вебсторінка, вебсайт, вебпортал, пресслужба, прессеминар, оберпрокурор, оберлейтенант*.

Разом із зазначеним нововведенням постає запитання, за яким правилом пишемо слово *віцепрем'єр-міністр* (так писалося раніше). Це слово має у своєму складі три частини. Правило, описане вище, діє без винятку, тому *віцепрем'єр*

пишемо разом. Друге правило щодо правопису частини складного іменника, в якому останній компонент *міністр* порівняно з попереднім правописом залишилося незмінним. І це виправдано, оскільки *віцепрем'єр* є повноцінною лексичною одиницею, а не лише іншомовним компонентом. Тому ця частина слова (*віцепрем'єр*) з наступною (*міністр*) пишеться без змін, як і раніше (через дефіс): *віцепрем'єр-міністр*.

Не минули зміни і правопис власних назв. Насамперед це торкнулося слов'янських прізвищ, зокрема російських. Так, прикметникові закінчення російських прізвищ на **-ой** передаються через **-ий**: *Донський, Полевий, Босий, Крутий, Луговський*. Хоча за попереднім правописом ці прізвища російського походження передавалися через закінчення **-ой** (*Донської, Полевой, Босой, Крутой, Луговської*). Проте це сучасне правило має виняток: прізвище *Толстой* пишеться як і раніше із закінченням **-ой**.

Автори звертають увагу на те, що ця зміна написання російських прізвищ поширилася в обов'язковому порядку й на сферу діловодства. Зрозуміло, що слід ретельно ставитися до дотримання написання слів за новим правописом, особливо у професійному мовленні (в нашому випадку – юридичному), оскільки саме правопису прізвищ велика увага приділяється в юридичних документах, де порушення написання прізвищ (як і імен та по батькові) спричиняють правові наслідки (помилки).

Поряд із власне змінами, які є обов'язковими нормами для вживання, з'явилися нові варіанти вже існуючих орфографічних правил. Автори розглядають деякі з них. Так, новий Український правопис передбачає вживання фемінітивів (як варіативну норму) – жіночих відповідників назв професій, звань і посад. Мабуть, насамперед це пов'язано з фемінізацією суспільства та сучасними питаннями гендерної політики. Проте причини появи таких семантичних одиниць зумовлені й іншими зовнішніми чинниками, зокрема «поверненням» до джерел української мови. Фемінітиви віддавна були в нашій мові, що можна підтвердити, звернувшись до словників, укладених у XIX столітті та на початку XX століття.

Мовна норма, незважаючи на свою традиційність і усталеність, – це змінне явище, в системі правописних правил зокрема. І змінюється вона за потреб суспільства. Це свого роду рефлексія в мові щодо розвитку соціуму. Фемінітиви позбавляють мову двозначності, роблять її недискримінаційною, дружньою до жіноцтва та ламають стереотипні уявлення про роль жінки в суспільстві.

Чимало слів завжди вживали у формі чоловічого роду для позначення чоловіків і жінок: *академік, інженер, кандидат, ректор* тощо. Колись такі професії мали лише чоловіки. В процесі опанування певного роду занять жінками з'явилися і жіночі відповідники назв цих занять, які утворюються від іменників чоловічого роду: *інженерка, кандидатка, ректорка*.

На часі є питання: як же правильно утворювати українські фемінітиви згідно з новим правописом. У параграфі 32 «Іменникові суфікси» зазначається таке: за допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та інших від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі.

Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, курсантка, студентка, здобувачка, фігуристка*. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник** (*верстальниця, набірниця, порадиця*) та **-ень** (*учениця*). Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець** (*кравчіння, плавчіння, продавчіння*) та на приголосний (*майстриня, філологиня, педіатриня, археологиня*). Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*.

При творенні можна послуговуватися і простим правилом: якщо можна утворити слово за допомогою суфікса **-к-**, то утворюємо його. Якщо з **-к-** не вдається, слово звучить неокочивно чи багато збігів приголосних – можна спробувати інші суфікси. Наприклад, **-иц-** (*науковиця, засновниця, очільниця*) або **-ин-** (*фахівчиня, шефиня*). Суфікс **-ин-** зарекомендував себе як продуктивний для утворення назв жінок за сферами наукової діяльності. Тому, якщо потрібно утворити фемінітив для називання жінки за її належністю до наукової спеціальності, можна спробувати цей суфікс. Визначаємо, що краще й коректніше звучить.

Деякі суфікси можуть утворювати варіанти фемінітивів із однаковим лексичним значенням (абсолютними синонімами): *акторка й актриса, водійка й водійчиня, мовознавиця і мовознавчиня*. Щодо вживання фемінітивів обережними треба бути і з омонімічними одиницями, адже в таких випадках змінюється значення слова. Наприклад, *друкар* – особа, яка працює в друкарні, в тому числі й жінка, та *друкарка* – жінка, яка друкує за комп'ютером.

Враховуючи особливості фахового мовлення, така варіативність (яка стала нормативною) не завжди виправдана. Паралельні форми жіночого та чоловічого родів суперечать вимогам, які склалися в документообігу, одними з яких є однотипність

і уніфікованість. Варіативність у документах може спричинити різночитання. Нині в чинних нормативних документах використовується лише форма чоловічого роду, що не є дискримінацією за статевими ознаками. Тому з метою забезпечення уніфікації в діловодстві вважається доцільним за наявності варіативних форм слова перевагу надавати першій (*директор* – *директорка*, *начальник* – *начальниця*). Це стосується як посад (*директор*, а не *директорка*, *завідувач*, а не *завідувачка*), так і звань (*доцент*, а не *доцентка*, *лейтенант поліції*, а не *лейтенантка поліції*), наукових ступенів (*кандидат наук*, а не *кандидатка наук*, *доктор наук*, а не *докторка (докториця) наук*), статусів (*член вченої ради*, а не *членкиня вченої ради*, *очільник*, а не *очільниця*). При офіційному звертанні, якщо хочемо зазначити стать, то краще вживати таку форму: не *ректорка*, а *пані ректор*, не *послиня*, а *пані посол*, не *деканеса*, а *пані декан*. Отже, у фаховому мовленні, яке має свої стандарти та правила, пов'язані з певними обмеженнями, варто обережно використовувати граматичні варіанти (у цьому випадку форми жіночого та чоловічого родів), особливо це стосується письмового мовлення.

До змін, які є варіативними, слід також віднести лексеми іншомовного походження (походять із давньогрецької мови), що у своєму складі мають буквосполучення *au*. Воно передається на письмі через *au*: *аудиторія*, *аудієнція*, *лауреат*, *пауза*. Проте в новому правописі допускаються орфографічні варіанти. Так, поряд із традиційним (зазначеним вище) написанням з'являється нове (варіативне): *авдиторія*, *авдієнція*, *лауреат*, *павза*.

Правописні варіативні зміни слів давньогрецького походження пов'язані також із передаванням на письмі буквосполучення *th*. Як правило, передаємо це буквосполучення через букву *t*: *антологія*, *антропология*, *бібліотека*, *теорія*. Однак у тих словах, де в українській мові це буквосполучення передавалося через *ф* (*Афіни*, *дифірамб*), зараз допускається орфографічна варіативність на зразок *Атени*, *дитирамб*. Щодо таких варіативностей у професійному мовленні, то їх можна зустріти в галузевій лексиці. Це можна спостері-

гати на прикладах таких пар: *кафедра* і *катедра*, *ефір* і *етер*, *міф* і *міт*, *міфологія* і *мітологія*.

Вже зовсім інша справа, який із паралельних варіантів (перший чи другий) будуть застосовувати користувачі мови у своєму побутовому мовленні. Це, вочевидь, залежить і від позиції мовця, і від його досвіду, життєвого і професійного, і від оточення, в якому перебуває користувач, і від його власних уподобань. Так, молодь швидко адаптується до нововведень, приймаючи як семантичні, так і орфографічні модифікації. Старше ж покоління більш консервативне і застосовує прийнятні звичаєві одиниці. Але відмінні в правописі форми абсолютно семантично тотожні. Тому не варто вагатися чи навіть «боятися» таких змін і їх застосування в мовленні.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене лінгвістичне дослідження дозволяє стверджувати, що зміни орфографічних норм, закріплені в Українському правописі, що набув чинності в 2019 році, насамперед відобразилися на правописі складних слів, лексичних одиниць іншомовного походження (зокрема давньогрецького), а також зумовили появу додаткових варіативних орфографічних пар. Ці зміни загалом вплинули на розвиток мовної системи. Це стосується не тільки рівня орфографічного (зміна правописної норми), а й словотвірного (розширення дериваційного гнізда), граматичного (поява паралельної форми жіночого роду поряд з існуючою чоловічою) та лексичного (розширення словникового складу через появу нових слів).

Серед тенденцій мовної динаміки, які простежуються на сучасному етапі її розвитку, варто назвати такі основні напрями: уніфікація і спрощення використання орфографічних правил користувачем у мовленні; стандартизація лексики, яка донині не мала статусу літературної; розширення через словотвірні можливості меж словника української мови.

Дослідження змін української мовної системи на матеріалі чинного правопису, викликані різного роду перетвореннями в соціумі, та власне лінгвістичними стимулами розвитку, дало можливість простежити відповідну реакцію мови на зміни реалій як підтвердження її соціального характеру.

Список літератури:

1. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. *Наукові записки. Юридичні науки. Національний університет «Кієво-Могилянська академія»*. Київ : Пульсари, 2009. Т. 90. С. 39–44.
2. Денисова С. П. Інтерпретація поняття «розвиток мови» у його співвідношенні з дефініцією «функціонування мови». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Філологія*. Київ, 2015. Т. 18, № 1. С. 57–63.

3. Лінгвістично-інформаційні студії : Праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України: у 5 т. Т. 3: Глумачна лексикографія. Кн. 3: Динаміка лексико-семантичного складу Словника української мови у двадцяти томах / В. А. Широков та ін. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 230 с.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів : Фенікс, 1995. 46 с.
5. Стишов О. А. Основні тенденції розвитку лексичного складу українській мові початку ХХІ століття. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2012. № 1. С. 406–415.
6. Тараненко О. О. Активізація змін у межах явища мовної варіантності в українській літературній мові новітнього періоду (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2017. № 3. С. 17–38.
7. Український правопис. НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. Стереотип. вид. К. : Наук. думка, 2003. 240 с.
8. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019>.

Stratulat N. V., Protsenko G. P. SPELLING CHANGES IN THE NEW UKRAINIAN SPELLING: FEATURES OF THEIR IMPLEMENTATION IN PROFESSIONAL SPEECH

The article highlights the main changes that are reflected in the Ukrainian spelling, which came into force in 2019. This is a result of the development of the language system of modern Ukrainian. The main factors of the language development are determined. Two major groups of spelling innovations – compulsory and variational, are considered. The first changes are required in the spelling of words. Others are a variant complement to existing rules. Within these groups the relevant rules are explained. Examples are given according to each spelling.

The features of the introduction of the new Ukrainian spelling in speech, in particular in the professional ones, are shown. The nature of changes in spelling and their use in professional language is considered. Trends in the development of the Ukrainian language are analyzed on the basis of the new Spelling. The basic factors of language development were clarified: unification, simplification of the use of spelling rules by the user in speech; standardization of vocabulary; extension due to word formation capabilities of the Ukrainian language boundaries.

Thus, innovations in spelling reflect changes in spelling, word formation, lexical and grammatical character. Changes in language norms, which are enshrined in the Ukrainian spelling, which came into force in 2019, primarily reflected the spelling of complex words, lexical units of foreign origin (including Greek), and also led to the emergence of additional variant spelling pairs. The adoption of the new Ukrainian spelling was a reaction of the language to changes in social realities as confirmation of its social character.

Key words: *Ukrainian spelling, language norm, spelling changes, innovations, spelling variant, professional language.*

Сьоміна О. І.

КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т. Г. Шевченка»

Тищенко Т. М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СПЕЦИФІКА ПРИЙМЕННИКОВИХ СПОЛУЧЕНЬ ІЗ ПРИЙМЕННИКОМ *ДО* В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

*У статті простежено специфіку вживання прийменникових сполучень із прийменником *до* в східноподільських говірках. Зауважено, що сучасна діалектологія в своєму арсеналі має небагато досліджень, присвячених синтаксичному рівню діалектної мови взагалі і прийменниковим сполученням зокрема. Діалектні прийменникові конструкції потрапляли в поле зору дослідників граматики української мови, які принагідно залучали говірковий матеріал, істориків мови, які, аналізуючи синтаксичні функції прийменникових сполук, проводили зіставлення з сучасним періодом розвитку української мови і з'ясовували, які явища збереглися в говірках до сучасного періоду чи стали нормою сучасної літературної мови. В регіональній діалектології прийменникові конструкції частково описані в говірках Нижнього Подністрів'я, східнополіських, східнословобожанських, східнонаддністрянських та східностепових говірках Донеччини.*

*Вивчивши досвід попередників в опрацюванні прийменникових конструкцій, автори виявили продуктивні моделі словосполучень із прийменником *до* та визначили їх семантику в східноподільських говірках. До дослідження було залучено власні польові записи текстів та опубліковані й рукописні збірники текстів, в яких репрезентовані східноподільські говірки. Проаналізовані прийменникові сполучення з прийменником *до* в говірках Східного Поділля засвідчують живомовну основу синтаксичної будови української мови. Переважна більшість прийменникових сполучень, виявлених у досліджуваних говірках, є виразниками типових синтаксичних рис, властивих літературному стандарту та іншим територіальним різновидам української мови.*

*Виявлено, що прийменникові конструкції з прийменником *до* в досліджуваних говірках передають різноманітні локативні, об'єктні, об'єктно-означальні, темпоральні та інші відношення. Специфічними для досліджуваних говірок є конструкції з прийменником *до* для позначення особливостей вживання страви та на позначення різноманітних обрядових дій – хрещення, взяття шлюбу тощо. Перспективу автори вбачають у вивченні прийменникових конструкцій з іншими прийменниками та виявленні варіативності прийменників у таких конструкціях.*

Ключові слова: діалектний синтаксис, східноподільські говірки, прийменникові сполучення, прийменник *до*, південно-західне наріччя.

Постановка проблеми. Прийменники – один із найважливіших засобів вираження граматичних відношень в українській мові: за їх допомогою виражають часові, просторові, причинові, присвійні відношення між об'єктами або ж відношення об'єктів до дій, станів та якостей. Як зауважує І. Вихованець, прийменник і відмінкова форма в плані синтаксичної організації слів становлять діалектичну єдність як у формально-граматичному, так і в логіко-смісловому відношеннях: утворюється нова, особлива цілісна смислова одиниця [3, с. 10].

Загальновідомий постулат, що прийменники є одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відно-

шень у реченні. Аналізуючи прийменники сучасної української мови, лінгвісти спираються і на діалектний матеріал, що дає змогу простежити взаємодію діалектів і літературної мови. На жаль, сучасна діалектологія у своєму арсеналі має небагато досліджень, присвячених синтаксичному рівню діалектної мови взагалі і прийменниковим сполученням зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фундаментальній праці «Атлас української мови» [1] в кожному томі вміщено лише по декілька карт, що засвідчують синтаксичні особливості, а прийменникові конструкції репрезентують до десяти карт. Діалектні прийменникові

конструкції потрапляли в поле зору дослідників граматики української мови, які принагідно використовували говірковий матеріал [8].

До аналізу діахронійного рівня української мови залучали діалектний матеріал В. В. Німчук та Т. Сивокозова. В. В. Німчук, проаналізувавши синтаксичні функції прийменникових сполук, провів зіставлення з сучасним періодом розвитку української мови, встановив, якою мірою аналізовані явища збереглися в говірках до сучасного періоду, стали нормою сучасної літературної мови [11, с. 131–231]. Т. Сивокозова, порівнявши пам'ятки східнополіського говору XVII–XVIII століть і сучасний його стан, з'ясувала історію розвитку локативних і темпоральних прийменниково-субстантивних комплексів, обґрунтувала їхній статус як важливих засобів реалізації просторової та часової семантики, їхнє лексико-семантичне наповнення [13, с. 88].

На зв'язок синтаксичних конструкцій української літературної мови та говірок звернув увагу відомий діалектолог І. Г. Матвіяс, вказавши на прийменникові конструкції, паралельні прийменникові і безприйменникові форми, описавши прийменникові сполуки, властиві говіркам різних діалектних масивів, визначивши архаїчні елементи, засвідчені в окремих говірках [9].

У регіональній діалектології прийменниковим конструкціям присвячені праці Й. О. Дзендзелівського (говірки Нижнього Подністров'я) [5, с. 73–75], М. Г. Железняка (східнополіські говірки) [6; 7], І. Білик (східностепові говірки Донеччини) [2], О. М. Мозолук (східнонаддністрянські говірки) [10], Т. І. Сердюкова (східнослобожанські говірки) [12].

Постановка завдання. Синтаксис східнополіських говірок, які обмежені на півночі ізоглосою від верхів'я р. Рось північніше м. Ставище до верхів'я р. Гнилий Тікич; зі сходу і півдня – від р. Гнилий Тікич по р. Синюха до р. Південний Буг у напрямі на Ананьїв – Балту Одеської обл. – Чечельник Вінницької обл., на заході – від Чечельника до верхів'я р. Рось [14, с. 38], ще не був предметом системного дослідження, як і прийменникові конструкції в східнополіських говірках. Зважаючи на формат статті, автори розглянуть лише специфіку прийменникових сполучень із прийменником *до*.

Постановка завдання. Мета статті – виявити продуктивні моделі словосполучень із прийменником *до* та визначити їх семантику в східнополіських говірках. П. Ю. Гриценко наголошує, що великий інформаційний потенціал про син-

таксичні риси говірок зберігають діалектні тексти [4], тому до дослідження залучені власні польові записи текстів та опубліковані й рукописні збірники текстів, в яких репрезентовані східнополіські говірки.

Виклад основного матеріалу. Широкий діапазон значенневих відтінків у досліджуваних говірках виражають конструкції з прийменником *до*. Як і в літературній мові, названий прийменник слугує для вираження різноманітних локативних відношень. На матеріалі говірок конструкції з прийменником *до* вивчали: І. Білик – семантику і функції дієслівних конструкцій з прийменником *до* в східностепових говірках [2], Т. Сивокозова – варіювання просторової семантики конструкцій з прийменником *до* та іменниками в родовому відмінку в східнополіському говорі XVII – XVIII ст. [13].

І. Білик зазначила, що продуктивними моделями вираження просторових відношень є дієслівні словосполучення *дієслово + іменник у Р. в. з прийменником до*, які виражають значення спрямування дії до меж певного простору або предмета без проникнення в їхню середину і спрямування дії в межі якогось простору чи всередину предмета [2, с. 491]. Проаналізований матеріал засвідчує, що прийменникові сполучення такого ж типу активно побутують і в говірках Східного Поділля. Вони виражають різні відтінки локативних просторових відношень.

Вступаючи в синтаксичні зв'язки з предикатами переміщення, прийменникові сполуки з прийменником *до* + *родовий* вказують на спрямування руху стосовно просторового орієнтира, вираженого іменниками на позначення географічних об'єктів: річка, берег, ставок тощо, наприклад: *а це шчодн'а // о'це ў ден'в'ід два'нац'ати до тр'ох у'с'і'д'іти б'їжат'до р'ічки, / бо ми над'р'ічкоу жили* (ГЧ, с. 812); *н'і'ў'кого то'д'і ко'лод'аз'і'ў'не'було / до'бере'га хо'дили* (Пол., с. 380). Названі конструкції вказують на рух, спрямований до межі просторового орієнтира: *випрова'жали до вор'іт і ка'зали / їди з'Богом / дали вам не'х'ришчене / а прине'с'іт'нам х'ришче'не* (Тиш. 1, с. 290). На цій основі розвинулась тенденція вживати конструкції з апелятивами на позначення приміщень, до яких спрямований рух [11, с. 177].

Словосполучення з предикатами переміщення вказують на рух, спрямований на входження в обмежений простір (місце), зазвичай у таких випадках іменник позначає назви приміщень, установ: *ран'ше до'церкви і на в'і'с'і'л'а і кругом йшли'т'і'л'ки у'вишитих сороч'ках* (Бер., с. 288);

б'єднос'т' була // це тако їдем до школи і ку'сочок хл'їба даже ни'ма / тако їдеш і го'лодний (ГЧ, с. 816).

Синтаксеми з прийменником *до* можуть вказувати на контактне розміщення одного предмета біля іншого: *в'їд зу'рок'їу ш'пил'очки ч'їпл'айут до рубаш'їчок* (Тищ. 1, с. 190); *с'тарш'ї чолов'їчина приби'вау до с'волока хре'с'та*; *в'їранда / це прибудована до хати та'ка там / в'їранда* (Пол., с. 384). Такі конструкції могли вживатися у переносному значенні: *закопували пуп нида'леко в'їд:ве'р'єї у хат'ї / шоб при'їд'зат' д'їтину до хати / шоб во'но не' блу'кало по св'їтах* (Тищ. 1, с. 188).

Конструкція з прийменником *до* вказує на спосіб дії і водночас місце її здійснення: *ру'байут' пуп но'жем до со'кири / шоб в'їн у'м'їу д'обре ма'їструвати / а д'їчин'ї до гре'б'їнки / шоб у'м'їла г'арно н'р'астити* (Тищ. 1, с. 136). Близькими за значеннями можна вважати конструкції, що вказують на змішування предметів чи речовин: *до пер'шого вал'ка ше додавали н'їр'а / зе'р'на / шоб на гоб'їс'ц'ї і у'с'о бу'ло доб'рен'ко / шоб хаз'а'її бу'ли здо'ров'ї* (Пол., с. 380); *воду нагр'ївали / і ту'ди за'вар'ували т'рави / л'убисток там ч'ере'ду / ро'машку і доба'ул'али до води і ку'пали* (Тищ. 1, с. 145). У літературній мові при дієсловах *додавати*, *добавляти* можливе вживання прийменника *у* (СУМ, II, с. 343).

У досліджуваних говірках виявлено чимало прикладів вживання прийменника *до* для вказівки на послідовність переміщення в конструкціях переважно з назвами двох просторових орієнтирів і двома прийменниками *від(од)...*: *т'реба с'тати коло печ'ї і не'ре'вез'ти й'її до порога / од'н порога до печ'ї і так три рази / і то'д'ї д'їтина бу'де ходит'* (Тищ. 1, с. 160).

Такі конструкції засвідчено в дитячих примовках, записаних у східноподільських говірках: *в'їд порога до порога че'ре'вички попо'р'ола / в'їд с'т'їл'ц'а до с'т'їл'ц'а // че'ре'вички до ше'у'ц'а // йа ка'жу / Тан'а / о'це в'їд сто'ла до порога / в'їд порога до сто'ла води / і у'с'о / і в'їн то'б'ї р'учки по'дас'т' / і бу'де б'їгати / і точно так полу'чило'с'* (Тищ. 1, с. 159). Предмети, які зазнають переміщення, можуть називати абстрактні поняття: *йак це і во'но не'ре'да'їец'а в'їд од'ної ж'їнки до другої / до д'очки в'їд ма'те'р'ї / і во'на рос'казує / йак там ц'ї р'оди / і во'на по'ма'гає ма'те'р'ї при'мати р'оди* (Тищ. 1, с. 158).

В цій ролі засвідчено також вживання прийменникової пари *до...за*: *а то'д'ї у' год д'їтинка у'же ходит' / би'рут йа'їечко в'аране і кот'ат*

його до порога / і за пор'їз / шоб д'їтинка н'їшла за цим йа'їечком / шоб не'ре'ходила на св'її хл'їб (Тищ. 1, с. 320).

У досліджуваних говірках засвідчено конструкції з прийменником *до*, формально оформлені як словосполучення з предикатами переміщення – зі вжитим у переносному значенні дієсловом *їти*: *їти (ходити) до шлюбу, їти до росп'їс'ї, їти до роспису, нести до хре'с'та*: *...ну а у' ни'д'їл'у у'же та'ке со'б'ї у'же до шл'убу ходили до роспису / ходили* (Хомутиці Калинівського р-ну Вінницької обл.); *а на хри'стини то'же / йак до хри'с'та д'їтину ни'с'ут / кла'дут посе'ред хати ко'жух / хл'їбину / і кла'дут д'їтину / і то'д'ї кум би'ре ї да'їе ку'м'ї і їдут до ц'еркви хри'с'тити д'їтину* (Бер., с. 290). У наведених контекстах залежні іменники *шлюб*, *хрест*, *роспись* не є назвами локативних об'єктів, наведені словосполучення номінують обряди, зокрема хрещення і шлюбу, і перетворюються на стійкі словосполучення.

Специфікою українського синтаксису є вираження об'єктних відношень за допомогою сполук із прийменником *до*, який поєднується із загальними назвами осіб та антропонімами, вказуючи на того, до оселі, володіння якого був спрямований рух. В. В. Німчук зазначав, що такі сполуки, очевидно, були праслов'янськими, але збереглися в південно-західних давньоруських говорах [11, с. 171]. Продуктивним вираження таких об'єктних відношень є і в досліджуваних говірках у словосполученнях із залежним іменником-назвою особи або із займенником: *при'їшла до свикрухи ж'їти* (ГЧ, с. 806); *л'уди мо'гли ходити до га'далок / шоб во'ни помо'гли й'їм най'ти м'їсце дл'а хати* (Пол., с. 385); *лиш ж'їнка з ро'д'ому при'ходе / і до не'її при'їшли на пог'лядини до д'їтини* (Тищ. 1, с. 201).

Із первісного значення локальної межі, як зазначав В. В. Німчук, у конструкціях з прийменником *до* розвинулося значення міри [11, с. 173]. Найчастіше названа функція прийменникових конструкцій виявляється при означенні міри довжини, особливо в текстах про одяг: *та'к'ї до'у'г'ї ко'жухи бу'ли / то'же та'к'ї аж до с'амой зим'л'ї* (Бер., с. 298); *со'рочка ви'шита аж до с'амого н'изу* (Бер., с. 305). На означення особливостей одягу прийменник *до* вживається переважно з іменниками-назвами частин тіла людини: *... до'у'г'ї бу'ли гун'ки / аж до к'їсто'чок* (Бер., с. 298); *спов'ївали // брали су'кали та'кії моту'зок с' ключ'а / і аж од го'ло'у'ки у'сен'ке об'мотували / об'мотували аж до н'їз / т'їс'нен'ко так брали / ка'зали / шоб ни бу'ло кара'кате* (Бер., с. 350).

У східноподільських говірках виявлено конструкції прислівникового типу, утворені з повторюваних іменників і прийменника *до*, які означають, що предмети або особи розташовані дуже близько одне до одного або з'єднуються: *сп'ідниці і шили б'іл'ше пл'іс'іроўки / це було ўже на вих'ід / складочка до складочки* (Бер., с. 335) *т'іки боч'ки об'мас'тц'уйиш жиром чи ол'ійкоўу / і так пир'їжечок до пир'їжечка / на дечко* (Тищ. 2).

Конструкції з прийменником *до* виражають кількісні відношення, позначаючи приблизну межу, міру: *ра'н'іше кор'їў було ба'гато у сил'і / зараз ўже стало менше / це до ста кор'їў у сил'і / а було т'іл'ки ў одн'ій чере'д'і до ш'іс'дис'ати* (ГЧ, с. 811); *робити / дв'і ни'д'іл'і / а може ї до міс'аўа ходила йа / ми'не ўс'о / рос'казували ми'н'і / рос'казували* (ГЧ, с. 856).

У східноподільських говірках поширені конструкції з прийменником *до* для вираження часових відношень: *бат'ки на робот'і / з ранку до вечора / ма'ми то'же п'ішли на бур'а'ки // це на в'іс'ім ма'шина / до ше'сти на пол'і // с'т'іни бутино'ватис'а і гобси'патис' // до холо'д'їў // йа'кї р'ік та'ка буд'їўл'а буде* (Пол., с. 389); *шче памй'атайу / коли ночу'вала у бабушки / то во'ни р'ано ўста'вали до сх'ід сонц'а* (ГЧ, с. 809). В ролі часового орієнтира могла бути назва свята, певної важливої події: *ў школу ходила / до во'їни ш'тири класи кончила* (ГЧ, с. 819); *гарн'і хуст'ки / во'ни доўго збе'р'їгалис'а / ў ко'го во'на йе то з д'іда п'рад'іда і до онук'їў праўнук'їў ц'і хуст'ки до'ходили* (Бер., с. 367).

Конструкції з прийменником *до* мовці вживають у структурах із прийменником *від*, які вказують на часові межі протікання дії, просторове обмеження чи повноту охоплення: *хуст'ки були ўс'ак'і в'ід малого до великого розм'іру // були л'о'нички // це ж ў ко'го йе хустка / то це д'їўка на ўс'о сї'ло* (Бер., с. 310). Як додаткові маркери, що вказували на обмеження, вживали частки *аж*, *самий*: *а то'д'і ту хустку ростил'али та за'кутували / аж в'ід ший'і до самих н'іг за'кутували тим повива'чом* (Бер., с. 245); *мама на роботу ходила каж'н'ісин'кї ден' в'ід ранку до самого сме'р'канку* (Ладизинка Уманського р-ну Черкаської обл.). Для вираження темпоральних відношень засвідчено спеціалізовані стійкі словосполучення з прийменником *до* **до цих п'ір, до цих пор, до нин'і**: *у нас у сил'і ка'зали так / і до цих п'ір кажут // шо йа'кшо ста'ра об'у' с'ниц'а / то ста'ра л'убоў вир'нец'а* (Бер., с. 295); *чорне та'ке / шо во'но до цих пор ни ли'н'а'йе* (Бер., с. 311).

Специфічними для досліджуваних говірок є конструкції з прийменником *до*, які синкретизують об'єктно-означальні відношення. Вони вживаються в ролі неузгодженого означення для позначення особливості страви, яку присмачують молоком або якимось із різновидів жирів (смаженим салом, маслом тощо), наприклад *каша до молока, каша до масла, каша до подл'їўки, п'уре до подл'їўки, картопл'а до сала: саме б'іл'ше / ўс'їз'да варили боршч і кашу чи до молока чи до сала / шк'варат' сало та шквар'ками мас'т'ат' кашу варану та ї так було* (ГЧ, с. 799); *зат'їрка / зап'їканка во'на називалас'а / йайц'а туд'і / і пе'ре'м'ішувалос'а / і зап'їканка називалас'а / до молока* (Тищ. 1, с. 243); *го'п'туйут' холо'д'н'і за'куски / це р'азно'бразне ўс'а'ке // а по'том обоўйаз'ково боршч / каша до п'ідл'їви* (Тищ. 2).

Особливістю конструкцій із прийменником *до* є здатність передавати значення звернення до адресата. За свідченням В. В. Німчука, ця функція названих прийменникових конструкцій зародилася в південних діалектах давньоруської мови і поступово стала активною в більшості діалектів, витіснивши конструкцію з прийменником *к* + давальний іменника [11, с. 180]. Такі конструкції є продуктивними і в досліджуваних говірках: *говорити до ней'ї говорити / а во'но то'д'і буде то'же мекати до тебе* (Тищ. 1, с. 258), *во'ни закла'дали ву'гли / там при'казували / промоўл'али до ву'гл'їў* (Пол., с. 372).

Властивим для досліджуваних говірок є вживання прийменникової сполуки *до хреста*, яка поєднується з дієсловом *держати*, *тримати*, позначаючи дію, яку виконує хрещений батько чи мати під час обряду хрещення дитини говірки: *де'р'жати до хре'ста / ў п'іст хри'с'тити не' можна* (Тищ. 1, с. 267); *ку'ми перш'і / йа'к'і держат' дитину до хри'ста* (Тищ. 1, с. 258); *три'маў їй'ї до хре'ста // во'на п'ідросла / а то'д'і в'ін їй'ї ўпо'добїў / хот'їў с'ватати / а так ўже не' можна / бо в'ін х'реснїй тато називай'їц'а* (Тищ. 1, с. 254).

Висновки та пропозиції. Проаналізовані прийменникові сполучення з прийменником *до* в говірках Східного Поділля засвідчують живомовну основу синтаксичної будови української мови. Переважна більшість прийменникових сполучень, виявлених у досліджуваних говірках, є виразниками типових синтаксичних рис, які властиві літературному стандарту та іншим територіальним різновидам української мови.

Прийменникові конструкції з прийменником *до* в досліджуваних говірках передають різноманітні локативні, об'єктні, об'єктно-означальні, темпоральні та інші відношення. Специфічними для досліджуваних говірок є конструкції з прийменником *до* для позначення особливостей вживання страви (*каша до молока, каша до масла, каша до подліўки, п'уре до подліўки, картопл'а до*

сала) та на позначення різноманітних обрядових дій – хрещення, взяття шлюбу тощо: *де"р'жати до хрест'а, у'водити ў хрест, 'бути п'ід хрест'ом, і'ти (ходити) до ш'л'убу, іти до 'росп'іс'і*.

Перспективу автори вбачають у вивченні прийменникових конструкцій з іншими прийменниками та виявленні варіативності прийменників у таких конструкціях.

Список літератури:

1. Атлас української мови : у 3 т. / І. О. Варченко, П. Ю. Гриценко та ін. К. : Наук. думка, 1984-2001.
2. Білик І. Семантика і функції дієслівних конструкцій з прийменником *до* у східностепових говірках. *Лінгвістичні студії*. Випуск 15. 2007. С. 497–495.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К. : Наук. думка, 1992. 220 с.
4. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. К. : ТОВ «КММ», 2015. С. 100–119.
5. Дзєндзелівський Й. О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я. *Діалектологічний бюлетень*. К., 1955. Вип. 5. С. 59–78.
6. Железняк М. Г. Семантико-синтаксичні особливості складних прийменників в українських східно-поліських говірках. *Мовознавство*, 1989. № 6. С. 27–34.
7. Железняк М. Г. Синтаксеми «через + N» та «крізь +N» в українських східнополіських говірках. *Вісник Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Вип. 4. С. 132–135.
8. Колодяжний А. С. Прийменник : матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови. Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. 165 с.
9. Матвіяк І. Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2007. № 1. С. 38–46.
10. Мозолюк О. М. Просторові словосполучення с. Голгочі Підгаєцького району Тернопільської області. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Вип. 31. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. С. 122–124.
11. Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови: синтаксис*. К. : Наук. думка, 1983. С. 131–231.
12. Сердюкова Т. І. Синонімія синтаксем на позначення місця дії та напрямку руху в просторовій проєкції (на матеріалі східнословобожанських говірок української мови). *Лінгвістика*. Луганськ, 2011. № 3(24). Ч. I. С. 189–198.
13. Сивокозова Т. Варіювання просторової семантики конструкцій з прийменником *до* та іменниками в родовому відмінку в східнополіському говорі XVII – XVIII ст. *Українська мова*. 2014, № 4. С. 80–89.
14. Тищенко Т. М. Ареальна стратифікація східнополіських говірок. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. *Проблеми граматики і лексикології української мови*. К., 2007. Вип. 3, Кн. 2. С. 31–38.

Джерела дослідження

- Бер. – Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східнополіських говірках : дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 393 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини : зб. діалект. текстів / упоряд. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2013. 881 с.
- Пол. – Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східнополіських говірках : дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2015. 501 с.
- СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1970-1980. Т. 1–11.
- Тищ. 1 – Тищенко Т. М. Східнополіський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи. Умань : РВЦ «Візаві», 2014. 392 с.
- Тищ. 2 – Тищенко Т. М., Оскирко О. П. Лексика харчування в східнополіських говірках (рукопис). Зберігається в фондах Східнополіського лінгвокраєзнавчого центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Siomina O. I., Tyshchenko T. M. SPECIFIC FEATURES OF THE PREPOSITIONAL PHRASES WITH “TO” IN THE EASTERN PODILLIA DIALECTS

The article traces the peculiarities of the use of the prepositional phrases with the preposition “to” in the Eastern Podillia dialects. In particular, it is noted that modern dialectology has little research on the syntactic level of the dialect language in general and prepositional phrases in particular in its arsenal. Dialectic prepositional constructions got into the field of view of the Ukrainian grammar researchers, who appropriately used the speech material, language historians, who, by analyzing the syntactic functions of the prepositional phrases, made comparisons with the modern period of the development of the Ukrainian language and found out which phenomena had been preserved in modern times and which had become the norm of the modern literary language. In the regional dialectology the prepositional constructions are partially described in the dialects of the Lower Dniester, Eastern Polissia, Eastern Slobozhanshchyna, Eastern Dniester and the Eastern Steppes of the Donetsk region.

Having worked out the experience of the predecessors in the studying the prepositional constructions, the authors found productive models of the prepositional phrases with “to” and defined their semantics in the Eastern Podillia dialects. The study included its own field text recordings and published and manuscript collections of the texts which represented the Eastern Podillia dialects. The analyzed prepositional combinations with the preposition “to” in the Eastern Podillia dialects attest to the vivid basis of the syntactic structure of the Ukrainian language.

The vast majority of the prepositional phrases identified in the studied dialects are expressions of the typical syntactic features inherent in the literary standard and other territorial variants of the Ukrainian language. It has been found that prepositional constructions with the preposition “to” in the investigated dialects convey various locative, object, object-defining, temporal and other relations. Specific for the investigated dialects are the constructions with the preposition “to” for indicating eating habits and various ceremonial actions – baptism, marriage, etc.

Key words: *dialect syntax, Eastern Podillia dialects, prepositional phrases, preposition “to”, southwestern dialect.*

Тесленко Н. О.

Київський національний торговельно-економічний університет

ХЕШТЕГ: МОВНИЙ ФЕНОМЕН І МАРКЕР ПОШУКОВОЇ СИСТЕМИ

Інтернет-комунікація викликає значний інтерес у дослідників, адже вона перестає бути розвагою або додатковим джерелом інформації, часто замінює традиційне спілкування, а в окремих випадках стає єдиним можливим способом отримання різного роду інформації. Добір інформації здійснюється способом «розумного пошуку», одним із засобів якого є хештег, здатний називати різні тексти. Його можна вважати новотвором, функцією якого є тематичний пошук. З допомогою цього новотвору ідентифікується як окреме слово, так і цілий текст. Хештег таким чином об'єднує тексти за певною темою, спрощує пошук, чим робить значний масив тематичної інформації доступним для читача, зменшуючи кількість випадкових збігів. Сьогодні хештеги активно з'являються в мовному середовищі, функціонують і як пошукові слова, і як рекламні утворення, і навіть політичні гасла.

Стаття розкриває сутність хештегу як мовного феномена і маркера пошуку. Це утворення має складну лінгвістичну функцію структурування інформації і тому потребує багатогранного вивчення. Хештеги розглянуто в україномовному дискурсі соціальної мережі «Фейсбук». На підставі аналізу цього утворення зроблена спроба виокремити хештег як спеціальне слово у медіаконтенті, яке здатне показати тематичне спрямування сучасного контенту, виділити найпопулярніші теми і частотні слова. Графічне оформлення хештегу має різні реалізації, які сприяють тематичному пошуку або ускладнюють відбір інформації. Одні способи стають поширеними, а інші поступово виходять з ужитку.

Хештег виник як результат двох суміжних тенденцій в інформаційному просторі – це компресія інформації і можливість спрощення пошуку. Саме на підставі цих тенденцій відбувається формування ситуативного змісту, що в мовознавстві кваліфікується як смисл. Визначення цієї природи розширює знання про хештег і дозволяє побачити різні можливості формування смислу. З функції компресії інформації випливає і така мовна властивість хештегу як називання. Як можна називати тексти? На чому зосереджувати увагу для формування назви? На ці питання можна дати відповідь, встановивши прагматичну реалізацію певного хештегу з огляду на взаємодію назви з можливими пошуковими реалізаціями. Варіанти прагматичного використання показують, що застосування певного хештегу може відповідати умовам тематичного пошуку і спрощувати його, а може спричинити незадовільний результат.

Ключові слова: хештег, фейсбук, тематичний пошук, смисл, референція, називання, тема, основна думка, ключове слово.

Постановка проблеми. Хештег – неологізм і досить популярне утворення за останні десять років в Україні. Його можна зустріти в багатьох соціальних мережах, на інтернет-сайтах, блогах. Це утворення може бути різним за формою, змістом – від різноманітних окремих слів до цілих фраз. Хештеги можуть бути введені в текст або наводитися після/на початку основного тексту. Вони набули поширення не лише в інтернеті, а й використовуються на звичайних рекламних плакатах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники різних галузей наук і практик вивчають ці мовні одиниці, їхнє розповсюдження, правила використання, ознаки ефективності тощо. Б. Соліс у роботі “The Hashtag Economy”

[5] зазначив, що хештеги вплинули на культуру суспільства, і нині вони вбудовані в цифровий стиль життя. Економіст визначив їх ефективне використання тільки в разі встановлення вдалих культурних зв'язків і тематичної спрямованості, відкидаючи різного роду бренди.

Серед лінгвістів увагу на хештеги звернув П. Вікстрем [8], який у статті “#srynotfunny: Communicative Functions of Hashtags on Twitter” проаналізував хештеги у твіттері і створив класифікацію за комунікативним функціями: 1) засіб гри; 2) метакоментар; 3) інформаційне джерело для пояснень і доповнень; 4) емотивне використання; 5) графічне виділення; 6) гумористичне повідомлення; 7) посилання на популярну культуру.

Кожний із зазначених типів науковець коментує з огляду на іллокуцію того чи іншого повідомлення.

Група науковців у міждисциплінарному дослідженні вивчає соціально-мовні причини їх поширення, роблячи спробу зрозуміти механізм прогнозування поширеності і популярності хештега [7]. В українському мовознавстві хештегу приділила увагу Ю. О. Кольцова [1], визначивши частотність хештегів, порівнявши засоби вираження певних тем в англomовному і україномовному просторах твіттера. К. О. Рябова розглянула теоретичні аспекти вивчення хештегу на англomовному матеріалі [2].

Постановка завдання. Мета статті – розкрити хештег як мовне утворення, розглянути його на прикладі україномовного дискурсу фейсбуку, проаналізувати тематичні, смислові та словотвірні особливості цього утворення. Важливим елементом роботи є вивчення прагматичного потенціалу хештегів певної структури.

Виклад основного матеріалу. Хештеги можна розглядати як мікротекст, який вирізняється неформальністю і не має чіткої структури [5, с. 329]. Так кваліфікує його Дж. Еллен і ставить його в один ряд із SMS-повідомленнями, постами, які мають місце в мережі Інтернет. Граматична неформальність полягає в наявності помилок, транслітерації, використанні сленгу, наявності випадкових слів, створених випадково або ситуативно з відтінком авторської інтерпретації. Пунктуація практично відсутня в таких текстах.

Мікротексти створені для передачі емоцій. Вони виявляють значне смислове навантаження і можуть складатися з одного слова або навіть символу. На цій підставі мікротекст прирівнюється до тексту і є здатним відображати культурні й соціальні процеси. Одночасно мікротекст відрізняється від тексту обсягом позначуваного змісту. Як зазначає Дж. Еллен, якщо звичайний текст розкриває глобальну тему, то мікротекст ситуативний і розкриває щось конкретне [5].

Автор намагається розібратися, що ж таке хештег. У Кембріджському словнику зазначено два визначення: 1) слово зі значенням «хештег» використовується в соціальних мережах для опису загальної теми, що фактично означає тему висловлення; 2) як знак «хештег – символ # на клавіатурі телефона або комп'ютера» [4].

У словниках української мови визначення поняття «хештег» відсутнє. Інформацію про хештег можна знайти в соціальній мережі «Фейсбук». Як зазначено в правилах фейсбуку, хештеги перетворюють теми і фрази на гіперпосилання, що

дозволяє іншим користувачам швидко знаходити публікації за темами, які їм цікаві. Щоб додати хештег, треба набрати # (знак номера) впритул до теми або фрази і додати все це в публікацію (<https://www.facebook.com/>). Загального визначення цього поняття мережа не подає.

Хештег активно увійшов в український дискурс. Ми бачимо записи зі знаком «#» і ні в кого не виникає подиву або запитань до його використання. Увагу автора привернула мережа «Фейсбук», що в неофіційному форматі спілкування найчастіше визначена як «інтелігентна мережа», а записи в ній здебільшого перебувають в полі зору різних організацій, установ, державних і приватних підприємств, а також урядових організацій. Облікові записи в цій мережі створюють загальне враження про людину як представника певного соціуму. В них подається інформація про роботу, дозвілля, інтереси, які можуть мати як офіційний, так і приватний характер. Можна сказати, що ця мережа створює публічний статус людини, а контент висвітлює різні аспекти офіційного і напів-офіційного життя користувачів цим ресурсом. Хештеги, які використовуються в досліджуваній мережі, свідчать про види тематичних уподобань, адже якщо з теми створено хештег, то тема актуальна або її намагаються актуалізувати в мережі, оскільки вона на часі.

Хештеги україномовного дискурсу були вибрані з мереж «Фейсбук» і класифіковані за темами, морфологічною та графічною реалізаціями. Пріоритет у виборі хештегів належав молодіжному соціуму (студенти 17-18 років). Цінність хештегів залежить від того, якими їх вбачають автори, власники. Вони повинні мати культурну релевантність, об'єднувати інтелектуальний і емоційний рівні [6].

1. Хештеги було розділено на тематичні групи про політику, мову, навчання, схуднення, спорт, життя, літо, місто, концерт, любов та окремо виділено хештеги англійською. Питому вагу кожної теми можна побачити на Рис. 1.

У топ-3 увійшли хештеги англійською мовою, хештеги про концерти та спорт. В цій роботі не беруться до уваги англomовні хештеги. Серед визначених тем, якщо опустити англomовні хештеги, на першому місці стоїть тема дозвілля. Це є протипологом до сучасної гіперзайнятості людини на роботі і намагання організувати вільний час користувачів мережі, спрямувати на певні популярні та актуальні форми дозвілля. Також можна побачити, що дозвілля людини теж нагадує постійну зайнятість. Дописи про музичні події завжди привертають

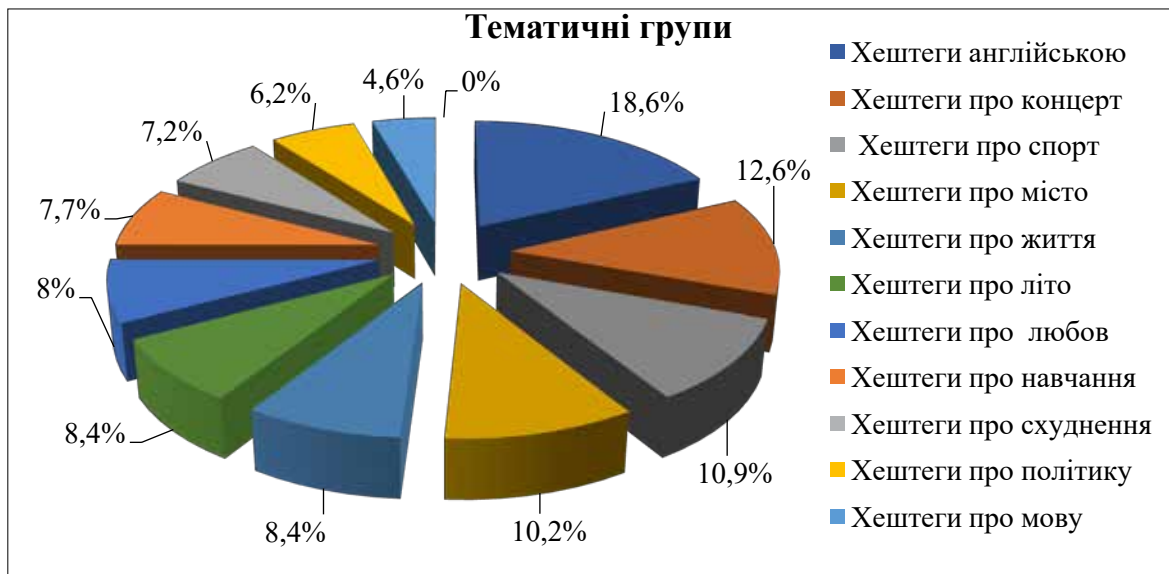

Рис. 1.

Рис. 2.

увагу. Нині можна сказати, що ми наближаємося до такої собі «куртуазії», коли людина цікавиться тим чи іншим мистецтвом не професійно, а як спостерігач або навіть пересічний користувач.

Залучення до різних видів мистецтва таких як ліплення, малювання для дітей і дорослих набувають значного поширення, що не може не позначитися на соціальній мережі. Публікації про спорт і здорове харчування перебувають в полі зору протягом кількох останніх років. Тематичні вектори хештегів торкаються власного простору людини. Вони як формуються на потребу людини, так і впливають на уподобання і зону уваги користувачів мережі, що формується за темами хештегів. Отже, на прикладі вибірки автора можна побачити уподобання, які формуються мережею та привертають увагу користувачів.

Тематичне розмаїття характеризує культурну особливість україномовного контенту. Для тема-

тичних досліджень цікавою є робота Ю. О. Кольцової. Авторка виділила частотність хештегів україномовного дискурсу, порівняла їх із частотністю тем англійськомовного дискурсу, показала уподобання користувачів мережі «Твіттер» різних національних суспільств [1].

2. Структуру хештегів автором було розглянуто за кількістю слів. Вибірку хештегів україномовного дискурсу фейсбуку було класифіковано за кількістю слів у межах одного хештегу та розділено на такі категорії: хештеги, які складаються з одного слова, з двох слів, з трьох слів, з чотирьох та більше слів (Рис. 2).

За способом графічного відображення хештеги варіюються. Маркування хештегів – це спосіб формального привертання уваги до напису з допомогою таких елементів як велика буква, різні знаки, крім самого «#» тощо (Рис. 3).

Рис. 3.

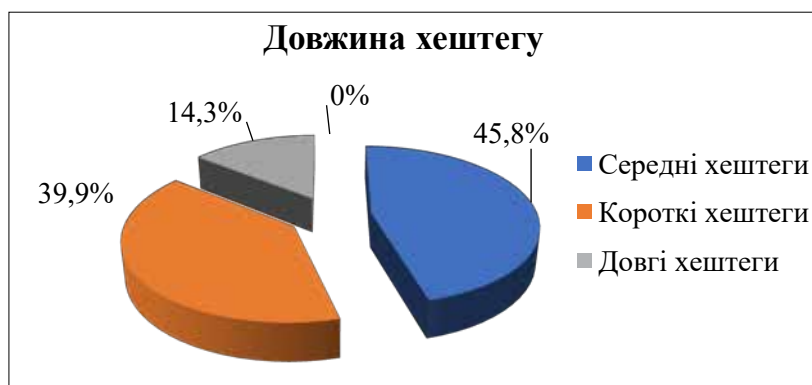

Рис. 4.

За довжиною хештеги досить різноманітні. Автором узагальнено довжину за трьома категоріями: короткі хештеги (до 6 символів), середні хештеги (від 6 до 12 символів), довгі хештеги (12 та більше символів) (Рис. 4).

Традиційно найкращим хештегом вважають утворення до 10 символів. Такі хештеги читабельні і легко запам'ятовуються, на відміну від довгих, які здебільшого людина навіть не дочитує до кінця.

3. Лексичний компонент як нагромадження окремих значень породжує варіанти смислових інтерпретацій, які можна побачити в хештегу. Хештег є складним лексико-семантичним утворенням із графічною формалізацією. Він позбавлений конкретного лексичного значення, але є ситуативним смисловим утворенням. Сенси в мові мають індивідуальність. Їм властива локально-темпоральна конкретність. Для хештегу вона полягає в тому, що це утворення складається для певної ситуації, тексту, для конкретного часу.

Як граматичне утворення хештеги виникли внаслідок лексико-семантичного способу сло-

вотвору – «зрощення», а питання про значення постає у зв'язку з бажанням визначити хештег словом або іншою формою поєднання знаків у мові. Традиційно «словотвірне значення в зрощеннях виявляється через втрату синтаксичних ознак словосполучення і появу граматично оформленого слова, яке належить до певної частини мови» [2, с. 33].

Семантика хештегу складена не просто з лексичних відповідників формальних елементів, а з їхньої взаємодії і становить тематичний конститuent ситуативної номінації. Хештег, який складається з кількох слів, сприймається як фразеологічне зрощення на зразок «папакарло». Таке утворення є настільки сильним подразником для встановлення смислу, що не викликає потреби залучати додаткових предикативних ознак «працюю як папакарло». Самого вислову «папакарло» навіть без утворення граматичних зв'язків досить для розуміння ситуації. За таким зразком і спрацьовує хештег: графічне злиття слів призводить до формування складного змісту, що має смислову ситуативність. Оскільки хештег виник

внаслідок ситуативної номінації, то таке ситуативне зрощення синтаксичного словосполучення не формує стійкого словотвірного значення, воно залишається тимчасовим і слугує номінацією для смислових, а не значенневих систем мікротексту.

Ситуативне значення відповідає референційній природі мовних одиниць. Вони функціонують як змінні смислових відношень. Мікротекст хештегу створюється на потребу номінації змісту тексту, він є контамінацією значень для відтворення смислу. В основі смислової ідентифікації лежить встановлення ситуативної співвіднесеності між хештегом і позначуваним ним елементом позамовної дійсності в авторській інтерпретації у дискурсі. Встановити конкретне лексичне значення немає ні можливості, ні потреби. По-перше, дискурс оперує референцією предметів, для якої важливий ситуативно-авторський контекст, по-друге, з'ясувати значення хештегу з тим ситуативним значенням, яке має авторську інтерпретацію, поза текстом не має можливості. Отже, природа хештегу ґрунтується на референційній властивості мовних одиниць. Смислові інтерпретації при цьому поширюють теми для застосування хештегу.

Медіаконтент формується з допомогою хештегу як одного зі способів називання і одночасно компресії тексту. Функція називання для хештегу є основною. В умовах значного потоку інформації вбачається потреба у звуженні цього потоку, в обмеженні його за певними параметрами, диференціації текстів. Кожний текст має свої значення і смисли, різного роду конотації та нашарування, а тому оперування ними затримує пошук потрібної інформації, можна взагалі втратити значну кількість часу та інших ресурсів для пошуку потрібного джерела. Саме з цього виникла потреба компресувати тексти до слова. Хештег і є тим способом компресії, який зміг створити більш просте оперування значними потоками інформації, розділеної на менші тексти. Ці менші тексти позначаються хештегами. Утворення хештегу стало викликом не стільки способу пошуку інформації, скільки можливості якимось чином великий порівняно зі словом або словосполученням текст звзвити до меншої кількості слів. З огляду на це його можна визначити як медіаслово. Воно є смисловим утворенням, яке має референційний спосіб формування смислу та специфічне графічне відтворення.

Хештеги утворюються за типовими схемами, що можуть містити тему або основну думку, бути ключовим словом:

- 1) тема: *КрамничкаДобра, україноцентризм;*
- 2) основна думка: *допоможеморазом;*
- 3) ключове слово: *харчування, відпочинок, акція, краса.*

Застосування хештегів у першій та другій реалізації забезпечує змістовний пошук за хештегами. Третій спосіб більш формальний. Хештеги за ключовими словами підбираються за таким саме принципом дотримання смислу тексту, як і хештеги за темою та основною думкою. Проте часто ці слова виділяють на основі частотності використання в певному тексті або просто за бажанням акцентувати увагу на слові (про це докладніше в роботі П. Вікстрія [8]).

Для пересічного користувача інформаційними ресурсами є очевидним те, що хештег робить пошук зручним, оскільки з його допомогою став можливий тематичний пошук. Саме цим хештеги і пошук за хештегом відрізняються від звичайної пошукової системи. Слід зауважити, що тексти різної тематики можуть мати однакові ключові слова. Як змістовні хештеги, так і хештег за ключовими словами в соціальних мережах постають запитом, а тому пошук за неправильно підібраними ключовими словами поширяться на тематично різні тексти. Оскільки всі хештеги відповідають за тематичний пошук, то тільки за умови їхнього тематичного використання воно виправдане і дійсно полегшить оперування потоками інформації.

4. В українському інтернет-дискурсі використовують переважно однослівні хештеги, які легко розподілити за темами і зробити тематичний пошук. Прагматика таких хештегів має особливості. Пошукові запити за однослівними хештегами міститимуть все широкое коло інформації, що пов'язано з певним словом. Автор розглядає один із запитів, де хештегом стало слово «*держава*». Так, запит «*держава*» наводить різні види ситуативної взаємодії цього хештегу – Школа мов «*Держава*», проект «*держава у смартфоні*», різні види публічного адміністрування, економічні та історичні наукові статті тощо. Слово «*держава*» має щонайменше два омонімічні значення за «Тлумачним словником», а в межах кожного значення – ще кілька значень. Це слово належить до суспільно-політичних понять, має досить широкий дискурсивний потенціал щодо реалізації в різних контекстах і з різним значенням. Тож зробити точний тематичний пошук надто складно.

Слово «*держава*» не для всіх наведених вище ресурсів є тематичним ключовим словом. В частині контекстів – це ключове слово, а в окремих

контекстах його можна назвати ключовим хіба що за частотністю вживання або за онімним використанням, наприклад щодо певного закладу освіти. Так, для *Школи мов «Держава»* хештег «*держава*» не варто визначати як ключове. Адже ключове слово – це слово, яке має істотне смислове навантаження, що здебільшого полягає в функціональних особливостях установи, а тому для цього контексту не є важливим.

Хештеги, утворені на основі двох і більше слів, є семантичними зрощеннями, які передають складний зміст теми. Утворені таким чином теми для сучасного медіамовлення постають важливим атрибутом. Вони формуються за зразком фразеологічних висловів, точніше фразеологічних зрощень, передають ситуативно-авторське розуміння теми. Такі утворення, як і однослівні хештеги, можуть використовуватися і як теми висловлень, і як ключові слова. Складні хештеги є семантичною інтерпретацією смислу, що відповідає складникам певного набору елементів самого хештегу – набору лексичних значень. Кожний хештег є спробою «схопити» зміст і зробити таке семантичне утворення, яке б у психічній діяльності людини розкрило індивідуальний смисл, адаптований для визначеної спільноти-адресата.

Нині можна бачити застосування хештегів з рекламною метою. Серед таких хештегів зустрічаються фразеологічно зумовлені часом і мовною практикою зрощення, які мають постійну реалізацію в різних дискурсах. Найчастіше це складноскорочені слова. Автор розглядає рекламний хештег «*укрпошта*». Це семантичне зрощення утворилося внаслідок складання частин слів і має популярне вживання, закріплене часом і поширеністю в нашій країні.

Піддаючись модним течіям письмової комунікації соціальних мереж, автори постерів поставили перед складноскороченою назвою знак «#». Наскільки використання цього утворення ефективне? Цілком закономірно постає ще одне питання, чи можна будь-яке слово, зрощення або комбінацію слів використовувати як хештег. Хештег є нічим іншим як способом наближення адресата до текстів певної теми. В такому разі

потрібно розглядати певний текст не лише за статистичними ключовими словами або загальною темою (наприклад, Укрпошта), а застосовувати інший спосіб хештегування – через виділення основної думки, тобто «що хотіли сказати з приводу певної теми», наприклад «логістика», «відправлення Україна».

Для кожної організації або підприємства використовувати свою назву як хештег є не дуже вдаюю практикою, адже ці назви відомі не всім користувачам, користувач, не знаючи назв, шукає за основною думкою, тобто функціями, сферою діяльності тощо. Як зазначав Б. Соліс, хештеги не мають бути брендowanими, вони повинні викликати асоціації [6]. Тож одним зі способів пошуку цих асоціацій є формування основної думки тексту.

Висновки і пропозиції. Тематичне розмаїття хештегів показує низку уподобань користувачів мережі. Серед них першість мають теми про дозвілля, культурні події, спорт і здоровий спосіб життя, що виражено в здорових звичках дозвілля. В українському контенті найбільш популярними є хештеги з одного слова, які не мають графічного маркування і мають довжину до 12 символів.

Розуміння змісту хештегу як смислового ситуативного утворення дозволить підійти до створення і розуміння хештегів з позицій авторської інтерпретації та іллокуції. Найвдаліші способи компресії інформації досягаються через усвідомлення способів називання різних текстів, через визначення теми, основної думки або за ключовими словами.

Хештеги мають свої особливості щодо прагматичної реалізації в інформаційному середовищі. Так, використання давно відомих назв не розширить пошуковий контент, натомість утворення, які впливають із функціоналу позначуваного хештегом поняття, можуть залучити більше пошукових запитів. Особливості застосування брендowanих назв може «осучаснити» тільки запис бренду, проте не забезпечить поширення інформації.

Тема хештегів викликає все більше питань. Подальші наукові розвідки можуть бути цікавими в напрямі способів утворення хештегів, їхнього узгодження в тексті тощо.

Список літератури:

1. Кольцова Ю. О. Англomовні та українomовні хештеги: компаративний аналіз. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 2. С. 78–82. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/eng/archive/10/part_2/18.pdf.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Підручник. К. : Вища школа, 2005. 286 с.
3. Рябова К. О. Англomовний хештег як об'єкт мовознавчих розвідок. *Studia philologica*. 2018. Вип. 10. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2018_10_11.
4. Cambridge Dictionary. Назва з екрану. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>.

5. Ellen J. All about microtext: A Working Definition and a Survey of Current Microtext Research within Artificial Intelligence and Natural Language Processing. *Proceedings of the third International conference on Agents and Artificial Intelligence*. 2011. P. 329–336.
6. Solis B. The Hashtag Economy. URL: <http://www.briansolis.com/2011/06/hashtag-this-the-culture-ofsocial-media-is/>.
7. Suman Kalyan Maity, Ritvik Saraf, Animesh Mukherjee. #Bieber + #Blast = #BieberBlast: Early Prediction of Popular Hashtag Compounds. *CSCW 16: Proceedings of the 19th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing, February 2016*. P. 50–63 <https://doi.org/10.1145/2818048.2820019>.
8. Wikström P. #srynotfunny: Communicative Functions of Hashtags on Twitter. *SKY Journal of Linguistics*. 2014. № 27. P. 127–152.

Teslenko N. O. HASHTAG: LANGUAGE PHENOMENON AND SEARCH ENGINE TOKEN

Internet communication is of great interest to researchers, because today it ceases to be entertainment or an additional source of information. It often replaces traditional communication, and in some cases becomes the only possible way to obtain all kinds of information. Selection of information is carried out by the method of “mart search” one of the means of which is a hashtag capable of naming different texts. It can be considered a new creation and the thematic search is its function. With this creation, both the individual word and the whole text are identified.

The hashtag thus integrates texts on a specific topic, simplifies the search, making a significant array of thematic information accessible to the reader; reducing the number of random matches. Today, hashtags are actively appearing in the language environment, and function as search words, as advertising entities, and even as political slogans.

The article reveals the essence of the hashtag as a linguistic phenomenon and a search marker. This entity has a complex linguistic function for structuring information and therefore requires a multidimensional study. The hashtags are discussed in the Ukrainian-language discourse of the Facebook social network. On the basis of the analysis of this formation an attempt was made to distinguish the hashtag as a special word in media content, which is able to show the thematic direction of modern content, to highlight the most popular topics and frequency words.

The hashtag graphic design has various implementations that facilitate thematic search or complicate the selection of information. As a result, some ways become widespread and others gradually become obsolete. The hashtag emerged as a result of two related trends in the information space. This is the compression of information and the ability to simplify the search. It is on the basis of these tendencies that situational content is formed, which in linguistics qualifies as meaning. Defining this nature expands the knowledge of the hashtag and allows to see the various possibilities of meaning formation. The information compression function also implies a hashtag property such as naming.

How one can name texts? What should I focus on to form a title? These questions can be answered by establishing a pragmatic implementation of a particular hashtag in view of the name's interaction with possible search implementations. The pragmatic usage options indicate that using a particular hashtag may be appropriate for the subject search and simplify it, and may result in poor outcome.

Key words: hashtag, Facebook, thematic search, meaning, reference, naming, theme, main idea.

Трумко О. М.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків із діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОГО РІВНЯ ВОЛОДІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ НА ТЕМУ «ХАРЧУВАННЯ»)

У статті для розвитку комунікативної компетенції, мовленнєвих вмінь і навичок іншомовців, які опановують українську мову як іноземну на рівні B2, представлено проєкт заняття на тему «Харчування». Заняття розроблено відповідно до Стандартизованих вимог до рівнів володіння українською мовою як іноземною A1–C2. Це означає, що іншомовці повинні вміти висловлювати інформацію про власні смакові уподобання, дієти та види харчування, замовляти бенкет. Вони поглиблюють свої знання щодо української кухні (назви закусок, страв, напоїв, рецепти й кулінарні традиції) та назв посуду і столових приборів, закладів харчування.

Обсяг заняття розрахований на чотири академічні години. Заняття складається з таких навчальних етапів: актуалізація опорних знань і вмінь, засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок, корекція та підсумки. На цих етапах студенти займаються такими видами мовленнєвої діяльності: читання, слухання, говоріння та письмо. У статті обґрунтовано важливість виконання різних видів мовленнєвої діяльності для формування комунікативної компетенції іншомовців.

Грамматичний компонент заняття – вивчення особливостей відмінювання прикметників в українській мові. Запропоновано тести для читання та аудіювання, які адаптовано. Текст для читання присвячений питанням вегетаріанства, текст для слухання – традиціям української кухні, зокрема галицької; подано рецепти страв. Цей проєкт заняття сприятиме засвоєнню мовленнєвих навичок іншомовців із теми «Харчування», а вправи підвищуватимуть їхній рівень володіння українською мовою як іноземною. Проєкт заняття може слугувати взірцем для подальших напрацювань фахівцями з української мови як іноземної та методичних розробок на рівні B2.

Ключові слова: українська мова як іноземна, рівень володіння українською мовою як іноземною B2, види мовленнєвої діяльності, заняття, вправи.

Постановка проблеми. Сучасна методика викладання української мови як іноземної у вищій школі характеризується чималою кількістю методичних напрацювань. Зокрема навчально-методичними матеріалами для роботи в іншомовній аудиторії, які розроблені із застосуванням інноваційних методів і прийомів викладання. Науковці зосереджують увагу на відборі лексичного, граматичного і фонетичного матеріалу, формуванні вмінь і навичок, необхідних для оволодіння усним мовленням, читанням і письмом, принципах адаптації текстів для читання та аудіювання, тематиці для усного та письмового мовлення тощо.

Для іншомовців українська мова стає засобом «засвоєння фахових предметів, пізнання нового середовища, нової культури та нових традицій» [6, с. 8]. Одним із актуальних питань методики викладання української мови як іноземної

є принципи навчання на рівні B2. Досягнення цього рівня означає, що іншомовець достатньо володіє українською мовою як іноземною, ефективно спілкується в україномовному (в тому числі професійному) середовищі, усвідомлено використовує більшість виражальних засобів і мовленнєвих вмінь [7, с. 62]. Тому, вивчаючи українську мову як іноземну на рівні B2, іншомовець опановує такі теми: людина, дім, помешкання, щоденне життя, побут, культурне дозвілля й відпочинок, спорт, подорожі, суспільні відносини, економіка, здоров'я й особиста гігієна, освіта, робота, покупки (закупи), харчування, послуги, місця, природне середовище, наука і техніка, ЗМІ та соціальні мережі, традиції, звичаї та свята.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для засвоєння цієї проблематики іншомовці можуть використовувати: 1) навчальні підручники і посібники;

2) індивідуальні навчально-методичні розробки (наприклад, конспекти, присвячені таким темам як «Сім'я» (О. Трумко), «Робота» (О. Горда); 3) матеріали для вивчення сленгу (Н. Данчишин), фразеології (Г. Кузь), професійно-орієнтованої лексики (О. Качала, І. Левенок), країнознавчої тематики (Г. Швець) тощо. Зразки тестів для перевірки знань чи проведення сертифікаційного іспиту представлені Г. Бойко та С. Романюк.

Однією з актуальних тем, яку іншомовці вивчають на кожному рівні володіння українською мовою як іноземною, постійно поглиблюючи свої знання, розширюючи комунікативну компетенцію та словниковий запас, є тема харчування.

Постановка завдання. Мета статті – сформувати в іншомовців необхідні знання з теми «Харчування» в курсі української мови як іноземної на рівні В2. Для виконання поставленої мети автор пропонує навчально-методичні матеріали, які сприятимуть розвитку таких видів мовленнєвої діяльності: читання, аудіювання, письмо та говоріння; присутній граматичний компонент. Конспект розрахований на 4 академічні години та апробований на заняттях зі студентами XI та XII Міжнародних літніх шкіл україністики «Крок до України» (липень 2018 р.; 2019 р.), організованої та проведеної Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків із діаспорою НУ «Львівська політехніка».

Виклад основного матеріалу. На рівні В2 іншомовці повинні вміти висловлювати інформацію про власні смакові уподобання, дієти та види харчування, замовляти бенкет. Вони поглиблюють свої знання щодо української кухні (це назви закусок, страв, напоїв, рецепти й кулінарні традиції) та назв посуду і столових приборів, закладів харчування. Отже, перший етап заняття – це актуалізація теми. Оскільки на наступному етапі буде запропоновано читання тексту, який присвячений питанням вегетаріанства, тож необхідно з'ясувати, що відомо аудиторії про це.

Завдання 1. Дайте відповіді на питання: Якій їжі ви віддаєте перевагу? Що ви знаєте про вегетаріанство? Чи є ви вегетаріанцем? Чи є серед ваших знайомих вегетаріанці?

Наступний етап заняття – це читання тексту, що передбачає повне й точне розуміння мовного матеріалу та його змісту. Основні цільові установки цього виду мовленнєвої діяльності такі: розуміння – запам'ятовування – відтворення (репродукція). Для того, щоб читання було успішним, необхідно, щоб текст відповідав мовному досвіду іншомовної аудиторії та її інтересам,

був актуальним. Його тематика і проблематика повинні сформувавши необхідні мовні та мовленнєві вміння, сприяти розвитку навичок говоріння та письма, вмінню систематизувати та узагальнювати інформацію [3, с. 24–25].

Завдання 2. Прочитайте текст про переваги та недоліки вегетаріанства «Вегетаріанство: життя без м'яса».

Вегетаріанство – загальна назва систем харчування, що виключає із раціону продукти тваринного походження (рибу та птицю) або обмежує їхнє споживання. Як особлива система харчування вегетаріанство виникло давно. Вважається, що до Європи воно потрапило з Азії – саме там розвинулися національні традиції переважно рослинного харчування.

Є 4 види класичного вегетаріанства:

1. *Веганство.* Вегани вживають винятково продукти рослинного походження й не їдять м'ясо, рибу, яйця, молочні продукти і навіть мед. Цей вид вегетаріанства зазвичай практикується з етичних міркувань, тому більшість веганів не носять хутро і шкіру, не купують тестовану на тваринах косметику, а також виступають проти розваг за участю тварин, наприклад полювання, риболовля, циркові вистави, корида тощо.

2. *Лактовегетаріанство.* Тип харчування, при якому дозволяється споживати молоко й молочні продукти, мед. Серед лактовегетаріанців багато послідовників східних, особливо індійських, релігійних і філософських течій.

3. *Ововегетаріанство.* Система харчування, при якій вживання молока і молочних продуктів заборонені. Проте в раціоні ововегетаріанця є яйця.

4. *Лактоовоовегетаріанство.* Найпопулярніший вид вегетаріанства у світі. В меню присутні яйця, молоко і мед. Цей тип вегетаріанства викликає найменшу кількість суперечок серед лікарів. Багато з них навіть переконані, що лактоовоовегетаріанство не лише корисне для здоров'я, а й здатне позбавити людину низки захворювань і попередити їхню появу.

Плюси вегетаріанства:

1. Вегетаріанська дієта допомагає боротися із зайвою вагою, оскільки рослинна їжа містить менше калорій і жирів.

2. Овочі та фрукти активізують захисні сили організму, нормалізують обмін речовин.

3. В овочах і фруктах міститься багато вітамінів і мікроелементів, в тому числі калій і магній, тобто речовин, яких вкрай потребує організм сучасної людини.

4. Для приготування овочевих страв використовується менше солі, яка у великій кількості шкідлива для здоров'я.

5. Рослинна їжа є багатою на корисні вуглеводи. Вони є хорошим джерелом енергії для організму, тому вегетаріанці енергійні. Серед них більше довгожителів.

6. Вегетаріанці впевнені, що, відмовившись від м'яса, людина знаходить не тільки здоров'я, але й душевний спокій. Їхнє гасло «Ми нікого не вбили» підвищує самооцінку, підіймає особистість на вищій щабель розвитку.

Мінуси вегетаріанства:

1. При використанні продуктів тільки рослинного походження не можливо скласти збалансований раціон харчування: в їжі тваринного походження містяться незамінні амінокислоти, необхідні для життєдіяльності людського організму. Їхній дефіцит може призвести до погіршення і навіть втрати зору.

2. Фізіологічна потреба організму в білку не може бути повністю забезпечена лише рослинною їжею.

3. Рослинний білок засвоюється значно гірше, ніж тваринний.

4. За спостереженнями лікарів, через 5–7 років суворого вегетаріанства в людей помітно знижується імунітет, що може бути причиною частих захворювань.

5. Вегетаріанство не можна назвати економним способом харчування. Для забезпечення повноцінного раціону вегетаріанський стіл повинен бути максимально різноманітним, а це означає, що в меню слід включати горіхи, родзинки, курагу, сушений інжир, ананаси і цитрусові – всі ці ласощі недешеві.

6. Останніми роками піддається сумніву й основна теза вегетаріанців – «Ми нікого не вбили». Вчені знаходять докази того, що рослини також відчувають біль.

Завдання 4. З'єднайте частини речень. Розставте їх за порядком відповідно до змісту тексту.

1. Вегетаріанство не можна назвати
2. Цей тип вегетаріанства викликає найменшу
3. Вчені знаходять докази того,
4. Є 4 види
5. Їх дефіцит може призвести
6. Їхнє гасло «Ми нікого не вбили»
7. Овочі та фрукти активізують
7. Серед лактовегетаріанців багато послідовників східних,

Пам'ятайте, перед тим, як почати сповідувати вегетаріанство, ви повинні для себе з'ясувати декілька важливих речей:

– чи хочете ви стати вегетаріанцем відразу, чи будете поступово переходити на таку дієту;

– чи можна в ваші м'ясні страви включити більше овочів, і тоді вам не доведеться обмежувати себе в їжі;

– чи зможете ви їсти овочі та фрукти все життя.

Якщо ви все-таки вирішили стати вегетаріанцем, то обов'язково проконсультуйтеся з лікарем-дієтологом. Завітайте до нього, і він вам кваліфіковано підкаже, які продукти й коли слід вживати. Можливо, саме вам вегетаріанська дієта протипоказана, і ви можете нашкодити своєму організму [1; 9].

Для перевірки того, чи зрозуміли іншомовці прочитане й засвоїли нову лексику, можна використати такі методи опрацювання текстів: 1) активізація раніше отриманих знань; 2) встановлення зв'язків між знаннями, отриманими на занятті, та системою знань з інших предметів або власним досвідом; 3) відповіді на запитання до, під час та після читання тексту; 4) формування запитань до тексту; 5) аналіз тексту шляхом складання плану або підзаголовків до частин тексту; 6) узагальнення змісту тексту, визначення головного [10]. Автор статті пропонує такі завдання:

Завдання 3. Чи правда, що вегетаріанці можуть... (+/-).

- Пити каву
- Їсти морепродукти
- Їсти фрукти
- Їсти шинку
- Їсти йогурт
- Їсти шоколад
- Їсти омлет
- Пити алкогольні напої

- А. Особливо індійських, релігійних і філософських течій.
- Б. До погіршення і навіть втрати зору.
- В. Економним способом харчування.
- Г. Вегетаріанство виникло давно.
- Г. Захисні сили організму, нормалізують обмін речовин.
- Д. Кількість суперечок серед лікарів.
- Е. класичного вегетаріанства.
- С. Що рослини також відчувають біль.

8. Як особлива система харчування Ж. То обов'язково проконсультуйтеся із лікарем-дієтологом.
9. Якщо ви все-таки вирішили стати вегетаріанцем, 3. Підвищує самооцінку, підіймає особистість на вищий щабель розвитку.

Завдання 5. Встановіть відповідність між словом та його значенням.

1. Амінокислоти	А. Експерт зі здорового харчування.
2. Веган	Б. Речовини, необхідні для нормальної життєдіяльності людини.
3. Вітаміни	В. Безбарвні кристалічні речовини.
4. Дієтолог	Г. Все смачне.
5. Ласощі	Г. людина, яка не їсть м'яса.

Для поглиблення знань іншомовців із граматики української мови автор пропонує повторити особливості відмінювання прикметників.

Грамматика. Відмінювання прикметників.

	Тверда група (нар.: <i>зелений, сільський, дядьків, Сергійв, ладен</i>)			М'яка група (нар.: <i>верхній, нинішній, довгошийй, синій</i>)		
	ч. / с. р.	ж. р.	мн.	ч. / с. р.	ж. р.	мн.
Н. в.	-ий, -е	-а	-і	-ій, -є	-я	-і (-ї)
Р. в.	-ого	-ої	-их	-(ь)ого	-(ь)ої	-іх (-їх)
Д. в.	-ому	-ій	-им	-(ь)ому	-ій (-їй)	-ім (-їм)
З. в.	Н. / Р.	-у	Н. / Р.	Н. / Р.	-ю	Н. / Р.
О. в.	-им	-ою	-ими	-ім (-їм)	-(ь)ою	-іми, -їми
М. в.	-ому, -ім	-ій	-их	-(ь)ому, -ім	-ій (-їй)	-іх (-їх)

Завдання 6. Провідмініайте прикметники.

Н. в.	<i>дієтичний</i>	<i>житній</i>	<i>традиційна</i>	<i>домашня</i>	<i>корисне</i>	<i>ранні</i>	<i>свіжі</i>
Р. в.	<i>дієтичного</i>						
Д. в.	<i>дієтичному</i>						
З. в.	<i>дієтичний</i>						
О. в.	<i>дієтичним</i>						
М. в.	<i>дієтичному</i>						

Завдання 7. З'єднайте прикметники з іменниками. Складіть із ними речення.

1. Житній	А. продукт
2. Домашня	Б. майонез
3. Дієтичний	В. хліб
4. Традиційна	Г. овочі
5. Низькокалорійний	Г. суп
6. Ранні	Д. випічка
7. Овочевий	Е. кухня

Текст для слухання розкриває традиції української кухні та забезпечує засвоєння нової лексики – це назви продуктів, страв і напоїв, кулінарних процесів тощо. Робота над текстом складається із трьох етапів: дотекстового етапу, етапу аудіювання тексту та післятекстової роботи [2, с. 61]. Дотекстова робота – це ознайомлення аудиторії із темою тексту для аудіювання, невідомою для аудиторії лексикою, розвиток навичок мовленнєвого прогнозування. Аудіювання тексту відбувається набагато

успішніше, якщо супроводжується дотекстовими завданнями. Після прослуховування тексту необхідно виконати післятекстові вправи. Їхня головна мета – перевірка розуміння змісту тексту та засвоєння нового матеріалу.

Дотекстові вправи.

Завдання 8. Розкажіть про кулінарні традиції країни, в якій ви проживаєте. Які страви готують зазвичай? Розкажіть, які продукти використовують для їхнього приготування.

Завдання 9. За допомогою словника з'ясуйте значення слів запашиий, збивати, квас, квашений, мутний, пшоно, рум'яний, сікти, суміш, терка та складіть із ними речення.

Етап аудіювання.

Завдання 10. Прослухайте текст «Що смакували в давньому Львові».

Львівська кухня – це напрочуд дивна суміш української, польської, єврейської та вірменської традицій. Тому ця кухня – неповторна. Її рецептурна палітра, попри повне забуття з 1939 року аж до початку 2000-х, налічує щонайменше кілька сотень збережених записів, перший з яких – рецепт борщу на буряковому квасі та варених лісових грибах – датується Х століттям. А ще ж у ній є відомий на весь світ яворівський пиріг, форель по-панськи, різноманітна випічка, телятина у вині, вегетаріанське меню та безліч іншої смакоти. Що ж і ще їли у Львові?

Здивуєтесь, але австрійський цісар Франц Йосиф I полубляв товсті млинці – страву, яку він вперше спробував саме у Львові. Фактично, млинці були вигадані спеціально для нього. Тому, якщо хочете зазнати цісарської насолоди, візьміть 4 яйця, 3 столові ложки цукру, 1 склянку молока, 1 склянку борошна, 2 столові ложки вершків, сіль за смаком, ваніль (на кінчику ножа), 3 столові ложки родзинок, 2 столові ложки вершкового масла. Спершу приготуйте тісто для млинців. Яйця змішайте з цукром, ваніллю, сіллю і збийте. Додайте до них молоко та вершки, знову збийте. Далі додайте борошно і вимішуйте тісто. Поставте сковорідку на вогонь і розігрійте, змастіть її маслом. Вилийте частину тіста (млинець має бути товщиною 1 сантиметр), смажте до рум'яності

Післятекстові вправи.

Завдання 11. Оберіть правильну відповідь.

- Львівська кухня – це суміш таких кухонь:
  - української, польської, єврейської та вірменської;
  - польської, вірменської, французької та східної;
  - української, єврейської, італійської та болгарської.
- Перші рецепти датуються:
  - I століттям;
  - XX століттям;
  - X століттям.
- Для кого у Львові вигадали млинці:
  - англійської королеви;
  - австрійського цісаря;
  - американського президента.
- Які інгредієнти використовують для приготування млинців:
  - яйця, сіль, вода, сметана;
  - яйця, цукор, рис, вода;
  - яйця, цукор, молоко, борошно.
- Чим посипають готові млинці:
  - родзинками;
  - цукровою пудрою;
  - ягодами.

з обох боків. Готові млинці посипте родзинками.

А от всевітньо відомий класик української літератури Іван Франко, як і більшість представників тогочасної творчої еліти, майже жив у львівських кав'ярнях і ресторанах. Чимось подібні до мінібібліотек, вони були місцем, де завжди можна було знайти свіжу європейську пресу та почути останні новини. На обід письменник споживав квашені овочі та легкий суп, а його улюбленою стравою була засипана капуста. Її «рецепт» народився в рідних місцях Франка – на Дрогобиччині. Для приготування цієї страви потрібно 300–400 грамів свіжої капусти, одну жменю квашеної капусти, одну морквину, 100–120 грамів пшоно. Капусту посікти та викласти на сковорідку із невеликою кількістю олії. Тушкувати 5 хвилин, додати квашену капусту і тушкувати ще 3 хвилини. Посолити, поперчити. Моркву натерти на дрібній терці та вистелити нею дно каструлі, в якій буде запікатися капуста. До капусти додати пшоно, добре вимішати та викласти на моркву. Додати трішки води. Закрити кришкою і тушкувати в духовці близько години при температурі 160 градусів.

Також львівська кухня пропонує цікаві рецепти напоїв. Ось рецепт узвару, який найбільше асоціюється в гостей міста зі Львовом і Галичиною. Його варять із сухофруктів – яблук, груш, слив, вишень (по 250 грамів), трьох столових ложок цукру та 2-х літрів води. Сухофрукти миють і заливають водою. Варять на слабкому вогні під закритою кришкою. Далі потрібно додати цукор і кип'ятити ще хвилин 10-15 вже без кришки, потім зняти з вогню і настоювати хоча б ніч. Цукор у рецепті можна замінити медом. Смачного! [4].

- Традиційно Іван Франко їв на обід:
  - свіжі овочі та бульйон;
  - квашені овочі та борщ;
  - квашені овочі та легкий суп.
- Для приготування засипаної капусти використовують:
  - два види капусти, картоплю і спеції;
  - два види капусти, моркву, пшоно;
  - два види капусти, олію, зелень.
- Натерту моркву кладуть:
  - на капусту;
  - на готову страву;
  - на дно каструлі.
- Узвар варять:
  - на сильному вогні;
  - на помірному вогні;
  - на слабкому вогні.
- У рецепті узвару цукор можна:
  - замінити медом;
  - не додавати;
  - замінити шоколадом.

Завдання 12. Відтворіть рецепти страв.**А. З'ясуйте, скільки чого потрібно для приготування млинців, засипної капусти та узвару.**

Млинці ___ яйця ___ столові ложки цукру 1 склянка _____ ___ склянка борошна сіль _____ ___ столові ложки родзинок	Засипана капуста ___ грамів свіжої капусти одна жменя _____ 1 _____ 100-120 грамів _____
	Узвар ___ грамів яблук 250 грамів _____ ___ слив ___ вишень 3 столові ложки _____ ___ літри води

Б. Розставте дії, які потрібно виконати для приготування страв, послідовно.**Млинці**

- ___ Вилити на сковорідку частину тіста.
- ___ Яйця змішати з цукром, ваніллю, сіллю.
- ___ Додати до суміші з яєць, цукру, ванілі і солі борошно, вимішати тісто.
- ___ Поставити сковорідку на вогонь та розігріти її.
- ___ Посипати млинці родзинками.

Засипана капуста

- ___ Капусту із пшоном викласти на моркву, додати води.
- ___ Моркву натерти та вистелити нею дно каструлі.
- ___ Капусту посікти та викласти на сковорідку, тушкувати 5 хвилин.
- ___ До капусти додати квашену, продовжити тушкувати.
- ___ Закрити кришкою і тушкувати в духовці.

Узвар

- ___ Сухофрукти помити і залити водою.
- ___ Варити сухофрукти на слабкому вогні під закритою кришкою.
- ___ Додати цукор і кип'ятити ще хвилин 10-15 вже без кришки.

Для формування комунікативної компетенції та розвитку такого виду мовленнєвої діяльності як говоріння необхідно виконати завдання в групах.

Завдання 13. Складіть у групах меню святкової вечері та список продуктів, необхідних для**її приготування. Поділяться рецептами страв, які ви будете готувати.**

Письмо – це продуктивний вид мовленнєвої діяльності, який є найважчим у процесі опанування мови як іноземної, і саме вміння написати повідомлення свідчить про достатнє володіння іноземною мовою [8, с. 226]. На рівні В2 ми включено в навчальний процес завдання, спрямовані на 1) оволодіння логіко-інформаційною, композиційно-логічною структурою тексту; 2) ознайомлення з різними способами викладу і жанрами, 3) розвиток навичок контролю й редагування [5, с. 173].

Розвитку навичок письма сприятиме наступне завдання, яке може слугувати домашньою роботою (за умови попереднього пояснення змісту та вимог до його виконання).

Завдання 14. Напишіть інструкцію із сервірування столу для святкової вечері.

Висновки і пропозиції. Запропонований проєкт заняття відповідає Стандартизованим вимогам до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1–С2 та сприяє розвитку різних видів мовленнєвої діяльності: читання, слухання, говоріння і письма. Є завдання, які поглиблюють знання з граматики української мови. Цей проєкт заняття може слугувати взірцем для подальших напрацювань фахівцями з української мови як іноземної навчально-методичних розробок на рівні В2.

Список літератури:

1. Бути чи не бути вегетаріанцем. URL: <https://familytimes.com.ua/zdorovya/buty-chy-ne-buty-vegetariancem> (дата звернення: 03.04.2018).
2. Дегтярьова К. В. Навчання аудіювання з української мови як іноземної: пошук новітніх технологій. *Актуальні проблеми сучасної вищої медичної освіти в Україні* : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 21 березня 2019 р., Полтава, 2019. С. 61–63.
3. Зозуля І. Є. Навчання читання іноземних студентів україномовних текстів (початковий етап). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 20–25.

4. Кисілевська Н. Старовинна львівська кухня: кайзершмаррн, кандибал, пажиброда та червоні вареники. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2369007-starovinna-lvivska-kuhna-kajzersmarri-kandibal-pazibroda-ta-cervoni-vareniki.html> (дата звернення: 23.04.2018).
5. Лінгводидактична організація навчального процесу з іноземних мов у вузі : колект. монографія / за ред. К. Я. Кусько. Львів, 1996. 228 с.
6. Селіверстова Л. Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2007. Вип. 2. С. 8–13.
7. Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань : посібник / Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко. Київ : Фірма «ІНКОС», 2020. 186 с.
8. Станкевич Н. Розвиток писемного мовлення у студентів-іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2009. Вип. 4. С. 226–237.
9. Теличук Г. Вегетаріанство – це не дієта, а стиль життя. *Живи Активно*. URL: <http://zhyvyaktyvno.org/index.php/news/ya-nkogo-ne-m> (дата звернення: 09.04.2018).
10. Чмель В. В. Методи та підходи до навчання читання іноземною мовою студентів інженерних спеціальностей. *Іношомовна освіта у вищій технічній школі: методи, підходи, технології* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 30 жовтня 2015 р. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/chmel_metody%20ta%20pidhody.pdf (дата звернення: 20.12.2019).

Trumko O. M. METHODS OF FORMATION OF THE SUFFICIENT LEVEL OF UKRAINIAN IN A FOREIGN LANGUAGE AUDIENCE (ON THE MATERIAL OF THE LESSON PLAN ON THE THEME “FOOD”)

The paper presents a lesson plan on the theme “Food” to develop communicative competence, speech skills of foreigners studying Ukrainian as a foreign language at the B2 level. The lesson plan is designed in accordance with the Standardized Requirements for Levels of Ukrainian as a Foreign Language A1–C2. This means that foreigners should be able to express information about their own taste preferences, diets and types of food, to order a banquet. They deepen their knowledge of Ukrainian cuisine (names of appetizers, dishes, drinks, recipes and culinary traditions) and tableware and cutlery, food establishments.

The lesson consists of four academic hours. It includes the following educational stages: updating basic knowledge and skills, mastering new knowledge, formation of skills and abilities, correction and summarizing. At these stages, students engage in the following types of speech activities: reading, listening, speaking and writing. The paper considers the importance of different types of speech activities to form communicative competence of foreign speakers.

The grammatical component of the lesson is to study adjective declensions in the Ukrainian language. Adapted texts for reading and listening are suggested. The text for reading is devoted to vegetarianism, the text for listening – to the traditions of Ukrainian cuisine, in particular Galician; contains recipes for dishes. This lesson plan will promote the acquisition of language skills of foreigners on the theme “Food” and will increase their ability to speak Ukrainian as a foreign language. The plan can be a model for further developments of materials at the B2 level by experts in Ukrainian as a foreign.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, B2 level of Ukrainian as a foreign, kinds of speech activity, lesson, exercises.*

Шабат-Савка С. Т.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРЕВЕНТИВНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНИЙ ЗАСІБ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

У статті проаналізовано превентивні висловлення як найрелевантніші синтаксичні конструкції для вербалізації інтенції застереження – важливої комунікативної настанови, що відображає прагнення мовця застерегти адресата мовлення від виконання певних дій, попередити про можливі негативні наслідки, запобігти розгортанню якоїсь прикрої ситуації, уникнути конфлікту тощо. Зазначено, що превентивні висловлення слугують реплікою стимулу в діалогічному дискурсі, що дає змогу мовцеві як основному суб'єктові комунікації здійснювати цілеспрямований вплив на адресата за допомогою превентивних предикатів, перформативів, низки фразем, стереотипних моделей, які вияскравлюють інтенцію застереження.

У науковій розвідці йдеться про те, що превентивні висловлення вербалізують сугестивне волевиявлення, характерною рисою якого є рівні позиції комунікантів: адресанта, вищого за своїм соціально-рольовим статусом (оскільки це може бути батько, мати, вчитель, священник), що й дає йому право висловити те або інше застереження, та адресата, дії якого в контексті обстеженого фактичного матеріалу здебільшого демонструють девіантну, не завжди врівноважену поведінку.

Перлокутивний ефект превентивних висловлень полягає насамперед у тому, щоб досягнути сталої відповідної поведінки з боку адресата мовлення і стимулювати його дотримуватися загальноприйнятих норм і правил. У процесі людської інтеракції, зважаючи на стосунки між комунікантами, атмосферу й тональність комунікації, толерантний чи атолерантний її перебіг, розгортаються синкретичні лінії-тактики, що репрезентують експресивно-емоційний, дифузний характер інтенції (застереження і погроза, застереження і наказ, застереження і повчання).

Ключові слова: комунікативна інтенція, превентивне висловлення, інтенція застереження, діалог, мовець, адресат, адресантно-адресатний континуум, синтаксис, синкретизм, дискурс.

Постановка проблеми. В контексті сучасних антропоцентричних тенденцій українського мовознавства з'являється низка наукових студій, спрямованих на визначення ролі мовної особистості в процесі мовленнєвої діяльності, на засоби її експлікації в різних дискурсивних практиках, на систематизацію граматичних ресурсів мови, за допомогою яких вербалізується комплекс інтенцій, що детермінують перебіг людської інтеракції загалом. Такий динамічний, комунікативно-прагматичний формат лінгвістики сьогодення дає змогу по-новому витлумачувати традиційні граматичні поняття, докладніше вивчати прагматичний потенціал мовних одиниць та їхні функціональні можливості.

Комунікативна інтенція мовця відображає психоментальний простір, і в лінгвістичних дослідженнях її співвідносять з низкою термінопонять: з іллокуцією, суб'єктивною модальністю, із мотивами та потребами мовної особистості, з комунікативними стратегіями і тактиками, з тими понят-

тями, які мають відношення до мовця як основного суб'єкта комунікації. Для лінгвістичного аналізу важливим насамперед є граматичний (синтаксичний) вектор у дослідженні інтенції, який стосується системи мовних засобів та їхнього валентнісного потенціалу виражати інтенційні потреби мовця.

Таким синтаксичним маркером реалізації інтенцій слугує висловлення як одиниця мовлення, як найвища синтаксична одиниця, що слугує для динамічного розгортання процесу комунікації, для увиразнення особистісних інтенцій мовця в тих або інших дискурсивно-жанрових виявах української мови. Превентивне висловлення, що реалізує застереження як одну з важливих комунікативних настанов мовця, свідчить про динамічність і гнучкість синтаксичної системи, її підпорядкованість адекватному втіленню мовленнєвих інтенцій. Таке розуміння з оперттям на антропоцентризм лінгвістичних категорій забезпечує актуальність цього дослідження,

як і будь-яких інших лінгвістичних студій, що репрезентують всебічну характеристику мовленнєвої діяльності людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Превентивні висловлення займають суперечливе місце в лінгвістичних дослідженнях. Їх не виділяють в контексті класифікації речень за метою висловлювання та за комунікативною настановою. Вони відсутні в прагматичній типології речень [5, с. 123]. Здебільшого їхню семантику (попередження адресата мовлення про можливі несприятливі для нього наслідки в разі ігнорування висловленого мовцем застереження) розглядають у сфері спонукальної модальності.

Чи не вперше про застереження як особливий вияв наказової семантики йшлося в праці О. Шахматова [10]. Вчений зауважував, що це значення виявляється за допомогою грамам «наказового способу доконаного виду в поєднанні із запереченням, а також за допомогою дієслів *дивись, дивіться* з формою наказового способу доконаного і недоконаного виду із запереченням» [10, с. 483].

Деякі дослідники (Л. Бірюлін, О. Володін, В. Храковський, Д. Шмельов та інші) витлумачують застереження як типологічний вияв волевиявлення. Д. Шмельов вказує, що застереження супроводжує інтонація прохання, попередження, погрози [12, с. 91]. В. Храковський, говорячи про подібність і відмінність між прохібітивними (заборона) та превентивними (застереження) висловленнями, стверджує, що у превентивних висловленнях, як і в прохібітивних, представлено адресоване слухачеві волевиявлення мовця стосовно невиконання дії, а відмінності полягають у тому, що волевиявлення висловлюється як побажання, щоб виконавець контролював ситуацію і не виконував би названу дію, яка, на думку мовця, в разі її здійснення нанесе збитки або виконавцю, або мовцю, або якійсь іншій особі [8, с. 213].

Диференціюючи спонукальні конструкції в аспекті інтенсивності виконання тих або інших дій, Н. Швидка виокремлює категоричну імперативність (вимогу, заборону, наказ, розпорядження, команду), пом'якшену – прохання, благання, переконання, нейтральну – пропозицію, пораду, рекомендацію, застереження, запрошення, дозвіл [11, с. 9–10]. Як бачимо, змістовий обсяг превентивних висловлень розглянуто як нейтральне адресоване спонукування, реалізація якого залежить від волі адресата.

А. Вежицька здійснила спробу проаналізувати застереження в зіставленні з погрозою,

порадою й наставлянням [2, с. 266–269]. На думку Г. Дрінко, застереження та погроза мають практично подібну прагматичну спрямованість, «тобто обіцянку зробити несприятливі для адресата дії в разі погрози або попередити про несприятливі наслідки таких дій в разі застереження» [3, с. 14–15]. Пор.: – *А ти гляди батьківського добра, гляди – не розволочи* (Панас Мирний); – *Тільки дивись мені, щоб усе зробив, як належить* (В. Васильченко); – *Йди швидше, – гукнула вона, – чого зупинився? Ось я тобі покажу, як до школи ходити, я проведу з тобою перший урок, не посоромлюсь, що на тебе вся школа дивитиметься!* (Є. Гуцало).

В ситуації застереження мовець спонукає співрозмовника відмовитися від своїх намірів, хоче «уберегти його від того поганого, а іноді й небезпечного, що може трапитися і про що слухач ще не знає» [7, с. 10]. Як зауважує Н. Куравська, превентивна семантика виявляється тоді, коли мовець попереджає адресата про безпеку, говорить про можливість неприємних наслідків як результату дії адресата або третьої особи й намагається переконати співрозмовника в необхідності запобігти цим діям [6, с. 175–176].

В дослідженнях Г. Васильєвої описано тенденцію розгляду застереження як жанру, що його витлумачено як мовленнєву побудову, яка «адресується співрозмовникові й використовується мовцем у ситуації усвідомлення ним необхідності перешкодити певному перебігу подій на користь здебільшого адресата через свій волевияв щодо виконання / невиконання співрозмовником певної дії (дій), яка може мати для нього негативні наслідки» [1, с. 6].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Застереження слугує обов'язковим компонентом превентивних висловлень. Воно може відповідати всім параметрам мовленнєвого жанру. Однак такі витлумачення й наукові праці не дають цілісного уявлення про превентивні висловлення як адекватні синтаксичні конструкції, що вербалізують інтенції мовця, про використання їх у різних мовленнєвих ситуаціях, в контексті адресантно-адресатного континууму взаємодії комунікантів, в аспекті атмосфери й тональності перебігу комунікації. Потребує глибокого вивчення комунікативний статус превентивних висловлень з опертям на україномовний матеріал.

Постановка завдання. Мета статті – визначити функціональний потенціал превентивних висловлень у діалогічному дискурсі, встановити основні

маркери реалізації інтенцій застереження в адресантно-адресатному континуумі інтеракції, окреслити експресивні можливості превентивних висловлень, реалізувати синкретичні вияви інтенцій мовця.

Виклад основного матеріалу. Комунікативну настанову превентивних висловлень детермінує інтенція застереження – прагнення мовця як основного суб'єкта комунікативного процесу попередити адресата мовлення про загрозу від кого чи чого-небудь, запобігти розгортанню якоїсь діяльності, «відвернути небажані наслідки, переконати в неправильності дій, порадити» [4, с. 99]. Цілком логічно, що превентивні висловлення функціонують у діалогічному дискурсі й вербалізують «сугестивне волевиявлення» [9, с. 205], характерною рисою якого є рівні позиції комунікантів: адресант перебуває в пріоритетній позиції, оскільки його соціально-рольовий статус (батько, вчитель, священник, письменник) вищий від статусу адресата, що й дає йому право на застереження (*Стережися зла, яке за очима, що посміхаються; І жити спішити треба, Кохати спішити треба – Гляди ж не проси* (В. Симоненко); необов'язковість з боку адресата виконання запропонованої адресантом дії, адже сугестивні інтенції мають некатегоричний характер і передають «вільне» поведіння адресата в тій чи іншій ситуації. Пор.: – *Гляди ж, – велить мати, – ні до кого не заходь, хоч нехай як припрошують і заманливу їжу показують* (В. Барка); – *Дивись, – казала синові, – може побачиш таку жінку: запнута хусткою темною, лице біле-пребіле, і ліва рука в неї труситься, то тікай від неї, бо люди кажуть, що то зла циганка* (Є. Гуцало). Превентиви увиразнюють соціальну диференціацію мовлення, створюють емоційно-вольовий контекст людського спілкування. Як правило, застерігають батьки, старші за віком люди, друзі або дорослі.

Зміст превентивних конструкцій полягає в тому, щоб застерегти співрозмовника, вказати йому на те, що вчинення деяких дій є небажаним, некорисним, шкідливим, напр.: – *Дивись, як собака нападе, то ти не тікай, а постій, він не вкусить* (Є. Гуцало); – *Бери, – каже баба, даючи йому повен гладуцик молока, – тільки, гляди, не перечися та не розлий* (Є. Гуцало). В комунікативній ситуації застереження активізуються екстралінгвальні чинники: характер стосунків між співрозмовниками, мотив і воля адресанта, його прагнення вплинути на діяльність співрозмовника, переконати адресата у важливості виконання запропонованої дії, прийняти корисні для нього попереджувальні заходи.

Превентивні висловлення містять нову інформацію про можливу несприятливу ситуацію для адресата, а тому застерегти – це інтенція мовця попередити про майбутні, не завжди правильні дії адресанта, напр.: – *Ти, братику, не говори більше нікому цих слів. За них у Сибір женуть... Стережися* (В. Кучер); – *Ти, дивись, більше не показуй мені ті карти, бо отам вони горітимуть у печі* (Є. Гуцало); порадити, як краще діяти й що робити в тих або інших ситуаціях, пор.: – *Ти, Романе, коли слід – зубами гризи, кусайся, бо інакше не виживеш!* (Є. Гуцало).

Дуже часто мовець обґрунтовує своє застереження, запобігаючи розвитку неприємної ситуації, напр.: – *Незабаром новий навчальний рік, – провадив директор. – Незабаром районна конференція вчителів. Чи ви хочете, щоб про все стало відомо в райвно? Ви глядіть, бо варто хоч раз сказати, потім вже не забудуть, потім вже щороку згадуватимуть* (Є. Гуцало); – *Дочекаємося зимових канікул, візьмемо дітей і гайнемо в область. Бо треба ж їх у театр повести і самим навідатись, щоб не вирости неуками...* (Є. Гуцало).

Здебільшого превентивні висловлення використовують у деструктивній діяльності адресата, коли наявний якийсь психологічний дискомфорт і мають місце негативні переживання, спостерігається девальвація загальнолюдських цінностей та атолерантна поведінка. Здебільшого в таких випадках мовець висловлює застереження: 1) застереження для адресата, для його ж блага (– *Тільки ж дивись, не підлізь під трамвай* (В. Даниленко); – *Обережно вибирайтеся на дерево, бо недовго і впасти* (В. Барка); 2) застереження і для адресата мовлення, і для власних інтересів (– *Гляди: перепаде нам обом за лебедів* (М. Стельмах); – *Тільки гляди, не порви моїх останніх чобіт, не молоти ними, як ціпом, землю* (М. Стельмах); 3) застереження як настанова, як максима, правило для нормалізації суспільних та моральних правил і принципів (*Дивись, не забудь: Людиною будь!* (М. Слухачька); – *Лісом краще самому не ходити* (Є. Гуцало); – *Бійся людини лукавої* (В. Шевчук). Такі превентиви відображають цілеспрямований вплив на співрозмовника в процесі його нестандартної, ненормативної поведінки, аби скоригувати подальші дії, запобігти апатії та дискомфорту.

Перлокутивний ефект превентивних висловлень полягає в тому, щоб досягнути сталої відповідної поведінки з боку адресата мовлення і сформувати в нього імунітет до негативного впливу соціального середовища, стимулювати

співрозмовника дотримуватися загальноприйнятих норм і правил. Погоджувальні відповіді на застереження свідчать про добре налагоджений контакт між комунікантами й успішну реалізацію інтенції застереження: – *Е-е-е, Любо, краще не потикайтеся туди. Там говорять страшно тепер діється.* – *То я мабуть-таки пізніше до них завітаю* (М. Магіос); – *З Богом, діти! Не забувайте, що козака шабля стереже, та дивіться, щоб сидячих вас татари вхопили.* – *Батьку, спасибі за науку* (Є. Гуцало).

До маркерів вербалізації інтенції застереження належать предикати превентивної семантики:

– *гляди, глядіть*, напр.: – *Гляди ж – на патруля не напорись* (О. Гончар); – *Та глядіть, не мажте чобіт дьогтем, не мажте голови смердючою оливою, як будете свататись, бо за вас тутешні попівни ще й не підуть* (І. Нечуй-Левицький);

– *дивись, дивіться*, пор.: – *Дивись, братчику, щоб ти не впав в яку сітку* (Є. Ярошинська); – *Тримай їх, маленька, обома руками і дивись, щоб вони не попадали у воду і не потопились* (М. Вінграновський); – *Ото дивіться мені, – йдучи вранці в поле, сказала Ганка дітям, – не здумайте водитися з циганчатами* (Є. Гуцало);

– *стережись, стережіться*, напр.: *Стережися, сину, щоб не взяв такої, як Карпо* (І. Нечуй-Левицький); – *А ще стережись, щоб твоя бандура не забренькала, як балалайка* (Р. Іванчук); – *Стережіться, люди добрі, лихої години!* (Панас Мирний).

За спостереженнями автора, в біблійних текстах превентивні висловлення можуть реалізувати сакральну семантику, репрезентуючи духовні настанови й правила для християн, розкриваючи сенс людського життя: *Стережіться розчини фарисейської* (Луки 12:1); *Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі* (Матвія 6: 1–4); *Стережіться, брати, щоб ніхто з вас ніколи не відійшов від живого Бога і не розвинув у собі злого серця, в якому немає віри* (Євреїв 3:12). Такі застереження є доцільними й корисними, коли виникає байдужість, відчуття непотрібності, заздрість і ненависть, коли людина не розуміє сенсу свого існування. Як своєчасне виявлення та усунення несприятливих чинників і використовують такі сакральні превентиви священники чи проповідники для вдосконалення способу життєдіяльності людини.

Набувають фразеологізованих форм окличні конструкції на зразок – *Гляди мені!* (В. Барка),

– *Дивись мені!* (Є. Гуцало), які вияскраплюють інтенцію застереження, створюючи напружену атмосферу атолерантної комунікації, свідчать про девіантну поведінку адресата мовлення.

Інтенцію застереження вербалізують і стійкі фраземи *Бійся Бога, Не гніви Бога*, що містять апеляцію до вищих сил. Їх використовують для того, аби надати більшої переконливості висловленому застереженню, пор.: – *Тетяно! Тетяно! Бійся Бога, забори діти та йди де трохи з ними* (Н. Кобринська); – *Чоловіче, бійся Бога, не свари єї* (Є. Ярошинська); – *Дитино! Не гніви Бога милосердного, бо відверне свою ласку від нас* (Є. Ярошинська).

Превентивні висловлення з прислівником *обережно* увиразнюють перебіг діалогічного дискурсу й реалізують чітко спроектовану інтенцію мовця до адресата, зокрема вказівку йому поводитися стримано, обдуманно, передбачливо, не наражаючись на можливу небезпеку та неприємності, пор.:

– *Обережно, сину, життя не мотузок, його не доточиш, коли вже обірветься!* (Є. Гуцало); – *Обережно з словами. Не всяку правду годиться знати, бо є і гірка* (Є. Гуцало).

Превентивні висловлення, крім реалізації інтенції застереження, увиразнюють розгортання синкретичних ліній-тактик, передають взаємоперетин різних авторських намірів, їхню взаємозалежність, створюючи експресивність і відображаючи дифузний характер інтенцій. Наприклад:

– *застереження і погроза*: адресант попереджає співрозмовника про несприятливі наслідки певної діяльності й погрожує в разі недотримання його застереження заподіяти яке-небудь зло, попереджає про можливість або неминучість виникнення, настання чогось небезпечного та прикрого: – *Гляди ж мені, бо коли скажеш батькові – це заробиш! Я тебе навчу розуму! Я тебе навчу, як шануватися!* (Є. Гуцало); – *Дивись, ти, либонь, у мене доба-лакаєшся, – пробурчав Родіон, а за хвилину додав: – Начуватиметесь у мене. Рятуватиметесь, хто зможе, а хто не втече, пощади не матиме* (Є. Гуцало); – *І щоб не здибався більше зі мною... Бо я такий!* (Є. Гуцало);

– *застереження і наказ*: у такому разі тактику застереження ускладнює наказ, вимога, заборона, що загалом передбачає категоричність і настійливість мовця: – *Гляди, Амбросію, аби все було, як слід* (С. Воробкевич); – *Ти мені дивись не загубись ніде, щоб додому прийшов!* (Є. Гуцало); – *Дивись мені! Допомагай матері!* (Розм.);

– **застереження і порада**: мовець має на меті не тільки застерегти, а й порадити якусь корисну й раціональну дію: – *Ви дивіться, бабо, – кидає й своє слово Михалкова мати, – щоб вас на базарі сьогодні не обдурили, бо марних снів не буває* (Є. Гуцало);

– **застереження й обіцянка**: мовець попри своє застереження бере на себе зобов'язання зробити що-небудь для адресата, дає йому обіцянку, запевняє, подає надії на реалізацію обіцяного: – *Гляди ж: виконаєш все вчасно – поїдеш до Києва* (Розм.);

– **застереження і повчання**: висловлюючи застереження, мовець формує певні стереотипи поведінки, повчає, дає настанови співрозмовникові в тих або інших життєвих ситуаціях: – *Ти ж там бережи себе, синку, – чути голос старої. – Бо все можна купити, а здоров'я не купиш* (О. Гончар); – *Ти обережна будь, доню! Земля скрізь однакова й люди, а найкраще в рідному гнізді, де місце собі зігрів, – мовила баба Килина* (Є. Гуцало).

Семантику застереження вербалізують превентивні висловлення, головний член яких виражений наказовим способом дієслова (стверджувальної / заперечної форми), пор.: – *Говоріть потику, бо моя служниця можуть розсердитися* (М. Матіос); – *І не дивися спідлоба, не басуй, бо як спуцу штаненята, як візьму кропиви... То не захочеться тобі більше парубкувати!* (Є. Гуцало); або перформативом, напр.: – *Я не залякую, а застерігаю. Якби ви прихилилися до мого проханьня та залишили малятко у нас, то всім було б легше* (В. Шкляр); **Тільки застерігаю**: *ніколи не згадуйте свого минулого, не варто* (Розм.).

Експресивний потенціал превентивних конструкцій реалізують й інші синтаксичні одиниці,

зокрема питальні висловлення (– *Ти хочеш, щоб він тебе вбив, як прийде?* (М. Матіос); складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку, зокрема з підрядним як найбільш використовуваним у таких висловленнях (*Сього не кажи нікому, бо якби старі почули про се, то б на місці стали тобі ворогами* (О. Кобилянська); – *Але не здумай його дурити, бо коли його дурять, несамовитий стає* (В. Шевчук); – *Лиш у печеру не заглядай, бо там ніч стоїть, а дня в печері не буває ніколи* (Є. Гуцало).

Висновки і пропозиції. Змістовий обсяг превентивних конструкцій визначає їхнє місце в системі засобів вербалізації інтенцій застереження, що відображають прагнення мовця застерегти адресата мовлення від виконання певних дій, попередити про можливі негативні наслідки, запобігти розгортанню прикрої ситуації, уникнути конфлікту тощо. Використовуючи превентивне висловлення як репліку стимулу в діалогічному дискурсі, мовець здійснює цілеспрямований вплив на адресата мовлення для досягнення перлокутивного ефекту. В структурі таких конструкцій експлікуються превентивні предикати, перформативи, низка фразем, стереотипних моделей, які виявляють інтенцію застереження.

У процесі людської інтеракції, зважаючи на стосунки між комунікантами, атмосферу й тональність комунікації, толерантний чи атолерантний її перебіг, розгортаються синкретичні лінії-тактики, що репрезентують дифузні вияви інтенцій (застереження і наказ, застереження і погроза, застереження і повчання), систематизація і подальший аналіз яких слугуватиме предметом наступних наукових студій автора.

Список літератури:

1. Васильєва Г. О. Превентив у структурі українського розмовного дискурсу: комунікативна модель і засоби вираження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2010. 21 с.
2. Вежицка А. Речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 16: Лингвистическая прагматика. Москва : Прогресс, 1985. С. 251–275.
3. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2005. 19 с.
4. Дяків Х. Мовленнєвий жанр «застереження» в аспекті міжкультурної комунікації. *Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації* : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 280 с.
5. Загнітко 2001: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
6. Куравська Н. Семантика превентиву та засоби його вираження в сучасній українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. Острого : «Острозька академія», 2016. Вип. 60. С. 175–178.

7. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2001. 19 с.
8. Храковский В. С. Повелительность. *Теория функциональной грамматики. Модальность*. Ленинград : Наука, 1990. С. 185–238.
9. Шабат-Савка С. Т. Функційно-змістовий діапазон і засоби вербалізації інтенцій сугестивного спонукання. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*: Серія Філологія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2015. Т. 18. № 2. С. 203–210.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Ленинград : Учпедгиз, 1941. 620 с.
11. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності функції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 1998. 20 с.
12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. 278 с.

Shabat-Savka S. T. PREVENTIVE STATEMENT AS A SYNTACTIC MEANS OF VERBALIZATION OF INTENTIONS OF CAUTION

The article analyzes preventive statements as the most relevant syntactic constructions for verbalizing the intention of caution – an important communicative attitude that reflects the speaker's desire to warn the addressee from performing certain actions, to warn of possible negative consequences, to stop an unpleasant situation, to avoid conflict, and the like. It is noted that preventive statements serve as stimulus utterances in the dialogical discourse, which allows the speaker as the main subject of communication to carry out targeted influence on the hearer through preventive predicates, performatives, phrasemes, stereotypical models that emphasize the intention of caution.

The logical conclusion is that that preventive statements verbalize a suggestive volition, a characteristic of which is the equality of the communicators' position: on the one hand, the addressee, whose higher social or role standing (father; mother; teacher; priest, etc.) means the right to warn; on the other hand, the addressee, whose actions, in the context of the examined factual material, mainly exhibit unbalanced, if not deviant behavior.

At the same time, the perlocutionary effect of preventive statements is, first and foremost, to achieve an appropriately stable behavior on the part of the addressee and to stimulate him / her to adhere to generally accepted rules. In the process of human interaction, taking into account the relationship between communicators, the atmosphere and tonality of communication, its tolerant or atolerant course, syncretic lines of tactics are developed that represent the expressive-emotional, diffuse nature of intentions (caution and threat, caution and order, caution and admonition, etc.)

Key words: *communicative intention, preventive utterance, intention of caution, dialogue, speaker, addressee, speaker-addressee continuum, syntax, syncretism, discourse.*

РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 811.11

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/28>**Заманова І. В.**

Чжэнчжоуский университет

РОЛЬ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА В ОПИСАНИИ НОМИНАТИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ (НА ПРИМЕРЕ СИГНИФИКАТА «ДУШЕВНОЕ СОСТОЯНИЕ»)

У статті звертається увага на необхідність інтеграції наукових поглядів у лінгвістиці. Ономазіологія визначається як системно центрована наукова парадигма, аналізується зміст поняття «душевний стан» за допомогою методів семасіології та ономазіології, висувається думка про нечітку структуру поняття стану в мові. Мовознавство ХХ ст. характеризується відходом від порівняльної граматики в бік дослідження плану змісту мовних одиниць. В ХХІ ст. вчені продовжують вивчати мову «відсистемно», усвідомлюючи її комплексну природу, тому розробка методів загального аналізу є важливим завданням. Відзначено, що абстрактне мислення людини не виникло випадково, воно сформувалося на основі спостереження за фізичним світом. Людина усвідомила, що буває вода в склянці, в калюжі, має межі, але вона також буває у вигляді дощу, озера, океану, дивуючи людину своєю невимірністю. Можливо, це стало передумовою формування абстрактного мислення. Наявність в мові явища переосмислення мовної форми номінування фізичних реалій і використання її для номінування духовної сфери є підтвердженням цього факту. Констатовано зміст ядерного поняття поля душевного стану, був описаний фрагмент мовної картини світу. Ономазіологічний аналіз показав, що поле душевного стану будується у свідомості на базі метафори й метонімії – перенесення зі сфери предметності у сферу чуттєвості, таким чином, мовні структури є гносеологічним знаряддям. Відзначено, що структура поняття душевного стану стратифікується непослідовно: на відміну від конкретної лексики, абстрактна – область суб'єктивного пізнання та оцінки інтуїтивного світу, де кордони окреслені лише приблизно. Ономазіологічний аналіз показує, що для номінації в полі душевного стану використовуються аналогії фізичного світу.

Ключові слова: ізоморфність номінативних моделей, ономазіологія, семасіологія, номінативна система мови, семантика.

Постановка проблеми. Языковедение ХХ в. характеризуется уходом от сравнительной грамматики в сторону исследования плана содержания языковых единиц, в ХХІ в. ученые продолжают изучать язык «отсистемно», осознавая его комплексную природу. *Душевное состояние* номинируется в языке глаголами, существительными, прилагательными и словами категории состояния. Большая часть номинации *душевного состояния* представлена глаголами, что вносит противоречие в определение категориального значения глагола как процессуальности, так как понятие состояния лишь метафорически может описываться как процессуальное. Многие вопросы относительно природы абстрактных

субстантивов, которые являются, на наш взгляд, основной группой номинации душевного состояния, остаются нерешенными или спорными. Так, не удается окончательно категоризировать такие образования как имена существительные: этому мешает предикативность их семантики, которую они унаследовали от производящей базы. Существует целый ряд признаков, значительно отличающий их от конкретных субстантивов, например, их возможность осложнять семантическую структуру пропозиции. Также нет единого мнения по поводу происхождения глагольных форм от именных, сфера исследования состояния может сыграть главную роль в решении этого вопроса. Таким образом, исследование поля *душевное*

состояние с помощью методов ономазиологии и семасиологии является актуальной проблемой.

Анализ исследований и публикаций. Проблема комплексного подхода в описании номинативных языковых средств поднималась такими учеными, как А. Марти, К. Бюлер, В. Брэндалль, Л. Ельмслев, А. М. Пешковский, А. А. Реформатский и другими. Теоретической базой нашего исследования послужили работы Е. С. Кубряковой, А. Н. Рудякова, Е. Н. Сидоренко, Н. Ю. Шведовой, Г. Н. Ягофаровой, Е. А. Косых. Прекрасным и полным исследованием абстрактных субстантивов является монография Л. О. Чернейко «Лингво-философский анализ абстрактного имени».

Формулирование целей статьи (постановка задания). Проанализировать содержание понятия «душевное состояние» с помощью методов семасиологии и ономазиологии.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. В 1947 г. в статье «Куда мы пришли в языкознании» В. Матезиус отметил неоднозначность трактовки идей Ф. де Соссюра, И. Бодуэна де Куртене и призвал к созданию «общей теоретической и методической базы, на которую смогли бы опираться все» [3, с. 91]. В настоящее время исследователи подтверждают, что такая база еще не создана, языковедение как наука переживает «период плюрализма» (согласно замечанию А. А. Реформатского о развитии науки [5, с. 557]). Частным проявлением проблем в метаязыке языкознания является ономазиология, где, по замечанию Г. Н. Ягофаровой, все больше становится определений и субъективных мнений [7, с. 172].

О. С. Ахманова фиксирует функционирование термина «ономазиология» в двух значениях – «раздел семасиологии» и «наука об обозначении, номинации» [8, с. 277]. Е. С. Кубрякова определяет ономазиологию как «раздел семантики», при этом исследователь обращает внимание на то, что существуют более узкое понимание термина как «учения о процессах называния словом и лексической объективации понятий» и более широкое как «области исследования всей номинативной деятельности в языке» [10, с. 346]. На наш взгляд, полисемия термина «ономазиология» обусловлена полисемией термина «номинация». Конкретизация понятия о номинации как о процессе «оязыкования» Вселенной позволяет увидеть в ономазиологии (наряду, а не в противоположность с семасиологией) средство «декодирования языкового зазначья», таким образом, целесоо-

бразно называть ономазиологией парадигму научного мышления, при которой внимание исследователя направляется к сфере функционирования номинативной единицы. Однако ономазиологический способ научного мышления не должен отвергать семасиологический. По справедливому замечанию Е. С. Кубряковой, «жесткое противопоставление ономазиологии и семасиологии нецелесообразно, и в анализе ряда явлений правильнее совмещать ономазиологический подход с семасиологическим» [10, с. 349].

Такому комплексному анализу мы решили подвергнуть сигнификат «душевное состояние». На основании семасиологического анализа словарных дефиниций номинативных единиц «состояние чего», «обстановка чего», «положение чего», «условия чего», «обстоятельства чего», а также дефиниций «дух», «душа», «настроение», «сознание», «мышление», «мораль», «психика», «нравственность», «ум», «воля», «разум», «внутреннее чувство», «эмоции», «внутренний мир», «переживание» в словарях В. И. Даля, С. И. Ожегова, Д. Н. Ушакова, Малого академического словаря (МАС) была выделена ядерная зона семантического поля: ДС – душевное состояние (семантема-гипероним), ДухС – духовное состояние (семантема-гипоним первого ряда), ДушС – душевное состояние (семантема-гипоним первого ряда), РазумС – состояние разума (семантема-гипоним первого ряда), РНМ – религия, нравственность, мораль (семантема-гипоним второго ряда), ЧЭП – чувства, эмоции, переживания (семантема-гипоним второго ряда), УНР – умонастроение, настроение, рассудок (семантема-гипоним второго ряда). Гипонимы первого ряда являются гиперонимами второго.

Согласно теории А. Н. Рудякова [4], мы рассматриваем семантему (сигнификат) как стратифицированный иерархически упорядоченный набор сем, каждый из гипонимов которой выступает отдельной семантемой, обладающей только ей свойственным стратифицированным комплексом сем. Так, для гипонима «духовное состояние» важными будут семы «высший абстрактный», «положительный» / «отрицательный» / «нейтральный», «нравственный», «религиозный», для гипонима «душевное состояние» – «положительный» / «отрицательный» / «нейтральный», «постоянный» / «временный», «контролируемый» / «неконтролируемый». В исследовании мы не приводим полного анализа структуры гипонимов семантемы, акцент делается только на структуре ядерного понятия.

Семантема «душевное состояние» обладает следующими сематами (применялся метод ступенчатой идентификации словарных дефиниций): «предметность», «абстрактность», «совокупность» чего («свойство» «качество» «обстоятельство» «условие» «положение»), «единичность» для «человек», «единичность» для «живое», «субъективность (персональность)»; «противопоставление» чему «физический», «взаимная» «связь» с чем «физический», «разум».

Компонентный анализ показывает, что душевное состояние в языке осознается как абстрактный предмет (следует из категориального значения «состояние»). Душевное состояние имеет тесную связь с физическим миром: оно может влиять на физический мир и также может изменяться под воздействием внешних факторов. «Духовные ощущения – невещественны, безвидны, не могут быть истолкованы, ясно переданы человеческим словом и вместе с тем они ощутительны, сильны, преодолевают все другие ощущения», – писал Игнатий Брянчанинов [1, с. 88]. И все же душевное состояние четко противопоставляется физическому: «Дух – сознание, мышление, психические способности. Противопоставляется материи» [11, с. 183], это то, что свойственно только человеку, и в этом случае лексема «дух» синонимична с «душа»: «относя это слово (дух) к человеку, разумеют душу его» [9, с. 518]. Поскольку понятие «дух» вошло в сознание русского человека посредством христианского учения, духовное состояние в русском сознании – это такое состояние, которое связано со всем тем, что относится «к Богу, церкви, вере, все, относимое к душе человека, все умственные, нравственные силы его, ум и воля» [9, с. 518]. Отсюда происходит взаимосвязь духовности и нравственности. В русском сознании моральные нормы основаны на христианстве, духовность христианская и духовность буддистская – две разные духовности. Духовное состояние может быть контролируемым, если оно поддается влиянию воли человека, и неконтролируемым, если находится под влиянием физических (голод, болезнь) или эмоциональных причин, преобладающих над рациональным началом. Духовное состояние в человеке возможно благодаря наличию способности логически мыслить, «отражать действительность в ощущениях, восприятиях, чувствах» [12, с. 553], это подразумевает, что в ДС можно включить семантемы «ум», «разум», «мышление», «сознание». Совокупность всего вышеперечисленного определяет «душевные качества и душевный склад человека»

[12, с. 553]. Психическое ощущение как результат входит в понятие настроения, которое может быть хорошим, приподнятым, унылым, мрачным, то есть расценивается человеком как положительное или отрицательное [12, с. 401]. Духовная сфера лишена какой-либо вещественности, она ощущается субъективно. В Ветхом Завете Иов говорит: «Где премудрость обретается? И где место разума? Не знает человек цены ее, и она не обретается на земле живых <...> Сокрыта она от очей всего живущего и от птиц небесных утаена» [2, с. 556–557]. Однако наступает момент, когда о субъективном нужно говорить, но, чтобы говорить, должна существовать общая упорядоченная структура понятий, необходимо уравновесить несоответствие между «знаниями» о внутреннем мире друг друга. Но как описать невидимое и неслышимое? Ономазиологический анализ поля «ДС» показывает, что для решения этой задачи люди используют аналогии физического мира.

Абстрактное мышление человека не возникло случайно, оно сформировалось на основе наблюдения над физическим миром. Человек осознал, что бывает вода в стакане, в луже, имеет границы, но она также бывает в виде дождя, озера, океана, удивляя человека своей неизмеримостью. Все, что не поддается познанию, перцептивному ощущению, рождает зачатки абстрактности. Разум постигает, что огромное целое делится на части. Ученый-этнолингвист Б. Л. Уорф в статье «The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language» («Связь привычного мышления и поведения с языком») приводит многочисленные факты того, как модели языка организуют мышление, например, модель «лужа воды» – «бесформенное вещество плюс форма» позволила представлять «момент времени», при этом он замечал, что у индейцев подобной объективации нет [6, с. 205]. Мысленные представления качеств и потенций как пространственных (хотя они не являются пространственными), по мнению ученого, является частью всей нашей системы объективации [6, с. 210].

Логическая формула «часть и целое» лежит и в основе номинативной модели «состояние чего». Первичным было употребление лексемы «состояние» для уточнения состояния физических явлений: «Состояние – положение, в котором кто или что состоит, находится, есть; отношения предмета. Большой в плохом состоянии. Дом в ветхом состоянии» [9, с. 286]. Мотивируется субстантив глаголом «состоять», то есть состояние – это совокупность всех тех условий и обстоятельств,

в которых может находиться предмет. Условия относятся к предмету как часть: такое состояние свойственно конкретному предмету («состояние чего» строится, таким образом, по модели «часть чего», являясь изоморфом): *Это знамя (в плохом состоянии) поступило и хранится в Новочеркасском музее истории Донского казачества. Знаменам и штандартам служить бессрочно. Олег Агафонов*. Позже понятийное поле «состояние» расширилось, лексема стала функционировать для обозначения внешних или внутренних обстоятельств (в состоянии войны, состояние погоды, здоровья, покоя), физического самочувствия [11, с. 751]. *Известно им было, что Россия все еще находится в состоянии войны с турецкой Портой. Даниил Гранин. «Зубр»* [14]. Наконец, слово стало обозначать состояние духа, настроение (состояние тоски, восторга), что фиксируется в словаре Д. Н. Ушакова отдельным значением: *Угнетенное состояние духа погнало их в укромный уголок вокзального ресторана. Анатолий Азольский. «Лопушок»* [14]. Таким образом, номинативная единица «духовное состояние» является двухуровневым изоморфом. Первый уровень – когда сознание использовало метонимию (синтаксическая изоморфность), второй – в основу метафорический перенос от состояния предмета на абстрактную сущность чувства (лексическая изоморфность). Еще один пример двухуровневого изоморфа – лексема «положение». Вначале слово номинирует конкретное явление (положение в гроб), затем переходит на более абстрактный уровень, но еще тесно связанный с конкретностью (положение войск, отвесное положение), после – номинирует явление чувственного мира (семейное положение, положение дел, его жалкое положение): *Не знаю, что ответить, и в одну минуту его жалкое положение передалось и мне. Юрий Петкевич. «Бессонница»* [14].

Безденотатная безреферентная природа поля «ДС» затрудняет стратификацию сем ядра, что проявляется в непоследовательной актуализации таких сем, как «признак действия по глаголу», «признак признака, указанного в прилагательном», «свойство субъекта или объекта», «отвлеченность» формантами абстрактных субстантивов состояния. Актуализация разных сем при общности моделей наблюдается и в дефинициях словаря В. И. Даля: «Завидование – сравнительно длительное действие или состояние по глаголу (завидовать). Завидливость, завидость – зависть как свойство или как проявление его. Зависть – свойство того, кто завидует» [9, с. 576]. «Кротость –

свойство, состояние, принадлежность кроткого» [9, с. 202]. «Тоска – стеснение духа, томление души, мучительная грусть, душевная тревога, беспокойство, боязнь, скука, горе, печаль, нойка сердца, скорбь» [9, с. 432]. Как видно, в некоторых случаях В. И. Даль уточняет значение абстрактных субстантивов состояния посредством сем «свойство», в других – «действие», «состояние», иногда – объединяет эти семы как синонимичные. В МАС дефиниции приводятся аналогичным способом, за исключением тех случаев, когда семантика слова с течением времени изменилась. Таким образом, функционирование формантов лексем поля «ДС» показывает сложное строение семантемы «состояние», что чрезвычайно необычно, если речь идет о ядерной семантеме поля. Даже если принять во внимание природу производящей базы – глагол, адъектив, субстантив, мы все равно увидим «колебание» семной актуализации. С точки зрения морфологической принадлежности суффиксов, это явление также необычно, ведь, как правило, аффиксы существительных стремятся к четкому смыслу. Например, в архаических моделях на -арь, -аль актуализируется сема «лицо, выполняющее действие», «исполнитель»: печь – пекарь, пахать – пахарь, остальные значения суффикса, выделенные в словаре Т. Ф. Ефремовой, функционирующие для номинации неодушевленных предметов (сухарь, словарь, букварь), можно считать омонимичными, кроме того, они не показывают такую же словообразовательную активность. Есть модели, актуализирующие сему «предмет – орудие действия». Например, -ак (держать – держак, черпать – черпак), -лк (сеять – сеялка, вешать – вешалка), -льник (умывать – умывальник, холодить – холодильник).

Рассмотрим колебание сем «состояние» или «действие» в рамках модели глагольная основа + -ени/е: А. Но я, зная, что это было больше ничего, кроме искушения, отвечал отрицательно, – за что канцлер ударил меня два раза палкою по спине («действие искушения»). Н. В. Гоголь. «Записки сумасшедшего» [14]. Ср.: Я делал над собой усилие, вновь преодолевая искушение приблизиться к Клэр («длительное состояние»). Г. А. Газданов. «Вечер у Клэр» [14]. Понести же справедливую кару можно тогда лишь когда он, кофе, ароматно сварен, когда искушение выпить его достигнет максимума («длительное состояние»). Анатолий Азольский. «Лопушок» («Новый Мир», 1998 г.) [14]. Б. Ведь ожидание, как и сам праздник, является самым чудесным временем в нашей жизни! («состояние») Н. Ю. Феоктистова. «Новогод-

няя елка» («Первое сентября», 2003 г.) [14]. Ср.: *Ожидание можно скрасить в небольшом, но впечатляющем музее доисторической антропологии* («действие»). Анна Карабаи. «Три дня в Монако» («Домовой», 04 февраля 2002 г.) [14]. *Все должно было кончиться, однако длилось и длилось ожидание конца* («действие»). Олег Павлов. «Карагандинские девятины, или Повесть последних дней» [14].

Нечеткую дифференциацию сем «состояние» или «действие» можно проследить в таких отвлеченных понятиях, как вера, надежда, любовь.

Выводы из исследования и перспективы в этом направлении. С помощью семасиологического метода мы уточнили содержание ядерного понятия поля «ДС», описали фрагмент языковой картины мира, также был применен метод ономазиологии – от содержания к средствам выражения, который связал «устройство системы номинатив-

ных единиц с их «средой» – системами коммуникации и регуляции» [4, с. 175]. Ономазиологический анализ показал, что поле «ДС» строится в сознании на базе метафоры и метонимии – переносов из сферы предметности в сферу чувственности, таким образом, языковые структуры являются гносеологическим орудием, позволяющим человеку расширять сферу познания. Структура понятия «ДС» стратифицируется непоследовательно: в отличие от конкретной лексики, абстрактная – область субъективного познания и оценки интуитивного мира, где границы очерчены только примерно. Перспективой исследования является выявление полной структуры всей иерархии семантем такого поля, поиск ответа на вопросы, какие механизмы позволяют переосмысливать формы номинирования физического состояния и использовать их для номинации душевного, какую значимость такой механизм имеет в сознании человека.

Список литературы:

1. Брянчанинов И. Творения в семи томах. Москва : Правило веры, 1993. 5232 с.
2. Библия. Москва : Российское Библейское Общество, 2014. 292 с.
3. Матезиус В. Куда мы пришли в языкознании. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. Москва : Просвещение, 1960. С. 86–92.
4. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка). Киев : Грамота, 2004. 224 с.
5. Реформатский А. А. Опыт анализа новеллистической композиции. *Семиотика*. Москва : Радуга, 1983. С. 486–495
6. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях*. Москва : Просвещение, 1960. С. 198–225.
7. Ягафарова Г. Н. Основные ономазиологические понятия. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология. Искусствоведение»*. Челябинск : Изд-во Челябинского государственного университета, 2010. Вып. 43. С.172–177.
8. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. С. 277.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Русский язык, 1989. Т. 4. 779 с.
10. Кубрякова Е. С. Ономазиология. Языкознание. *Большой энциклопедический словарь*. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2000. С. 346–350.
11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : ООО «ИТИ Технологии», 2003. 944 с.
12. Словарь русского языка / ред. М. С. Шведова : в 4 т. Москва : Русский язык, 1985. Т. 4. 736 с.
13. Ушаков Д. Н. Толковый словарь. URL: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=81019> (дата обращения: 17.03.2020).
14. Национальный корпус русского языка. URL: <http://www.ruscorpora.ru/new/index.html> (дата обращения: 17.03.2020).

Zamanova I. V. THE ROLE OF AN INTEGRATED APPROACH IN THE DESCRIPTION OF NOMINATIVE LANGUAGE MEANS (ON THE EXAMPLE OF SIGNIFICATUM OF “STATE OF MIND”)

In the article, the author draws attention to the need to integrate scientific views in linguistics, defines onomasiology as a system-centered scientific paradigm, analyzes the content of the concept of “state of mind” using the methods of semasiology and onomasiology, makes an assumption about fuzziness of the concept of “state of mind” in the language thinking. Linguistics of the 20th century is characterized by a departure from comparative grammar towards the study of the plane of content of language units, while in the 21st century, scholars realize its complex nature and continue to study the language applying a system approach.

Onomasiology was revealed as a system-centered scientific paradigm, the content of the concept of “state of mind” was analyzed using the methods of semasiology and onomasiology. It is noted that the abstract thinking of a man did not emerge by chance, it was formed on the basis of observation of the physical world. The man realized that there is water in a glass, in a puddle having borders, but it is also in the form of rain, lake, ocean, surprising a person with its immeasurability. It was stated that with the help of component analysis we clarified the content of the concept of “state of mind”, described a fragment of the linguistic picture of the world to some extent, but this is not enough for systematic observation of the language. Onomasiological analysis showed that the plane of “state of mind” is built in consciousness on the basis of metaphor and metonymy – transfers from the sphere of objectness to the sphere of sensuality, thus language structures are an epistemological tool. It is noted that the structure of the concept of “state of mind” is inconsistently stratified: in contrast to specific vocabulary, the abstract is an area of subjective cognition and evaluation of the intuitive world, where the boundaries are outlined approximately. Onomasiological analysis of the plane of “state of mind” shows that people use analogies of the physical world to solve this problem.

Key words: *isomorphism of nominative models, onomasiology, semasiology, nominative language system, semanteme.*

Плахтий А. А.

ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»

ОСМЫСЛЕНИЕ ЯДРА КОНЦЕПТА «АНГЛИЯ» В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Стаття написана в напрямі сучасних наукових досліджень, оскільки один із ключових концептів лінгвокультурології є проблемою аналізу концепту. Необхідність дослідження пояснюється важливістю Англії та англійської мови в сучасному світі, культурними, соціальними, економічними та науковими контактами носіїв англійської та російської мов. У статті розглядаються проблеми лінгвістичного втілення концепту «АНГЛІЯ» в російськомовній картині світу. Виявлено його ознаки на матеріалі російських художніх творів (російські твори, які увійшли до складу Бібліотеки всесвітньої літератури, включені до складу навчальних програм філологічних факультетів із сучасної російської літератури, твори, де були зафіксовані контексти з концептами, які нас цікавлять (згідно з даними Національного корпусу російської мови [6])). Усього було проаналізовано 106 творів, кількість контекстних вибірок з ядром концепту склало більше 1 000 одиниць. Для моделювання структури концепту «АНГЛІЯ» в роботі виділені фрейми, або групи лексико-семантичних репрезентацій ознак описуваного явища. Метою поданої статті є розгляд тих фреймів, які збігаються. Згідно з аналізом художніх текстів структуру досліджуваного концепту в художній картині світу в основному формують фрейми «Географія», «Природа», «Погода», «Держава», «Вільна країна». Письменники пропонують загальну характеристику держави, звертають свою увагу на описанні її погоди та природи. Проаналізовані нами твори відносяться до різних часових проміжків. Ми зосереджували свою увагу на їх хронологічній належності в тих випадках, коли сприйняття і втілення концепту набагато відрізняються; якщо ж лінгвістичне втілення концепту в цілому збігається, то хронологічна належність, на наш погляд, не є значною. Ключовими словами для опису англійської погоди є ті, які можна вважати негативно конотованими: сырой, дождливый, туманный, мрачный, печальный.

Ключові слова: концепт, фрейм, поняття, мовна картина світу, художнє втілення.

Постановка проблеми. Со времен оформления языковедения как науки (XVII – XVIII ст. Гумбольдт) лингвисты изучают вопросы роли языка в познании мира, взаимосвязи языка и культуры, языка и мышления, природы языковой картины мира. Основной проблемой с начала становления лингвистики является ее огромная сложность и недостаток знаний о языке как объекте науки. Осмысляя и исследуя русские художественные произведения, в частности концептосферу русского художественного языка на примере концепта «АНГЛИЯ», возможно пополнить наши знания о русском языке, лучше осмыслить понятие «русский дух».

Анализ последних исследований и публикаций. Данная статья написана в русле актуальных научных исследований, так как одним из ключевых понятий лингвокультурологии является проблема анализа концепта. Необходимость подобных исследований объясняется значимостью Англии и английского языка в современном мире,

культурными, социальными, экономическими и научными контактами носителей английского и русского языков. Исследования по восприятию одного народа глазами другого народа с точки зрения его языкового выражения в современной лингвистике не многочисленны. Изучаются концепты «РОССИЯ», «АМЕРИКА», «ГЕРМАНИЯ», «ЕВРОПА», например, в работах О. А. Гришиной [1], Р. Д. Керимова [2], О. А. Куданкиной [3], О. Г. Орловой [4], М. В. Пименовой [5] и некоторых других авторов. Однако специальное исследование концепта «АНГЛИЯ» в русской языковой картине мира проведено не достаточно.

Концептосфера русского языка, созданная художественной литературой, богата и разнообразна. Исходя из целей нашего исследования, выявление актуализируемых признаков концепта АНГЛИЯ осуществляется на материале русских художественных произведений, а именно:

– русские произведения, вошедшие в состав Библиотеки всемирной литературы, включенные

в состав учебных программ филологических факультетов по современной русской литературе; – другие произведения, где были зафиксированы контексты с интересующими нас концептами (по данным Национального корпуса русского языка) [6].

Проанализированные нами произведения относятся к разным временным периодам. И мы обращаем внимание на их хронологическую отнесенность в тех случаях, когда восприятие и воплощение концепта значительно отличаются; если же лингвистическое воплощение концепта в целом совпадает, хронологическая отнесенность, на наш взгляд, не является определяющей. Всего было проанализировано 106 произведений, количество контекстных выборок с ядром концепта составило более 1 000 единиц.

Для моделирования структуры концепта «АНГЛИЯ» на данном этапе работы выделены фреймы, или группы лексико-семантических репрезентаций признаков описываемого явления.

Постановка задачи. Целью статьи является рассмотрение тех фреймов, которые можно считать совпадающими. Это, в первую очередь, **географическое положение страны.**

Изложение основного материала. Фрейм «География» включает в себя репрезентации природно-ландшафтных признаков. Подробно описывает географию и природу Англии И. А. Гончаров в произведении «Фрегат Паллада», где первое впечатление от страны описывается таким образом:

Я вышел часов в пять после обеда на палубу – и вдруг близёхонько увидел длинный, скалистый берег и пустые зеленые равнины.

Я взглядом спросил кого-то: что это? «Англия», – отвечали мне. Я присоединился к толпе и молча, с другими, стал пристально смотреть на скалы [13].

Скалистый английский берег предстает перед читателем и в произведении В. Аксенова:

Он быстро превращался в крутую гору, встающую из серебристых вод. Неужели это уже Англия? Как-то иначе она мне представлялась в детстве [7].

В поэзии XX века появление Англии связано с морем, мореплаванием и героической историей:

*Пахнуло Англией – и морем,
И доблестью (М. И. Цветаева) [25].*

*Старый дьявол чистит ногти пемзой,
С меловых утесов вниз плюет,*

И от каждого плевка над Темзой

Гулкий выплывает пароход (Н. С. Тихонов. Англия) [21].

В приведенных контекстах один и тот же денотат – скалистый берег Англии – описывается с помощью эпитетов (*скалистый берег, меловые утесы, крутая гора, серебристые воды*), зевгмы (*пахнуло морем и доблестью*), расширенной метафоры (*старый дьявол*).

Географическое положение Англии определяется тем, что страна находится на острове. Это также отражается в художественной литературе, например:

Ведь ежели Англия, благодаря инсулярному положению, имеет многие инсулярные добродетели, так ведь и инсулярных пороков у ней немало! (М. Е. Салтыков-Щедрин. Дневник провинциала в Петербурге) [18].

Англия! – вскричал француз. Да что такое Англия? И можно ли назвать европейским государством этот ничтожный остров, населенный торгашами? (М. Н. Загоскин) [15].

В приведенных контекстах ярко отражается амбивалентное представление о стране.

Важным компонентом описания географии Англии является фрейм «Климат и погода», который описывает большинство авторов, упоминающих об этой стране. Все эти описания подчеркивают обилие дождей в Англии. Н. М. Карамзин, который одним из первых внес свой художественный вклад в построение концепта АНГЛИЯ в русской художественной картине мира, писал:

Во-первых, я не хотел бы провести жизнь мою в Англии для климата, сырого, мрачного, печального. Знаю, что и в Сибири можно быть счастливым, когда сердце довольно и радостно, но веселый климат делает нас веселее, а в грусти и в меланхолии здесь скорее, нежели где-нибудь, захочется застрелиться. Редко-редко проглянет солнце, и то ненадолго, а без него худо жить на свете. «Кланяйся от меня солнцу, – писал некто отсюда к своему приятелю в Неаполь, – я уже давно не видался с ним». Английская зима не так холодна, как наша; зато у нас зимою бывают красные дни, которые здесь и летом редки. Как же англичанину не смотреть сентябрем? [16].

Обратим внимание на оригинально-авторскую метафору, которую использует Н. М. Карамзин, связывая погоду Англии и характерные черты ее жителей (*англичанин смотрит сентябрем*).

И. С. Тургенев также отрицательно отзывался об английской погоде, делавшей его нахождение в Лондоне порой просто мучительным: *«Весна у нас в Англии отвратительная – холодная, не хуже зимы»*. Про лондонскую осень он написал

так: «Здесь холодно, сыро». Да и «зима в Лондоне – невесёлое дело». Поэтому в результате своих посещений страны И. С. Тургенев пришёл к такому общему выводу: «Жизнь английская не весела, но любопытна» [12].

На изменчивый характер английской погоды обращает внимание И. А. Гончаров:

Погода странная – декабрь, а тепло: вчера была гроза; там вдруг пахнёт холодом, даже послышится запах мороза, а на другой день в пальто нельзя ходить. Дождей вдоволь; но на это никто не обращает ни малейшего внимания, скорее обращают его, когда проглянет солнце. Нужды нет, что декабрь, а в полях работают, собирают овощи – нельзя рассмотреть с дороги – какие. Туманы бывают если не каждый день, то через день непременно; можно бы, пожалуй, нажать сплин; но они не русские, а я не англичанин: что же мне терпеть в чужом пиру похмелье?» [13].

Приведенная И. А. Гончаровым поговорка ярко подчеркивает отстраненность писателя от посещаемой им страны.

Таким образом, в художественном тексте ключевыми словами при описании английской погоды являются те, которые можно считать отрицательно коннотированными: *дождливый, туманный, мрачный, печальный*. Иронически называет Англию «солнечной» персонаж Бориса Акунина:

Давай, Коля, заказывай музыку, Влад Соловьев исполнит. Для нашего друга из солнечного Альбиона прозвучит патриотическая песня «Не нужен мне берег турецкий». И правда запел – красивым, звучным баритоном:

А я остаюсь с тобою, родная моя сторона, не нужно мне солнце чужое, и Англия мне не нужна! [8].

Описанная погода Англии определяет особенности ее природы. В художественной русской картине мира Фрейд «Природа Англии» находит разнообразное воплощение. «Остров пышный, остров чудный», – отмечает И. С. Тургенев [12]. О зеленой Англии пишет и И. А. Гончаров:

Зелень очень зелена, даже зеленее, говорят, нежели летом: тогда она желтая [13].

Положительные ассоциации, возникающие при виде английской зелени, у названного автора связаны с высоким уровнем ухоженности, цивилизованности английской природы.

Про природу Англии я ничего не говорю: какая там природа! Ее нет, она возделана до того, что всё растет и живет по программе. Люди овладели ею и сглаживают ее вольные следы. Поля здесь – как расписные паркетные. С дере-

вьями, с травой сделано то же, что с лошадьми и с быками. Траве дается вид, цвет и мягкость бархата. В поле не найдешь праздного клочка земли; в парке нет самородного куста. И животные испытывают ту же участь [13].

Красоту английской природы, хотя и находящейся под влиянием индустриализации, описывает Н. М. Карамзин:

Рожи, парки, луга, сады – все это прекрасно в Англии, но все это покрыто туманами, мраком и дымом земляных угольев [16].

Спокойную красоту английской природы описывают и поэты XX века, хотя их средства описания иные – это своеобразная поэтическая нерифмованная строфа, сложные авторские метафоры (*аплудисменты боярышника, сад Европы*). И. А. Бродский пишет:

Прохладный английский полдень. В Англии, как нигде,

природа скорее успокаивает, чем увлекает глаз;

и под стеной ротонды, как перед раз навсегда опустившимся занавесом в театре, аплудисменты боярышника ты не разделишь на три [10].

По мнению А. Я. Сергеева, *Великобритания школа мира, Англия сад Европы,*

колледж порядочности и постоянства (А. Сергеев. Розы) [19].

Более значимым по сравнению с описанием погоды и природы Англии для русской художественной картины мира является Фрейд «Государство» и процесс его исторического становления, говоря о котором, Н. М. Карамзин отмечает неограниченную свободу живущих там людей:

Но эта неограниченная свобода жить, как хочешь, делать, что хочешь во всех случаях, не противных благу других людей, производит в Англии множество особенных характеров и богатую жатву для романистов. Другие европейские земли похожи на регулярные сады, в которых видите ровные деревья, прямые дорожки и все единообразное; англичане же в нравственном смысле растут, как дикие дубы, по воле судьбы, и хотя все одного рода, но все различны; и Фильдингу оставалось не выдумывать характеры для своих романов, а только примечать и описывать [16].

Е. Р. Дашкова, первый президент Российской Академии наук, посетила Лондон, Эдинбург и Оксфорд и представила свои впечатления о поездке в статье «Путешествие одной российской знатной госпожи по некоторым английским

провінціям»: «Англия мне более других государств понравилась. Правление их, воспитание, обращение, публичная и частная жизнь, механика, строение и сады, всё заимствует от устройства первого и превосходит усильственные опыты других народов в подобных предприятиях» [14].

Общественное строение страны высоко оценивает и И. А. Гончаров:

В Англии много хорошего, а всего лучше общественные заведения, которые доказывают благодетельную мудрость правления. Salus publica есть подлинно девиз его. Англичане должны любить свое отечество [13].

Фрейм «Свободная страна» воплощается в произведениях и других авторов, которые писали в разное время.

*«Там, Петр Кузьмич, права равны;
Но, сколько я заметил,
Я либеральнее страны,
Как Англия, не встретил:
Там обращаются с людьми
Не то что с нашим братом;
Там я свободен, черт возьми!»* [27].

В Париже мы погостили недолго, меня упорно тянуло в Англию. Англия! Заманчивая страна свободы, Габеас-Корпус... парламент самый широкий... (И. С. Шмелев. Солнце мертвых) [26].

Ведь вот же в приличных домах бывали скандалы, но как-то обходилось: <...> королевская Англия родила преуспевшее парламентское дитя (Л. С. Соболев. Капитальный ремонт) [20].

Определяющую роль аристократии в общественном устройстве страны неоднократно подчеркивал И. С. Тургенев. *Аристократия, как она существует в Англии, есть учреждение совершенно чуждое русскому духу. Аристократы английские всё аристократы божьей милостью, так же как король; они происходят от свободных нормандских рыцарей, сопровождавших Вильгельма Завоевателя на известных условиях; он должен был разделить между своими товарищами землю, покоренную их мечами* [12].

Эту же мысль писатель выражает и устами Базарова:

Вспомните, милостивый государь (при этих словах Базаров поднял глаза на Павла Петровича), вспомните, милостивый государь, – повторил он с ожесточением, – английских аристократов. Они не уступают йоты от прав своих, и потому они уважают права других; они требуют исполнения обязанностей в отношении к ним, и потому они сами исполняют свои обя-

занности. Аристократия дала свободу Англии и поддерживает ее [23].

На несходство русской и английской аристократии указывает Ф. И. Тютчев: «Дело-то в том, что ни в каком случае вы из русского дворянства не выкроите английской аристократии» [24].

Лев Толстой неоднократно подчеркивает значительное несходство государственного устройства Англии и России:

– *Без сомнения, наше общество еще так дико (не то, что в Англии), что очень многие, – и в числе этих многих были те, мнением которых Алексей Александрович особенно дорожил, – посмотрят на дуэль с хорошей стороны; но какой результат будет достигнут?*

– *Ему теперь особенно интересно было поговорить, послушать о хозяйстве те самые разговоры об урожае, найме рабочих и т.п., которые, Левин знал, принято считать чем-то очень низким, но которые теперь для Левина казались одними важными. «Это, может быть, не важно было при крепостном праве или не важно в Англии. В обоих случаях самые условия определены; но у нас теперь, когда все это перевернулось и только укладывается, вопрос о том, как уложатся эти условия, есть только один важный вопрос в России», – думал Левин* [22].

Характер английского государства и общества, считал А. И. Герцен, обусловлен его давними политическими традициями: «*Есть страны, например Англия, где старики не так глупы, где они представляют преемственную и вековую мудрость государственную, это маститые защитники прав*». Он придерживался высокого мнения о развитии английском самоуправлении и называл идею самоуправления «*чисто саксонской*» [12].

Длительная история становления английской государственности привлекает внимание и современного писателя Бориса Акунина:

Кто сказал, что Россию нужно сравнивать с благополучной Англией, которая перешла к пристойной жизни на сто или двести лет раньше? [8].

Тот же автор подчеркивает жесткий, если не жестокий характер законодательного устройства страны:

У нас тут не Англия, но живем мы, Коля, по английскому закону. Твоя земля придумал, Чарльз Дарвин. Закон такой: или они тебя, или ты их. А не хочешь жить по Дарвину – сиди в Черногорске, кушай сивуху и харкай черной пылью [8].

В ряде источников английская демократия характеризуется с определенной долей иронии или критики:

За последнее десятилетие нам почти внушили, будто демократия – это своего рода платиновый эталон, хранящийся под пуленепробиваемым колпаком где-то в английском парламенте или в американском конгрессе (Ю. Поляков. Порнократия) [17].

Англия, твердят, демократические традиции, а не Англия уволила с флота славного Нельсона, и за что? Не Англия ли казнила свою славу – Томаса Мора, светлейшего из людей? (Михаил Веллер. Карьера в Никуда) [11].

Выводы и предложения. Итог описанию Англии в русской художественной литературе можно подвести словами А. И. Герцена, который хорошо узнал Англию, прожив в ней тринадцать

лет. Англия, «ломающаяся от тучности и избытка сил», переживавшая в середине XIX века расцвет практически во всех сферах жизни, «заслуживает удивления», отмечал он [12].

Таким образом, согласно анализу художественных текстов, структуру изучаемого концепта в художественной картине мира в основном формируют фреймы «География», «Природа», «Погода», «Государство», «Свободная страна». Перспектива дальнейшего исследования видится в изучении воплощения концепта АНГЛИЯ во фреймах констант английской культуры, как «Деревня», «Промышленность», «Лондон», «чай», «джентльмен», «леди» и другие.

Список литературы:

1. Гришина О. А. Концепт АМЕРИКА как фрагмент русской языковой картины мира. *Язык. Этнос. Картина мира* : сб. науч. тр. / отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово : Комплекс «Графика», 2003. С. 103–109.
2. Керимов Р. Д. Артефактная концептуальная метафора в немецком политическом дискурсе : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Кемерово, 2005. 20 с.
3. Куданкина О. А. Актуализация концепта *Германия* в российской публицистике : дис. ... на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01. Кемерово, 2005. 166 с.
4. Орлова О. Г. Актуализация концепта “Russia” («Россия») в американской публицистике : на примере дискурса еженедельника “Newsweek” : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19. Волгоград, 2005. 20 с.
5. Пименова М. В., Кондратьева О. Н. Введение в концептуальные исследования : учеб. Пособие. Кемерово : Кузбассвузиздат, 2006. 156 с.
6. Национальный корпус русского языка. *Электронный ресурс*. Режим доступа: www.ruscorpora.ru.
7. Аксенов В. П. Негатив положительного героя. Москва : Эксмо, 2006. 352 с.
8. Акунин Б. Алтын-Толобас: Роман: Москва : Олма – медиа групп, 2010. 79 с.
9. Битов А. Русский устный и русский письменный. Звезда. 2003. № 8.
10. Бродский И. А. Стихотворения, эссе, пьесы. Минск : Эридан, 1992. 253 с.
11. Веллер М. И. Легенды Невского проспекта. Москва : Аст, 2008. 253 с.
12. Воробьев И. А. Английские знакомства и впечатления А. И. Герцена И. С. Тургенева: *Электронный ресурс*. Режим доступа: Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/angliyskie-znakomstva-i-vpechatleniya-a-i-gertsena-i-i-s-turgeneva#ixzz3Z6M4A9N>[http:// megabook.ru/](http://megabook.ru/).
13. Гончаров И. А. Фрегат Паллада. *Собрание сочинений : в 8 т.* Москва : Гос. изд-во худож. лит., 1952–1955. Т. 1, 2.
14. Дашкова Е. Р. Путешествие одной знатной российской госпожи по некоторым английским провинциям. *Опыты трудов Вольного русского собрания, 1775.* Ч. 2. *Электронный ресурс*. Режим доступа <http://i.uran.ru/ruswest/node/10904>.
15. Загоскин М. Н. Москва и москвичи. Москва : Моск. рабочий, 1988. 623 с.
16. Карамзин Н. М. Письма русского путешественника. Москва : Правда, 1988. 256 с.
17. Поляков Ю. М. Порнократия. Москва : РОСМЭН-ПРЕСС. 443 с.
18. Салтыков-Щедрин М. Е. Дневник провинциала в Петербурге. Москва : Советская Россия, 1986. 480 с.
19. Сергеев А. Розы. *Новое литературное обозрение.* 1996. № 4. С. 80–82.
20. Соболев Л. С. Капитальный ремонт. Москва : Московский рабочий, 1965. 432 с.
21. Тихонов Н. С. Англия. *Электронный ресурс*. Режим доступа: http://ctuxu.ru/article/selected_poetry/russia_xx/nachalo_sovetskoj_literatury/tihonov.htm.
22. Толстой Л. Н. Анна Каренина / вступ. статья и примеч. Э. Бабаева. Москва, 1976. БВЛ. Т. 115. 798 с.
23. Тургенев И. С. Записки охотника; Накануне; Отцы и дети / вступ. статья С. М. Петрова. Москва, 1971. БВЛ. Т. 117. 671 с.
24. Тютчев Ф. И. Полное собрание сочинений и письма. Т. 6 : Письма 1860–1873. Москва : Издат. центр «Классика», 2004. 592 с.

25. Цветаева М. И. Стихотворения. Поэмы. Москва : Художественная литература, 1989. 447 с.
26. Шмелев И. С. Солнце мертвых. Москва : Согласие, 2000. 318 с.
27. Шумахер П. В. Последний из могикан. *Поэты-демократы 1870–1880-х годов. Библиотека поэта. Большая серия. Второе издание.* Ленинград : Советский писатель, 1968.

Plakhtii A. O. THE COMPREHENSION OF THE KERNEL OF CONCEPT ENGLAND IN THE RUSSIAN BÉLLES-LÉTTRES

The article is written according to the current scientific research, since one of the key concepts of linguoculturology is the problem of concept analysis. The necessity of the research is explained by the importance of England and the English language in the modern world, cultural, social, economic and scientific contacts of English and Russian native speakers. The article deals with the problems of the linguistic implementation of concept ENGLAND in the Russian-language picture of the world, its features were revealed on the material of Russian belles-léttres. Russian works included in the Library of World Literature, included in the curricula of philological faculties of contemporary Russian literature and other works where contexts with investigated concepts were fixed. 106 works were analyzed and the number of context samples with concept kernel was over 1000 units. In order to model the structure of the ENGLAND concept, frames or groups of lexico-semantic representations of the features of the described phenomenon are highlighted in the work. The purpose of this article is to consider those frames that coincide. First and foremost, it is the geographical location of the country. According to the analysis of belles-léttres, the structure of the investigated concept in the artistic picture of the world is mainly formed by frames "Geography", "Nature", "Weather", "State", "Free country". The writers propose general description of the country and pay their attention to the description of its weather and nature. The analysed works date back to the different periods of time and we directed our attention to its chronologic reference in those cases, when perception and embodiment of concept differ greatly; if linguistic embodiment of concept coincides utterly, chronologic reference is not considerable. Keywords to description of the English weather are those that can be considered negatively: damp, rainy, foggy, dismal and gloomy.

Key words: *concept, frame, notion, linguistic picture of the world, artistic embodiment.*

Циганенко В. В.

Національний фармацевтичний університет

РЕФЕРАТ-РЕЗЮМЕ В ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ФАРМАЦЕВТІВ

У статті розглядається проблема продукування вторинного тексту у вигляді реферату-резюме іноземними студентами-фармацевтами просунутого етапу навчання. Описується стан вивчення практики реферування в методиці викладання іноземної мови. Розглядаються форми роботи з першоджерелом при складанні реферату-резюме. Наводяться приклади синтаксичного оформлення елементів змісту в рефераті-резюме на рівні аналізу логіко-композиційної структури та смислової макроструктури і мовної мікроструктури першоджерела.

Багаторічний досвід реферативної діяльності з іноземними студентами-фармацевтами старших курсів представлений в низці наукових розвідок кафедри гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету. З метою глибокого засвоєння послідовності учбових дій при вивченні та опрацюванні фармацевтичних текстів застосована стандартизована методика диференціального алгоритму читання при складанні реферату-резюме. Зокрема, увагу зосереджено на композиції аналізованого тексту наукової статті в періодичному виданні, організованій за типовими розділами: «Вступ», «Матеріали і методи», «Результати та обговорення», «Висновки».

Автором формулюється об'єкт, предмет і мета дослідження, стандартизована методика опрацювання типового за композицією фахового матеріалу та диференціальний алгоритм читання при складанні реферату-резюме. Окреслюються етапи роботи по формуванню відповідних вмінь і навичок реферування протягом дев'ятого та десятого змістовних модулів 3 курсу навчання. Особлива увага зосереджується на типовій моделі Плану-схеми реферату-резюме по науковій журнальній статті фармацевтичного змісту, на тлі якої складається майбутній складний номінативний план після повторного читання. Для відтворення тексту реферату-резюме наводиться типова система завдань російською мовою навчання.

У заключенні підкреслюється плідна користь навчального індикативного реферування у вигляді реферату-резюме як раціонального прийому обробки змісту першоджерел із власною системою тренувальних завдань для свідомого структурування та поступового викладу потрібної фахової інформації з використанням відповідних мовних кліше в групах іноземних студентів-фармацевтів.

Ключові слова: вторинний текст, першоджерело, стандартизована методика, диференціальний алгоритм читання, план-схема реферату-резюме, індикативне реферування.

Постановка проблеми. Іноземні студенти-фармацевти, які навчаються в Україні, отримують власну професію українською / російською мовами залежно від освітнього контракту. Тому їхнє опанування вибраною мовою навчання як іноземною передбачає інформаційно-аналітичну діяльність із професійно-орієнтованими матеріалами та продукування вторинних текстів, одним із яких на просунутому етапі стає реферат.

Оскільки методика обробки фармацевтично-спрямованих матеріалів для реферування іноземними студентами ще потребує доопрацювання, увага зосереджується на розгляді типових автентичних друкованих текстів з метою проглядово-ознайомчого читання, поглибленого сприйняття та обізнаного письмового відтворення, потріб-

ного за темою викладу у вторинному жанрі реферату-резюме.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реферування є одним зі способів формування загальнонаукових професійних компетенцій, невід'ємною частиною усвідомленої роботи з інформацією для виділення в ній основних сутностей і значень. Це вторинний текст, побудований, за визначенням А. А. Вейзе, «на основі смислової компресії першоджерела з метою передачі його головного змісту», без елементів інтерпретації та оцінки, складений таким чином, щоб у споживача не виникло необхідності звертатися до первинного документа [1].

Практика реферування наукового тексту при навчанні іноземних мов досліджувалася в наукових

розвідках Н. І. Колесникової [2], М. С. Корнеєвої [3], І. Г. Проскуракової [4] та інших. Теорія створення вторинних текстів вивчалася в методиці викладання іноземної мови А. А. Вейзе [5], М. В. Вербицькою [6], О. І. Цибіною [7], М. І. Четверніною [8], Н. Л. Журбенко [9] та іншими.

Слід зазначити, що на основі реферативного читання структурується першоджерело і виділяється важлива інформація в основі вторинного тексту – реферату. Виконується основне завдання реферування – забезпечити адекватність оригіналу без його повторення, організувати семантичну відповідність у вторинному тексті. Виділені в першоджерелі ключові елементи, «сміслові віхи» об'єднуються у свідомості читаючого реципієнта в «цілісні розумові утворення», маніпулюючи якими він забезпечує складний аналітико-синтетичний процес розуміння авторського тексту, без чого не відбувається активного смислового перетворення інформації при реферуванні.

Одним зі засобів такої трансформації є фізичне стиснення тексту / компресія зі збереженням його функцій. У зв'язку з компресією змінюється синтаксичне оформлення вторинного тексту: на рівні логіко-композиційної суперструктури, смислової макроструктури і мовної мікроструктури першоджерела – абзацу, надфразового сполучення, речення. Як зазначає О. Л. Туницька, використовуються перифразування, згортання, префікації, синонімічні заміни на лексичному та лексикограматичному рівнях, спрощення синтаксису речення та інше [10].

На кафедрі гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету накопичений багаторічний досвід реферативної діяльності з іноземними студентами-фармацевтами старших курсів, який напрацьовувався низкою наукових розвідок [11–17]. Після планомірної роботи з вторинними текстами (складанням тез, анотацій, реферату-конспекту і реферату-огляду) на цьому етапі навчання доцільно перейти до найкоротшого аналізу наукового тексту по одному першоджерелу – реферату-резюме, який містить тільки основні положення в розвитку теми без додаткової інформації, не включає детальні результати і висновки дослідження.

Під час занять, а також при самостійному складанні реферату-резюме практикується *диференційний алгоритм читання* в роботі з неадаптованими науковими текстами фармакологічного змісту: в кожному абзаці виділяються *ключові слова*; визначається *тема* тексту, її *актуальність*; звертається увага на *композицію аналізованого тексту*

наукової статті в періодичному виданні за типовими розділами: «Вступ», «Матеріали і методи», «Результати та обговорення», «Висновки».

Постановка завдання. *Об'єктом* дослідження є процес створення реферату-резюме іноземними студентами 5 семестру навчання на матеріалі автентичного тексту наукової статті в періодичному фармацевтичному виданні.

Предмет дослідження – стандартизована методика складання монографічного реферату-резюме російською мовою навчання під час опрацювання типового за композицією фахового матеріалу в групах іноземних студентів-фармацевтів.

Мета дослідження – використання *диференційного алгоритму читання* при складанні реферату-резюме російською мовою на просунутому етапі навчання.

Виклад основного матеріалу. Попередня робота по формуванню вмінь і навичок реферування закладається в Національному фармацевтичному університеті на 1-2 курсах та продовжується на 3 курсі навчання, включаючи такі позиції: ознайомлення з композицією основних видів наукової літератури, визначення таких місць у тексті, де знаходиться найважливіша і нова інформація; вивчення основ реферування та розуміння його сутності; характеристика типів рефератів і вимог до них; практичне оволодіння схемою складання рефератів; демонстрація зразків рефератів.

Текстовий матеріал навчально-професійної сфери на 3 курсі навчання містить неадаптовані тексти з підручників і монографій, статті наукових і науково-популярних періодичних видань із фармації. Якщо за планом у дев'ятому змістовному модулі практикується ознайомчо-вивчаюче читання з навчально-професійної сфери спілкування, складання власного монологічного висловлювання на його основі, письмове повідомлення за прочитаним текстом з використанням синтаксичних засобів зв'язку для оформлення власної оцінки інформації, а також фінальне монологічне висловлювання на соціально-культурну / пов'язану зі спеціальністю тему, то в десятому змістовному модулі здійснюється проглядове читання текстів статей, наукових повідомлень із галузевих наукових або науково-популярних журналів з подальшим написанням реферату-резюме та підготовкою монологічного висловлювання на певну соціально-культурну або спеціальну тему, яка вивчалася.

Автор розглядає стандартну послідовність учбових дій при складанні реферату-резюме на матеріалі типового фармацевтичного тексту,

який аналізується відповідно до кожного розділу за композицією. За розділом наукової статті «Введення» формулюється *об'єкт* і *предмет* дослідження, даються характеристики і склад певних речовин як діючий комплекс препарату в конкретній лікарській формі та дозуванні. Згідно розділу «Матеріали і методи» вказується на методику проведення роботи з досліджуваними речовинами / препаратами з використанням прийнятих або авторських підходів: ці методики тільки називаються, без використання поширюючих коментарів. За розділом «Результати та обговорення» узагальнено відображаються отримані ефекти застосування досліджуваних речовин / препаратів у реальних пацієнтів стаціонару без описових характеристик, цифрових даних, таблиць, графіків і формул: наводиться тільки посилання на наявний у тексті ілюстративний матеріал. По розділу «Висновки» узагальнено перефразовуються в стислому обсязі і перераховуються в декількох номінативних реченнях досягнуті фармацевтичні пріоритети препарату вибору. На закінчення обов'язково вказується область застосування отриманих результатів.

Після попереднього читання з позначками олівцем у письмовій мові студентів відбуваються такі етапи: складається тезовий план по абзацах з опором на ключові слова у вигляді речень із предикацією; характеризуються проблеми, сукупність яких утворює проблематику тексту; за складеним планом моделюється текст реферату-резюме.

План-схема реферату-резюме по науковій журнальній статті фармацевтичного змісту:

I. **Вступ** (бібліографічний опис: автор/-и, назва, вихідні дані).

II. **Основна частина**

1. **Вступ**

а) тема статті (загальна тема першоджерела, фармацевтичний препарат вибору автора/-ів);

б) проблема (питання, яке розв'язує/-ють автор/-и за допомогою цього препарату; слід вказувати патології / хвороби, а не симптоми);

в) композиція (вказується кількість і найменування структурних частин першоджерела);

г) наявність ілюстративного матеріалу (ілюстрацій, малюнків, таблиць, графіків).

2. Основний зміст першоджерела

а) предмет та об'єкт дослідження (речовини, препарати для лікування хвороби/-об, про які йдеться в рефераті);

б) мета та методи проведення дослідження (авторська методика досліджень, назви статистичних методів досліджень, експериментальне запро-

вадження препарату вибору в стаціонарі, перелік проведених дослідів, вимірів);

в) результати дослідження (вказуються реальні результати, отримані при експериментальному застосуванні препарату вибору з посиланням на цифрові дані, таблиці).

III. **Висновок**

а) висновки (перераховуються укладення, оцінки, зроблені в роботі автором/-ами за отриманою ефективністю описаного препарату при певному лікуванні);

б) адресація (вказується практичне застосування прочитаної інформації, використання отриманих результатів у роботі фахівців медицини і фармації, а також при навчанні студентів профільних вишів).

Спираючись на подібну план-схему, студентам після повторного читання первинного тексту залишається наповнити її компоненти конкретним змістом із першоджерела та скласти номінативний складний план майбутнього монографічного реферату-резюме за обраною темою.

Для відтворення тексту реферату за планом нижче наведено систему завдань російською мовою навчання:

– по тексту первоисточника «...» сформулируйте фармацевтическую

тему вашего будущего реферата-резюме;

– в процессе чтения текста статьи выделите информацию, необходимую

в соответствии с *общим планом-схемой* изложения будущего реферата-резюме (см. выше);

– составьте *план-схему реферата-резюме по прочитанной статье* в

соответствии с его композицией в развитии выбранной темы. Будьте готовы описать эту композицию с помощью *соответствующих клише*;

– *во вступительной части реферата-резюме* запишите *исходные данные*

первоисточника (библиографию) в такой последовательности: Фамилия, И. О. автора/-ов. Название статьи / И. О. Фамилия автора/-ов // Название газеты (журнала). Год издания газеты (журнала). Номер газеты. Количество (интервал) страниц статьи;

– прочитайте *вступительную часть текста*. Во *введении реферата-*

резюме запишите *тему и проблему* с помощью соответствующих клише. Обратите внимание на *актуальность исследований автора/-ов статьи*, на *сокращения медицинских терминов, названия заболеваний, их аббревиатуры*, которые вы должны отразить вслед за первоисточником;

– опишите далее во *введении реферата-резюме композицию*

первоисточника с помощью соответствующих клише: назовите общее количество смысловых частей, из которых состоит анализируемый вами текст. Обратите внимание на наличие / отсутствие иллюстративного материала и *укажите количество иллюстраций, рисунков, таблиц, графиков;*

– в *основной части реферата-резюме* опишите последовательно с

помощью соответствующих клише *основные разделы текста: «Обоснование исследования», «Материалы и методы», «Результаты исследования».* Укажите в компрессивной (сжатой) форме *всё то, что связано с интересующей вас в реферате-резюме новой фармацевтической информацией по цели исследования у автора/-ов, методике применения этого препарата в стационаре и в экспериментальных условиях, результатам проведенного лечения (наличие / отсутствие побочных эффектов);*

– в *заключительной части реферата-резюме* на основании прочитанной

заключительной информации текста в одном-двух предложениях сформулируйте с помощью соответствующих клише *обобщающий авторский вывод о назначении и эффективности применения указанного препарата в изученном/-ных аспекте/-ах действия и перспективах его использования у конкретных пациентов;*

– с помощью соответствующих клише оформите *адресацию в*

заключительной части реферата-резюме с указанием на область применения полученных результатов в работе специалистов и обучаемых студентов;

– объедините компоненты предыдущих заданий в *реферате-резюме* по выбранной вами теме и составленному плану. Проверьте свою работу,

убедитесь в правильности её оформления, *подчеркните использованные клише и ключевые слова.*

Висновки і пропозиції. При складанні реферату-резюме студенти-фармацевти логічно і творчо передають без оцінки і інтерпретацій основний зміст автентичного першоджерела, коротко визначають його ідею, забезпечують достатнє уявлення про предмет комунікації в іншомовній компетенції.

Індикативне реферування є раціональним прийомом обробки змісту тексту, тому в практиці навчання слід використовувати тренувальні вправи на виділення ключових слів і речень. Доцільно відповідати на конкретизуючі питання, які сприяють узагальненню тексту; спрощують структуру складних поширених речень; узагальнюють зміст і називають головну мікротему кожного абзацу. Особливу увагу корисно приділити складанню логічного плану тексту. Текст потрібно структурувати на введення, головну частину і висновок. В процесі реферативного читання стають ефективними завдання на розчленування тексту на смислові уривки, підбір заголовків до них; скорочення тексту за рахунок виключення додаткової інформації; забезпечення смислової компресії різними формами перифразування.

Завдяки стандартизованому складанню реферату-резюме іноземні студенти-фармацевти вчать свідомо структурувати потрібну фахову інформацію, поступово викладаючи її в згорнутому, скороченому та узагальненому вигляді при збереженні авторської думки з використанням відповідних мовних кліше. Така форма роботи зі спеціальною літературою не тільки економить час при знайомстві з первинним текстом, бо замінює його, але й формує любов до отримання корисного змісту із першоджерел протягом життя, стимулює глибоке аналітичне читання.

Список літератури:

1. Вейзе А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста : учебное пособие. М., 1985. 127 с.
2. Колесникова Н. И. От конспекта к диссертации : учебное пособие по развитию навыков письменной речи. М. : Флинта; Наука, 2002. 288 с.
3. Корнеева М. С. Учебное пособие по развитию навыков аннотирования и реферирования для студентов старших курсов. М. : МГУ, 1993. 72 с.
4. Пособие по научному стилю речи : учебное пособие / под ред. И. Г. Проскуряковой. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Флинта, 2004. 315 с.
5. Вейзе А. А. Теория и практика порождения вторичного текста в курсе вузовского обучения иностранным языкам : дис. д-ра пед. наук: 13.00.02. Минск, 1993. 434 с.
6. Вербицкая М. В. Теория вторичных текстов : дис. д-ра фил. наук: 10.02.04. Москва, 2000. 312 с.
7. Цибина О. И. Обучение реферированию и аннотированию иноязычной литературы в неязыковом вузе : дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Москва, 2000. 190 с.
8. Четвернина М. М. Методика обучения учащихся старших классов созданию вторичных текстов на материале аутентичной информации ИНТЕРНЕТА (на материале английского языка) : дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Москва, 2003. 189 с.

9. Журбенко Н. Л. Методика обучения созданию письменных вторичных иноязычных текстов на основе ресурсов интернета (на материале английского языка) : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Москва, 2008. 26 с.
10. Туницкая Е. Л. Явление грамматической перифразы и трансформации при переформулировании дискурса (лингвистический и лингводидактический аспекты). *Вопросы филологических наук*. 2010. № 5(45). С. 50–54.
11. Пособие по научному стилю речи для иностранных студентов 3-4 курсов медико-фармацевтического профиля / Н. Н. Филянина, В. В. Цыганенко и другие. Харьков : НФаУ, 2011. 424 с.
12. Цыганенко В. В. Использование лингвистических характеристик реферата при обучении письменному стилю речи иностранных студентов-нефилологов. *Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды*. Харьков, 2010. № 1-2(42). С. 108–112.
13. Цыганенко В. В., Гаврюшенко Т. В. Лингвистические характеристики реферата при обучении письменному стилю речи иностранных студентов-нефилологов. *Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики*. Материалы ежегодной международной конференции. Екатеринбург, 7 февраля 2014 г. Екатеринбург, 2014. Ч. II. С. 139–148.
14. Цыганенко В. В. Реферирование как вид самостоятельной работы иностранных студентов на старших курсах. *Проблемы и перспективы подготовки иностранных студентов в вузах* : материалы Международной научно-практической конференции 2-3 октября 2014 г. Харьков : ХНАДУ, С. 266–271.
15. Цыганенко В. В. Реферирование: наилучший путь к изучению научной информации. *Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. Вып. № 2(21). 2016. С. 73–78.
16. Цыганенко В. В. Реферирование иностранных студентов на старших курсах. *Проблеми викладання російської наукової лексики студентам-іноземцям* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30-31 березня 2017 р.). Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. С. 79–82.
17. Цыганенко В. В. Методика составления реферата-обзора при обучении иностранных студентов русскому языку на старших курсах. *Актуальные вопросы современной филологии и журналистики*. 2018. № 4(31). С. 53–57.

Tsyganenko V. V. ABSTRACT-SUMMARY IN THE PRACTICE OF FOREIGN STUDENTS-PHARMACISTS

The article deals with the problem of producing secondary text in the form of abstract-summary by foreign students-pharmacists of advanced stage of study. The state of studying the practice of abstracting in the methodology of teaching a foreign language is described. Forms of work with the primary source in the preparation of abstract-summary are considered. Examples of syntactic design of content elements in the abstract-summary at the level of analysis of logical-compositional structure and semantic macrostructure and linguistic microstructure of the primary source are given.

Many years of experience of abstract activity with foreign students-pharmacists of senior courses are presented in a number of scientific investigations of the Department of Humanities of the National Pharmaceutical University. With the purpose of deep learning of the sequence of educational actions in the study and processing of pharmaceutical texts, a standardized method of differential reading algorithm was used in the preparation of abstract-summary.

In particular, the focus is on the composition of the analyzed text of the scientific article in the periodical, organized by typical sections: "Introduction", "Materials and Methods", "Results and Discussion", "Conclusions". The author formulates the object, subject and purpose of the research, respectively, as a process, a standardized method of working out a typical composition of professional material and a differential reading algorithm in the preparation of abstract-summary.

The stages of work on the formation of appropriate skills and abstracting skills during the ninth and tenth content modules of the 3rd year of study are outlined. Particular attention is focused on the model of the plan-scheme of the abstract-summary on the scientific journal article of pharmaceutical content, against which the future difficult nominative plan is made after re-reading. To reproduce the text of the abstract-summary is a typical system of tasks in the Russian language of study.

In conclusion, the fruitful benefit of instructional indicative abstracting in the form of abstract-summary as a rational way of processing the content of primary sources with their own system of training tasks for conscious structuring and gradual presentation of the required professional information using appropriate language clichés in groups of foreign students-pharmacists.

Key words: *secondary text, primary source, standardized methodology, differential reading algorithm, plan-scheme of the abstract-summary, indicative abstracting.*

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 821.162.4-311.6.09«20»Банаш:7.049.1:177.6(=161.2)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/31>

Кобець Н. О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЗИ ЙОЗЕФА БАНАША В КОНТЕКСТІ СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Статтю присвячено дослідженню проблематики прози сучасного словацького письменника Йозефа Банаша, зокрема, порушеним у його романі «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові» питанням інослов'янської художньої рецепції української соціально-політичної дійсності кінця ХХ – початку ХХІ ст. У статті проаналізовано роман, в основі якого лежать спогади словацького письменника про минуле Чехословаччини, які переплітаються з подіями в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. Підкреслено, що Йозеф Банаш не просто згадує сусідню країну побіжно в контексті історії рідної держави, але й проводить паралелі, намагаючись збагнути український менталітет без невиправданих упереджень і зайвих вихвалянь. Знаковим є те, що тема України проходить крізь увесь роман ніби червоною стрічкою, адже твір і розпочинається, і закінчується подіями, які мали місце в Україні у 2005 році. На тлі загальних прохолодних відношень між Словаччиною та Україною, а також сформованих негативних стереотипів обох країн щодо своїх сусідів, така позиція письменника привертає увагу своєю незвичністю, відвертістю та розкриває нові можливості для майбутнього продуктивного спілкування двох слов'янських народів, які в певні відрізки часу мали спільну історію. У статті розглянуто, як Україну, що робить об'єктом своєї уваги в романі, поступово розглядає письменник – спочатку в складі Радянського Союзу, потім – у роки національної незалежності, викладає життя політиків і людей звичайних, долі яких часом залежать від багатьох факторів, їм не підвладних. Констатовано, що ментальний імідж українців, відтворений у романі сучасного словацького прозаїка Й. Банаша, який, у цілому, є неупередженим і доброзичливим, все ж не позбавлений і старих ментальних стереотипів стосовно не повної культурної та політичної зрілості й відповідності сучасним європейським соціальним стандартам української нації.

Ключові слова: *проблематика, художня рецепція, інтерпретація, словацько-українські зв'язки, ментальні стереотипи.*

Постановка проблеми. Важливим чинником розширення початкових культурно-етнографічних і ментальних уявлень стосовно одне одного для словаків й українців починаючи з ХVІІ ст. стали мандрівки їхніх громадсько-політичних і літературних діячів землями своїх географічних сусідів і відповідно нав'язані ними враження, які їхні автори виклали у формі подорожніх нотаток, зокрема словацьких – «Подорожній щоденник» Д. Крмана, «Листи з невідомої землі» Б. Носак-Незабудова. Своєрідним продовженням традицій подорожніх нотаток, присвячених Україні, у ХХІ ст. став роман словацького письменника Й. Банаша «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Літературні взаємини словаків та українців ще не досить досліджена сучасним літературознавством тема. Окремим аспектам цих взаємостосунків присвячено праці відомих словацьких вчених-філологів – М. Мольнара, М. Неврлого, Ю. Бачі, М. Романа, Л. Баботи й інших. Активно питаннями дослідження історії українсько-словацьких літературних взаємин починаючи з другої половини ХХ ст. займалися і вітчизняні вчені-філологи – М. Мольнар-Мундяк, В. Моторний, В. Микитась, Г. Сиваченко й інші. Водночас чимало питань зі спектра зазначеної проблематики усе ще залишаються не досить опрацьованими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки художньої рецепції української соціально-політичної дійсності кінця ХХ – початку ХХІ ст., виявленої в романі сучасного словацького письменника Й. Банаша «Зона натхнення. Драматична історія дружби і любові».

Виклад основного матеріалу. Йозеф Банах – непересічна людина в Словаччині, він є автором, книги якого читають і знають майже всі словаки, за кордоном він є першим сучасним словацьким письменником, чії твори перекладені багатьма іноземними мовами. Роман «Зона натхнення», без сумніву, належить до найуспішніших. Вже зараз книга перекладена українською, польською, чеською, німецькою, угорською, англійською мовами, опублікована в Індії. Український переклад книги побачив світ у 2012 році. «Зона натхнення» є майже автобіографічним, побудованим на реальних історичних подіях, романом, що охоплює період з 1968 – року вторгнення радянських військ у Чехословаччину – до 2005 року, часів президентства Віктора Ющенка.

Йозеф Банах будує роман як хитросплетіння років і подій, людських мрій і життів, де на тлі особистих доль словацького студента Йозефа Балаша (альтер его автора), німецького студента Томаса Анкерманна й української дівчини Олександри (Саші) Гриценко відбуваються політичні зміни в країнах Європи. Автор майстерно переплітає реальні факти з домислом, пояснюючи читачам, що «70% роману оригінальні й лише 30% – фікція. Це фактично моя автобіографія з невеликим втручанням» [3].

Йозеф Банах був безпосереднім свідком бурхливих подій 1968 року під назвою «Празька весна», які вплинули як на його особисте життя, так і на життя тих, кого він знав. Але незважаючи на це, на відміну від багатьох своїх сучасників, письменник намагається бачити світ не чорнобілим, розглядає людей і події без упередження та з розумінням того, що не завжди ми можемо чинити й діяти у своєму житті так, як нам би того хотілося, тобто крізь призму дружби й любові, як і вказує автор у підзаголовку до свого роману.

Спогади словацького письменника про минуле Чехословаччини переплітаються з подіями в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. Тому не випадково Йозеф Банах робить головну героїню свого роману Сашу Гриценко українкою зі словацьким корінням, мешканкою закарпатського села Колодне.

Тендітна, з «пронизливими бірюзовими очима» Саша Гриценко стає першим незабутнім коханням головного героя роману «Зона натхнення» Йозефа

Балажа. Водночас вона є одним із небагатьох вигаданих персонажів цього більш ніж наполовину автобіографічного роману словацького письменника. Це дозволило Йозефу Банашу, з одного боку, наділити головну героїню тими рисами жіночого характеру, які до вподоби самому автору, а з іншого, – зробити цей образ уособленням української жінки радянського й пострадянського періоду.

Зробивши Україну об'єктом своєї уваги в романі, письменник розглядає її поступово – спочатку в складі Радянського Союзу, потім – у роки національної незалежності, викладає життя політиків і людей звичайних, долі яких часом залежать від багатьох факторів, їм не підвладних.

Так, Україна радянського періоду постає перед читачем лише як складова частина Союзу, позбавлена ідентичності, й тому їй притаманні усі риси тодішньої радянської реальності, які тією або іншою мірою накладали відбиток на життя героїв роману. Автор наводить приклади безглуздої економіки, наслідком якої стали масштабні крадіжки й тотальна корупція.

З іронією описує Йозеф Банах і таку невіддільну складову частину тодішнього життя, як нескінченні черги за будь-якою дрібницею. Письменник наводить ряд фактів, які, з погляду словака, робили повсякденне життя радянських людей постійною боротьбою за виживання, і те, що за сучасними уявленнями тепер виглядає абсурдним, а іноді й комічним, а тоді було нормою: *«У той час з грошима у людей були дві проблеми. Їх було обмаль, але й за ті не можна було майже нічого купити. В магазинах «Овочі-фрукти» не було не лише фруктів, але й овочів»* [1, с. 173].

Викриває Йозеф Банах і невинуватого бюрократію, яка панувала над і без того безправними людьми: *«службовка банку, дорікнувши їм, крізь зуби вищідила, що треба було зайти раніше, бо ж виставити чек не така проста справа <...> потім додала, що згідно з урядовою вказівкою може бути на чеку наведена сума в кінці з нулем»* [1, с. 207–208]. І звісно, що ніхто не наважувався не те, щоби боротися з бюрократією, а навіть і визнавати її як беззаперечний факт.

Не оминає увагою Йозеф Банах й особисте життя людини того часу, підкреслюючи, що економічні чи побутові проблеми губилися на тлі тотального нагляду за приватним життям кожного мешканця Радянського Союзу. Автор робить для себе висновок, що хоча люди й бажали більшої свободи для себе й своїх дітей (*«бо ж яке життя чекає їх у країні, де дістати хліб і килим,*

туалетний папір або масло – складна проблема» [1, с. 150]), вони й надалі залишалися «дрібними і малими людьми, долю яких, як тисячоліття тому і тисячі років опісля них, завжди вирішував хтось інший» [1, с. 216].

Поширений стереотип рабського менталітету східних слов'ян відіграє тут не останню роль. Спираючись на нього, письменник вустами одного зі своїх героїв пояснює, чому сусідні із Чехословаччиною країни не можуть і досі піднятися до рівня європейських держав: «*Це ж наші люди! Це ж наша тисячоліттям гніту і приниженням позначена російська, українська, узбецька чи казахська вдача. Будуть нам голови скручувати аж у гній, а ми будемо вдавати, що це добре, хоча вже не зможемо й дихати, і так будем панам руку цілувати... до біса... Якщо не змінимо оту нашу рабську вдачу, нічого не зміниться*» [1, с. 286].

Але водночас Йозеф Банаш достатньо критично й різко говорить і про своїх співвітчизників, відверто дорікає їм і засуджує їхню споконвічну звичку мовчки схилитися перед кожним більш-менш сильним: «*Словаки тисячу літ жили як підлеглі, без землі, у кращому випадку, як слуги та лакеї... На більше не знаходили відваги. І після радянської окупації треба було жити й пережити. А жити можна й із зігнутою спиною. Зрештою, як звикли казати, ніколи не було так погано, щоб не могло бути ще гірше*» [1, с. 106]. З гіркою іронією констатує автор той факт, що словаки в порівнянні з іншими народами впродовж багатьох століть навіть і не намагалися протівитися чужій силі й добровільно віддавали свої права й свободи.

Йозеф Банаш ретельно змальовує характер своєї головної героїні Саші Гриценко, створюючи цей образ таким, яким він собі бачить портрет української жінки радянського періоду. Чесність, порядність, готовність відповідати за свої вчинки й спроможність відчувати сором за дії інших людей – все це властиво головній героїні навіть за тих складних умов, в яких вона опинилась, і в аралі тих свобод, які їй пропонувала її країна на той час. Мати власну думку й відрізнятись від інших тоді не тільки не віталось, але й могло мати негативні наслідки для життя.

Не відступає автор і від стереотипу чарівної краси українок, адже саме своїми «*чудовими бірюзовими очима*» [1, с. 17] вабить Саша головного героя Йозефа Балажа, який, закохавшись у неї з першого погляду, занадто пізно пригадує собі слова «*досвідченого «козака» Бачі, який застерігав пацанів у поїзді, що з українками треба обережно... Вони, ніби, дуже гарячі, пристрасність*

і кохання – це для них частина глибших взаємин» [1, с. 21]. Але тут письменник із гумором згадує про те, що «*кохання ж не належало до спорядження молодого члена Комсомолу, як і молодого члена Чехословацького союзу молоді*» [1, с. 21].

Але навіть серед усього того буденного й політичного негативу автор намагається знайти й позитивні моменти, які творили тодішнє радянське життя. Насамперед, Йозеф Банаш дає високу оцінку спортивній підготовці молоді в радянській Україні. Навіть перша зустріч головних героїв роману відбувається під час волейбольного матчу між Вищою економічною школою з Братислави й Київським економічним університетом. Ще раз тему спорту письменник порушує, коли описує довгоочікувану перемогу Чехословаччини на чемпіонаті світу з хокею.

Але, незважаючи на те, що Йозеф Банаш намагається не спотворювати реальність і уважно ставиться до деталей, які формують канву роману, він все ж перебуває в полоні певних стереотипів щодо окремих реалій життя українців. Найперше, що впадає в очі, це те, що всі герої з України розмовляють у романі виключно російською мовою. І хоча автор чітко розділяє українців і росіян як мешканців різних країн, але водночас щиро вважає, що послугуються вони однією загальною мовою. І тут немає різниці, чи письменник описує 1968 рік, коли головний герой приїздить до Києва в складі волейбольної команди, і під час дружньої вечірки молодь починає співати, чи 2005 рік, коли Йозеф Балаж відвідує Київ вже як член делегації Парламентських зборів НАТО й перед зустріччю із Сашею Гриценко повторює слова, які їй скаже, «*на щастя російську мову під час кількадечного перебування в Україні слушно повторив*» [1, с. 390], чи описує весілля в селі Колодному, на якому Балаж, запрошений, як почесний гість, «*розмовляв по-російськи то з одним, то з другим сусідом*» [1, с. 412].

Такою, безпорадною та невідомою для європейського світу й постає Україна в перших двох частинах роману Йозефа Банаша «*Зона натхнення*». Очима автора читач бачить країну 60–80-х років, яка була лише безправною часточкою Радянського Союзу, де всі спроби самостійного розвитку придушувалися вже в зародку, де чесність і принциповість заважали життю, а саме життя було схоже на невдалий спектакль із маріонетками.

Третя частина роману хронологічно охоплює період з 1991 по 2006 роки. Цей важкий час розвалу старого й становлення нового Йозеф Банаш характеризує як боротьбу протилежних почуттів мешканців новостворених держав – з одного боку, люди відчували розгубленість і зрозумілий страх

перед змінами, а з іншого, – вже почали сподіватися на краще життя та будувати плани на майбутнє.

Менш оптимістично Йозеф Банах описує сприйняття довгоочікуваної незалежності Україною. За словами письменника, перед молододою державою відразу постала проблема нестачі компетентних працівників через небажання багатьох українців повертатися на батьківщину, що стало причиною досить повільного економічного розвитку України в порівнянні з іншими країнами колишнього Радянського Союзу. Однак головна героїня Саша все ж повертається в Україну, оскільки її чоловік Сергій Гусєв «був одним з тих українців, який охоче змінив би уже знайомі місця Москви на повернення додому» [1, с. 362], й «батьки Саші тішилися, що донька з чоловіком і внучкою Ніночкою буде ближче до рідної домівки» [1, с. 363].

Оминаючи бурхливі 90-ті роки, Йозеф Банах починає опис політичної ситуації в Україні з 2004 року. Іронізуючи з приводу політики другого президента України Леоніда Кучми, письменник дає зрозуміти, що молододою країною і надалі керують непрофесіонали. Причину подальшої економічної стагнації України автор вбачає в тому, що, незважаючи на те, що режим змінився, мислення багатьох людей залишилося тим самим – дістатися влади, аби збагатитися.

Загалом, описуючи вже сучасну Україну, Йозеф Банах все частіше починає звертатися до усталених, в більшості своїй негативних, стереотипів. Деякі він спростовує, деякі подає як реальний факт. Відомо, що багатьом словакам Україна здається нещасливою країною з темним минулим і сумнівим майбутнім. Незважаючи на географічну близькість і лінгвістичну спорідненість, і словацьке, й українське суспільство, за винятком прикордонних районів, мало інформовані одне про одного. Все це час від часу підкріплюється словацькими засобами масової інформації, які викладають теперішню Україну через призму конфліктів, коруптованості, війни. Внаслідок цього більшість словаків у своїй уяві бачать Україну безправною державою з корумпованим правосуддям і чиновниками, країною з умовними традиціями й напівголодним населенням. Так і Йозеф Банах, намагаючись з одного боку об'єктивно висвітлювати сьогодення, з іншого все одно свідомо чи підсвідомо, навмисно чи ненавмисно у своїх описах сучасної України використовує стереотипні уявлення про українців.

Наприклад, коли головний герой Йозеф Балаж, отримавши лист-запрошення на весілля доньки Саші Ніночки, збирається разом зі своїм давнім другом німцем Томасом Анкерманном до Закар-

патської України, Томас спочатку лякається цієї подорожі. Він пригадує все, що він знає про Україну, й виявляється, що цього недостатньо, аби захотіти відвідати цю країну: «*Я в житті там не бував, і, напевно, ніколи б туди не попав. Це не дуже ризиковано? Кажуть, що там дуже крадуть автомашини <...>*» [1, с. 407]. Отже, першим спрацьовує стереотип, спричинений неправдивими джерелами. Але, на щастя, головний герой його відразу спростовує, зауважуючи, що «*нічого ризикованого у цьому нема*» [1, с. 407].

Спостерігаючи за тим, як подорожують герої роману «Зона натхнення» Закарпатською Україною, стає зрозумілим, що Йозеф Банах поставив собі за мету окреслити кожен відомий йому стереотип про українців, показати його в дії. Як завжди, автор описує все це з притаманним йому гумором, іронізуючи над ситуаціями, в яких опиняються мандрівники.

На жаль, перші свої враження від України Йозеф Балаж і його товариш отримують на українській митниці, де вони бачать шокове для німця Томаса Анкерманна хабарництво митників. Письменник не спростовує цей стереотип, оскільки знає, що з'явився він не на порожньому місці, і якщо і не на всіх митницях, але ця проблема поки що існує в українському суспільстві. Через це, як відмічає Йозеф Банах, гості України часто отримують негативний досвід спілкування з українцями, як це він описує на прикладі Томаса Анкерманна, який тільки після дружніх привітань із чоловіком Саші Сергієм Гусєвим звільнився від «*побоювання, яке появилось в нього після першого контакту з українцями*» [1, с. 410].

Натомість письменник дуже тепло відзивається про простих українських людей, яким, як він вважає, властива доброзичливість і щирість навіть у ставленні до гостей-чужинців, щедра національна гостинність і працьовитість до нестями, яка, однак, притаманна переважно старшому поколінню.

Якщо український весільний обряд, який змальовує Й. Банах у романі, викликає в автора почуття поваги до місцевих мешканців, то зовсім іншим є його ставлення до української церкви, зокрема до українських священнослужителів. Змальовує їх Йозеф Банах з особливим добрим гумором, через що вони інколи схожі на комедійних персонажів і своїм зовнішнім виглядом, і своєю поведінкою: «*Коли обряд вже наближався до кінця, задзвонила у церкві мобілка. Отець Феодосій поглядом проклинав весільчан, які зі страхом споглядали Розп'яття. Дзвінки мобілки не припинялись, аж поки священник не усвідомив, що це дзвонить його мобілка. Злісно витяг її з-під туніки, включив і сказав: «Зараз не можу!»*

Церква вибухнула сміхом. Сміявся і священник» [1, с. 414–415].

Окресливши таким чином найголовніші, із суб'єктивного погляду, як позитивні, так і негативні складові життя сучасної України, Йозеф Банаш підсумовує свою розповідь у коротенькому епілозі, де дає стислий опис того, як склалися подальші долі героїв його майже автобіографічного роману.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Йозеф Банаш закінчує свій роман 2008 роком. Натепер ця книга є єдиною в сучасній словацькій літературі, в якій порушено тему стосунків між Словаччиною та Україною. Тема ця досить складна, особливо в умовах недостатньої взаємної поінформованості обох країн. Тому, хоча чесна й відверта розповідь письменника претендує на об'єктивність, вона не позбавлена суб'єктивних висловлювань, зокрема в описах України та її мешканців, і там, де європейський читач буде впевнений у правдивості фактів, український зауважить багато хиб. Так, не заперечуючи незмінно доброзичливого ставлення Банаша до мешканців України, слід відзначити, що іноді воно переходить в поблажливість, схожу на поблажливість старшого до молодшого. Приєднуючись до усталених, активно засвоєних у чужих національних культурах стереотипів про україн-

ців, таких, як гостинність, працьовитість, щирість, схильність до алкоголю, веселий настрій, письменник окреслює ще й такі, на його думку, властиві українському менталітету риси, як наївне світосприйняття, безпорадність, звичка схилитися та підпорядковуватися сильнішому, небажання змінювати своє життя на краще й байдужість до власної країни. Ці більшою мірою безпідставні висновки Йозефа Банаша швидше за все засновані на досвіді, здобутому ним у процесі спілкування з тим поколінням українців, які народилися, вирости й сформувалися в Радянському Союзі, в атмосфері тотального контролю, колективної безвідповідальності й відсутності можливості вільного використання своїх талантів і здібностей. Як наслідок, незнайомий з молодим, розкутим, відкритим до світу поколінням українців XXI ст., письменник подає у своїй книзі досить однобокий портрет мешканця сучасної України. Однак можна припустити, що швидше за все автор робить це свідомо, маючи на меті показати саме життя своїх однолітків, людей, чий життєвий шлях формувався в складних, а часом і трагічних умовах. Перспективи подальших досліджень в обраному напрямі вбачаємо в комплексному вивченні основних етапів розвитку українсько-словацьких літературних взаємин.

Список літератури:

1. Банаш Й. Зона натхнення. Драматична історія дружби й любові 1968–2008 рр. Ужгород : Видавництво TIMPANI, 2012. 436 с.
2. В Ужгороді словацькі письменники розповіли про особливу «Зону натхнення». *Закарпаття онлайн* : вебсайт. URL: <http://zakarpattya.net.ua/Special/110932-V-Uzhhorodi-slovatski-pysmennyky-rozpovily-pro-osoblyvu-Zonu-natkhennia>.
3. Ільницький В. І. «Зона натхнення» дісталася Ужгорода. *День* : вебсайт. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/zona-natkhennya-distalasya-uzhgoroda>.

KOBETS N. O. THE PROBLEMS OF JOSEF BANASH PROSE IN THE CONTEXT OF THE SLOVAKIAN-UKRAINIAN RELATIONS

The article is devoted to the study of the issues in the prose of modern Slovak writer Josef Banash, in particular; the problem of non-Slavic artistic reception of Ukrainian socio-political reality of the late 20th – early 21st century considered in his novel “Zone of Inspiration. Dramatic story of friendship and love”. The article analyzes the novel, which is based on the memories of the Slovak writer about the past of Czechoslovakia, which are intertwined with the events in Ukraine of the late XX – early XXI centuries. It is emphasized that Joseph Banash not only mentions the neighboring country casually in the context of the history of his native state, but the author draws parallels, trying to understand the Ukrainian mentality without unjustified biases and unnecessary praise. It is significant that the theme of Ukraine goes through the whole novel as if it were a red ribbon, because the work begins and ends with the events that took place in Ukraine in 2005. Against the background of the general cool relations between Slovakia and Ukraine, as well as the negative stereotypes formed by both countries regarding their neighbors, this position of the writer draws attention to its unusualness, openness and opens new opportunities for future productive communication between the two Slavic peoples, who at certain intervals a shared story. The article examines how Ukraine, which is the object of its attention in the novel, is gradually considered by the writer – first in the Soviet Union, then – in the years of national independence. It is stated that the mental image of the Ukrainians, reproduced in the novel by Slovakian writer Jozef Banash, which is generally impartial and amiable, is still not deprived of old mental stereotypes regarding the incomplete cultural and political maturity and compliance with modern European social standards of the Ukrainian nation.

Key words: issues, artistic reception, interpretation, Slovak-Ukrainian relations, mental stereotypes.

Топчий Л. М.

Измаильский государственный гуманитарный университет

ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

У статті розглядається проблема гендеру як соціального конструкту і соціокультурної моделі репрезентації феноменів маскулінності і фемінності в суспільстві. Представлені історія виникнення проблеми гендеру, короткий огляд існуючих досліджень в галузі гендерної лінгвістики, з позицій якої гендер може бути проаналізований через мовні репрезентації. Аналізуються способи відображення гендерного фактора у фразеосистемах російської та української мов.

Проведений аналіз засвідчив, що фразеологізми є тими зразками колективної етносвідомості, які змогли зберегти уявлення наших предків. Тому гендерні стереотипи, відображені в них, зберігають особливості національної культури, відображають міжстатеві стосунки і ставлення представників соціуму один до одного. Кожен ярус мовної системи має різне гендерне маркування: найбільш часто воно виявляється на граматичному і на лексичному ярусах, зокрема в словотворенні, менш чітко – в синтаксисі. Лексичний рівень виявився одним із найбагатших на репрезентацію маркерів гендеру. Особливе місце в дослідженні мовної експлікації феноменів маскулінності і фемінності займає фразеологія, одиниці якої представляють усталені в мові традиційні оцінки в характеристиках «чоловічого» і «жіночого», їх соціальних ролей.

На матеріалі фразеологічного фонду російської та української мов були проаналізовані стійкі поєднання, які репрезентують гендерний механізм мови. Встановлено, що в цих фразеосистемах використовуються гендернонейтральні одиниці, в яких гендерність не виявляється, оскільки в них відсутнє відображення відмінностей за статтю і гендерне маркування лексеми. Останні представлені антропометричними лексемами, тобто іменниками, які позначають людей за ознаками статі або за віком, номінаціями термінів спорідненості, словами-антропонімами, лексемами-агентивами. Частина фразем, які виявили семантичну схожість в обох мовах, – це джерела гендерної інформації, закодованої в їхній семантиці.

Ключові слова: гендер, фразеологічні одиниці, гендерна лінгвістика, соціокультурний полілог, гендерне маркування.

Постановка проблеми. Ідея антропоцентричності мови в сучасній лінгвістиці є ключовою. Центром наукових досліджень стає мовна особистість з її індивідуальними характеристиками, причетністю до певного біологічного полу. В межах цього підходу на рубежі ХХ – ХХІ вв. серед актуальних проблем лінгвістики особливе місце займають гендерні дослідження мови. В цьому аспекті спостерігається вивчення і фразеологічних одиниць. Фразеологія як один із важливих рівнів мовної системи, найбільш яскраво відображає культуру, світогляд, мораль, побут етносу, передає особливості менталітету того чи іншого народу, його менталітет, специфіку етнокультурних норм. Враховуючи інтерес до цього питання, востребованою стає проблема вивчення специфіки фразеологічних одиниць як мовних експлікаторів гендерного статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ХХІ в. розширились масштаби гендерних досліджень. В літературі по цьому напрямку акцентується увага на тому факті, що ще з часів античності підкреслювалась перевага чоловічої культури і негативність жіночої. В сучасних дослідженнях представлені різні підходи до поняття «гендер» (У. Вейнрих, Р. Лакофф, М. Хартман, Д. Спендер, Н. Білая, Д. Добровольський), визначаються перспективні області його вивчення (Дж. С. Мілль, І. Халеева, М. Городникова, І. Ольшанський), репрезентується розуміння гендера як культурного і соціального конструкту (П. Еккерт, С. МакКоннел-Джине, М. Гаранович). Питання відображення гендера в мові стали предметом дослідження ряду робіт вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (В. Калько, Л. Ставицька, Н. Конопльова, Е. Фоменко, С. Зінов'єва, А. Кирилина і інших).

Анализ лингвогендерологических исследований в украинской науке наведен в коллективной монографии «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» под ред. Т. Космеды. Монография И. Зыковой «Способы конструирования гендера в английской фразеологии», где сопоставляются фразеологизмы с маскулинной гендерной референцией в английском и русском языках, стала первым фундаментальным исследованием гендерного фактора во фразеологии.

На материале устойчивых сочетаний английского языка проблема лексикографического описания гендера представлена в диссертации О. Васьковой. В работах, посвященных гендеру, обсуждаются проблемы философского осмысления второго пола (В. Канке, В. Телия, М. Ермолаева), изучаются манифестации гендерных стереотипов в русском языке с применением контрастивного метода (А. Кирилина, Ж. Жалсанова, Н. Вандышева, Н. Дмитрюк, Л. Дзасежева). Также в лингвистических исследованиях этого феномена рассматривается не только влияние пола на коммуникативное поведение и использование языка, но и средства создания языком гендерной идентичности (А. Кирилина, О. Комиссарова).

Цель и задачи исследования. Цель исследования – на материале фразеологического фонда русского и украинского языков проанализировать фраземы, репрезентирующие гендерный механизм языка. Цель предусматривает решение таких задач: изучить историю возникновения гендерного вопроса, на фактическом материале выявить набор языковых средств маркирования гендерных отношений во фразеосистемах близкородственных языков.

Изложение основного материала. Образ Человека, его гендерный признак – культурно значимые фрагменты нашей действительности. Еще в мифологии «мужские» и «женские» референты были зафиксированы как бинарная дихотомия: Земля-мать и Небо-отец. В античной философии фактор пола стал рассматриваться в соотношении с грамматической категорией рода. В концепциях Платона, Аристотеля начали формироваться представления о «мужском» и «женском», о природном их различии. Это и определило концепцию женского несовершенства, где в биологическом плане оно рассматривалось как «недоразвитый» мужской организм. Мужское тело, по мнению Аристотеля, – это человеческая «норма», а «недоотягивание» до нее из-за несовершенства женского тела определяет дальнейшее распределение социальных ролей. Исполнение «женских

ролей» мужчиной снижает его социальный статус и может быть следствием перерождения мужского тела [1].

Средневековые философские концепции также постулировали физическое и интеллектуальное несовершенство женщины. Под влиянием идей гуманизма (Ф. М. Вольтер, Д. Дидро, Ж. Декарт, Ж.Ж. Руссо) в эпоху Просвещения жесткий подход к «женскому» немного смягчается, философская мысль ставит под сомнение различия в понимании мужского и женского начала.

Средневековая метафизика, сохраняя приоритет мужчины в основных формах деятельности, задала новые принципы понимания онтологии человека, а половые различия стали рассматриваться в социальном контексте. Проблему дискриминации по признаку пола определила психоаналитическая трактовка полового неравноправия З. Фрейда, который пытался дать научное обоснование женской неполноценности [10]. Отечественные философы XIX – XX вв. (Н. Бердяев, В. Розанов) признавали несправедливость постановки вопроса о несовершенстве женской природы и межполовых отношений.

XX столетие изменило некоторые философские положения о взаимоотношениях полов, на базе чего структурировалась идеология феминизма, трансформировались взгляды на природу «женского», сформировалась необходимость дифференциации понятий «биологический пол» и «социокультурный пол» («гендер»). Этот термин стал использоваться как то, что «формирует черты, нормы, стереотипы, роли, типичные и желаемые для тех, кого общество определяет как мужчин и женщин» [9, с. 16].

В исследованиях гендерного фактора важной задачей стало методологическое отделение биологического пола и социального, дифференциация биологической роли мужчины и женщины от социальных. И хотя конструирование гендера связано с оппозицией «мужского» и «женского», с противопоставлением конкурирующих типов женственности / фемининности и мужественности / маскулинности [2, с. 113], гендер как философская категория должен трактоваться в социокультурном смысле.

С позиций гендерной лингвистики гендер может быть проанализирован через его языковые репрезентации. Именно в грамматике и в лексике четко выявляются способы маркирования гендерного фактора. Лексическое значение слова может быть средством языковой интерпретации культурных смыслов гендера [8, с. 22]. Являясь фрагментом

языковой картины мира, фразеологические единицы также значимы для исследования в этом направлении.

С позиций антропоцентрической парадигмы фразеологизмы, отражающие биологические параметры человека, способны актуализировать гендер, то есть являться средством репрезентации культурно значимых концептов «мужественности» и «женственности». Идиоматическая система близкородственных языков располагает определенными языковыми средствами маркирования этих понятий. Как свидетельствует сопоставления двух языковых систем, в их фразеологическом фонде, отражающем как особенности национальной культуры, так и отношения между разнополюми представителями социума друг к другу, используются гендерно нейтральные и гендерно маркированные лексемы. Согласно классификации И. Зыковой, все лексемы гендерно маркированного плана выражения могут быть представлены тремя базовыми группами: антропометрические лексемы, то есть существительные, обозначающие людей по признакам пола или по возрасту, номинации терминов родства и слова-антропонимы [6, с. 152].

По наблюдениям автора, в большей части фразеологического фонда обоих языков гендерный аспект не акцентируется, поскольку в единицах нет отражения различий по полу: русск.- *белая кость, святая душа*; укр.- *казанська сирота, заяча душа*. В их состав входят компоненты, никак не характеризующие фемининные и маскулинные признаки, их свойства. Они всего лишь называют то, что свойственно всем, независимо от пола: русск.- *умывать руки, проливать слезы*; укр. - *прикидатися овечкою, добути лаври, взятися молоком (посивіти)*.

Гендерно маркированные фразеологизмы, как свидетельствуют современные исследования гендера (А. Кирилина, О. Васькова, О. Комиссарова, М. Ермолаева), противопоставлены как по способу маркирования гендера по форме (план выражения), так и по семантике (план содержания). Для изучения реализации гендерного фактора И. Зыкова предлагает два принципа: семантический принцип, основанный на дефинициях фразеологизмов, в которых присутствуют слова, указывающие на лицо мужского или женского пола, и структурный принцип отбора фразеологизмов, который подразумевает наличие в его структуре слов, обозначающих лицо мужского или женского пола [6, с. 23].

Группы фразем с формальным маркированием и группы с семантическим маркированием диф-

ференцируются. О. Васькова к первой группе относит фраземы, содержащие нарицательное или собственное имя существительное, называющее лицо мужского либо женского пола, ко второй – фразеологические единицы, указывающие на лицо определенного пола или человека в целом через внутреннюю форму [4, с. 67]. Следовательно, маркером гендера являются как лексемы, конкретно эксплицирующие женский или мужской референты, то есть с гендерномаркированным планом выражения, так и лексемы с гендерномаркированным планом содержания, наличием в их семантике смысловых компонентов.

Проведенный анализ фразеологического фонда близкородственных языков свидетельствует, что среди фразем гендерно маркированного плана выражения сохраняется тенденция количественного преобладания лексем, относящихся только к мужскому референту. Как объясняет это О. Комиссарова, лексемы, обозначающие лиц мужского пола, обладают большей активностью в составе фразеологизмов, что указывает на андроцентричный характер гендерно маркированного плана выражения [8, с. 25].

Ранее отмечалось, что все «мужское / маскулинное» считалось первичным, доминирующим, положительным, а «женское / феминное» определялось как вторичное, незначительное, негативное. Как свидетельствуют примеры в обоих языках, некоторый пласт фразеологизмов отмечен как положительным, так и отрицательным семантико-коннотативным содержанием. Представления о мужских пороках и недостатках эксплицируются в таких тематических полях: внешние данные мужчины: а) «слабый, физически ущемленный»: русск.- *как с креста снятый, никуда не годный*; укр.- *ледве на ногах тримається*, б) «толстый»: русск.- *в дверь не проходит*; укр.- *мішок з половою*; в) «плешиный» - русск. *лысая коленка*.

Автор находит фраземы и с характеристиками личностных качеств: а) «льстивый, лицемерный»: русск.- *хоть на печь клади*; укр.- *має цукор на язиці*; б) «глупый, легкомысленный мужчина»: русск.- *клямки не работают, олух царя небесного*; укр.- *без царя в голові, всі розуми поїв, з кіндратином в голові, зайці в голові*; в) «нерешительный, чрезмерно застенчивый» - *красна дева*; г) «ловелас, бабник» в русск.: *-кот пакостливый*; д) «заносчивый мужчина» – русск: *царь-горох*; и) «хитрый»: русск.- *не лыком шитый, на двух стульях сидит*; укр.- *шпаками годований, лисом підшитий, крізь сито й решето пройде*.

Анализ фразеосистем близкородственных языков засвидетельствовал достаточно многочисленную группу гендерно маркированных фразеологизмов, несущих в себе женскую сему: русск.- *царевна-недотрога, дама сердца, вертихвостка*; укр.- *як мама народила, як пава*. В этих устойчивых сочетаниях также отмечены как позитивные, так и негативные коннотативные характеристики. Сюда относятся лексемы с такими семами: а) возрастные категории: «старая, сварливая женщина»: русск.- *баба яга, старая перещипца*; укр. - *стара карга; стара діва*; б) характеристика по манере поведения: «жеманная девушка с мещанским кругозором»: русск.- *кисейная барышня*; «грубая женщина»: русск. *гром-баба*; укр.: *бой-баба*; «хамовитая, вульгарная женщина»- русск.: *базарная баба*.

Языковым маркером гендерных оппозиций у фразеологизмов становятся имена собственные, набор которых в обоих языках достаточно многочислен. Каждое личное имя привносит в образную базу оборота специфическую национальную окраску. К примеру, фразеологизмы *-по Ивашке рубашка, ни в городе Иван ни в селе Селифан*. Имя Иван «Божье вознаграждение», «помилуванный Богом», – символ русского крестьянина, простеца, недалекого человека, стает модально-оценочной лексемой. Такими же представлены и другие идиомы, за которыми закреплены имена собственные, часто связанные с теми или иными характеристиками человека: *Фома неверующий, по Сеньке шапка, Филькина грамота*. В украинской фразеосистеме такими национально ориентированными стали мужские имена *Пилип, Хома, Гриць, Кузьма, Сава, Сидір*. Например: *де Сидір козам роги править; вискочив як Пилип з конопель; по Савці свитка*.

Источниками происхождения имен собственных, представляющих гендер во фразеологических оборотах двух языков, стали мифология, Старый Завет, древняя символизация, пословицы, профессиональная деятельность, старославянский язык, заимствования, историко-культурные

факты, а также такие собственно русские и собственно украинские имена как *Ермошка, Николай, Палажка, Катерина и другие*. Так, в украинский фразеологический фонд давно вошли онимы: *Катерина «с гр. – чистый, чистота» – Катерина, намальована картина; Мартин – як Мартин до мила; Микола – на Миколи та ніколи*. Снова автор фиксирует тенденцию количественного преобладания личных имен с признаками мужского референта.

При сопоставительном исследовании фразем обоих языков в группе с гендерно маркированным планом содержания обнаруживаются единицы, которые по внутренней форме соотносены с мужской деятельностью (агентивные лексемы), но не исключают и женскую: русск. - *быть на коне, вылететь из седла, стрелять по воробьям*; укр.- *закрутити гайки, ловити рибу в каламутній воді*. Следующая группа представлена фразеологизмами, в которых внутренняя форма опорного слова соотносится с женским референтом, но сами единицы применимы к лицам обоих полов: русск.- *царевна Несмеяна, вольная птица, тыловая крыса*; укр.- *прикидатися овечкою, переїжджа сваха*.

Выводы и предложения. Наблюдения над фразеосистемами двух языков подтверждают факты о том, что в этих языках на фразеологическом уровне представлен достаточный арсенал языковых маркеров гендера, фразеологизмы исследуемых языков проявили значительные семантические сходства и что в количественном плане более многочисленными из них остаются фраземы, эксплицирующие модель маскулинности. Гендерный подход открывает неисследованные возможности для изучения фразеологического фонда любого языка.

Перспективным автор считает систематизацию терминосистемы гендерологии, составление терминологического словаря-справочника в этом направлении, проведение многоаспектного анализа гендерных характеристик фразеологических фондов разных языковых систем.

Список литературы:

1. Аристотель. Политика. Собр. соч.: В 4 т. М. : Мысль, 1983, Т. 4.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М. : Изд-во «Прогресс», 1974. 448 с.
3. Буянова Л. Ю. Фразеологизмы как гендерный экспликатор: культурно-цивилизационный аспект. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2017. № 2. С. 118–123.
4. Васькова О. А. Английские фразеологические единицы с позиций гендерного подхода. *Доклады Второй междунар. конф. Гендер: язык, культура, коммуникация*. М. : МГЛУ, 2002. С. 66–69.
5. Зыкова И. В. Специфика гендерной маркированности английских идиом. *Доклады Второй междунар. конф. «Гендер: язык, культура, коммуникация»*. М. : МГЛУ, 2002. С. 150–159.
6. Зыкова И. В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. М. : Едиториал УРСС, 2003. 232 с.

7. Кирилина А. В. Особенности и тенденции развития гендерных исследований в российской лингвистике. *Гендер: язык, культура, коммуникация : доклады первой междунар. конф.* М., 2001. С. 5–14.
8. Комиссарова О. В. Фразеологический фонд русского языка: способы маркирования гендерных отношений. *Язык и культура.* 2010. № 2(10). С. 22–27.
9. Пушкарёва Н. Л. Гендерная лингвистика и исторические науки. *Этнографическое обозрение.* 2001. № 2. С. 91–101.
10. Фрейд З. Либидо. *Энциклопедия психоанализа.* М., 1996. С. 71–95, 245–265, 391–402.

**Topchy L. M. GENDER ASPECT OF PHRASEOLOGICAL UNITS
(ON THE MATERIAL OF THE RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES)**

The article deals with the problem of gender as a social construct and socio-cultural model of representation of the phenomena of masculinity and femininity in society. It represents the history of the of gender problem, a brief overview of existing research in the field of gender linguistics, from the position which gender can be analyzed through the language of representation. The article analyzes the ways of inclusion of gender perspective in phraseological systems of the Russian and Ukrainian languages. The analysis showed that idioms are those models of collective etno consciousness which were able to save the view of our ancestors. So gender stereotypes, reflected in them retain peculiarities of the national culture, reflect gender relations and relations of representatives of society to each other. Each language system tier has a different gender-marked: it commonly appears on the grammatical and lexical levels, in particular in word-formation, less clearly – in the syntax. The lexical level seemed to be one of the richest in the representation of the gender markers.

A special place in the study of language explication of the phenomena of masculinity and femininity is a phraseology, whose units establish traditional assessment characteristics of “male” and “female”, their social roles in the language.

Stable combinations representing the gender language mechanism have been analyzed on the material of phraseological fund of the Russian and Ukrainian languages. It is established that in these phraseological systems used a gender-neutral units, in which gender is not shown, as they are not a reflection of differences by gender, and gendernormative token. The latter is represented by anthropometric lexical items, i.e. nouns denoting people on the basis of sex or age categories of the kinship terms, anthroponyms words, lexemes-agentive. Thus, part of the phraseological units that have shown semantic similarity in both languages, are sources of gender information encoded in their semantics.

Key words: gender, phraseological units, gender linguistics, sociocultural gender, gender marking.

РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'42

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-1/33>

Буць Ж. В.

Київський національний лінгвістичний університет

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПОЗИЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ М. ЛЕВІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «VOUS REVOIR»)

У статті проаналізовано наративний простір роману сучасного французького письменника М. Леві «Vous revoir». Зокрема, особлива увага приділена композиційній будові твору та визначенню її маніпулятивного потенціалу. Автор роботи, ґрунтуючись на ідеях сучасних лінгвістів, намагається поєднати різноманітні напрями мовознавства. Передусім у тексті надається пояснення розумінню маніпуляції автором та обґрунтовується поєднання декількох лінгвістичних парадигм в одному дослідженні.

У запропонованій роботі описано основні ракурси вчень з художнього наративу. На засадах сучасної наратології пояснюється та формулюється ідея реалізації маніпуляції в художньому просторі сучасної французької романістики мовними і мовленнєвими засобами. Задля розуміння маніпулятивного впливу, здійсненого в наративному просторі французького письменника, увага сфокусована на наративній формі автора. Доведено, що літератор прагне до наративної форми гетеродієгетичного типу в екстрадієгетичній ситуації. Тобто в досліджуваних романах письменника наратор, що розповідає історії, знаходиться поза межами оповіді, а фокус зосереджується на головних персонажах відповідних подій.

Особлива увага авторки статті зосереджена на композиційній будові роману Марка Леві «Vous revoir». Дотримуючись тектоніки аналізованого роману, описано основні композиційні складники твору М. Леві та охарактеризовано їхні маніпулятивні функції. У результаті проведеного дослідження доведено, що композиційна будова роману «Vous revoir» не лише структурує наративний простір, а й набуває маніпулятивного потенціалу, оскільки спрямовує читача на розуміння подій у тому чи іншому ракурсі, цікавить його, змушує дізнатися кінець історії.

Узагальнюючи висновки проведеної роботи, окреслено перспективи подальших пошуків з цієї теми. Отже, автор вважає доцільним звернутися до гендерної диференціації наративних типів та простежити композиційні особливості французького наративного простору з боку прояву його маніпулятивного потенціалу.

Ключові слова: наратив, композиція, маніпуляція, маніпулятивний вплив, маніпулятивний потенціал, художній простір.

Постановка проблеми. Останнім часом сучасна романістика взагалі та романська зокрема постають одним з основних об'єктів лінгвістичних вчень. Наразі активно виокремлюються дослідження наративного художнього простору (І. М. Горбач, Є. О. Дегтярьова, В. В. Дуркевич, О. В. Рибаль, М. І. Руденко, Р. І. Савчук та ін.), що надає можливість зануритися в художню тканину й осягнути спосіб існування літературного твору.

Розуміючи маніпуляцію як прихований вплив на свідомість за допомогою сформованих когнітивних образів світу [4, с. 38], художній твір

виявляється площиною реалізації маніпуляції, оскільки читач сприймає художній світ відповідно до авторського розуміння навколишніх факторів і подій та свого усвідомлення конкретних дій. Таким чином, наративний художній простір являє собою своєрідне родовище реалізації маніпулятивних технологій. По-перше, це пояснюється розумінням маніпулятивних технологій як елементів зовнішнього впливу [1, с. 61]. У випадку творення наративного художнього простору зовнішнім елементом виступає наратор, що представляє історію відповідно до свого ментального

простору. Окрім цього, ще одним зовнішнім фактором можна вважати будову романів, яка відіграє особливу роль у творенні та структуруванні нарративного простору і водночас впливає на читача у відповідному напрямі, формуючи образи, картинки або історію загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні вивчення наратологічного простору означені міждисциплінарним підходом. Наратологічне вчення проникають й в інші наукові парадигми, як-то: психологія, соціологія, гендерна лінгвістика, мистецтво тощо. Характерними ознаками робіт сучасних наратологів виявляються різноманітні структури та схеми відтворення нарративного простору в різних типах текстів. Так, вивчено темпорально-оповідну структуру англійських художніх текстів детективної прози (Л. В. Дученко); на матеріалі японської та української прози ХХ ст. розглянуто основні жанрові ознаки еґо-белетристики (Ю. В. Осадча); описано французьку готичну новелу як нарративний текст особливого типу зі стійкою ускладненою композиційною структурою, яка зумовлюється домінантною роллю категорії художньої події (А. Ю. Рудковська); звертається увага дослідників на паратекстуальні особливості художнього простору, зокрема біографічної прози (Т. Ю. Черкашина); проведено дослідження жанрової палітри турецького постмодерністського роману (сімейна хроніка, детективний, інтелектуальний, фантастичний, готичний, жіночий роман з яскраво вираженою феміністичною змістовою домінантою), його стильових моделей, нарративної технології, особливостей інтертекстуальності (Г. В. Рог).

З боку структурних складників художнього твору особлива увага дослідників скерована на композиційну будову тексту. Праці сучасних мовознавців дедалі частіше спрямовані на виявлення специфіки оформлення художніх текстів (Л. Г. Бабенко, М. П. Брандес, Е. М. Зайцева, В. А. Кухаренко та інші), вчені схильні до думки, що романістичний простір охарактеризовано структурно-семантичною неоднорідністю.

Як доводять сучасні дослідження, реалізації маніпуляції сприяють особливості мовних і мовленнєвих засобів, з-поміж яких визначено емоційно забарвлені лексичні одиниці (О. В. Дмитрук, О. А. Лагодзінська, Л. В. Мосієвич), метафори (А. А. Данилова, І. Карапет'ян, Дж. Розіна), пресупозиції та імплікації (Е. В. Єрмакова, С. К. Романюк, С. Топачевський, І. Ю. Шкіцька), викривлення/приховування інформації (Г. А. Копніна, І. В. Рибак, Н. С. Тарасова), різноманітні

маніпулятивні стратегії і тактики (О. В. Дмитрук, А. В. Радюк, О. В. Оленюк) тощо. У нашому дослідженні намагатимемося довести, що, окрім мовних засобів, у художньому нарративі особливі уваги набуває композиція, яка не лише структурує твір, а й виконує маніпулятивну функцію.

Постановка завдання. За мету в запропонованій роботі ставимо визначити та описати маніпулятивні характеристики композиційної будови художнього нарративу сучасного французького письменника Марка Леві, ґрунтуючись текстовим простором роману «Vous revoir». Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначити нарративний простір творчості французького письменника Марка Леві;
- описати основні композиційні складники твору М. Леві «Vous revoir»;
- охарактеризувати маніпулятивні функції кожного з елементів архітектоники, що присутні в романі французького письменника;
- узагальнити результати проведеного аналізу та сформулювати перспективи подальших розвідок цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи творчий доробок сучасного французького письменника Марка Леві, ми виявили, що літератор прагне до нарративної форми гетеродієгетичного типу в екстрадієгетичній ситуації. Тобто в досліджуваних романах письменника наратор, що розповідає історії, знаходиться поза межами оповіді, а фокус зосереджується на головних персонажах відповідних подій. Матеріалом цієї роботи слугував роман М. Леві «Vous revoir» (2008). Мотивацією звернення до художньої творчості цього автора слугувало: по-перше, його неодмінна популярність на світовій літературній ниві; по-друге, несподівані сюжетні сплетіння в його романах; і, нарешті, власне позиціонування М. Леві не як письменника, а оповідача, розповідача своїх історій. Усе, що описано французьким автором у його багаточисельних творах, відтворено таким чином, аби читач мав змогу яскраво уявити події та персонажів [3], що, на нашу думку, і має саме маніпулятивний характер, оскільки призводить до неусвідомленого збудження зацікавленості. Зокрема, цьому сприяє композиційна будова романів митця.

Виникнення сюжетів французький письменник пояснює зовнішніми загальними умовами, що сприяють появі нових оповідань – зима, тиша, ніч [3]. Як визнає М. Леві, влітку він придумує сюжети, надихається, гуляє, а ось взимку – самий час їх описати. Сама природа, на думку письменника, сприяє усамітненню, відволіктися від

зовнішнього – й працювати. Нараторську позицію французького автора відтворено в композиційній будові його романів, зокрема у творі «Vous revoir». Цей роман є продовженням минулої історії «Et si c'était vrai» (2000), проте дещо змінюються актанти наративу. Марк Леві наголошував на тому, що цікаво було би дізнатися, чи ризикнули б Артур та Лорен вдруге зустрітися та вскочити у вирій пригод [3]. Тому в аналізованому творі французького письменника «Vous revoir» зустрічаються ті ж самі персонажі, проте в дзеркальній ситуації [2, с. 46].

Щодо наративної тектоніки аналізованого твору, то змінюється дещо композиція. На відміну від попереднього роману, в якому загалом було лише дві глави, що розподілялися дейектиками сезонної приналежності *Été 1996* (М. Л. :SCEV, р. 2), *Hiver 1996* (М. Л. :SCEV, р. 18), у романі «Vous revoir» спостерігаємо чіткий розподіл подій на глави (1, 2, ...) та окремі думки (*), що складають та відтворюють композитність цих глав. Таку наративну структуру представлення подій можна пояснити саме гендерною ідентифікацією, оскільки головним оповідачем частіше виступає Лорен, представниця жіноцтва, що схильна до деталізації, послідовності розгортання хронотопу, а також маніпулятивною функцією, коли наратор з метою впливу наголошує на окремих елементах, подіях/діях.

Оскільки йдеться про діалогію Марка Леві «Et si c'était vrai» і «Vous revoir», то наративний простір вибудовано таким чином, аби поєднати дві історії. Якщо звернемося до кінця попереднього дієгезису, то оповідач – Артур повернувся до справ у Францію («Et si c'était vrai»). Отже, другий роман діалогії французького письменника розпочинається саме подорожами головних героїв – Артура і Лорен:

1.

Le ciel de la baie de San Francisco était rouge flamboyant. Au travers du hublot, le Golden Gate émergeait d'un nuage de brume. L'appareil s'inclina à la verticale de Tiburon, il perdit lentement de l'altitude, cap au sud, et vira à nouveau en survolant le San Mateo Bridge. Depuis l'intérieur de la cabine, on avait l'impression qu'il allait se laisser glisser ainsi vers les marais salants qui luisaient de mille éclats.

*

Le cabriolet Saab se faufila entre deux camions, soupa [...] (М. Л. :VR, р. 3).

Глава розпочинається поверненням Артура до Сан-Франциско, де відбувалися події попередньої історії. Автор ретельно вимальовує маршрут

героя, вказує всі головні пам'ятки американського міста – *le Golden Gate* (міст Золоті Ворота), *Tiburon* (острів Тібурон), *le San Mateo Bridge* (міст Сен-Метео-Хейворд), що на маніпулятивному рівні вибудовує реальність подій, надає змогу поринути у простір не лише твору, а й реальної подорожі до Сан-Франциско. Аби поєднати нараторів при незмінній фокалізації, М. Леві звертається до досить незвичного прийому, коли зберігається композитність, при цьому змінюються актанти. У романі «Vous revoir» спостерігаємо таку характерну композицію – поєднання глав та підглав. При цьому в художньому наративі французького письменника присутні дейектики, що поєднують дієгезис та створюють безперервність подій, що відбуваються. У наведеному фрагменті роману Марка Леві такими маніпулятивними елементами є транспортні засоби, а саме розміщення головних героїв у межах цих засобів: Артура – у салоні літака (*l'intérieur de la cabine*), Лорен – у машині (*Le cabriolet Saab*).

Такий наративний прийом чергування та зміни актантів має маніпулятивну функцію не лише переходу від однієї історії до іншої, зміни фокалізаторів, а й набуває ефекту «нанизування» подій.

[...] – *Accélère, on va rater le coucher de soleil !*
– *Nous avons deux heures d'avance et depuis quand as-tu l'âme bucolique ?*
– *Mais je m'en fiche du crépuscule ! Ce qui m'intéresse ce sont les filles sur la plage !*

*

Le soleil déclinait déjà et ses rayons filtraient entre les étagères d'une petite bibliothèque qui occultait la fenêtre à l'angle du salon. Lauren avait dormi une bonne partie de l'après-midi. Elle regarda sa montre et se rendit dans la salle de bains. Elle se rafraîchit le visage sous l'eau, ouvrit le placard et hésita devant un pantalon de jogging. Elle avait à peine le temps d'aller courir à la Marina si elle voulait reprendre son service de nuit à l'heure, mais elle avait besoin de s'aérer (М. Л. :VR, р. 17).

У наведеному прикладі спостерігаємо дві події різних героїв – прогулянка друзів (Артура і Поля) на пляж та пробіжка Лорен перед початком чергування у шпиталі. Основними дейектиками, що поєднують дієгезиси, є вказівка на час суток (захід сонця – *le coucher de soleil*, *Le soleil déclinait déjà*) та просторові маркери (*sur la plage*, *à la Marina*). Наратор використовує такий маніпулятивний прийом не лише задля поєднання двох хронотопів, а й з метою зображення двоїстості подій, що відбуваються. Несвідомо здається, що герої роману М. Леві ось-ось мають перетнутися, зустрітися, поєднатися.

Наративний простір аналізованого твору Марка Леві характеризується структурою «нанизування» подій та зміни фокалізації, що відображено завдяки композиції:

La lumière d'un lampadaire qui vacillait dans la rue déserte s'éteignit. Le petit matin au ciel pâle venait de se lever.

*

Arthur s'était assoupi sur la balancelle. Le jour naissant enveloppait les lieux de douceur. Il ouvrit les yeux et regarda la maison qui semblait dormir, paisible. En contrebas l'océan léchait le sable, achevant son ouvrage de la nuit. La plage avait retrouvé son habit lisse, immaculé. Il se releva et inspira profondément l'odeur du matin frais (M. L. :VR, p. 34).

Розподіл глав на різноманітні підглави має маніпулятивну функцію. Спостерігається перегукування дієгезиса зі змінними фокалізаторами. Так, у наведеному фрагменті події, пов'язані з головною героїнею, закінчуються світанком, що на семантичному рівні імпліцитно виражено дейектиками: *La lumière d'un lampadaire ... s'éteignit* (світло ліхтаря згасало – тут і далі переклад наш – Ж.Б.), *Le petit matin* – «tout début de la journée» [лярус] (світанок). А наступна частина глави оповідає про Артура, хоча основними маркерами цього нарративу також є семантика нового дня, світанку: *Le jour naissant, achevant son ouvrage de la nuit, inspira l'odeur du matin frais*. Такий прийом набуває ефекту безперервності представлення подій.

У наступному фрагменті нарративного простору французького письменника також привертає увагу його тектоніка. Лорен мріяла подивитися ще раз фільм «Він і вона» з Гарі Грантом та Деборой Керр у головних ролях. Проте, згадавши про важкий день, який чекав на неї наступного дня, вона передумала і не зупинилася біля магазину відеокасет:

Elle rêvait de revoir Cary Grant et Deborah Kerr dans Elle et lui, et puis repensant à sa matinée du lendemain, elle enclencha la seconde et accéléra en passant devant une vieille Ford 1961 qui était garée devant le vidéoclub.

*

Arthur étudiait un à un les titres de la section «Arts martiaux» (M.L. :VR, p. 41).

У той самий час Артур також вибирав, чим себе розважити у вільний час. Така нарративна тектоніка не лише поєднує оповіді та зберігає постійно хронотоп, що надає нарративу ефекту безкінечності.

Особливістю архітекtonіки творів Марка Леві є нанизування подій у різних проявах

дієгезису, що створює ефект безперервності, одночасності хронотопу. Існує впродовж усієї оповіді зв'язок закінчення попередньої глави та початку наступної:

Lauren le quitta au bout de la jetée, il la regarda s'éloigner sans rien dire. Certains moments ont un goût d'éternité.

15.

Il l'attendait au pied du grand pont, assis sur un muret en brique. À cet endroit, les vagues de l'océan affrontaient celles de la baie, dans un combat qui durait depuis la nuit des temps (M.L. :VR, p. 194).

Попередня історія закінчується на березі океану, коли Лорен попрощалася з Артуром та пішла. Особливого значення набуває сема *jetée* n.f – «Ouvrage enraciné dans le rivage et établi en vue de permettre l'accès d'une installation portuaire située au large, de faciliter les manœuvres des bateaux et navires dans les chenaux d'accès à un port» [5], яка імплікує поєднання двох стихій – Землі та Води. Такі різні персонажі (Лорен і Артур), як із боку гендерної належності, так й з особистісних характеристик, поєднані в площині одного нарративного простору. Крім цього, образ води імплікує очищення, зміни та вічності, що на психологічному рівні направляє читача до роздумів про вічні питання, тобто маніпулює нашим сприйняттям відповідного дієгезису. Зважаючи на те, що йдеться про кінцівку глави роману французького письменника, наратор наполягає на метафоричності подій та обставин, на що вказує така фраза – *Certains moments ont un goût d'éternité* (Деякі моменти мають присмак вічності). Така незакінчена кінцівка має маніпулятивний ефект, що змушує читача не лише до роздумів, а й тримає нарратив у постійному тонусі.

Наративний простір досліджуваного твору постійно перебуває у зв'язку з дієгезисом, про що свідчить так зване «нанизування» подій оповіді. Отже, на початку наступної глави роману «Vous revoir» спостерігаємо збереження місця події, що на вербальному рівні підтверджено місцезнаходженням Артура біля мосту (*Il l'attendait au pied du grand pont*). Окрім цього, наратор продовжує роздуми щодо вічності буття. Імпліцитно це виражено знову метафорою – *les vagues de l'océan affrontaient celles de la baie, dans un combat qui durait depuis la nuit des temps*. На прикладі боротьби вод океану та заливу, що стикаються, перебуваючи весь час у боротьбі, герої аналізованого твору перебувають постійно також у боротьбі із зовнішніми чинниками, що заважають їм зустрітися. Таким чином, автор увесь час тримає читача в напрузі, впливає на його почуття, відчуття та сприйняття.

Марк Леві у творі «Vous revoir» весь час намагається вказати на поєднання двох романів. У художньому нарративі досліджуваного простору спостерігаємо такий натяк не лише в його тектоніці, а й на рівні знаків, образів:

Lauren remercia le gardien d'un sourire, la barrière se leva et elle appuya aussitôt sur l'accélérateur ; nouveau crissement de pneus. Le vent souleva quelques mèches de ses cheveux, découvrant sur le front la cicatrice d'une ancienne blessure (М. Л. :VR, р. 9). У наведеному прикладі з маніпулятивною метою автор використовує лексему *cicatrice* п., ф. «trace physique ou morale laissée par les malheurs, les souffrances» [5], що імпліцитно вказує на попередню історію, коли Лорен була в комі.

І все ж таки Марк Леві вибудовує композицію своїх творів відповідно до загальних традицій, за якими існують усі складники – від епіграфу до епілогу. Так, у досліджуваному романі французького письменника спостерігаємо наявність саме таких позицій у композиційній тектоніці. Аби узагальнити події, М. Леві звертається до епілогу: *Épilogue* (М. Л. :VR, р. 257), в якому розповідається про долі всіх персонажів твору. Проте, що стосується головних героїв роману «Vous revoir»: *Quant à Arthur et Lauren, ils ont demandé à ce qu'on ne les dérange pas...*

Pendant quelque temps...

FIN (М. Л. :VR, р. 258), то автор умисно не звертається до деталей їхнього подальшого життя, а лише натякає – *ils ont demandé à ce qu'on ne les dérange pas* (вони просили, аби їх не турбували). Синтаксичний знак – три крапки – вказує на незакінченість історії, натякає на її продовження та має маніпулятивну функцію, оскільки дещо змінює вже сформовану у свідомості читача кінцівку щасливого завершення любовної історії. Проте автор натякає на неповну завершеність, що на вербальному рівні зображено – *Pendant quelque temps*. Тобто деякий час варто не звертатися до цих персонажів. Хоча завершується оповідь експліцитним позначенням – *FIN*.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений аналіз роману Марка Леві «Vous revoir» надає підстави вважати, що композиційна будова твору не лише структурує нарративний простір, а й набуває маніпулятивного потенціалу, оскільки спрямовує читача на розуміння подій у тому чи іншому ракурсі, цікавить, змушує дізнатися кінець історії. Перспективним у подальших пошуках вважаємо звернутися до гендерної диференціації нарративних типів та простежити композиційні особливості французького нарративного простору з боку прояву його маніпулятивного потенціалу.

Список літератури:

1. Буць Ж. В. Сутність поняття «маніпулятивні технології» у мовознавчій парадигмі. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*: науковий журнал. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2019. Вип. 1 (17). С. 60–69.
2. Мацевко-Бекерська Л. Наратив містичного у прозі Марка Леві. *Питання літературознавства*. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. Вип.84. С. 46–54.
3. Французский писатель – Марк Леві: Биография. URL: <https://sites.google.com/site/marklevilnv/> (дата звернення: 09.12.2019).
4. Buts Zh.V. The conception of “manipulation” in the humanitarian paradigm (the problem of terminologization). *The European Journal of Humanities and Social Sciences: Scientific journal*. Vienna : Premier Publishing, 2019. № 4. Р. 36–39. URL: <http://ppublishing.org/ru/archive/journals/769>
5. Larousse : dictionnaire de français. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires> (дата звернення: 04.03.2019).

Джерела ілюстративного матеріалу:

- М. Л. :SCEV Levy M. Et si c'était vrai. Édition Robert Laffont, S.A., Paris 2000. 211 p. ISBN 2-266-10453-5
М. Л. :VR Levy M. Vous revoir. Édition Robert Laffont, S.A., Paris 2005. 258 p.

BUTS ZH. V. THE MANIPULATIVE POTENTIAL OF THE COMPOSITIONAL STRUCTURE OF M. LEVY'S NARRATIVE (ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL «VOUS REVOIR»)

This article analyzes the narrative space of the novel of the modern French writer M. Levy "Vous revoir". Particularly, special attention is paid to the composition's structure of this novel and to the determination of its manipulative potential. Based on the ideas of modern linguists, the author tries to combine different concepts of linguistics. At first, the author of this text provides an explanation of the manipulation. Beside she justifies the combination of several linguistic paradigms in one study.

The proposed work describes the main courses of the narratives studies. According to the ideas of modern scientists in the narratology there were formulated and explained the realization of manipulation in the novel's

space of contemporary French romance by linguistic and speech means. In order to understand the manipulative influence realized in the narrative space of this French writer, our attention is focused on his narrative manner. It has been proved that M. Levy aspires for the narration as the heterodiegetic type in the extradiegetic situation. That is, in these tales, the narrator who tells the story is beyond it, and the attention is focused on the main characters of the events.

Particular attention of the article's author is extended on the structure of the composition of Mark Levy's novel "Vous revoir". It is outlined the basics components of its composition, as well its manipulative functions are characterized. As a result it has demonstrated that the composition of this novel not only structures the narrative space, but also it acquires a manipulative potential, because the composition's structure directs the reader to understand the events in main perspectives, makes him interested, forces him find out the end of the story.

As a summary of this article we had outlined the prospects for further searches on this topic. Therefore, we consider to address to the gender differentiation of narrative types.

Key words: narrative, composition, manipulation, manipulative influence, manipulative potential, story.

Вишпольська І. С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

СЕМАНТИКА ЛЮБОВІ У КАНОНІЧНОМУ ТЕКСТІ НОВОГО ЗАВІТУ

Статтю присвячено дослідженню семантики любові в канонічному тексті Нового Завіту. Релігія як один з давніх соціальних інститутів є об'єктом чисельних наукових розвідок: культурології, соціології, релігієзнавства та ін., що пов'язане з важливою соціальною роллю релігійних функцій й значним впливом релігії на формування світосприйняття людини. Це зумовлює підвищений інтерес до релігійного дискурсу, дослідження якого дозволяє встановити зв'язок між свідомістю та мовою, детермінувати процес пізнання як навколишнього середовища, так й внутрішнього світу людини, визначити матричні домінанти комунікативних процесів і важелі впливу на людську свідомість.

Завдяки розвитку мас-медіа, що є ефективним засобом поширення будь-якої інформації і «валютою» XXI ст., релігія стає доступною кожній людині й поширюються швидко та без обмежень, що не тільки обґрунтовує науковий інтерес, а й появу нових категорій релігійного дискурсу: «масмедійного релігійного дискурсу» або «релігійного медіадискурсу», що ще раз підкреслює важливість цього дослідження.

Когнітивність релігійного дискурсу полягає в утворенні ціннісних орієнтацій, певних поглядів, переконань, що впливають на домінантну поведінку індивідуума. Ядром релігійного дискурсу є система цінностей, найголовнішою, найвищою й абсолютною з яких є любов. Любов представляє собою важливий концепт як для фізичного, земного світу, так і відіграє значну роль у релігійних концепціях. Значна кількість досліджень, що присвячені релігійному дискурсу й концепту «любов», з їхньою спрямованістю на синтез уже обґрунтованих наукових положень й отриманих результатів, не тільки не виключають можливості пошуку нових підходів, що зумовлене особливостями концептуалізації лінгвістичних артефактів, але й свідчать про актуальність та необхідність дослідження концепту «любов» крізь призму лексичних особливостей одного із законотворчих текстів – Нового Завіту. Це дослідження дозволить з'ясувати підґрунтя формування концепту «любов» у англомовному релігійному дискурсі.

Ключові слова: любов, семантика любові, канонічний текст, Новий Завіт, релігійний дискурс, концепт «любов».

Постановка проблеми. Серед дискурсивних моделей релігійний дискурс є окремим типом, унікальною рисою якого є участь Бога як суперагента, ключовим учасником й одночасно творцем, джерелом постулатів [1]. Основою християнської доктрини, концептуальним базисом вчення Біблії та головною цінністю духовного світу християн є любов, що посідає важливе місце серед різних антропологічних питань. Роль концепту *Love* є значною в кожній культурі світу, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійний дискурс є об'єктом численних досліджень. Найбільш фундаментальною спробою тлумачення релігійного дискурсу є праці В. І. Карасика. Структура релігійного дискурсу, на думку автора, включає: цілі, цінності, стратегії, хронотоп, тексти, різновиди та жанри, матеріал (усний, письмовий), учасників (агенти, клі-

енти) [6]. Семантично-структурні особливості богословсько-релігійного жанру розглядається І. В. Ждановою [5]. Крізь призму прецедентності й мовних актів релігійний дискурс досліджується Є. В. Бобирьовою [3]. Науково-технологічний прогрес змінив ставлення світу до інформації, призвів до появи нових інформаційних інструментів і не тільки не зменшив вплив релігійних течій на свідомість людства, а й призвів до збільшення інтересу до релігійних конфесій та розвитку нових напрямів. Так, масмедійний релігійний дискурс аналізується у працях Т. Г. Добросклонської, В. Титаренко, В. Кулика, К. Чумакової, М. В. Бурдейної. І. В. Богачевська досліджує релігійний дискурс, який розуміється як релігійний текст у ситуації реального спілкування, а особлива увага приділяється повноті, правильності й логічності висловлювань релігійного тексту шляхом аналізу мовної, лексико-граматичної «тканини»

релігійного тексту [4]. Питанням ідентифікації канонічності тексту присвячені праці М. О. Новаківича, Н. В. Середи, О. Лосєва, Я. Ассмана.

Ще більша увага дослідниками приділяється питанню любові, що аналізується крізь призму художніх текстів (Т. В. Солов'єва, Ю. А. Янченко, В. В. Корольова, М. С. Обихвіст), як лінгво-культурний когнітивний феномен (В. А. Маслова, Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. О. Кузнецова, А. М. Ходус), з погляду на особливості віддзеркалення в мовних картинах світу (С. В. Форманова, О. С. Форманова, Л. Ю. Сінна, Л. Ф. Щербачук, А. Огар), з погляду на визначення концептосфери (Г. П. Джінджолія, М. О. Кузнецова та А. М. Ходус). Віддзеркалення концепту любові в релігійному дискурсі досліджується С. Г. Воркачовим, Л. Г. Конотоп, Н. В. Вдовиченко.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні засобів і семантичних особливостей реалізації концепту «любов» у канонічних текстах Нового Завіту.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що існує значна кількість спроб тлумачення поняття «релігійний дискурс» з урахуванням різних аспектів, учені єдині в одному: релігійний дискурс є інституціональним. Для аналізу інституційного дискурсу дослідники вважають за необхідне розглянути такі компоненти: 1) учасники, 2) хронологія, 3) цілі, 4) цінності (в тому числі й ключовий концепт), 5) стратегії, 6) матеріал (тематика), 7) різ-

новиди та жанри, 8) прецедентні (культурогенні) тексти, 9) дискурсивні формули [6].

Цікавою є ідея сприйняття релігійного дискурсу як сукупності мовних актів, що використовуються в релігійній сфері, та як єдності певних дій, орієнтованих на залучення людини до віри, сукупність мовних комплексів, що супроводжують процес взаємодії комунікантів [1]. Проведене дослідження дозволило сформуувати комунікаційну модель (рис. 1).

Встановлено, що є два основних агенти в комунікаційній моделі: Бог (божественна сила та ін.) як джерело божественного задуму та люди. При цьому божественні агенти представлені як самою божественною силою, так і посередниками (Ісус, ангели). Земними агентами є посередники, що забезпечують реалізацію божественного задуму на Землі й включають будь-яких осіб, що покликані сприяти досягненню головної мети релігійної комунікації. Щодо предмету релігійної комунікації також вважаємо за доцільне відокремити божественний предмет, що спрямований від Бога/ божественної сили й включає цінності, ідеологію, принципи, артефакти та земний предмет, що спрямований від людини до Бога та представлений зверненнями людей. Клієнтами виступають люди – потенційні та реальні послідовники релігійних культів [6].

На підставі проведеного дослідження запропоновано таке тлумачення поняття «релігійний дискурс»: релігійний дискурс – це один із різновидів

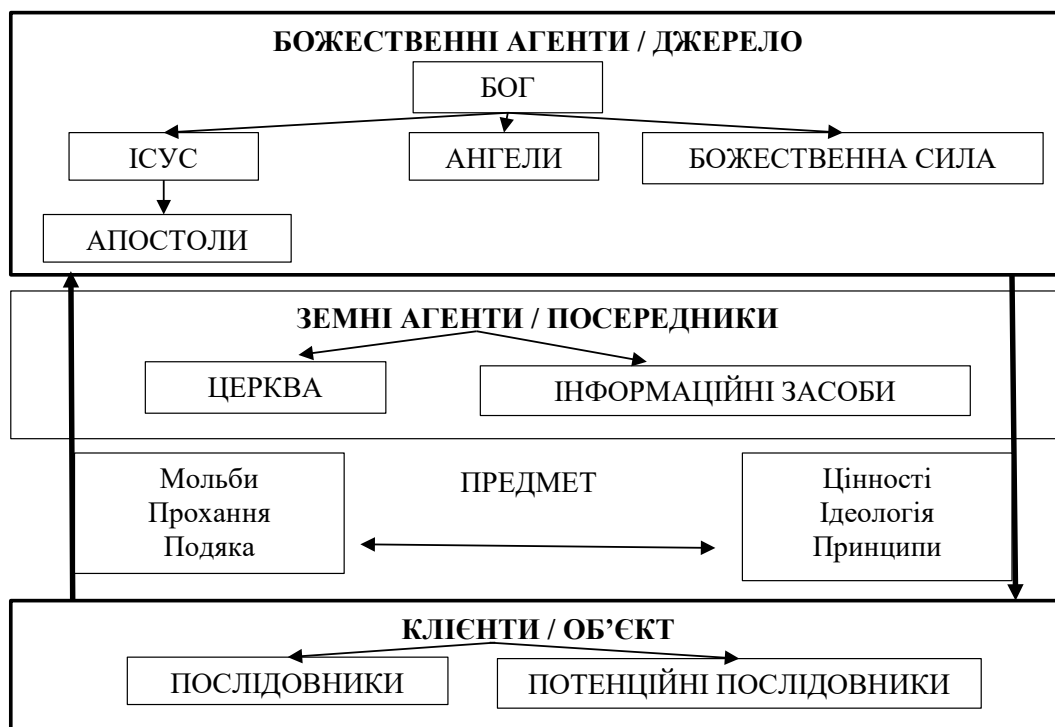

Рис. 1. Комунікаційна модель релігійного дискурсу

інституційних дискурсів, якому притаманні специфічні риси, що відрізняють його від аналогічних: об'єктом виступає характер взаємозв'язків між комунікантами; постулати релігійного дискурсу є певним абсолютом, що не потребує жодних аргументацій й не підлягає критиці.

Основою релігійної доктрини є релігійні тексти, що є одними з найдавніших форм писемної мови й покликані тлумачити закони, за якими функціонує релігійне суспільство, й обумовлювати, фіксувати цінності та норми, котрі є абсолютними як для послідовників, так і релігійної комунікації в цілому [1]. Популярне твердження «віра не потребує доказів» свідчить про особливість релігійного пізнання, а саме про те, що знання формується на підставі догм та певних містичних уявлень. Істина в релігійних ученнях сприймається не крізь призму відповідності реальності, а в порівнянні з Абсолютом, характеристики якого зафіксовано в сакральних релігійних текстах.

Існує думка, що відкрита артикуляція ціннісно-нормативних основ релігії зумовлена нормативним статусом. Прецедентні вислови, що функціонують у рамках релігійного дискурсу, поділяють на: а) канонічні, що вживаються без змін; б) трансформовані, що зазнали зміни [7]. У межах трансформованих висловлювань можна виділити ті, в яких має місце: заміщення (замість будь-якого канонічного слова використовується інше й на нього падає смислове навантаження); контамінація (з'єднання двох прецедентних висловлювань в одне); зміна смислового вектору висловлювання [5]. Варто зауважити, що поняття «сакральний» та «канонічний» не є тотожними, незважаючи на одночасне застосування по відношенню до релігійних текстів, зокрема текстів Нового Завіту. Термін «сакральний» зумовлює сутність, зміст тексту, а «канонічний» – характер, у даному випадку – обов'язковість, істинність, категоричність.

Любов представляє собою ключовий концепт для фізичного, земного світу і відіграє значну роль у релігійних концепціях. Це свідчить про важливість дослідження змістовних елементів

концепту «любов». Форма слова любов не схожа на те явище, яке воно означає. Концепт *Love* не має денотату у звичному, матеріальному розумінні цього поняття. Його референт (конкретні явища дійсності, що виражені формою цього знаку) – це духовні прояви внутрішнього світу людини, почуття, до яких не можна доторкнутися чи які неможливо побачити, але можна описати, перераховуючи їх ознаки. Основою формування концепту *Love* є розуміння ознак, які умовно прийняті в певному лігвокультурному суспільстві.

Обов'язковою умовою існування будь-якого нематеріального концепту, в тому числі любові, є наявність комунікаційної взаємодії та вектору спрямованості, тобто суб'єкта та об'єкта. Диференціюючи комунікаційні змістовні концепту *Love*, виявлено, що в Новому Завіті простежуються три типи любові:

1. Любов божественна (любов Бога, любов між Богом та Ісусом, любов Ісуса), що знаходить своє відображення у наданні характеристики поняттю, тлумаченні шляхів відображення проявів любові.
2. Любов між божественним та земним (любов Бога й Ісуса до людей, і навпаки), де є два суб'єкти – божественне та людське.
3. Любов земна, де суб'єктами є люди, а предметом – взаємодія між собою.

Комунікаційна структура любові представлена на рис. 2.

Вартим уваги є той факт, що вектор божественної любові спрямований від Бога до Ісуса та людей, від Ісуса – до людей, від людей – до Бога, однак відсутній вектор від Ісуса до Бога (рис. 3). Любов Бога до Ісуса не є звичайною, про що свідчить паралельне використання лексем *Servant* та *Beloved*: *My Servant whom I have chosen, My Beloved in whom My soul is well pleased*. Проявом божественної любові є служіння, виконання певних завдань, за які Ісус не отримує винагороди. Однак винагорода за любов передбачається для бідних: *Has God not chosen the poor of this world to be rich in faith and heirs of the kingdom which He promised to those who love Him?* [2, Як. 2:5].

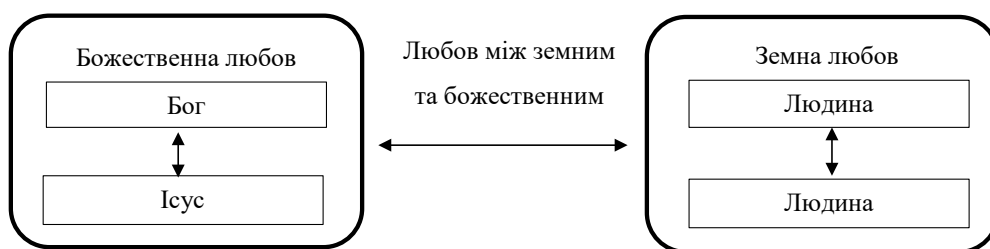

Рис. 2. Комунікаційна структура концепту «любов»

Для підвищення якості аналізу лексичні одиниці були згруповані відповідно: номінація та дескрипція. Номінація в даній виборці включає іменники: *His love, My Servant*, синтаксичні колокації: *loved, beloved*, займенники для позначення вектору: *His, My*. Дескрипція містить протиставлення, прикметники, дієслова й іменники.

У процесі аналізу визначена кількість позитивних та негативних лексичних одиниць. Встановлено, що у текстах про божественну любов кількість позитивної лексики майже абсолютна (92%). Це свідчить про позитивний характер божественної любові та позитивну направленість вектору.

Інтегральність та єдність божественної та людської любові ми знаходимо в таких постулатах: «*Beloved, let us love one another, for love is of God; and everyone who loves is born of God and knows God*» [2, 1Ів. 4:7], «*God is love, and he who abides in love abides in God, and God in him*» [2, 1Ів. 4:16-17], «*...as I have loved you, that you also love one another*» [2, Ів. 13:34]. Джерелом любові є Бог, а відчування любові є Бог та шлях до Бога, до народження у божественному, пізнання Бога до Бога в собі.

Однак у такому твердженні любов є зобов'язанням слідувати наказам: «*This is love, that we walk according to His commandments This is the commandment, that as you have heard from the beginning, you should walk in it*» [2, 2Ів. 1:6].

Семантичний аналіз дає змогу виявити значення любові крізь призму лексеми *commandment* як життя в чіткій відповідності до абсолютних, безсумнівних наказів Бога, які побудовані з ураху-

ванням відповідальності з метою контролю групи людей, що отримують винагороду у вигляді певних благ за те, що підкорилися й слідують наказам (рис. 4).

Роль любові у взаємодії між божественним та земним передається заповіддю: *Love has been perfected among us in this: that we may have boldness in the day of judgment; because as He is, so are we in this world* [2, 1Ів.4:17]. Перша частина речення обумовлює тему, що розкриває сутність любові між Богом та людьми: любов вдосконалена нами.

На увагу заслуговує і твердження, в якому не тільки зустрічається певне протиріччя, а й проголошуються протилежні ідеологічні концепції: *For whom the LORD loves He chastens, And scourges every son whom He receives* [2, Євр. 12:6]. Лексема *chasten* має значення: *To correct by punishment or reproof; take to task, To restrain; subdue: chasten a proud spirit, To rid of excess; refine or purify*. Схоже значення має лексема *scourge*: *to punish, chastise, or criticize severely*. Тобто Бог суворо карає тих, кого любить і приймає до себе.

Незважаючи на це, порівняльний аналіз характеру лексичних одиниць показав, що заповіді, які стосуються взаємодії божественного та земного, містять 90% позитивної лексики.

Вища формула земної любові звучить так: «*Greater love has no one than this, than to lay down ones life for his friends*» [2, Ів. 15:13]. Любов до ближнього охоплює все навколишнє середовище людини: батьків, родичів, знайомих та незнайомих, навіть ворогів. При цьому варто звернути увагу на поняття «ближнього», яке стосується

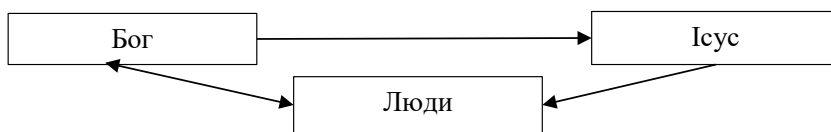

Рис. 3. Вектор божественної любові

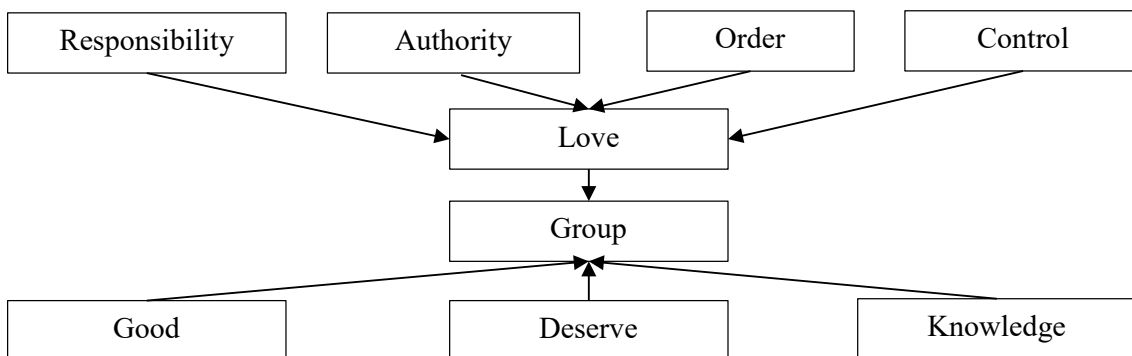

Рис. 4. Основні базові семи любові крізь призму лексеми *commandment*

кожного, з ким взаємодіє людина, що реалізується: 1) через почуття симпатії, доброзичливості до людей, що оточують [2, 2Кор. 8:8, 2, Еф. 4:2, 2, 1Сол. 3:12, 2, Мк.12:33, 2, Рим. 15:30, 2, Флп. 1:9, 2, 2Сол. 1:3]; 2) через любов до братів [2, 1Пет. 2:17, 2, 1Пв. 2:10, 2, 1Пв. 3:14, 2, 1Пв. 4:21, 2, Рим. 12:10, 2, Рим. 13:8, 2, Рим. 14:15, 2, 1Сол. 4:9, 2, Флм. 1:16, 2, Євр. 13:1, 2, 1Пв. 3:16, 2, Флм. 1:7, 2, 2Пет. 1:7, 2, 3Ів. 1:5]; 3) через любов до ворогів [2, Мф. 5, 43–46, 2, Лк. 6:27, 2, Лк. 6:32, 2, Лк. 6:35, 2, Рим. 11:28, 2, Одкр. 12:11]; 4) шляхом любові до батьків [2, Мф. 19:19]; 5) через поняття пробачення [2, Лк. 7:42, 2, Лк. 7:47]; 6) через божественну любов як причину й одночасно зразок любові: «*Beloved, if God so loved us, we also ought to love one another*» [2, 1Пв. 4:11, 2, 1Пв. 4:12].

Варто відзначити, що символами концепту є дві лексеми: *love, honor*. Тлумачення лексеми *honor* таке: *honesty, fairness, or integrity in one's beliefs and actions, a source of credit or distinction; to regard or treat (someone) with admiration and respect, to give special recognition to*. Тобто любов земна – це повага.

Структура емоційної змістовної земної любові відповідно до об'єкту представлена на рис. 5.

Якщо любов до Бога трактується шляхом використання значної кількості лексем на позначення заборони й наказу, то любов земна є добровільною, що виражається через такі лексеми: *not by commandment, testing, let*. Те, що заповіді є за своєю сутністю наказом, передається шляхом застосування модального дієслова *shall*, що не тільки означає пропозицію, пораду, а й у формальних документах використовується для висловлювання наказів і обов'язків, на відміну від модального дієслова *should*, що висловлює більш м'яку форму обов'язків або поради. Доброзичливий характер підкреслюється тим, що в цьому розділі ми спостерігаємо максимальну концентрацію позитивної лексики (97%). Очевидним є те, що

земна любов є певним переживанням, особистим досвідом, має індивідуальні риси в залежності від її суб'єкту та об'єкту. Тобто земне сприйняття любові є суб'єктивним результатом власного емпіричного досвіду.

Висновки і пропозиції. Релігійний дискурс – це один із різновидів інституційних дискурсів, який відрізняється канонічністю, безпрецедентністю, обов'язковістю, абсолютністю. Ключовою ознакою релігійного дискурсу є сакральність і ціннісна змістовна, які забезпечують формування когнітивного та емоційального концепту в адресата.

Релігійні тексти – це одна з форм й одночасно один з об'єктів релігійного дискурсу, що характеризуються сакральністю та канонічністю.

Ядром концепту «любов» у Новому завіті є дія, і саме вчинки є індикатором присутності або відсутності любові. Саме визначення любові є певною інструкцією, яка з огляду на концентрацію негативної лексики й заперечень покликана обумовити, що людина не повинна робити. Найбільш важливою ознакою, матричною домінантою є охоплення всього. Тобто хронотопні маркери предметів, часу, місця. Любов у Новому завіті – це об'єкт комунікації між двома ключовими комунікантами: божественним та земним. Предметом є правила поведінки, які одночасно обумовлені, сформовані поняттям «любов» й спрямовані на те, як досягти любові. Кількість позитивної лексики зростає від божественної до земної любові, що свідчить про зниження менторства й збільшення добровільності.

Любов у релігійній доктрині – догма, абсолютна цінність, мета, предмет і об'єкт служіння. Вона чітко регламентована, істинна, єдина для всіх, не залежить від особистого досвіду, переживань чи бажань. Значимість любові на різних рівнях людського життя з огляду на важливість і поширеність релігії, роль любові у формуванні людської свідомості зумовлює актуальність дослідження концепту любові в текстах Нового Завіту.

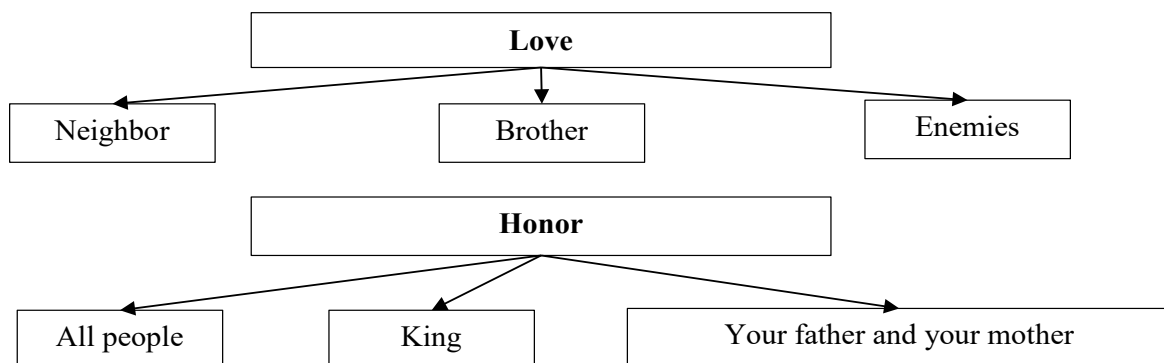

Рис. 5. Об'єкти символів концепту

Таким чином, любов є найемоційнішою ціннісною відповіддю, любов за своєю сутністю є завжди актуальною, тобто продовжує існувати як персональна реальність, навіть за умови, якщо людина не актуалізує її; любов передбачає

пов'язане з нею відчуття єдності з навколишнім середовищем; любов – джерело радості та благодаті, любов не передбачає взаємності, а отже, не може мати негативний аспект незадоволеності.

Список літератури:

1. Антіпова О. П. Лінгвофілософські засади сучасного релігійного дискурсу. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 2 (24). С. 36–39.
2. Біблія. URL: <https://bible.by/> (дата звернення: 23.03.2020).
3. Бобырева Е. В. Религиозный дискурс: ценности и жанры. *Знание. Понимание. Умение*. 2008. № 1. С. 162–167.
4. Богачевская И. В. Религиозный дискурс как объект философско-религиоведческой рефлексии. *Вопросы духовной культуры - философские науки: Культура народов Причерноморья*. 2006. № 79. С. 119–121.
5. Жданова И. В. Семантико-структурная и функциональная специфика заглавий богословско-религиозного жанра. *Молодой ученый*. 2011. № 3. Т. 2. С. 12–17. URL: <https://moluch.ru/archive/26/2773/> (дата звернення: 17.03.2020).
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс; Волгоград. Гос. Пед. Ун-т; н. -и. Лаб. «АКСИОЛ. ЛИНГВИСТИКА». Волгоград: Перемена, 2002. 476 с.
7. Шарикова Л. А. Основы теории дискурса: словарный дискурс. *Альманах современной науки и образования*. 2008. № 2–1. С. 212–214.

Vyshpolska I. S. THE SEMANTICS OF LOVE IN THE CANONICAL TEXT OF THE NEW TESTAMENT

The article deals with the analysis of the semantics of love in the canonical text of the New Testament. Religion as one of the ancient social institutions is the object of numerous scientific researches: cultural, sociology, religious studies, etc. This is determined with the important social role of religious functions and the significant influence of religion on the formation of the world perception of a human. This leads to increase of interest towards religious discourse. The study of discourse allows us to establish a connection between consciousness and language, to determine the process of cognition, both the outer and the inner world of humanity, to determine the matrix dominants of communication processes and the tools of influence on human consciousness.

With the development of mass media, an effective means of disseminating any information and “currency” of the 21st century, religion becomes accessible to everyone and spreads quickly and without restriction. This justifies not only scientific interest but also the emergence of new categories of religious discourse: “mass media religions discourse” or “religious media discourse”, which once more reiterates the importance of this study.

The cognitive nature of religious discourse deals with the formation of value orientations, certain views, beliefs, that influence the dominant behavior of the individual. The core of religious discourse is the system of values, the most important, the highest and absolute of which is love. Love is an important concept for the physical and the earthly world, as well as plays a significant role in religious concepts. A significant amount of research on religious discourse and the concept of “love”, with the focus on the synthesis of already grounded scientific provisions and the results obtained, does not exclude the possibility of finding new approaches due to the peculiarities of conceptualization of linguistic artifacts. The mentioned above also indicates the relevance and necessity of research of the “love” concept through the prism of lexical features of one of the main law texts – the New Testament. This article will clarify the basis of the concept of love in English religious discourse.

Key words: love, semantics of love, canonical text, New Testament, religious discourse, concept of love.

Добровольська-Пініч І. Є.

Одеський національний політехнічний університет

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПАРЕМІЙ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ЛЮБОВ, В ІСПАНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКИХ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню паремій, що відбивають любов та кохання, в іспанській, російській та українській мовах. Автор визначає, що тема «любов» є однією з провідних у прислів'ях та приказках багатьох народів світу. Найбільший інтерес становлять прислів'я та приказки, в яких яскраво відображено специфіку народного мислення, що склалася в процесі історичного розвитку мовної культури, яка знаходить відображення в лексикографічних джерелах.

Об'єктом дослідження є прислів'я та приказки, що мають у складі семантичні елементи концепту «любов», а предметом – порівняльний аналіз цих прислів'їв та приказок в іспанській, російській та українській мовах. Автор досліджує загальну кількість прислів'їв та приказок в іспанській, російській та українській мовах, що мають у складі семантичні елементи концепту «любов», та проводить порівняльний аналіз цих прислів'їв та приказок. У процесі дослідження для класифікації та проведення порівняльного аналізу паремій застосовуються різні методи наукового дослідження: метод суцільної вибірки, метод аналізу, описовий метод, порівняльний метод, метод статистичного аналізу.

У процесі дослідження визначається, що прислів'я та приказки є відбивачами міжособистісних відносин людей, що складаються у результаті їхньої спільної діяльності. Більшість прислів'їв і приказок прийшли з усної народної творчості, на відміну від фразеологічних одиниць, прислів'я та приказки являють собою одиниці із замкнутою структурою, вони мають смислову та інтонаційну завершеність і категорії предикативності та модальності.

Розкрито, що любов на паремійному рівні в іспанській, російській та українській мовах зображуються як за участю головних і основних концептуальних слів та виразів, себто лексичних одиниць, які позначають явища, процеси, стани, дії тощо, що пов'язані з любов'ю у всіх можливих її проявах, так і за допомогою інших лексико-семантичних елементів, які безпосередньо не називають ці явища, стани, процеси, дії тощо, але в сукупності з усіма іншими елементами паремії відображають певні сторони любовних стосунків загалом.

Ключові слова: фразеологічна система, пареміологія, паремії, прислів'я, приказки, змістова одиниця, концептуальне слово, логема, лексико-семантичний елемент.

Постановка проблеми. Нині інтенсивно досліджуються проблеми спілкування культур і народів через зростання вагомості знання іноземних мов. Вивчення пареміології іноземної мови не тільки підвищує ефективність вивчення лексики, але і сприяє збагаченню мови країнознавчими знаннями, що відбивають специфічні умови життя. Крім того, аналіз паремійних одиниць у лінгвістичних працях іспанського, російського, українського народів дає змогу виявити загальнолюдські особливості, виділити спільні та відмінні риси, притаманні їм. Дослідження є актуальним, бо сприяє визначенню специфіки паремій взагалі та кожної з ілюстрованих національних культур зокрема, чому приділялось мало уваги в лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями пареміології займалися такі дослідники, як С. Г. Бережан, І. А. Волошкіна,

Є. А. Демиденко, В. А. Жуков, А. В. Кисельов, Я. О. Магіровська, О. А. Попова та інші [3; 5–10].

Постановка завдання. Мета дослідження – розглянути структуру, зміст і стабільність форми прислів'їв і приказок; дослідити, класифікувати та провести порівняльний аналіз прислів'їв та приказок, що позначають любов в іспанській, російській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняними і зарубіжними вченими було встановлено, що кожна природна мова відбиває свідомість її носіїв. Їх повсякденна свідомість найбільш яскраво знаходить своє відображення в прислів'ях і приказках. У роботі наводяться результати дослідження іспанських, російських і українських прислів'їв і приказок на предмет відображення в них повсякденної свідомості.

Під час аналізу фіксували прислів'я та приказки, що містять змістовну одиницю «любов»

та її складники. У процесі дослідження методом суцільної вибірки було відібрано 100 іспанських паремій, 46 російських і 50 українських паремій, що є еквівалентами іспанських прислів'їв та приказок, та 54 російських і 50 українських прислів'їв і приказок, які є буквальною перекладом іспанських паремій, оскільки ані в російській, ані в українській мовах до них не було знайдено еквівалентів. Ця кількісна невідповідність між іспанськими, російськими і українськими прислів'ями і приказками, мабуть, пояснюється тим, що прислів'я і приказки пройшли тривалий шлях формування. Також є різниця і ставлення до подібних життєвих ситуацій у прислів'ях і приказках мов, що, на нашу думку, і пояснює кількісне розходження між іспанськими, російськими та українськими прислів'ями і приказками.

В іспанських пареміях нами були виявлені лексеми, що позначають любов та любовні стосунки: *amor, afición, corazón, celos, dolor, el sufrir, amante*. Діяльнісний процес виражений за допомогою дієслів *amar, querer, desear, enamorarse*. Серед російських паремій ми виявили такі лексеми: *любовь, боль, счастье, милый, ревность, сердце, любимая, любовница, надежда*. Діяльнісний процес виражений за допомогою дієслів *любить, влюбляется, прощает*. В українських пареміях ми визначили такі лексеми на позначання любові: *кохання, любов, милий, мила, біль, щастя, ревності, серце, коханка, надія*. Діяльнісний процес виражений за допомогою дієслів *любити, кохати*. Усе це, на наш погляд, створює широкий синонімічний ряд іменників і дієслів, що означають любов та любовні стосунки.

У процесі нашого дослідження ми встановили, що паремії можуть описувати любовні стосунки і без участі головних та основних концептуальних слів. Це цілком зрозуміло, бо всі любовні стосунки пов'язуються з буттям людства взагалі від народження конкретної людини до загибелі цілих цивілізацій та зародження нових. Вербалізація любовних стосунків, зокрема на паремійному рівні, здійснюється за допомогою лексичних елементів, які опосередковано змальовують відповідні стосунки.

Така картина спостерігається в іспанській, російській та українській мовах, де є паремійні одиниці, що змальовують дружні відносини без участі головних і основних концептуальних слів. Так, в іспанській мові було виявлено чотири такі паремії: *a casa de tu hermano no irás cada verano (icn.); a quien buena mujer tiene ningún mal le pide venir, que no sea de sufrir (icn.); contigo, pan y*

cebolla y con otra ni olla (icn.); poderoso es el deseo que hace hermoso lo feo (icn.). В російській мові було виявлено один приклад: *покажется сатана лучше ясного сокола (рос.)*. В українській мові також знайдено лише один приклад цього явища: *зійде з очей, зійде і з думки (укр.)*.

Так, дослідження показує, що любов на паремійному рівні в іспанській, російській та українській мовах зображується як за участю головних і основних концептуальних слів та виразів, себто згаданих вище лексичних одиниць, які позначають явища, процеси, стани, дії тощо, що пов'язані з любов'ю у всіх можливих її проявах, так і за допомогою інших лексико-семантичних елементів, які безпосередньо не називають ці явища, стани, процеси, дії тощо, але в сукупності з усіма іншими елементами паремії відображають певні сторони любовних стосунків загалом.

У процесі дослідження проведено аналіз у порівняльному плані складу тематичної групи паремій, що поєднані в блоки іспанських, російських і українських паремій, зафіксованих у фразеологічних та пареміологічних словниках. Розглянуті паремії було об'єднано в кілька ключових логем. Усі відібрані паремії про любов можна звести до трьох загальних логем: «загальна характеристика любовних стосунків», «добрі наслідки любовних стосунків», «погані наслідки любовних стосунків».

Перша логема «загальна характеристика любовних стосунків» включає такі іспанські, російські та українські прислів'я та приказки: *A amor mal correspondido, aumenta el olvido (icn.)*. *Безответная любовь, быстро забывается (рос.)*. *Неподілене кохання швидко зникає (укр.)*. *A amor y fortuna, resistencia ninguna (icn.)*. *Для любви нет преград (рос.)*. *Для кохання немає перешкод (укр.)*. *A mucho amor, mucho perdón (icn.)*. *Большая любовь все прощает (рос.)*. *Велике кохання все вибачає (укр.)*. *A quien buena mujer tiene ningún mal le pide venir, que no sea de sufrir (icn.)*. *Где любовь да совет, там и горя нет (рос.)*. *Де любов, там благодать (укр.)*. *Amar es tiempo perdido si no es correspondido (icn.)*. *Безответная любовь – пустая трата времени (рос.)*. *Неподілене кохання – марнотрата часу (укр.)*. *Amar y saber todo no puede ser (icn.)*. *Любовь и ум редко трут рука об руку (рос.)*. *Кохання розуму не має (укр.)*. *Amor con amor se cura (icn.)*. *Любовь исцеляется любовью (рос.)*. *Любов любов'ю цілюється (укр.)*. *Amor de madre es incomparable (icn.)*. *Материнская любовь не сравнима (рос.)*. *Материнська любов незрівнянна (укр.)*.

Amor tiene cataratas (icn.). Любовь слена (рос.). Любовь сліпа (укр.). Bien ama quien nunca olvida (icn.). Старая любовь не ржавеет (рос.). Стара любов не ржавіє (укр.). Contra amor y fortuna no hay defensa alguna (icn.). От любви и судьбы не убежишь (рос.). Від кохання та від долі не втечеш (укр.). El amor es como el agua, no se seca (icn.). Любовь как вода – не иссыкает (рос.). Любов як вода – не вичерпується (укр.). El amor es loco, pero a muchos vuelve tontos (icn.). Хоть любовь и безумна, но безумцами делает многих (рос.). Любов робить розумних дурними, тихих – буйними, а сердитих – смирними (укр.) та ін.

До другої логеми «добрі наслідки любовних стосунків» ми зарахували такі прислів'я та приказки: *A botallas de amor, campo de plumas (icn.). Милым браниться – только тешиться (рос.). Для закоханих сварка – любов палка (укр.). Contigo, pan y cebolla y con otra ni olla (icn.). С милым рай в шалаше (рос.). З милим рай у курені (укр.). Quien bien quiere a Pedro, no hace mal a su perro (icn.). Кто любит жену – любит ее родню (рос.). Той, хто кохає дружину, кохає її родину (укр.). Rencillas entre amantes, mayor amor que antes (icn.). Милым браниться – только тешиться (рос.). Для закоханих сварка – любов палка (укр.). Riñen los amantes y quirense más que antes (icn.). Милым браниться – только тешиться (рос.). Для закоханих сварка – любов палка (укр.) та ін.*

Третя логема «погані наслідки любовних стосунків» включає в себе такі паремії: *Amar sin padecer no puede ser (icn.). Полюбив, нагорюєшься (рос.). Хто кохає, той спокою немає (укр.). Amor con casada, vida arriesgada (icn.). Чужого мужа полюбить – себя погубить (рос.). Той сам себе губить, що чужу жінку любить (укр.). Cuando la pobreza entra por la puerta, el amor sale por la ventana (icn.). Нужда в окно, а любовь в дверь (рос.). Нужда в вікна, а любовь у двері (укр.). Donde hay amor hay dolor (icn.). Где любовь, там и слезы (рос.). У моря багато горя, а у любові ще більше (укр.). El amor entra con cantos y sale con llantos (icn.). Любовь приходит с песнями, а уходит со слезами (рос.). Кохання приходить з піснями, а уходит зі сльозами (укр.). El que ama a una casada puede morir de cornada (icn.). Чужого мужа полюбить – себя погубить (рос.). Той сам себе губить, хто чужу жінку любить (укр.). El que bien te ama, bien te haga llorar (icn.). Тот, кто сильно тебя любит, заставит тебя горько плакать (рос.). Той, хто сильно тебе любить, той тебе і погубить (укр.). La ausencia mata el amor (icn.). С глаз долой, из сердца вон (рос.). Зійде з очей, зійде і з думки (укр.) та інші.*

Під час вивчення проблеми було виявлено повний збіг як за формою паремії, так і за змістом, тобто було знайдено повний еквівалент: *El amor es ciego (icn.). Любовь слена (рос.). Любов сліпа (укр.). El amor mueve montaña (icn.). Любовь переворачивает горы (рос.). Любов верне гори (укр.). El amor todo lo vence (icn.). Любов все побеждает (рос.). Любов все перемагає (укр.).*

Це явище пояснюється тим, що такі паремії відображають схожі уявлення в мовній картині світу іспанського, російського і українського народів, а також тим, що деякі з них мають грецьке або латинське походження і були перекладені з цих мов у процесі міжкультурних контактів, тобто ці прислів'я та приказки є кальками з грецької та латинської мов, наприклад: amor saecus – любов сліпа; omnia vincit amor – все перемагає любов.

Також було виявлено ряд прислів'їв та приказок, які є не повними еквівалентами між собою, тобто мають деяку різницю в лексичному складі та різняться за формою. Це так звані синонімічні еквіваленти: *Adonde te quieran mucho no vayas a menudo (icn.). Где тебя любят – там не часто гости (рос.). Там де люблять, не вчащай, а де не люблять, не бувай (укр.). Amar sin padecer no puede ser (icn.). Полюбив, нагорюєшься (рос.). Хто кохає, той спокою немає (укр.). Contra amor y fortuna no hay defensa alguna (icn.). От любви и судьбы не убежишь (рос.). Від кохання та від долі не втечеш (укр.). Cuando la pobreza entra por la puerta, el amor sale por la ventana (icn.). Нужда в окно, а любовь в дверь (рос.). Нужда в вікна, а любовь у двері (укр.). De la vista nace el amor (icn.). Глазами влюбляются (рос.). Кохання починається з очей (укр.). Del odio al amor hay solo un paso (icn.). От любви до ненависти один шаг (рос.). Від любові до ненависті лише крок (укр.). Donde hay amor hay dolor (icn.). Где любовь, там и слезы (рос.). У моря багато горя, а у любові ще більше (укр.) та ін. Це явище пояснюється тим, що різним є ставлення до таких життєвих ситуацій у прислів'ях і приказках різних мов, що і пояснює різницю семантичних елементів в іспанській, російській та українській мовах.*

У процесі порівняння прислів'їв, які не є повними еквівалентами за формою і за змістом, були виявлені такі загальні семантичні елементи, характерні як для іспанських так і для російських і українських прислів'їв і приказок, як сема абсолютної переваги у виборі об'єкта: *Contigo, pan y cebolla y con otra ni olla (icn.). С милым рай в шалаше (рос.). З милым рай у курені (укр.). El que quiere a la col, quiere las hojas de alrededor (icn.).*

Кто любит жену – любит ее родню (рос.). Той, хто кохає дружину, кохає її родину (укр.). **Quien bien quiere a Beltrán, bien quiere a su can (icn.)**. Кто любит жену – любит ее родню (рос.). Той, хто кохає дружину, кохає її родину (укр.). **Quien bien quiere, de lejos ve (icn.)**. Любов не глядит, а все видит (рос.). Любов не дивиться, але все бачить (укр.). **Страждання: Amar sin padecer no puede ser (icn.)**. Полюбив, нагоруєшься (рос.). Хто кохає, той спокою немає (укр.). **Amor con casada, vida arriesgada (icn.)**. Чужого мужа полюбить – себя погубить (рос.). Той сам себе губить, що чужу жінку любить (укр.). **Donde hay amor hay dolor (icn.)**. Где любовь, там и слезы (рос.). У моря багато горя, а у любові ще більше (укр.). **Згубність розлуки: Ausencias causan olvido (icn.)**. Розлука – враг любви (рос.). Розлука – ворог любові (укр.). **El amor entra con cantos y sale con llantos (icn.)**. Любов приходив с песнями, а уходив со слезами (рос.). Кохання приходив з піснями, а уходив зі сльозами (укр.). **La ausencia es al amor lo que al fuego el aire: que apaga el pequeño y aviva el grande (icn.)**. Розлука для любви, что ветер для огня: маленькую она тушит, а большую еще сильнее разжигает (рос.). Розлука для любові, як вітер для полум'я: маленьку вона гасить, а велику ще більше розпалює (укр.). **La ausencia mata el amor (icn.)**. С глаз долой, из сердца вон (рос.). Зійде з очей, зійде і з думки (укр.). **Всесильність любові: Amor y muerte nada más fuerte (icn.)**. Нет ничего сильнее любви и смерти (рос.). Немає нічого сильнішого за смерть і кохання (укр.). **Contra amor y fortuna no hay defensa alguna (icn.)**. От любви и судьбы не убежишь (рос.). Від кохання та від долі не втечеш (укр.). **Donde hay amor no hay pecado (icn.)**. Где есть любовь, там нет греха (рос.). Любов не знає закону (укр.). **El amor es como el agua, no se seca (icn.)**. Любовь как вода – не иссякает (рос.). Любов як вода – не вичерпується (укр.). **El amor primero es el único verdadero (icn.)**. Первая любовь – самая сильная (рос.). Справжня любов тільки перша (укр.). **El amor todo lo sufre, todo lo espera (icn.)**. Для любви нет преград (рос.). Для любові немає перешкод (укр.). **Невтомність любовного бажання: Afición ciega razón (icn.)**. Любовь слепая (рос.). Любов сліпа, доведе до біди і пона (укр.). **Amor tiene cataratas (icn.)**. Любовь слепая (рос.). Любов сліпа (укр.). **Poderoso es el deseo que hace hermoso lo feo (icn.)**. Не красивая красива, а любимая любима (рос.). Не та красива, що вродлива, а та, що серцю мила (укр.). **Неминучість любовних сварок: A botallas de amor, campo de plumas (icn.)**. Милым браниться – только тешишься (рос.). Для

закоханих сварка – любов палка (укр.). **Rencillas entre amantes, mayor amor que antes (icn.)**. Милым браниться – только тешишься (рос.). Для закоханих сварка – любов палка (укр.). **Riñen los amantes y quirense más que antes (icn.)**. Милым браниться – только тешишься (рос.). Для закоханих сварка – любов палка (укр.). **Роль матеріальної сторони: Amor de puta y convite de mesonero siempre cuesta dinero (icn.)**. Любовь шлюхи и приглашение трактирщика никогда не бывают бесплатными (рос.). Кохання повії запрошення шинкаря ніколи не бувають безкоштовними (укр.). **Cuando la pobreza entra por la puerta, el amor sale por la ventana (icn.)**. Нужда в окно, а любовь в дверь (рос.). Нужда в вікна, а любовь у двері (укр.). **Ревнощі: El amor y los celos son hermanos gemelos (icn.)**. Любовь и ревность – сестры близнецы (рос.). Любов і ревнощі – як сестри близнюки (укр.). **Ненавість: Del odio al amor hay solo un paso (icn.)**. От любви до ненависти один шаг (рос.). Від любові до ненависті лише крок (укр.). **El amor y el odio son las dos caras de la misma moneda (icn.)**. Любовь и ненависть две стороны одной монеты (рос.). Любов і ненависть – два боки однієї монети (укр.).

У процесі дослідження також були виявлені елементи значення, властиві російським і українським прислів'ям і приказкам і не характерні для іспанських. До таких елементів належать значення раціональної невмотивованості вибору об'єкта любові: **покажется сатана лучше ясного сокола (рос.)**; **полюбитесь сатана краще від ясного сокола (укр.)**; **терпіння: оттого терплю, что больше всех люблю (рос.)**; **тому терплю, що більше всіх люблю (укр.)**; **фізичного насильства: милый побьет, только потешит (рос.)**; **милий поб'є, тільки потішисть (укр.)**.

Водночас в іспанських прислів'ях і приказках виявлено значення, що не знаходять семантичних відповідностей у російських і українських прислів'ях і приказках, наприклад, такі елементи значення, як **страх, який супроводжує любов: quien ama, teme (букв.: Хто любить, боїться)**; **надія: no hay amor, sin esperanza (букв.: Немає любові без надії)**; **турбота про кохану людину: no serás amado si de ti solo tienes cuidado (букв.: Ти не будеш любимо, якщо тільки про себе думаєш)**; **готовність прощати: a mucho amor, mucho perdón (букв.: Великої любові – багато вибачення)**; **сміливість: el amor verdadero destierra todo temor (букв.: Справжня любов виганяє будь-страх)**; **динамізм любовного почуття: el amor y la luna se parecen: menguan cuando no crecen (букв.: Любов схожа на місяць: якщо не зростає, то зменшується)**.

Ставлення до специфічних видів любові характерні тільки для іспанських прислів'їв і приказок: *amor de puta y convite de mesonero siempre cuesta dinero* (букв.: Любов повії і запрошення шинкаря ніколи не бувають безплатними). Тут знаходить своє відображення крайній ступінь негативного ставлення до гулящої жінці, що підтверджується вживанням лексичної одиниці «puta – повія». У процесі дослідження було встановлено, що прислів'я та приказки з цією семантикою не мають місця в російському і українському фразеологічному фонді.

Такі загальнолюдські універсалії, як мораль, етичні і духовні цінності, притаманні всім без винятку народам, однак у результаті проведеного дослідження іспанських, російських і українських прислів'їв і приказок тематичної групи «любов» були зроблені висновки, що іспанський, російський і український фольклор мають як подібні, так і відмітні риси.

Висновки і пропозиції. У процесі дослідження методом суцільної вибірки було відібрано

100 іспанських паремій, 46 російських і 50 українських паремій, що є еквівалентами іспанських прислів'їв та приказок, та 54 російських і 50 українських прислів'їв і приказок, які є буквальною перекладом іспанських паремій, оскільки ані в російській, ані в українській мовах до них не було знайдено еквівалентів.

Дослідження показало, що любов на паремійному рівні в іспанській, російській та українській мовах зображуються як за участю головних і основних концептуальних слів та виразів, себто згаданих вище лексичних одиниць, які позначають явища, процеси, стани, дії тощо, що пов'язані з любов'ю у всіх можливих її проявах, так і за допомогою інших лексико-семантичних елементів, які безпосередньо не називають ці явища, стани, процеси, дії тощо, але в сукупності з усіма іншими елементами паремії відображають певні сторони любовних стосунків загалом.

Список літератури:

1. Алефіренко Н. Ф. Фразеологічний знання і концепт. *Когнітивна семантика* : матеріали другої міжнарод. шк. – семінару з когнітивної лінгвістики 11–14 верес. 2000 р. / Відп. ред. М. М. Болдирев, Македон. : Є. С. Кубрякова та ін: У 2 ч. Ч. 2. Тамбов : Вид - во Тамбо. ун. 2000. 261 с.
2. Анікін В. П. До мудрості сходинок: Про руських піснях, казках, прислів'ях, загадках, народною мовою. Нариси, 1988. 176 с.
3. Бережан С. Г. До питання про діапазон варіювання фразеологізмів. *Дослідження з семантикою. Семантика мовних одиниць різних рівнів* : Міжвузівський науковий збірник. Башкирський ун-т. Уфа, 1988. 148 с.
4. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. *Академик А. А. Шахматов (1864–1920)* : Сборник статей / Под ред. С. П. Обнорского. Москва-Ленинград, 1974. 321 с.
5. Волошкіна І. А. Портрет людини в пареміології. *Єдність системного і функціонального аналізу мовних одиниць* : матеріали Міжнарод. наук. конф., М. Белгород, 11–13 квітня. 2006 р.: у 2 ч / під ред. О. Н. Прохорової, С. А. Мойсєєвої. Белгород : Вид. У БелДУ, 2006. Вип. 9. Ч. 2. 404 с.
6. Демиденко Є. А. Загадки і їх жанрова своєрідність. Прислів'я та приказки. Поняття метафори. Поняття антитези. *Література* : Дод. до газ. Перше вересня. 2003. № 8. 56 с.
7. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. Москва, 1978. 256 с.
8. Киселев А. В. Русские Пословицы и поговорки и их испанские эквиваленты. Санкт-Петербург, 2007. 250 с.
9. Магіровська О. В. Когнітивні особливості прислів'їв і загадок як одиниць вторинної номінації. *Філологія і культура* : Мат-ли V Міжнарод. наук. конф. 19–21 жовтня 2005 р. / Відп. ред. Т. А. Фесенко; Тамбов : Вид.-во ТГУ ім. Г. Р. Державіна, 2005. 592 с.
10. Попова О. А. Кращі прислів'я та приказки українського народу. Донецьк, 2008. 416 с.
11. Большой испано-русский словарь / Под ред. Б. П. Нарумова. 3-е изд. Москва : Рус. яз., 1999. 832 с.
12. Испано-русский фразеологический словарь: 30 000 фразеологических единиц / Под ред. Э. И. Левин-товой. Москва : Рус. яз., 1985. 1080 с.
13. Русско-испанский словарь / Ногейра Х., Туровергия. 2-е изд. Москва : Русский язык, 1974.

Dobrovolska-Pipich I. E. COMPARATIVE ANALYSIS OF PAREMIUS DESCRIBING LOVE IN SPANISH, RUSSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article is dedicated to exploring love and love paremies in Spanish, Russian and Ukrainian languages. The author identifies that the theme of “love” is one of the most leading in proverbs and sayings of many peoples of the world. Of particular interest are proverbs and sayings, which clearly reflect the specificity of popular thinking that has evolved during the historical development of linguistic culture, which is reflected in lexicographic sources.

The subject of the study is the adverbs and sayings that have the semantic elements of the concept of “love” and the subject is a comparative analysis of these adverbs and sayings in Spanish, Russian and Ukrainian languages. The author examines the total number of adverbs and sayings in Spanish, Russian and Ukrainian, which have semantic elements of the concept of “love” and makes a comparative analysis of these adverbs and sayings. In the course of the study different methods of scientific research are used for classification and comparative analysis of parems: solid sampling method, method of analysis, descriptive method, comparative method, method of statistical analysis.

It is determined that proverbs and proverbs are reflectors of the interpersonal relations of people made in their joint activity and intonational finality and categories of predictability and modality.

It is revealed that love at the paremic level in the Spanish, Russian and Ukrainian languages is depicted as involving the main and basic conceptual words and expressions, that is, lexical units, which denote the phenomena, processes, states, actions, etc. related to love in all possible manifestations of it, and with the help of other lexico-semantic elements that do not directly call these phenomena, states, processes, actions, etc., but together with all other elements of paremia reflect certain sides of the love relationship as a whole.

Key words: *phraseological system, paremology, paremia, proverbs, proverbs, content unit, conceptual word, logem, lexical-semantic element.*

Косович О. В.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ, ЯКІ РЕПРЕЗЕНТУЮТЬ ЛЕКСИЧНИЙ КОНЦЕПТ LE VIN («ВИНО»)

У статті розглянуто мовний матеріал фразеологічних одиниць, які представляють концепт «вино» як фрагмент культури в пареміології французької народу. На прикладі афоризмів, висловів, а також цитат відомих літераторів і діячів культури підтверджується, що такий концепт характеризується здебільшого позитивною семантикою.

Зважаючи на той факт, що багато з французьких фразеологізмів про вино – латинського походження, як додаткове джерело мовного матеріалу автором залучалися латинські еквіваленти. Незважаючи на те, що в ряді прикладів лексема «vin» в латині опускається та йдеться про вживання алкогольних напоїв у цілому, такі мовні одиниці визначаються автором як рівноправні фразеологічні одиниці, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино», тому що саме йдеться про вино як про центральний напій, який фігурує на давньогрецьких і давньоримських бенкетах.

У статті на прикладі аналізу фразеологічної одиниці, в якій вербалізується лінгвокультурний концепт «вино» у французькій мові, робиться висновок, що в цій лінгвокультурі вино є одночасно й цінністю, і концептом, який виступає як найбагатше джерело культурної інформації, в якому органічно переплітаються мова й традиції французького народу.

В пареміях зі стрижневим компонентом «вино» на матеріалі французької мови зображуються такі вічні цінності, як добро, милосердя, любов і турбота про ближнього, яскраво простежується схильність носіїв французької культури до побожності, релігійності; проявляється й міфологічна свідомість етносу. Серед специфічних особливостей французької ментальності виділяються схильність до економії, куртуазність, гедонізм, любов до прекрасного, епікурейство.

Сприйняття образу вина як реалії духовної, матеріальної та соціальної культури у французькій мові характеризується здебільшого позитивною конотацією.

Ключові слова: французька ментальність, мегафрейм, слот, фразеологічна одиниця, паремія, лінгвокультурний концепт «вино».

Постановка проблеми. Фразеологія французької, як і англійської та української мов, будучи органічною частиною всієї мовної системи, розглядається як найцінніша лінгвістична спадщина, в якій відбиваються національна культура, національна своєрідність мови в цілому, а також звичаї, вірування та історія етносу. Культурна інформація, що міститься у фразеологічних одиницях, концептуалізується в їхній образно мотивованій внутрішній формі.

Згідно з А. Г. Назаряном, «фразеологізм – це семантично перетворена одиниця мови, що співвідноситься як зі словом, так і зі словосполученням і реченням» [6, с. 58].

Як відомо, як одна з ознак фразеологізму виступає стійкість його структури, однак цей параметр часом може мати дуже відносний характер, як, наприклад, у французькій мові, фразеоло-

гічні одиниці якої дуже рухливі й відрізняються нестабільністю структурної організації. «Подібне явище викликано причинами характеру побудови мови, і зображує аналітичні тенденції в розвитку французької фразеології» [6, с. 38].

Відповідно, склад фразеологічних одиниць, які номінують лінгвокультурний концепт «вино» на матеріалі французької мови, що розглядається в статті, дуже різноманітний: в представленому мегафреймі фігурують як дієслівні фразеологізми й паремії (прислів'я, приказки, афоризми й вислови), так і цитати з поетичних творів, які мають структуру речення.

Як соціокультурний феномен і фрагмент мовної картини світу, мовні одиниці, які репрезентують лінгвокультурний концепт «вино» в європейських мовах, за останні 30 років приваблюють все більше уваги з боку мовознавців, які вивчають

таке явище в рамках лінгвокультурології, лінгвістики й когнітивістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціональне призначення фразеології у французькій мові величезне, виражальні можливості французької фразеології як науки, яка обслуговує переважно емоційну сферу мови, відзначали й використовували, згідно з А. Г. Назаряном, такі видатні літератори, як Ф. Рабле, М. де Монтень, Ж. Расін, Мольєр, Ж. де Лафонтен, Н. Буало, мадам де Севіньє, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, Л.-С. Мерсьє, О. де Бальзак, В. Гюго, Г. Флобер, Е. Золя, Гі де Мопассан, Р. Роман, Р. Мартен дю Гар, Л. Арагон, Е. Базен [6, с. 31]. Фразеологізми як виражальні засоби мови у творчості зазначених авторів є найважливішим елементом їхнього мистецтва й відбивають стильові особливості творів.

Постановка завдання. У статті за допомогою фреймового аналізу в рамках мегафрейма ставиться завдання здійснити дослідження фразеологічних одиниць, які вербалізують лінгвокультурний концепт «вино», на матеріалі французької мови; розглянути на прикладі такого аналізу відношення до вина як до категорії культури цього етносу.

Виклад основного матеріалу. Більшість французьких фразеологічних одиниць виникло, як зазначає А. Г. Назарян, «на національній основі й стало плодом багатомовної розумової та духовної творчої діяльності французького народу» [6, с. 34]. Для французької фразеології властивий яскраво виражений національний характер. Збагачення французького фонду фразеології здійснювалося здебільшого за допомогою власних ресурсів, не дивлячись на деяку присутність стійких поєднань або запозичень. В епоху Середньовіччя у Франції було здійснено переклад з латинської мови різноманітних збірок прислів'їв і повчальних висловів. Однак у порівнянні, наприклад, з англійською мовою, питома вага запозичень у французькій фразеології дуже невелика. Інтернаціональні й запозичені фразеологізми як, наприклад, «*In vino veritas*», сходять до спільного джерела, мають однакову образну основу й фігурують практично у всіх мовних культурах. Отже, теза про національну своєрідність французького фразеологічного фонду не підлягає сумніву.

Прислів'я, приказки, афоризми й вислови, які вербалізують лінгвокультурний концепт «вино» у французькій мові, відіграють величезну роль й збагаченні мови й відбивають її здатність до образного мислення та узагальнень. Слід зазначити, що для французької лексеми *vin* (вино) влас-

твива велика фразеоздатність (можливість створювати стійкі вирази).

На прикладі представленого мегафрейма у французькій мові, на відміну від англійської та української, фігурує кількісний параметр фразеологічних одиниць із культурним компонентом «вино», які складають вершинний вузол «Духовний світ людини й вино» й поділяються на слоти «Вино й природа», «Божественне начало у вині» й «Вино як інтерпретація народної мудрості». У французькій мові загальна кількість фразеологічних одиниць, які становлять такий вершинний вузол, представлена 109 прикладами; в англійській – 45 мовними одиницями відповідно (їхній кількісний параметр домінує у французькій мові у слоті «вино й природа»).

Більшість прислів'їв і приказок, що становлять такі слоти у французькій мові, є бургундського походження. Справжній факт пов'язаний з тим, що Бургундія – один з найважливіших виноробних регіонів Франції: вважається, що найкраще червоне вино виробляється саме в цьому виноробному регіоні.

У низці бургундських прислів'їв йдеться про вирощування виноградної лози, посилюється віра в прикмети, проявляється схильність етносу до ретельного спостереження за погодою, зростає віра в перекази. Крізь все це відчувається головна риса, яка об'єднує ці мовні одиниці, – народна мудрість, що знаходить своє відбиття в прикладах нижче: “*S'il pleut à la mi-août, le vin ne sera pas doux*” («Якщо дощі підуть в середині серпня, вино буде несмачним» (букв. «несолодким»)), “*Pluie et tonnerre d'août, promettent huile et vin partout*” («Дощі і грози в серпні обіцяють багато оливкової олії та вина»), “*Entre Saint-Denis et Saint-François, prends ta vendange quelle qu'elle soit*” («Між Святами святого Дені й святого Франсуа збирай обов'язково свій урожай, який би він не був»). В цих фразеологічних одиницях проявляється схильність французького народу до прогнозування, прагнення все прорахувати наперед, – такі властиві й відомі риси французької ментальності широко описані в літературі й пов'язані також з особливостями французької лінгвокультури.

Отже, сформовані в мовній свідомості французького народу особливого роду прикмети, що знайшли своє втілення в приказках і прислів'ях з культурним компонентом «вино», свідчать у цілому про мудрість французького етносу, яка експлікується у французькій лінгвокультурі й фігурує як її відмінна риса.

Деякі мовні приклади вражають своєю поетичністю, проявляється ще одна особливість істинно французького менталітету – схильність до куртуазності, романтичності, закоханість, наприклад: “*Si le jour de la Saint-Samson, le pinson boit au buisson, l’amour peut chanter sa chanson, le vin sera bon*” («Якщо на День святого Самсона зяблик п’є воду з кущів, то любов може співати свою пісню і вино буде добрим»).

Хороший врожай свого роду є «синонімом» щастя та достатку французької сім’ї, процвітання виноробних господарств якої споконвіку становить одну з основ економіки й культури цієї країни. Відповідно, у французькій мові спостерігається багато паремій зі схожою семантикою, що підтверджує середземноморський характер кліматичної та географічної близькості Франції, а також підкреслює значення образу вина як одного з найважливіших елементів мовної картини світу справжніх етносів, актуалізованого у фразеології.

Розглянемо відповідні приклади: “*Septembre – est le mois de l’automne, et s’il tonne, la vendange est bonne*” («Вересень – місяць осінній: якщо гримить грім, збереш гідний урожай») (дескриптор: йдеться про народну прикмету, частину колективного народного досвіду хліборобів).

Однією з відмінних рис французької лінгвокультури, яка проявляється в пареміях із компонентом «вино», виступає те, що образ вина сприймається французьким народом як якийсь «Божий дар», «чудо, дароване Богом», яке підносить природа. У колективній свідомості французького народу вино обожнюється та наділяється неземними рисами, набуваючи якогось божественного значення, як, наприклад, впливає з приказки нижче: “*Le Christ n’a pas changé le vin en eau mais l’eau en vin*” («Ісус Христос перетворив не вино у воду, а воду у вино»). Така фразеологічна одиниця є біблійною приказкою, в якій розповідається про перше чудо, яке здійснив Ісус Христос під час весільного бенкету в місті Кані, неподалік від Назарета, коли Ісус перетворив воду на вино. У цій приказці образ і роль вина як сакрального напою для французької нації особливо значущі.

Крізь призму фразеологічних одиниць із культурним компонентом «вино» у французькій мові простежується віра в те, що прихильність Богородиці здатна вплинути на якість майбутнього вина, найважливішого гастрономічного «продукту» країни, символу матеріального добробуту, стабільності й достатку (нарівні з хлібом і сиром). Виявляється побожність як одна з відмінних рис

французької ментальності: “*De l’Assomption la clarté fait du vin la qualité*” («На Свято Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) виробляється вино високої якості», букв.: «Світло Богородиці сприяє виробництву вина високої якості»).

У французькій мові, як і в англійській, гумористичне начало часто супроводжує божественне начало у вині, що знаходить своє відбиття у фразеологічних одиницях, які вербалізують досліджуваний лінгвокультурний концепт. Витончений, вишуканий, з елементами самоіронії, французький гумор розглядається як відмінна риса французької ментальності (як і специфічний англійський гумор – англійської ментальності). Вельми цікавою видається приказка, де простежується яскраво виражений гумористичний відтінок: “*Plus de vin se dépense aux pardons que de cire*” («Під час паломництва витрачається більше вина, ніж воску (свічок»)). У цій приказці фігурує іронічний відтінок, виражений у тому, що деякі учасники ходи зловживають вином, забуваючи про справжню мету паломництва.

Серед однієї з відмінних рис французької лінгвокультури, експлікованої у фразеологічних одиницях зі стрижневим компонентом «вино», слід вважати присутність паремій, в яких згадуються місцеві шановані святі – біблійні персоналії, поклоніння яким поширене здебільшого виключно на території Франції.

У цій мовній культурі фразеологічні одиниці, які розглядаються, становлять особливий пласт серед прислів’їв і приказок, що репрезентують лінгвокультурний концепт «вино». У дослідженні подібні фразеологічні одиниці склали підслот «Біблійні персоналії та вино», що також відноситься до вершинного вузла «Вино й духовний світ людини». У французькій мові розглянутий кількісний параметр таких фразеологізмів склав 31 мовний приклад.

Як відомо, в католицизмі присутні святі покровителі, пов’язані з усіма життєвими подіями. Відповідно, у виноробів також є свої святі. Практично всі святі виноробів – мученики, проводиться аналогія між вином і пролитою кров’ю святих мучеників. Покровителями виноробства є близько 30 святих у різних країнах і в різних народів: як правило, у всіх святих мучеників є день народження (день пам’яті, або день смерті). У колективній свідомості французького народу фігурує уявлення про те, що якість вирощеного винограду й обсяг зібраного врожаю прямо залежать від прихильності того чи іншого святого.

Значну роль у цьому грали спостереження простого люду, селян і виноробів, за мінливістю

погодних умов, що повною мірою відбилося в пареміях, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино». У день пам'яті (народження) того чи іншого святого винороби сприймали ті чи інші погодні умови як знамення, Божий знак, і починали збір врожаю, накривали, оберігали його. Від погодних умов прямо залежав (і залежить донині) обсяг зібраного виноробами врожаю, як, наприклад, впливає з прислів'я нижче: *“Beau ciel à la Saint-Romain, il y aura des denrées et du bon vin”* («Якщо небо при святому Романові буде ясне, то буде вам і їжа й добре вино»).

У цьому прикладі йдеться про дату 28 лютого, День пам'яті святого Романа (здавалося б, зовсім віддаленій від дати збору врожаю), що ще раз підкреслює роль народної мудрості, а також схильності вірити, що навіть орієнтуючись на погоду в зимовий час, можна судити про якість майбутнього вина. Цікавими є й такі бургундські приказки зі схожою семантикою: *“Si le lys est en fleur à la Saint-Jean, nous aurons vendangé à la Saint-Céron, s'il est fleuri pour la fête Dieu, nous aurons vendangé pour la Saint-Mathieu”* («Якщо на День святого Жана лілії у цвітінні, то на День святого Серона зберемо гарний урожай; якщо зацвіте на Свято Тіла Господня (15 червня), то буде нам славний урожай на День святого Матвія»); *“S'il pleut à la Saint-Médard, la vendange diminue d'un quart”* («Якщо на День святого Медара йде дощ, врожаю буде зібрано на чверть менше»).

Найвідоміший покровитель виноробів у Франції – святий Вінсент із Бургундії. Відповідно до традицій, святий Вінсент зображується молодим чоловіком у дияконському вбранні з виноградною гілкою в руках. Існує припущення, що даний цей святий був обраний як покровитель виноробів у зв'язку з тим, що перший склад імені *Vincent* французькою звучить як «vin» (вино), що символічно зображує долю святого, який пролив свою кров за Христа. Згідно з іншою версією, тіло святого Вінсента було піддано таким самим мукам, як і виноград під пресом. Традиційно у Франції День святого Вінсента святкується 22 січня. У пареміях, в яких фігурує згадка про справжнього святого, вино огортається ореолом божественної семантики, у свідомості французького народу простежується глибока віра в те, що завдяки прихильності святого мученика буде зібраний гарний урожай, даються також рекомендації повчального характеру з догляду за виноградною лозою. Наведемо приклади бургундських приказок, в яких згадується святий Вінсент: *“Saint-Vincent clair et beau, plus de vin que d'eau”* («Якщо на День свя-

того Вінсента погода ясна, буде більше вина, ніж води»); *“Quand le soleil luit à la Saint-Vincent, le vin monte au sarment”* («Якщо на День святого Вінсента сонячно, то пагони виноградної лози підіймаються»); *“Saint-Vincent au pied sec, la vigne à la serpette”* («Якщо на День святого Вінсента стоїть суха погода, слід підрізати свої лози»).

Такі вічні духовні цінності, як добро, любов до ближнього, милосердя також мають тісний зв'язок у мовній свідомості французького етносу з вином і втілюються в пареміях, в яких згадується ще один великий мученик – святий Мартін. Відповідно до легенди, Мартін пошкодував одного разу напівзамерзлого жебрака й, витягнувши гострий меч з піхов, розрізав свою теплу хутрянку на дві частини, віддавши потім одну з них волоцюзі. Трохи пізніше у ві сні Мартін побачив того самого жебрака, але вже з ликом Христа. У Франції традиційно День святого Мартіна святкується 11 листопада: *“A la Saint-Martin on boit du bon vin”* («На Свято святого Мартіна заведено пити вино»); *“A la Saint-Martin tout le moult passe pour bon vin”* («На свято святого Мартіна сусло перетворюється на вино»). Таким чином, із давніх пір у мовній свідомості французького народу в цей день у зайвий раз знаходять підтвердження такі вічні цінності, як любов до ближнього, милосердя та добро.

Примітно, що у французькій культурі «віддати данину святому Мартину» – це не тільки добре випити, але й «знатно пообідати» (тут також відзначаються такі відмінні риси французької ментальності, як епікурейство, пристрась до свят, гарної їжі й задоволеня в цілому): *“A la Saint-Martin, faut goûter le vin, Notre-Dame d'après, de la table, il est près”* («На Свято святого Мартіна потрібно випити винця, потім – в Нотр-Дам, а потім – за стіл!»). Однак, незважаючи на любов до застіль і зловживання вином, у французькій лінгвокультурі висміюється також те, що впливає з паремій, в яких фігурує святий Мартин: *“Pour la Saint-Martin, âne qui ne boit du vin; âne deux fois, qui trop en boit”* («На Свято святого Мартіна тільки осел не п'є вина, але двічі осел той, хто занадто багато його п'є»).

Біблійні персоналії входять до складу також численних французьких паремій, в яких проявляється мудрість французьких виноробів, що полягає в емпіричному спостереженні за погодними умовами та їхнім впливом на майбутній урожай. Одна з найстрашніших бід для французьких виноробів – змерзла виноградна лоза. Такі природні колізії – величезна загроза для матеріального добробуту й життя французького етносу.

Наприклад, такого роду трагічні події в житті французьких виноробів були наприкінці XIX ст. (епідемія філоксери, попелиці, бунт виноградарів у регіоні Шампань в 1911 р.).

Справжні історичні події, як і багато інших, віділювалися в прислів'ях і приказках про вино.

При догляді за виноградною лозою, турботі про неї в мовній свідомості французького народу сформувалися своєрідного роду прикмети, які знайшли своє відбиття в пареміях, наприклад: *“Si Matthieu pleure au lieu de rire, le vin en vinaigre vire”* («Якщо на День святого Матвія йдуть дощі, то вино перетвориться на оцет», букв. «Якщо святий Матфей плаче замість того, щоб сміятися, то вино перетвориться на оцет»); *“A la Saint-Honoré, s'il fait gelée, le vin diminue de moitié”* («Якщо на День святого Оноре підморозило, то вина вийде вдвічі менше»).

Таким чином, кількісний параметр фразеологізмів, які увійшли в слот «Божественне начало у вині» у французькій мові, склав 54 фразеологічні одиниці, що дозволяє зробити висновок про особливу роль релігійності як риси французької лінгвокультури, й експлікується у фразеологічних одиницях, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино».

Слід підкреслити, що паремій з аналогічною семантикою на матеріалі української мови не зустрілося, що пов'язано з тим, що образ вина в українській народній культурі не оповитий ореолом божественного начала, як в західноєвропейських культурах. Єдина можлива аналогія, що проводиться, полягає в значній ролі вина як священного напою в богослужінні.

Особлива роль при перекладі французьких фразеологічних одиниць, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино», належить лінгвокультурологічному коментарю. Без знання деяких мінімальних відомостей в області виноградарства, виробництва вина, а також знань субрегіонів і французьких виноробних апелласьон часто семантика деяких фразеологічних одиниць може викликати труднощі. Цей факт пов'язаний із тим, що саме Франція є батьківщиною найдавніших традицій виноградарства й виноробства, що пояснює значну присутність фразеологічних одиниць у французькому фразеологічному фонді з елементами культурологічних фактів, що також належить до особливостей французької лінгвокультури.

Наведемо приклади фразеологічних одиниць, для здійснення адекватного й коректного перекладу яких необхідні мінімальні знання в галузі

виноробства: *“Vigne double si elle est close”* («Лоза буде більше родити, якщо обнесена огорожею» (дескриптор: поняття «clos» у виноробстві означає «обгороджена ділянка», в Бургундії – частина монастирської фортеці; вина, вироблені з винограду, вирощеного на таких ділянках, вважаються найпрестижнішими)); *“Qui boit du Meursault, ne vit ni ne meurt sot”* («Хто п'є Мерсо (відоме вино з Бургундії), не живе і не вмирає дурнем» (дескриптор: часто в подібного роду прислів'ях і приказках виключається лексема «vin» (вино), внаслідок чого можуть виникнути певні труднощі лінгвокультурологічного характеру, й для пошуку адекватних перекладних еквівалентів необхідні знання як культури, так і менталітету (в цьому випадку того, що Мерсо – назва комуни у Франції, яка розташована в регіоні Бургундія; це власна назва, так йменується найзнаменитіше біле бургундське вино))).

Отже, як видно з розглянутих прикладів, при тлумаченні фразеологічних одиниць, що мають структуру речення, застосовується так званий нейтральний еквівалент поєднання фразеології, смисловий запис, або дескриптор. Така метамовна одиниця необхідна для найкращої інтерпретації фразеологічних одиниць.

Як вже зазначалося вище, французька лексема *vin* має велику фразеоздатність, внаслідок чого фразеологічні одиниці з таким стрижневим компонентом можуть вербалізувати різні аспекти сфери діяльності людини, риси його характеру, ставлення до сім'ї, любові, дружби, традиції та звичаї. Фразеологізми зі справжньою семантикою були створені народом, його досвідом, пов'язаним із тими чи іншими реаліями життя, які були накопичені впродовж століть. В таких одиницях мови розкривається внутрішнє світобачення індивіда, акцентуються ті чи інші специфічні особливості ментальності етносу. Численні паремії, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино» у французькій мові, віднесені до слота «Вино як інтерпретація народної мудрості», склавши 40 фразеологічних одиниць. Примітно, що ставлення до вина як символу добробуту й фрагменту культури, в якому експлікується народна мудрість, у французьких пареміях, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино», характеризується домінуванням позитивної семантики.

Як один із найвідоміших фразеологізмів з компонентом «вино» у французькій мові, в якому закладена глибока мудрість народу, розглянемо знамените прислів'я *“Quand le vin est tiré, il faut le boire”*. Ця фразеологічна одиниця міцно

увійшла до побуту й буквально означає «відкорковане вино потрібно випити». Фразеологізм має наступні паралельні еквіваленти в українській й англійській мовах: укр.: «Взявся за гуж – не говори, що не дюж», англ.: “*Since the wine is drawn it must be drunk*”, досл. «*Налите вино повинно бути випито*» («Доведення справи до кінця»). Джерелом цього прислів'я послужила фраза Альфонса Доде у творі «Листи з млина», дослівно мала такий вигляд: “*Voyez-vous, mes enfants, quand le blé est mûr, il faut le couper; quand le vin est tiré, il faut le boire*” [11, с. 133] («Послухайте, діти мої: як тільки пшениця дозріла, її потрібно зрізати, відкорковане вино потрібно випити») і трансформувалася в ідіому “*Quand le vin est tiré, il faut le boire*”.

Численними в розглянутому мовному матеріалі є також паремії, крізь призму яких позитивна семантика вина органічно переплітається з досвідом народу, його знаннями й спостереженнями, пов'язаними з особливостями людської особистості, які накопичувалися впродовж століть і акумулювалися у мовній свідомості, знайшовши своє відбиття у фразеології. У всіх пареміях, наведених як приклади нижче, простежується любов французького народу до вина: “*Un bon vieillard ressemble à un bon vin qui a déposé sa lie*” («Добрий старий нагадує хороше вино, витримане на осаді»); “*Après bon vin, bon cheval*” («П'яному і море по коліно» [3, с. 16], «Вино надає хоробрості», букв. «Після доброго вина – добрий кінь» (дескриптор за В. І. Когутом): вино надає хоробрості, випивши вина, відбуваються сміливі, часом відчайдушні вчинки); “*Un verre de vin tire souvent mieux que deux boeufs*” («Келих вина надає незвичайну силу» (букв. «Тягне краще двох биків»)). Фразеологічні одиниці, в яких простежується любов французького народу до вина, фігурують насамперед у вершинних вузлах «Любов до вина», «Вино – джерело позитиву», «Користь вина для здоров'я».

У дослідженнях С. Г. Тер-Мінасової, С. де Мадаріаги, Т. Зелдіна, Ж. В. Кургузенкова, А. С. Борисової умовно виділяються такі риси французької ментальності, як гедонізм, куртуазність, інтелектуалізм, індивідуалізм, егоцентризм, практичність, оптимізм, патріотизм, волелюбність, весела вдача, гумор, витонченість, галантність, любов до краси у всіх її проявах, привітність, оптимістичне ставлення до життя, любов до батьківщини й національної культури, природжена ввічливість. Серед усього розмаїття особливостей ментальності французів відзначається гурманство – любов до вина та їжі.

Особливу роль гурманства у Франції підкреслюють Н. М. Фірсова й А. С. Борисова: «У Франції їжа й вино – це культ, невичерпне джерело задоволень, спосіб життя» [8, с. 87]. Французи вміють дружити, поважати й цінувати своїх близьких, мають здатність налагоджувати зв'язки; їм властива комунікабельність, свобода спілкування. Вино виступає як свого роду «супутник» будь-якого застілля та зіставляється з золотом, добрими слугами й звичайно ж із друзями. Вищевказані особливості французької ментальності знайшли своє відбиття в пареміях із культурним компонентом «вино».

Наведемо відповідні приклади у французькій мові, а також паремії зі схожою семантикою та паралельні еквіваленти в українській й англійській мовах: фр.: “*S'il ya pain et vin, le Roi peut venir*”, букв.: «Коли є хліб і вино, то і король може прийти», пор. з укр.: «Коли буде бенкет, тоді й гість», англ.: “*A meal without wine is like a day without sunshine*”, «Трапеза без вина подібна дню без сонця»; фр.: “*Vin sans ami, vie sans témoins*”, «Вино без одного подібно до життя без сусідів», “*Or, ami, vin, serviteur, le plus vieux est le meilleur*”, пор. з укр.: «Вино як і друг, чим старіше, тим краще», «Немає нічого краще, ніж стара дружба і старе вино», пор. з англ.: “*To a good friend, with your bread and wine*”, «Для доброго друга не шкодуй ні хліба, ні вина».

Серед однієї з відмінних рис французької ментальності, і, як наслідок, французької лінгвокультури необхідно виділити любов саме до хорошого, якісного вина, а також значущість вина для етносу як самого цілющого й благородного напою людства, усвідомлення його користі для здоров'я та здатність оцінити смакові якості напою, що повною мірою простежується в пареміях, які вербалізують лінгвокультурний концепт «вино», наприклад: “*Un bon verre de vin enlève un écu au médecin*” («Хороший келих вина береже свої грошення»). Фразеологізми з подібним змістом частотні також в англійській мові, що ще раз свідчить про культурну спорідненість справжніх етносів. Наведемо приклад: англ.: “*Good wine gladdens the eye, cleans the teeth, and heals the stomach*”, «Хороше вино радує око, освіжає порожнину рота й лікує шлунок». Такий приклад із подібною семантикою, головним чином, увійшов до складу вершинного вузла «Користь вина для здоров'я» та підслота «Любов до хорошого вина».

Серед ще одних відмінних характеристик французької ментальності, що експлікується у фразеології з культурним компонентом «Вино»,

про які було згадано вище, необхідно відзначити куртуазність, гедонізм, любов до жінок, прагу молодості, жагу до життя, любов до краси й прекрасного в цілому. У пареміях зі стрижневим компонентом «вино» цьому напою властива позитивна семантика; вино порівнюється з красивими жінками, молодістю, красою та добром, як випливає з прикладів нижче: “*Bon vin et femmes jolies sont deux agréables poisons*” («Добре вино й красиві жінки – дві чудові отрути»); “*Le vin de Bourgogne pour les rois, le vin de Bordeaux pour les gentilshommes, le vin de Champagne pour les duchesses*” («Бургундське вино для королів, бордо для дворян, шампанське для герцогинь»).

Отже, лінгвокультурний концепт «вино» огортається у французькій лінгвокультурі ореолом доброти, любові й краси.

Висновки і пропозиції. У наведених у дослідженні прикладах проявляються такі риси національного характеру французьких інтелектуалів, як гурманство, любов до розкоші, вишуканий смак. Вино виступає як якийсь продукт, що стимулює інтелектуальну працю. Також йдеться і про емоційну складову, властиву процесу вживання вина. Аналіз розглянутого мовного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що ставлення до вина як до фрагмента культури в пареміології французької народу на прикладі афоризмів, висловів, а також цитат відомих літераторів і діячів культури характеризується в більшості своїй позитивною семантикою.

Оскільки багато з французьких фразеологізмів про вино – латинського походження, як додаткове джерело мовного матеріалу залучалися їхні латинські еквіваленти. Незважаючи на те, що в ряді прикладів лексема *vin* в латині опускається і йдеться про вживання алкогольних напоїв у цілому, такі

мовні одиниці визнаються рівноправними фразеологічними одиницями, в яких вербалізується лінгвокультурний концепт «вино», тому що саме йдеться про вино як про центральний напій, який фігурує на давньогрецьких і давньоримських бенкетах.

Таким чином, на прикладі аналізу фразеологічної одиниці, в якій вербалізується лінгвокультурний концепт «вино» у французькій мові, можна зробити висновок, що в цій лінгвокультурі вино є одночасно й цінністю, і концептом, яке виступає як найбагатше джерело культурної інформації, в якому органічно переплітаються мова й традиції французького етносу.

В пареміях зі стрижневим компонентом «вино» на матеріалі французької мови відбиваються такі вічні цінності, як добро, милосердя, любов і турбота про ближнього, яскраво простежується схильність носіїв французької культури до побожності, релігійності; проявляється і міфологічна свідомість етносу. Серед специфічних особливостей французької ментальності виділяються схильність до економії, куртуазність, гедонізм, любов до прекрасного, епікурейство.

Сприйняття образу вина як реалії духовної, матеріальної та соціальної культури у французькій мові характеризується здебільшого позитивною конотацією.

Як перспективи наукової розвідки слід окреслити реалізацію подальших лінгвістичних досліджень в області порівняльної фразеології на матеріалі трьох і більше мов, аналіз інших концептів лінгвокультури, пов'язаних із гасікою як наукою, на базі якої здійснюється чим раз більша кількість розробок лінгвістичної спрямованості, а також подальші роботи із застосуванням різних видів фреймового аналізу, що вивчають когнітивні механізми, які пов'язують мову й свідомість.

Список літератури:

1. Борисова А. С. Французский национальный характер сквозь призму современных французских печатных рекламных текстов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. Москва, 2010. 21 с.
2. Зэлдин Т. Все о французах. Москва : Прогресс, 1989. 440 с.
3. Когут В. И. Proverbes et dictons de France et leurs équivalents russes. Французские пословицы и поговорки и их русские эквиваленты : словарь французских пословиц и поговорок. Санкт-Петербург : Издательство «Антология», 2015. 240 с.
4. Кургузенкова Ж. В. Идентификация основных черт французского национального характера путем анализа способов когнитивного моделирования во французской фразеологии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика»*. 2011. № 3. С. 53–57.
5. Мадариага С. де. Англичане, французы, испанцы. Санкт-Петербург : Изд-во «Наука», 2003. 242 с.
6. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Высшая школа, 1987. 288 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва : Слово/Slovo, 2000. 624 с.
8. Фирсова Н. М., Борисова А. С. Национально-прецедентные феномены в современных французских печатных рекламных текстах. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Лингвистика»*. 2011. № 3. С. 84–89.

9. Chatelain-Courtois M. Les Mots du Vin et de l'Ivresse. Paris : Belin, 2001. 303 p.
10. Coutier M. Dictionnaire de la langue du vin. Paris : 2007. 476 p.
11. Daudet A. Lettres de mon moulin. Paris : Nelson Éditeurs, 189, rue Saint-Jacques, 1869. 297 p.
12. Dictionnaire des expressions et locutions/sous la direction de A. Rey et S. Chantreau. Paris : Ed. Les Usuels dictionnaires le Robert, 2000. 888 p.
13. Lagane R. Locutions et proverbes d'autrefois. Paris : Belin, Librairie classique Eugène Belin, 1983. 204 p.
14. Ripert P. Dictionnaire des maximes, dictons et proverbes français. Maxi-Livres : Profrance pour la présente édition, 2001. 379 p.

Kosovych O. V. FEATURES OF FRENCH LINGUOCULTURE ON THE MATERIAL OF PHRASEOLOGICAL UNITS, REPRESENTING THE LEXICAL CONCEPT *LE VIN* («WINE»)

This article examines the linguistic material of phraseological units, representing the concept “wine” as a piece of culture in the paremiology of the French people. On the examples of aphorisms, sayings and quotes of famous writers and cultural figures, it was confirmed that this concept is characterized by mostly positive semantics.

Given the fact that many of the French idioms about the wine is of Latin origin, as an additional source of linguistic material, the author has brought the Latin equivalents. Despite the fact that in some examples, the lexeme wine is omitted in Latin and it refers to the use of alcoholic beverages in general, these language units are defined by the author as equal phraseological units in which the linguoculture concept “wine” is verbalized, because it is a matter of wine as a central beverage, which appears in ancient Greek and Roman feasts.

In the article on the example of analysis of phraseological unit in which linguoculture the concept of “wine” in French is verbalized, it is concluded that in this linguoculture the wine is both a value and a concept that acts as a rich source of cultural information, which naturally combines the language and traditions of the French people.

In proverbs with the core component “wine” in the French language are displayed such eternal values as kindness, mercy, love and caring, the tendency of carriers of French culture to piety and religiousness is clearly traced; the mythological consciousness of the ethnic group is manifested. Among the specific features of the French mentality in the propensity to economy, courtesy, hedonism, a love of beauty, epicurism are highlighted.

The perception of the image of wine as a reality of the spiritual, material and social culture in the French language is characterized, for the most part, by a positive connotation.

Key words: French mentality, megafame, slot, phraseological unit, paremy, linguoculture concept “wine”.

Пежинська О. М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ТОПОНІМНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Морфологічну структуру топонімічної лексики французької мови становлять непохідні, похідні, складні (однослівні, дво- і трикомпонентні) та складені (прийменникові і сполучникові) топоніми. Визначальною структурною ознакою певного топонімічного типу є топоформант, тобто повторюваний у топонімічних утвореннях суфікс чи інший компонент композита. Форманти похідних суфіксальних топонімів належать галльським, латинським, германським апелятивам.

У морфологічному способі деривації топонімів виявлено демінутивні суфіксальні моделі, які входять до класу топонімів -et [e] < лат. суф. -etum, -onne [on], -onnes [on], -ette [et], -ettes [et], -ot [o]: Castellet, Carcassonne, Rochette, Annot, Gravelotte.

Суфікс -acum чи -iacum (< кельт. суф. -aco) (Andeliacum > Les Andelys, Antoniacum < Antony) виконує присвійно-релятивні функції та вказує на належність об'єкта конкретному власникові.

Складні назви є прикладами морфологічного способу утворення, а складені – синтаксичного. Складні ойконіми становлять 637 назв і майже 2 000 топонімів із компонентом Saint. За структурою вони поділяються на дві групи: однослівні (455 назв) (утворені внаслідок основокладання) та багатослівні. Складні багатослівні є численнішими (182 + 2000 з компонентом Saint). Виокремлено три типи таких утворень: основа + основа (Saint-Jean, Montaigu); назви, які містять три повнозначні слова (Fontenay-Paris-Plage); топоніми із чотирма повнозначними словами (Saint-Antonin-Noble-Val).

Французькі складені топоніми утворені за допомогою прийменників і сполучників. Ми зафіксували 237 складених назв і майже 1 500 із Saint. Поширеними є трикомпонентні топоніми (опорний компонент + прийменник + залежний компонент): Argenton-sur-Creuse, Château-du-Loir, Aulnay-sous-Bois. Такі назви виконують локативні функції. Вони вказують на просторове розташування території, часто прив'язуючи її до іншого вагомого об'єкта.

Ключові слова: топонім, топоформант, основа, структурні типи, словотвірний аналіз.

Постановка проблеми. Словотворення стає важливим способом поповнення лексичного фонду мови із власних ресурсів. Протягом останніх десятиріч центр ваги топонімічних досліджень, передусім історико-географічного плану, переноситься із семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їх морфологічної структури й певною мірою фонетичних топонімічних явищ, причому обмежуються не лише форма, а й функція формантів на різних історичних етапах. Це особливо впадає у вічі, коли йдеться про найдавніші шари топонімії, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання топонімного словотворення посідає чільне місце в ономастичній науці. Ще І. І. Ковалик про нього писав: «Інколи буває так, що в загальних словах утрачаються колишні семантико-словотвірні функції окремих суфіксальних морфем, які зберігаються тільки в назвах населених пунктів чи в інших топонімічних назвах» [7, с. 137].

Визначальною структурною ознакою того чи іншого топонімічного типу вважається топоформант, тобто повторюваний у низці топонімічних утворень суфікс або інший компонент композита. За цим критерієм О. Ф. Ріпецька визначає ойконіми з кореневими формантами; ойконіми, форманти яких складаються з кореневого морфа й наступного морфа; ойконіми із власне суфіксальними формантами та ойконіми із суфіксоїдними формантами. Своєрідно вирішує дослідниця проблему словотвірного значення, в основі визначення якого лежить установлення відношення між дериватом і твірною для нього одиницею [8].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження топонімного словотворення у французькій мові.

Виклад основного матеріалу. Загалом у мовознавчій науці виділяється два рівні деривації – апелятивна та пропріальна. Онімний словотвір відрізняється від апелятивного, оскільки він полягає у присвоєнні назв об'єктам, які вже мають свої загальні найменування. «Такі назви не

виражають суті іменованих реалій, а індивідуалізують, виділяють окремий об'єкт із низки подібних» [3, с. 113]. Роль формантів у власних назвах теж має свої відмінності від ролі апелятивних.

Зазвичай топоніми мають просту форму вираження, тобто однолексемну. Важливу формальну рису мають назви складної структури, які підкреслюють винятковість топонімів на тлі інших власних назв. Багатокомпонентність – характерна ознака французьких онімів – проявляється у процесі номінації об'єктів. Для окреслення певної території використовують й інші складні назви, а також прийменникові формації, наприклад, *Lion-sur-Mer*, *Château-du-Loir*. Такі структури виділяють топоніми в окрему низку власних назв, які, крім спільних рис з іншими онімами чи загальними найменуваннями, мають свої особливості.

За граматичною структурою топоніми поділяються на прості (однослівні – *Paris*, *Lyon*), складні (складне слово – *Saint-Denis*, *Chante-Merle*) та топонімні сполуки, причому останні характерні головним чином для мікротопонімії (*Bois de Moque-Souris*). За підрахунками С. Ю. Прийменко, багатокомпонентні топоніми становлять доволі численну групу – 1 359 одиниць (майже 35% від загальної кількості) [5]. А. Н. Гуцоль [6, с. 15] запропонувала структурну класифікацію французьких топонімів, поділивши їх на синхронному зрізі на два типи: морфологічний і синтаксичний. До морфологічного типу дослідниця відносить:

- 1) неподільні ойконіми кореневого типу, основа яких збігається з коренем слова: *Oze*;
- 2) прості подільні, що складаються з основи і суфікса (суфіксальний тип): *Omissy* (*Omiss* + *y*);
- 3) складні: *Odival* (*Odi* + *val*), *Orville* (*Or* + *ville*) та словосполучникові: *Ourcel-Maison*, *Ouville-La-Bien-Tournée*.

Синтаксичний тип, за А. Н. Гуцоль, представляють утворення, які зберегли структуру словосполучення, наприклад: *Les Ornes-sur-Voulzie*. Ойконіми синтаксичного типу, до складу яких входять сполучники або прийменники, відносяться до складених назв. Досліджуючи ойконіми як дериваційну базу французької катойконімії, В. О. Горпинич ділить ойконіми на такі групи:

1. Морфологічний тип:
  - 1) прості неподільні (кореневі) ойконіми;
  - 2) прості подільні (суфіксальні);
  - 3) складні ойконіми:
    - однослівні,
    - багатослівні;
2. Синтаксичний тип: складені ойконіми (прийменникові і сполучникові утворення) [5].

Отже, на основі наявних класифікацій ми виділяємо:

- прості непохідні (кореневі);
- прості похідні (суфіксальні);
- складні (однослівні, багатослівні);
- складені (прийменникові і сполучникові).

Монолексемне оформлення, характерне для більшості власних назв, не становить винятку й під час номінації об'єктів. Найчастіше однослівні топоніми утворюються лексико-семантичним та морфологічним способами.

Вони утворювались у різні історичні періоди (це найдавніші топонімичні назви галльського, романського, германського походження). До переходу в розряд топонімів ці слова означали топографічні об'єкти, географічні терміни, елементи ландшафту, поселення, будівлі, релігійні терміни тощо.

Частина корневих топонімичних назв утворилась від назв річок – гідронімів: *Sarthe*, *Aigre*, *Aube*. Значна частина простих непохідних топонімів закінчується на *-s*: 41% (375 топонімів) від загальної кількості простих топонімів, наприклад: *Fraisses*, *Annois*, *Cals*, *Les Essarts*.

Нами зафіксовано 530 простих непохідних топонімів, серед яких у формі однини – 399 назв (у відсотковому співвідношенні 75,3%) та форм із кінцевим *-s* – 131 топонімів (24,7%).

До другої групи відносимо похідні ойконіми – це назви, до складу яких входять корінь і суфікси. Такі топоніми мають форму однини і множини. А. М. Скляренко вважає, що топонімичність назви підсилюється в поєднанні в одній назві двох топоформантів [9, с. 64]. Ми зафіксували 665 простих похідних ойконімів (32% від загальної кількості): 474 (71,3%) – в однині та 191 (28,7%) – у множині. У топонімії семантичний спосіб деривації представлений онімізацією апелятивів, яка виконує важливу роль у творенні топонімів, здебільшого географічних термінів.

Другу групу за способом творення становлять топоніми, які виникли внаслідок дериваційних процесів. Відповідні оніми мотивуються в основному апелятивами та рідше – антропонімами.

Часто апелятиви входять до класу топонімів із демінутивними суфіксами *-et* [e], *-onne* [on], *-onnes* [on], *-ette* [et], *-ettes* [et], *-ot* [o], які на апелятивних засадах творили пестливі та здрібнілі форми найменування: *Olivet*, *Lorette*, *Rochette*, *Creusot*, *Gravelotte* тощо.

Топографічні апелятиви із суфіксами *-ey* / *-ay* < галло-рим. суф. *-etu* у чоловічому роді з колективним значенням служать для позначення

сукупності дерев одного виду. Вони сформували такі топоніми: *Chesnay / Quesnay, Freney, Fresnay, Boulay, Nozay, Noizay*.

Зазначені суфікси найчастіше вживаються в топонімах, похідних від географічних термінів. Найменування етнонімного походження передають відношення приналежності колишніх жителів або власника території за етнічною характеристикою. Належність об'єкта конкретному власникові могла виражатись за допомогою суфікса *-acum* або *-iacum* < кельт. суф. *-aco* (присутній у 5% французьких топонімів від загальної кількості), наприклад, *Andeliacum* > *Les Andelys*, *Antonia-cum* < *Antony*. Таким чином, зазначений формант у топонімах виконує присвійно-релятивні функції, вказуючи на належність об'єкта конкретному власникові. Усього зафіксовано 128 назв із цим суфіксом *-u* [*i*], *-us* [*i*] – *Marigny, Orly*.

Такі оніми становлять основний структурний фонд топонімних одиниць. У межах простої структури чільне місце посідає семантичний спосіб творення найменувань – виявлено 1 195 таких найменувань.

Для топонімів характерні описові конструкції, за допомогою яких детально локалізується досліджувана територія. Власне, така особливість виділяє цей вид онімів з-поміж інших власних назв і водночас надає їм спільних рис з апелятивами.

Серед загальної кількості ойконімів **складні і складені назви** становлять значну частину – 1 923 (43%). Складні назви формуються із двох (або більше) коренів, а складені будуються на основі словосполучення й поєднують окремі слова.

За нашими підрахунками, складні ойконіми становлять 637 назв та приблизно 2 000 топонімів із компонентом *Saint*. За своєю структурою вони діляться на дві групи: однослівні – 455 назв (особливі композитні утворення, які виникли в результаті основоскладання) та багатослівні.

О. В. Суперанська до першої групи відносить назви, які формально мають структуру складної назви, оскільки другий їх елемент входить до значної кількості ойконімів. На сучасному етапі, з огляду на високу регулярність і значне поширення, ці кінцеві елементи сприймаються як форманти [10, с. 101]. В. О. Горпинич такі утворення трактує як прості подільні назви: *Clermont, Remiremont* та інші [5, с. 69]. Ми відносимо такі назви до складних однослівних, адже обидва їх компоненти є рівнозначними.

Порівняно зі складними однослівними топонімами, складні багатослівні (два й більше елемен-

тів) є значно численнішими (182 + 2000 з компонентом *Saint*). О. Венсан стверджує, що раніше (старофранцузький період) такі топоніми були простими, і лише з часом до них приєднався детермінатив [14, с. 26]. Ми виділяємо **три типи таких утворень**:

1) – *основа + основа* (тобто *два повнозначних слова*). Сюди можна віднести назви, які походять від імен святих, або назви, які мають у своєму складі термін *Saint(e)*: *Saint-Jean, Saint-Martin* (найпопулярніша назва). В. Д. Беленькая вважає, що такі назви (з компонентом *Saint*) варто відносити до простих назв, оскільки його як формант можна додавати до будь-якого імені, таким чином термін утрачає своє значення «святий», тобто відбувається спрощення і, як наслідок, – десемантизація. З'єднуючись з іменем, цей компонент створює нероздільне ціле, цілісність якого здебільшого підкреслюється написанням (*St*) [1, с. 118; 4, с. 75]. Ми не погоджуємось із цим твердженням: у дериваційному дослідженні подібні назви повинні розглядатись як складені, оскільки під час творення похідних важливу функцію виконує структура топоніма, а не його семантика. Французькі лінгвісти не відкидають значення «святий» у топонімах із компонентом *Saint(e)* й відносять такі назви до складених, оскільки вони містять два повнозначні компоненти [12; 272]. До цієї підгрупи належать топоніми з компонентами *mont, villa, villers, court*, які виконують роль означуваного слова: *Beaumont, Franconville, Villers-Bocage, Courtelary*. Деякі ойконіми містять такі прикметники: *haut(e), bas (se) Bas-Rhin, Haute-Marne*;

2) до другої групи належать назви, які містять *три повнозначних слова*: *Fontenay-Paris-Plage, Soultz-Haut-Rhin*. Топоніми цього типу мають структуру *іменник + ім'я святого* в ролі детермінатива: *Pont-Saint-Esprit, Nuits-Saint-Georges*. Інші, навпаки, – *ім'я святого + детермінатив-прикладка*: *Saint-Amand-Montrond, Saint-Loup-Lamairé*;

3) третю групу, найменш численну, становлять топоніми із *чотирма повнозначними словами*: *Saint-Antonin-Noble-Val, Font-Romeu-Odeillo-Via*.

А. Доза [11], А. Льоньон, [13], О. Венсан [14, с. 20] трактують такі топоніми як складені слова (*noms composés*) і відносять їх до морфологічного типу.

О. І. Богомоллова відносить до складених слів кожний вираз, який складається з декількох лексичних елементів і створює уявлення про одне поняття [2, с. 139].

Французькі складені топоніми утворені за допомогою прийменників і сполучників.

В. Д. Беленькая вважає топоніми цієї групи вторинними найменуваннями, сформованими на основі топонімів, які вживались раніше, шляхом додавання до них диференційних ознак. Особливу роль в утворенні таких назв відіграють прийменники, які позначають місцезнаходження об'єкта [1, с. 52]. О. Венсан стверджує, що складені назви було створено з метою усунення омонімії, оскільки багато населених місць мало однакові назви [14, с. 26].

Ми зафіксували 237 складених назв та приблизно 2 000 із *Saint*. Це здебільшого прийменникові і сполучникові утворення, які різняться за структурою й за кількістю компонентів.

Поширеними є трикомпонентні топоніми (*опорний компонент + прийменник + залежний компонент*). Для їх формування використовуються прийменники:

- sur- *Argenton-sur-Creuse*
- de (*du, de la, des*) *Château-du-Loir*
- lès- *Charnay-lès-Mâcon*
- sous- *Aulnay-sous-Bois*
- en- *Montier-en-Der*
- à- (*au, aux*) *Pont-à-Marcq*
- lez- *Marquette-lez-Lille*
- ès- *Riom-ès-Motagne*
- près- *Creney-près-Troyes*

Прийменникові назви А. Доза відносить до недавніх утворень, порівняно з тими назвами, в яких додаток є прикладкою, а деякі прийменники в цих назвах – до середньовічних архаїзмів [12, с. 63]. Найчастіше прийменникові сполуки виникають унаслідок зміни функції, тобто апелятивна синтаксична конструкція переходить у власну назву. Прийменникові назви виконують локативні функції, а саме вказують на просторове розташування території, часто прив'язуючи її до іншого вагомого об'єкта. У мовознавчій науці вони відповідного структурного рівня часто номінують ще як назви-орієнтири. Давньофранцузький прийменник *lez* (*lès*), від латинського *latus* (*бік, сторона*), який у сучасній французькій мові має еквівалент *à côté de* (*біля*), вказує на близькість якоїсь місцевості. Із часом цю функцію перейняв прийменник *de*. Прийменник *en* указує на регіон, частиною якого є місцевість, *sur* – на річку, біля якої розташоване місто чи селище. До сполучникових утворень належать також назви зі сполучником *et*: *Meurthe-et-Moselle, Ambarès-et-Lagrave*. Доволі поширеними є чотирикомпонентні топоніми (*подвійний опорний компонент + прийменник + залежний компонент*), де одним з елементів переважно є ім'я святого: *Saint-Nico-*

las-de-la-Grave, Sainte-Marie-aux-Mines. Є й інша структура: *опорний компонент + прийменник + подвійний залежний компонент* із прийменниками *sur, de, en*: *Champs-sur-Tarentaine-Marchal, Port-en-Bessin-Huppin*.

П'яти й шестикомпонентні назви є нечисленими, до їх складу входять і прийменники, й артиклі: *Port-Saint-Louis-du-Rhône, Saint-Gilles-Croix-de-Vie, Saint-Jean-Pied-de-Port*. Кожна із цих назв здебільшого містить також компонент *Saint*.

Аналіз структури дозволяє по-новому розглянути семантику складників топонімів. Семантичний комплекс складеного топоніма здебільшого являє собою поетапно сформоване єдине ціле, за виникнення формально-семантичних відносин між компонентами топоніма. Структурне членування топоніма дозволяє серйозно аналізувати етимологію, значення й функціонування топонімів.

Висновки і пропозиції. Облік структури топонімів дає можливість виявити особливості природи топонімічного типу, роль географічного терміна у складі топоніма, співвідношення однослівних і складених найменувань і причини постійних переходів з однієї структурної групи в іншу.

За структурою топоніми класифікуються на такі: прості непохідні (кореневі); прості похідні (суфіксальні); складні (однослівні, багатослівні); складені (прийменникові і сполучникові).

Похідні ойконіми утворені за допомогою галльських, латинських та германських формантів (IV–VIII ст.) (суфіксів й апелятивів). Найпоширенішими з них є *-y, -on, -ac, -ay, -an, -é, -et, -in*. Серед формантів трапляються також похідні від демінутивних суфіксів: *-et, -el, -eau, -onne, -ette, -elle, -ol, -ole, -eul*: *Castellet, Olivet, Bayonne, Carcassonne, Lorette, Rochette, Creusot, Annot, Gravelotte*. В онімізації фітонімних термінів задіяні суфікси *-ière < -aria, -ières*, які позначають породи дерев (*La Boissière, Canabières / Chennevières*), фауністичні (*Corbière(s), Beurieres, Tannières, Collobrières*), та аграрні терміни (*Fourrières, Roquebillière, Arnières*).

Суфікс *-acum* або *-iacum* (наявний у 5% французьких топонімів) виконує присвійно-релятивні функції та вказує на належність об'єкта конкретному власникові (*Andeliacum > Les Andelys, Antoniacum < Antony*). Зафіксовано 128 одиниць. Словотвірний аналіз топонімів засвідчив найбільшу продуктивність суфіксальних моделей із формантами *-ière, -ières, -acum (-iacum)*. Усього виявлено 665 топонімів.

Складні і складені топоніми мають різні способи творення. Складні назви належать до морфологічного способу творення, складені – до синтаксичного. Складні ойконіми становлять 637 назв та приблизно 2 000 топонімів із компонентом *Saint*. За структурою вони діляться на дві групи: *однослівні* (455 назв) (утворені внаслідок основоскладання) та *багатослівні*. Складні багатослівні є численнішими (182 + 2 000 з компонентом *Saint*). Виділено три типи таких утворень: *основа + основа* (*Saint-Jean, Montaigu*); назви, які містять *три повнозначних слова* (*Fontenay-*

Paris-Plage); топоніми із *чотирма повнозначними словами* (*Saint-Antonin-Noble-Val*). До складених топонімів ми віднесли прийменникові і сполучникові утворення, які різняться за структурою й за кількістю компонентів (*-sous-*: *Aulnay-sous-Bois*, *-en-*: *Montier-en-Der*). Усі зазначені способи в межах простої та складеної структур чітко віддзеркалюють важливі принципи топонімоторення на тлі інших власних назв та у зв'язку з ними. Пріоритетною виявилась складна структура оформлення топонімів – 4 782 найменувань (182 + 4 600 із компонентом *Saint*).

Список літератури:

1. Беленькая В. Д. Принципы классификации топонимии. Питання ономастики (матеріали II Республіканської наради з питань ономастики). Київ, 1965. С. 124–129.
2. Богомолова О. И. Современный французский язык. Теоретический курс. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1948. 427 с.
3. Бучко Д. Г. Принципи номінації і класифікації українських ойконімів. *Другий Міжнародний конгрес українців*, 22–28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 113–115.
4. Горпинич В. О. Відтопонімні прикметники в українській мові : питання теорії й історії словотвору. Київ : Вища школа, 1976. 139 с.
5. Горпинич В. О. Катоїконімія французької мови : монографія. *Ономастика і апелятиви*. Вип. 32. Донецьк : ДНУ, 2008. 214 с.
6. Гуцоль А. Н. О французских топонимах. *Проблемы стилистики, лексикологии и фразеологии*. Иркутск : ИГПИ, 1979. С. 12–21.
7. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Львів : Вид-во Львівського державного університету, 1961. 161 с.
8. Рипецкая О. Ф. Формальная и содержательная структура топонимов (на материале ойконимии ГДР) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04. 1988. 35 с.
9. Скляренко О. М., Скляренко О. О. Типологічна ономастика : монографія у 5 кн. Кн. Перша. *Лексико-семантичні особливості онімного простору*. Одеса : Астропринт, 2012. 413 с.
10. Суперанская А. В. Структура имени собственного : (фонология и морфология). Москва : Наука, 1969. 207 с.
11. Dauzat A. La Toponymie française. Paris : Payot, 1971. 335 p.
12. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution. Paris : Librairie delagrave, 1926. 264 p.
13. Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification. Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. 831 p. URL: books.google.fr/books?isbn=0833721429
14. Vincent A. Toponymie de la France. Paris : Gérard Monfort Editeur, 2000. 418 p.

Pezhynska O. M. TOPONYMIC WORD FORMATION IN THE FRENCH LANGUAGE

Non-derivative, derivative, complex (monosyllabic, two- and three-component) and compound (prepositional and union) toponyms form the morphological structure of toponymic vocabulary of the French language.

The morphological structure of toponymic vocabulary of the French language consists of non-derivative, derivative, complex (monosyllabic, two- and three-component) and compound (prepositional and union) toponyms. Topoformant is the defining structural feature of a particular toponymic type. This follows from the fact that topoformant is a suffix or other component of a composite that is repeated in toponymic formations. Formants of derivatives of suffix toponyms belong to the Gallic, Latin, German appellatives.

Destinative suffix models which belong to the class of toponyms -et [e] <lat. suff. -etum, -onne [on], -onnes [on], -ette [et], -ettes [et], -ot [o]: Castellet, Carcassonne, Rochette, Annot, Gravelotte; were identified within the morphological method of the derivation of toponyms

The suffix -acum or -iacum (<Celtic suff. -aco) (Andeliacum) Les Andelys, Antoniacum <Antony) performs attributive-relative functions and indicates that the object belongs to a specific owner.

Complex names are examples of a morphological way of the formation, while compound names are examples of a syntactic one. 637 names and almost 2000 place names with the component Saint belong to Complex toponyms. They are divided into two groups by structure criteria as follows: monosyllabic (455 names)

(formed as a result of basis of the word compounding process) and verbose. Complex verbosity are more numerous (182 + 2000 with the component Saint). Three types of formations were distinguished as follows: basis + basis (Saint-Jean, Montaigu); names which containing three full words (Fontenay-Paris-Plage); the names of places with four meaningful words (Saint-Antonin-Noble-Val).

French compound toponyms are formed by using prepositions and conjunctions. We have recorded 237 composite names and about 1500 from Saint. Three-component toponyms (reference component + preposition + dependent component) are widespread: Argenton-sur-Creuse, Château-du-Loir, Aulnay-sous-Bois. Such names perform locative functions. They point to the spatial location of the territory and often tying it to another significant object.

Key words: *toponym, topoformant, basis, structural types, word-formation analysis.*

Станіслав О. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

СИНТАКСИЧНА СЕПАРАТИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ХУДОЖНІХ «ТРОПІЗМІВ» НАТАЛІ САРРОТ

У статті розглянуто особливості сепаратизації в синтаксичній тканині французького «нового роману». На матеріалі новел «Тропізми» новороманістки Н. Саррот доведено, що синтаксична сепаратизація визначає стильові ознаки цього художнього напрямку та розкриває свої новітні семантичні, просодичні, графічні, функціональні потужності.

Наукова розвідка засвідчила, що стиль Н. Саррот – унікальний, винятковий, не схожий ні на чий інший; її романи вирізняються неповторними індивідуальними рисами художнього мислення. Встановлено, що основним художнім прийомом письменниці був метод «тропізмів». Суть літературного методу «тропізмів» полягала у відтворенні незавершених, непомітних внутрішніх вібрацій, емоційно-психічної енергії; у зображенні потоку свідомості та асоціацій, що безперервно виникали в думках, судженнях, оцінках героїв. Н. Саррот експериментувала з сюжетом, персонажем, стилем, образністю, графікою, мовою. Вона використовувала всі можливі мовні та позамовні засоби для відображення «тропізмів», і синтаксична сепаратизація окреслилася як один із них.

Аналіз матеріалу засвідчив, що сепаратизація є ефективним синтаксично-стильовим засобом зображення широкої гами почуттів, образів, асоціацій, персонажів, використовується з метою передачі мисленнєвих процесів героїв; уможливує відтворення на синтаксичному рівні процесу виникнення, формування та вербалізації думок, суджень, екзистенцій у свідомості персонажа.

Було з'ясовано, що розчленовані синтаксичні структури (сепаратизація) разом зі стилістичними засобами виразності створюють специфічну просодіку висловлення. Це може бути як пришвидшений, всезростаючий темп, який у такий спосіб відображає емоційну напругу, так і уповільнений, неспішний ритм, зумовлений стилем і формою оповіді.

Дослідження підтвердило, що сепаратизація є одним із дієвих синтаксично-стилістичних засобів реалізації «тропізмів» у романах Н. Саррот. Обґрунтовано, що сепаратизація по-своєму на структурному, семантичному, стилістичному рівнях відображає стильові характеристики «нового роману» та перетворюється на ефективний засіб увиразнення тексту.

Ключові слова: синтаксична сепаратизація, «тропізми», новий роман, психологізм, «потік свідомості», афективне значення.

Постановка проблеми. Всередині ХХ ст. лице сучасної французької прози визначав «новий роман», який розвивався на таких засадах модернізму як антитрадиціоналізм, суб'єктивізм, інтуїція, алогізм, фрагментарність. Новороманісти шукали нові змісти й новітні способи наближення до внутрішнього світу сучасної людини. Вони руйнували зовнішню реальність і відомі форми її вираження. Інакше кажучи, творили, руйнуючи (сюжет, образ героя, образ автора, мову тощо).

На матеріалі творчості Наталі Саррот (Nathalie Sarraute, 1902–1999) розглянемо особливості сепаратизації в синтаксичній тканині текстів цього художнього напрямку. Такий вибір автора зумовлений тим, що Н. Саррот справедливо вважають засновницею «нового роману» та роману «тропізмів». Стиль Н. Саррот – унікальний, винятковий,

не схожий ні на чий інший; її твори не можливо підробити, сплутати, не впізнати; її романи вирізняються неповторними індивідуальними рисами художнього мислення.

Всередині 60-х рр. до Н. Саррот прийшло визнання, вона отримала престижну Міжнародну літературну премію, про неї почали писати статті, монографії; у 80-ті роки її ім'я було в списках кандидатів на Нобелівську премію з літератури. Французькі критики слушно назвали її творчість «літературною константою століття» [4, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із засобів реалізації свого творчого методу на синтаксичному рівні стало використання авторкою синтаксично розчленованих структур – сепаратизації. Синтаксична сепаратизація є прикладом синтаксичних зв'язків,

який передбачає побудову повідомлення шляхом розділення речення на кілька самостійних висловлень, інтонаційно та графічно відокремлених, проте єдиних за змістом. Особливістю сепаративної фрази є те, що її основа (базисна частина) не відображає всієї повноти змісту висловлення, яке поступово, по мірі свого формування, наділяється новими деталями, доповненнями, особливим чином прикріплюються до раніше сказаного й інтонаційно завершеного речення [1, с. 77].

За своєю сутністю, природою виникнення (із розмовного мовлення) сепаративні структури здебільшого є афективними, експресивно забарвленими та стилістично маркованими синтаксичними одиницями. Натепер залишаються нерозкритими аспекти функціонування сепаративації в текстах різних жанрів, не виявлені особливості її структурної організації, недосить проаналізовані її стилістичні можливості, не з'ясовані динаміка та тенденції розвитку. Проведений аналіз досліджень з цієї проблеми дозволяє констатувати, що синтаксична сепаративація протягом кількох десятиліть залишається актуальним питанням вивчення мовознавців, а тому потребує подальшого ґрунтовного опрацювання.

Постановка завдання. Автор має на меті: 1) проаналізувати значення сепаративації в художніх творах Н. Саррот для реалізації її творчого методу «тропізмів»; 2) встановити особливості сепаративації в французькому «новому романі».

Виклад основного матеріалу. Вважається, що історія «нового роману» розпочалася в 1938 р. з появою збірки коротких оповідань Н. Саррот «Тропізми» («Tropismes»). «Тропізм» – біологічний термін, який позначає реакцію рослини й загалом живого організму на подразник, зовнішній вплив. Художні «тропізми» – це дрібні психічні реакції (вібрації, пульсації), образи, відчуття, що найпершими виникають у свідомості людини. З огляду на це, «Тропізми» Н. Саррот (24 новели) – своєрідна мозаїка психологічних ескізів, спрямованих на вивчення найтонших, ледь вловимих, маловідчутних, таких швидкоплинних порухів душі, які складно виявити, передати та виразити словами.

Основним художнім прийомом письменниці був однойменний метод. Суть літературного методу «тропізмів» полягала: 1) у відтворенні незавершених, непомітних внутрішніх вібрацій, емоціонально-психічної енергії; у зображенні потоку свідомості та асоціацій, що безперервно виникали в думках, судженнях, оцінках героїв; 2) в необхідності породжувати (викликати) у читача

зворотну реакцію – відповідний резонанс почуттів і емоцій. На переконання Н. Саррот, саме ці перші психічні реакції, що лежать в основі наших слів, відчуттів, жестів, і є справжніми, а тому лише вони мають право на відтворення [2, с. 88]. Письменниця вважала, що головний інтерес літератора має бути спрямований не на зображення характерів, подій, а на пошуки нової форми презентації ментальних процесів, нової «психологічної матерії». Саме такою формою у творчості Н. Саррот стали «тропізми».

Письменниця пов'язувала появу роману «тропізмів» із загальною кризою психологізму в літературі та «механічністю цивілізації» епохи [3, с. 16]. Н. Саррот свідомо «жертвувала» інтригою, сюжетом заради виокремлення «психологічної матерії» в чистому вигляді. Її цікавила не дійсність, а її специфічне, неординарне сприйняття; не результат, а його творення, спосіб досягнення.

Новели в збірці об'єднані наскрізною темою, хоча єдиної сюжетної лінії немає; твори поєднані спільними персонажами, але вони – безіменні (письменниця оперує лише займенниками). Герой у «новому романі» втратив індивідуальність, характер і навіть ім'я. Загалом «Тропізми» можна трактувати як розповідь дівчинки, яка намагається збагнути свої взаємини з дорослими та стосунки дорослих між собою. Розглянемо такий уривок:

Quand on vivait près d'elle, on était prisonnier des choses, esclave rampant chargé d'elles, lourd et triste, continuellement guetté, traqué par elles. Les choses. Les objets. Les coups de sonnette. Les choses qu'il ne fallait pas négliger. Les gens qu'il ne fallait pas faire attendre. Elle s'en servait comme d'une meute de chiens qu'elle sifflait à chaque instant sur eux : «On sonne ! On sonne ! Dépêchez-vous, vite, vite, on vous attend». Même quand ils étaient cachés, enfermés dans leur chambre, elle les faisait bondir : «On vous appelle. Vous n'entendez donc pas ? Le téléphone. La porte. Il y a un courant d'air. Vous n'avez pas fermé la porte, la porte d'entrée !» Une porte avait claqué. Une fenêtre avait battu. Un souffle d'air avait traversé la chambre. Il fallait se précipiter, vite, vite, houspillé, bousculé, anxieux, tout laisser là et se précipiter, prêt à servir (N. Sarraute. Tropismes, p. 25).

В цьому епізоді – дитяче, наївне бачення світу й буденних речей. Складні почуття, враження, емоції відкриваються крізь тонку завісу внутрішнього монологу дівчинки. Дитина стурбована тим ритмом, тиском, який завдавала «вона» (elle), з якою треба було жити, спілкуватися. З тексту не зрозуміло, хто «вона», ми лише можемо передбачати, що «вона» – це доросла особа, яку діти

повинні були слухатися, підкорятися їй, виконувати всі її накази. Вона організовувала їхній побут, порядок, щоденні дрібні справи, в результаті чого сама стала рабинею речей і звичок.

У наведеному прикладі використання сепаратизації зумовлене стильовими особливостями роману «тропізмів». На першому плані – душевний стан маленької героїні, все (і форма, і зміст) підпорядковано її емоціям, переживанням, відчуттям. Сепаратизовані структури (*Les choses. Les objets. Les coups de sonnette. Le téléphone. La porte*) посилюють афективне значення внутрішнього монологу й разом зі стилістичними засобами активізують ефект «тропізмів».

Автор вказує на використання стилістично виразного порівняння (*elle s'en servait comme d'une meute de chiens qu'elle sifflait à chaque instant*), стилістичних синонімів (*les choses – les objets, être caché – être enfermé*), епітетів (*le prisonnier lourd et triste*), яскравої метафори (*être prisonnier; esclave des choses*), персоніфікації (*être traqué par les choses*), висхідної градації (*il fallait se précipiter; vite, vite, houspillé, bousculé, anxieux, tout laisser là et se précipiter*). Розбір фактичного матеріалу засвідчує, що особливу роль у «тропізмах» відіграють лексичні повтори. Вживання кілька разів підряд окремих лексичних одиниць в одному висловлюванні (наприклад: *la porte – чотири рази, les choses – три*) викликає певні асоціації, емоції, враження. Повторювані лексеми зумовлюють різні почуття залежно від синтагматичного оточення повторюваного слова.

Розчленовані синтаксичні структури та стилістичні засоби виразності створюють специфічну просодіку висловлювання: пришвидшений, всезростаючий темп, який у такий спосіб відображає емоційну напругу героїні. Ще один приклад: *«Mais peut-être que pour eux c'était autre chose». C'était ce qu'il pensait, écoutant, étendu sur son lit, pendant que comme une sorte de bave poisseuse leur pensée s'infiltrait en lui, se collait à lui, le tapissait intérieurement. Il n'y avait rien à faire. Rien à faire. Se soustraire était impossible. Partout, sous des formes innombrables, «traîtres» («c'est traître le soleil d'aujourd'hui, disait la concierge, c'est traître et on risque d'attraper du mal. Ainsi, mon pauvre mari, pourtant il aimait se soigner...»), partout, sous les apparences de la vie elle-même, cela vous happait au passage, quand vous passiez en courant devant la loge de la concierge, quand vous répondiez au téléphone, déjeuniez en famille, invchiez des amis, adressiez la parole à qui que ce fût.*

Il fallait leur répondre et les encourager avec douceur; et surtout, surtout ne pas leur faire sentir; ne

pas leur faire sentir un seul instant qu'on se croyait différent. Se plier, se plier, s'effacer : «Oui, oui, oui, oui, c'est vrai, bien sûr», voilà ce qu'il fallait leur dire, et les regarder avec sympathie, avec tendresse, sans quoi un déchirement, un arrachement, quelque chose d'inattendu, de violent allait se produire, quelque chose qui jamais ne s'était produit et qui serait effrayant (N. Sarraute. *Tropismes*, p. 10–11).

Знову (відповідно до принципів роману «тропізмів») сюжет, характер героя усуваються, відступають на другий план. Зовнішні події практично ніякого значення не мають – вони лише привід, причина розвитку в підсвідомості персонажа мікродрагедій, драм, душевного дисбалансу; події зводяться до відчуттів, образів, асоціацій, екзистенцій.

У цьому фрагменті – переживання, «потік свідомості» героя про тотальне лицемірство, підступність, лукавство як у суспільстві, так і в природі. Хвиля роздумів, страждань про можливість загальної зради викликає в нього реальні асоціації. Зрадництво асоціюється з липким, тягучим слизом, що клеїться до нього й покриває його зсередини (*comme une sorte de bave poisseuse leur pensée s'infiltrait en lui, se collait à lui, le tapissait intérieurement*). Сепаратизація разом зі стилістичними засобами вираження активізує афективний зміст всього висловлення, підкреслює безвихідь ситуації (*Rien à faire*).

Синтаксично розчленовані структури вказують на роздробленість думки. Сепаратизована структура кріпиться до попереднього речення за принципом структурно-композиційного стику – епанафори (*Il n'y avait rien à faire. Rien à faire*), що додає їй функціональної значущості. Ефективними в цьому сенсі є також епітети (*bave poisseuse, des formes innombrables*), персоніфікація (*c'est traître le soleil d'aujourd'hui*), синоніми (*un déchirement – un arrachement, se plier – s'effacer*). Використання абстрактної лексики (*la sympathie, la tendresse, le mal*), лексичних повторів (*traître – тричі, surtout – два рази, faire sentir – двічі*) також є характерними семантичними особливостями роману «тропізмів».

Отже, сепаратизація в синтаксичній структурі «нового роману» визначає стильові ознаки цього художнього напрямку, розкриває свої новітні семантичні та функціональні потужності [5, с. 194–195]. Дослідження підтвердило, що сепаратизація є одним із дієвих синтаксично-стилістичних засобів реалізації «тропізмів» у романах Н. Саррот.

Окремо автор звертає увагу на графічне оформлення новел у збірці «Тропізми». Кожна

з мініатюр відокремлена від наступної досить великим відступом, пропуском. Такі прогалини обсягом у 1,5-2 сторінки можна розглядати як графічне розчленування, графічну сепаратизацію, яка має на меті розвести тексти в просторі, щоб потім їх з'єднати в єдину психологічну, чуттєву магму. Будучи формально розділеними суттєвою відстанню, новели складають одну збірку, вони об'єднані спільною ідеєю, героями (хай і безіменними), одним художнім прийомом, стилем написання тощо. Ці білі межі символізують початок оповіді, перерваної в часі; сцени змінюються позачасовою лінією; події постають в уяві, пам'яті як міраж, мара. Таке своєрідне графічне представлення тексту вкотре виокремлює творчість Н. Саррот з-поміж інших.

Автор з'ясував особливості вираження, семантичне та функціональне значення синтаксичної сепаратизації на матеріалі фрагментів роману «Планетарій» («Le Planétarium», 1959), який зробив вагомий внесок у розвиток «нового роману».

У «Планетарії» як прикладі «нового роману» неістотними є сюжет, інтрига, персонажі твору (на відміну від традиційного реалістичного роману). Немає в ньому й звичного оповідача – його роль частково виконують всі герої. Авторка, використовуючи техніку «потoku свідомості», воліє проникнути в глибини свідомості своїх героїв, залишаючись при цьому максимально «об'єктивною». Персонажі творів Н. Саррот – це часто скритні, замкнені у своїх штучних особистих світах люди. Одна з перших сцен роману знайомить нас із пані Бертою, яка розглядає дубові двері, щойно встановлені в її квартирі в Пассі. Вона засмучується, тому що робітник зіпсував їх, пригвинтивши до них «жахливу» алюмінієву табличку та «вульгарну» нікельовану ручку. Для пані Берти – це найбільша проблема, що її турбує. В центрі всіх подій – молодий письменник Ален Гіме, особистість досить обмежена та нікчемна. Він переконує свою дружину Жізель, що працює над романом. Якщо роман буде написаний, то це дасть йому можливість наблизитися до Жермен Лемер, її оточення й угамувати своє марносластво. Ален Гіме не відчуває справжнього потягу до літературної діяльності. Єдиною сильною пристрастю Алена та його дружини є колекціонування старовинних меблів, навколо яких розігрується ціла драма.

Розглянемо низку епізодів. Приклад перший:

Et tout ça représenté par les solides fauteuils de cuir. Un symbole magnifique. De chez Maple. Inusables. Économiques. Le soir, pour vous satisfaire, ta mère et toi, je chausserai mes pantoufles brodées

et je m'assoierai dans le fauteuil en face de toi pour me reposer de mes travaux. Nous parlerons de notre avenir, de mon avancement. Mais comme tu as l'air effrayée, ça t'indigne, ce que je te dis là... Ce n'était pas tout à fait ça... Pour qui est-ce que je vous prenais?... Non... J'oubliais... Les fauteuils de cuir, c'est autre chose: c'est l'insouciance, la négligence de l'artiste, du savant, qui doit me les faire accepter... Est-ce que je dois les remarquer seulement, préoccupé que je suis par mes recherches, par mes travaux... Un univers intérieur trop riche m'empêche de m'intéresser à ces détails triviaux... C'est bon pour ma belle-mère, pour ma femme, de penser à ces choses-là, c'est à elles de me construire un petit nid confortable où je pourrai m'épanouir... C'est leur rôle... (N. Sarraute. Le Planétarium, p. 164–165).

Ален марить, фантазує, як він буде вечорами сидіти відпочивати в омріяному шкіряному кріслі, уявляти собі своє ідеальне майбутнє, планувати просування по службі; про щоденні, банальні тривіальні справи піклуватимуться його дружина та теща, оскільки це їх призначення – дбати про затишок в оселі. Сепаратизовані синтаксичні структури (*Un symbole magnifique. De chez Maple. Inusables. Économiques*) виступають характеристиками шкіряного крісла (насправді – матеріалізованої мрії) як своєрідного образа-символу, що асоціюється зі стабільністю (*inusables*), надійністю (*économiques*), достатком (*un symbole magnifique*) та належністю до певного соціального кола (*de chez Maple*).

Синтаксично розчленовані структури виокремлюють із цілісного плину роздумів персонажа семантично значущі лексеми, точніше – світоглядні орієнтири героя. Сепаратизація в аналізованому фрагменті роману «тропізмів» використовується з метою передачі мисленевих процесів героя; вона уможливує відтворення на синтаксичному рівні процесу виникнення, формування та вербалізації думок, суджень, вражень у свідомості персонажа. Аналіз матеріалу засвідчує, що сепаратизація в «потокі свідомості» встановлює загальний уповільнений, неспішний ритм викладу, зумовлений стилем, формою оповіді.

Приклад другий:

L'indignation, la rage le soulèvent, toutes ses forces affluent, il faut en profiter, rester sur son élan, ce sera tout de suite ou jamais... Mais ne pas perdre la tête, – ne pas trop se hâter surtout, il faudrait tout recommencer, prolonger cette angoisse, ce suspens... Doucement... l'index bien enfoncé dans le petit cercle de métal pousser bien à fond le cadran, le laisser revenir à son point de départ... une lettre,

puis l'autre... maintenant les chiffres... C'est le premier mouvement qu'il fait vers la délivrance; c'est un défi qu'il leur lance, à eux tous là-bas, de cette étroite cabine au fond du petit bistrot, en composant ce numéro: un simple numéro de téléphone comme les autres en apparence, et cette apparence banale a quelque chose d'émouvant, elle rehausse son caractère magique: – c'est le talisman qu'il porte toujours sur lui – sa sauvegarde quand il se sent menacé. C'est le mot de passe révélé aux rares privilégiés: la permission de s'en servir est conférée comme la plus haute distinction. Et il l'a reçue, il en a été jugé digne, lui, parfaitement... Regardez-moi bien. Je n'ai pas peur. Ou les fauteuils de cuir ou rien. C'est moi qui paie. C'est dur à avaler, humiliant? C'est sordide, c'est lâche de ma part? Vieille femme tyrannique... Insatisfaite [...] (N. Sarraute. Le Planétarium, p. 101).

Алена охопили гнів, обурення, хвиля емоцій. Він намагався опанувати себе, набираючи на циферблаті телефона заповітні, магичні цифри, які збуджували, хвилювали. Використання сепаратизації в цьому уривку (*Vieille femme tyrannique... Insatisfaite*) засвідчує, що обстановка досягла свого емоційного піку (*ce sera tout de suite ou jamais; ou les fauteuils de cuir ou rien*). Герой був готовий на все заради свого бажання отримати шкіряні крісла. Вживання таких афективних стилістичних епітетів як *tyrannique – insatisfaite*, один із яких міститься в сепаратизованій структурі, стверджує важливе синтаксично-стилістичне значення сепаратизації в текстовій тканині романів «тропізмів». Сепаратизація по-своєму на структурному, семантичному, стилістичному рівнях відображає стильові характеристики «нового роману», перетворюється на ефективний засіб вираження тексту.

Приклад третій:

Jamais il ne s'est senti plus libre, plus adroit... ses gestes sont sûrs, élégants: tenez, regardez bien. Voilà, n'est-ce pas, deux fauteuils de cuir très ordinaires en apparence, le genre «clubs» anglais comme il y en a dans certaines salles de cinéma. Eh bien, il y a autour d'eux des drames sanglants. Je lutte pour ne pas les avoir chez moi comme si je défendais ma vie. Et j'ai raison. Parfaitement. Car ces fauteuils, nous savons tous ce qu'ils sont. Mais jamais un mot là-dessus. Secret absolu. Il y a un accord tacite, on n'en parle pas... (N. Sarraute. Le Planétarium, p. 210).

Бажання володіти двома звичайними шкіряними кріслами як певним соціальним статусом, матеріальним статком, нездійсненою мрією перетворилося на справжню трагедію. Ален відступив; про крісла – більше ні слова. В наведеному

уривку спостерігаємо використання фінальної, однокомпонентної сепаратизації (*Et j'ai raison. Parfaitement*). Відокремлена обставина способу дії вказує на впевненість героя у своїх діях, його тверді переконання в прийнятному рішенні.

Маючи на меті вивести на поверхню таємні, незримі почуття та думки героїв, Н. Саррот спонукала їх час від часу контактувати один з одним. Такі сцени склали основні оповідні центри твору. На сімейних асамблеях, у вузькому колі літераторів, який очолювала впливова письменниця Жермен Лемер, кожна фраза, кожне слово перекручувалися, переосмислювалися, переінакшувалися, викликали шквал емоцій, спричиняли підозри, заздрість, сумніви, страхи. Як ефективний засіб вираження психоемоційного стану персонажів варто вказати на використання сепаратизованих структур. Наприклад:

Gestes irréels, comme délestés... Dans la solitude. Dans le silence de la nuit... Chuchotements... Où as-tu mis le couteau? les cordes? Prends la pelle... Il a décollé, il monte... Seul. Tous les liens sont rompus. Tous les hommes sont loin... Il flotte, délivré de la gravitation. Seul. Libre. Vertige léger. Nausée... Mais non, il n'a pas peur; il est fort... (N. Sarraute. Le Planétarium, p. 266).

У романі «Планетарій» Н. Саррот позбавила своїх персонажів індивідуальності, оригінальності, своєрідності характеру, виразності мовлення, ствердивши тезу: досягнення матеріального благополуччя – моральна деградація. В цьому сенсі промовистою є назва твору, в якій іронічно підкреслюється, що всі персонажі – окремі планети, автономні світи; можна лише обчислити, зобразити траєкторії їх взаємодії. Вдаючись до фрагментарного сюжету, що імітував безглуздість, абсурдність життя, авторка створила відчуття роз'єднаності людей, кожен із яких перебував на власній орбіті існування. Зустрічі й зіткнення персонажів, буденні колізії, сутички, перипетії, проблеми і конфлікти, трагедії та комедії у світі людей – це як сили тяжіння й відштовхування планет у космічному просторі.

Твори письменниці не прості для прочитання і потребують емоційної напруги від читача. Змістові «лакуни», фрагментарність як форми, так і змісту, безфабульність сюжету, розмитість образів, поліфонія думок, почуттів, стиль «поток свідомості», а також надто громіздкий, складний або навпаки спрощений синтаксис, перенасичення текстів одними пунктуаційними знаками (наприклад трьома крапками) і відсутність інших (абзаци, тире, двокрапку, лапки Н. Саррот вважала грубим втручанням автора в текст),

особливе письмове оформлення текстів (пропуски, різний шрифт) створили неповторність стилю авторки французького «нового роману».

Висновки та пропозиції. Н. Саррот мріяла оволодіти такою літературною технікою, яка б уможливила повне занурення читача в потік емоцій героїв твору, допомогла б створити ілюзію його особистої, активної співучасті в їхньому внутрішньому світі. Вона поставила перед собою майже нездійсненне завдання – відобразити невловиме.

З цією метою як істинна ново романістка Н. Саррот експериментувала з сюжетом, персонажем, стилем, образністю, графікою, мовою. Вона використовувала всі можливі мовні й позамовні засоби для відображення «тропізмів», синтаксична сепаратизація окреслилася як один із них.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає в аналізі синтаксичної сепаратизації у французькій літературі інших художніх напрямів, жанрів, авторів.

Список літератури:

1. Андриевская А. А. Явление «сепаратизации» в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы. Филологические науки. 1969. № 3. С. 77–83.
2. Micha R. Nathalie Sarraute. P., 1966. 120 p.
3. Magny O. de. Nathalie Sarraute ou l'astronomie intérieure. P., 1964. 46 p.
4. Raffy S. Sarraute romancière. N. Y., 1988. 25 p.
5. Stanislav O. Les particularités de la séparation syntaxique dans le «nouveau roman» français / Мови, Науки та Практики : матеріали Другого міжнародного франкомовного колоквиуму в Україні. Дніпро, 2018. С. 194–195.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Sarraute N. Tropismes. P. : Editions de Minuit, 1957. 140 p.
2. Sarraute N. Le Planétarium. P. : Gallimard, 1972. 256 p.

Stanislav O. V. SYNTACTIC SEPARATION AS A MEANS OF REPRESENTING THE ARTISTIC “TROPISMS” OF NATHALIE SARRAUTE

The features of separation in the syntactic tissue of the French “new novel” are considered in the article. On the material of the novel “Tropisms” by the neo-novelist N. Sarraute, it is proved that syntactic separation determines the stylistic features of this artistic direction and reveals its newest semantic, prosodic, graphic, functional capacities.

Scientific research has shown that N. Sarraute's style is unique, exceptional, unlike any other; her novels are distinguished by unique individual features of artistic thinking. It was found that the main artistic technique of the writer outlined the method of “tropisms”. The essence of the literary method of “tropisms” was to reproduce unfinished, inconspicuous internal vibrations, emotional and psychic energy; in the image of the stream of consciousness and the associations that have continuously arisen in the thoughts, judgments, and evaluations of the heroes. N. Sarraute experimented with plot, character, style, imagery, graphics, and language. She used all possible linguistic and non-linguistic means to display “tropisms” and syntactic separation was designated as one of them.

The analysis of the material showed that separation is an effective syntactic-stylistic means of depicting a wide range of feelings, images, associations, characters. It has been observed that separation is also used to convey the thinking processes of heroes; it makes it possible to reproduce at the syntactic level the process of origin, formation and verbalization of thoughts, judgments, and existences in the character's mind. The study found that dissected syntactic structures (separation), together with stylistic means of expression, create a specific prosody of expression. It can be both a fast-paced, ever-increasing pace that thus reflects emotional tension and a slow, slow-paced rhythm driven by the style and form of the story.

The study confirmed that separation is one of the most effective syntactic and stylistic means of realizing “tropisms” in N. Sarraute's novels. It is substantiated that separation in its structural, semantic, stylistic levels reflects the stylistic characteristics of the “new novel” and becomes an effective means of expressing the text.

Key words: syntactic separation, “tropisms”, new novel, psychology, “stream of consciousness”, affective meaning.

Відомості про авторів

Алексєєва Л. О. – доцент кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету

Булик-Верхола С. З. – доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Буць Ж. В. – докторант кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету, доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Василишин І. П. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Васянович Є. А. – викладач кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вержанська О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки 2 Навчально-наукового інституту центру міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Вишпольська І. С. – студентка Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

Вітюк В. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Гадюк Р. В. – аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Глазова С. М. – доцент кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету

Горда О. М. – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»

Грищенко І. В. – доктор філологічних наук, доцент доцент, кафедри мовної підготовки Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Добровольська-Піпич І. Є. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іспанської мови та спеціального перекладу Одеського національного політехнічного університету

Заманова І. В. – магістр, викладач кафедри російської мови Чженчжоуського університету

Зозуля І. Є. – доцент кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету

Льбіна О. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

Кичан Д. О. – магістрантка факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Кобець Н. О. – молодший науковий співробітник Науково-дослідної частини Львівського національного університету імені Івана Франка

Коротич К. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Косович О. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Куниць З. Й. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Лагута Т. М. – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри мовної підготовки 2 Навчально-наукового інституту центру міжнародної освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Лазаренко С. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Марченко Т. А. – кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету

Межов О. Г. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Назаренко О. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Пежинська О. М. – доцент кафедри романо-германської філології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Плахтій А. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Плотнікова Н. В. – доцент кафедри іноземних мов Національного фармацевтичного університету

Подворчан А. З. – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Поздрань Ю. В. – старший викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету

Проценко Г. П. – старший викладач кафедри юридичного документознавства навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

Прудникова Т. І. – здобувачка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Рабчук І. Ю. – аспірантка, викладачка кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія»

Скрипник Н. І. – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української філології Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

Слободянюк А. А. – старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету

Сопіна К. В. – аспірантка кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Станіслав О. В. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стовбур Л. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету

Стратулат Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри юридичного документознавства навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

Сьоміна О. І. – викладач КВНЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний коледж імені Т. Г. Шевченка»

Теглівець Ю. В. – доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка»

Тесленко Н. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету

Тищенко Т. М. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Топчий Л. М. – доцент кафедри загального мовознавства, слов'янських мов і світової літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Трумко О. М. – кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»

Циганенко В. В. – старший викладач кафедри гуманітарних наук Національного фармацевтичного університету

Шабат-Савка С. Т. – доктор філологічних наук, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 31 (70) № 1 2020

Частина 1

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Ю Семенченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 23,62. Ум.-друк. арк. 26,74. Зам. № 0620/156

Підписано до друку 29.04.2020. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7

Телефон +38 (0552) 39 95 80,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.